3-5

ज्योतिःसारः

प्राप्ति स्थान

बाबू माधवप्रसाद शर्मा

के. २३।११९, दूधविनायक,

वाराणसी—१

❀ अनुक्रमणिका ❀

—:❀:—

मुहूर्तप्रकरणं समाप्तम्।

(३) प्रश्नप्रकरणप्रारम्भः

प्रश्नप्रकरणं समाप्तम् ।

(४) ताजिकप्रकरणम्

—:०:—

श्रीः

ज्योतिःसारः

मङ्गलाचरणम्

गणेशं वै नमस्कृत्य वन्दे तां च सरस्वतीम् ।
ज्योतिषः सारसंयुक्तं सुखबोधाय लिख्यते ॥१॥

गणेशजी र सरस्वती देवीलाई पनि नमस्कार गरेर सजिलै ज्योतिषशास्त्र बोध हवस् भन्नाका निमित्त 'ज्योतिःसार' नामको ग्रन्थ बनाउँछु ॥ १ ॥

* संवत्सरप्रकरणम् *

शककालं पृथक् स्थाप्य द्वाविंशत्या (२२) हतस्त्वथ ।
भूनन्दद्व्यब्धि(४२९१)युग्भक्तोबाणशैलगजेन्दुभिः ॥२॥
लब्धियुग्विहृतः षष्ठ्या (६०) शेषे स्युर्गतवत्सराः ।
बार्हस्पत्येन मानेन प्रभवाद्याः क्रमादमी ॥३॥

शालिवाहनशक दुइ स्थानमा राख्नु र एक स्थानका अंकलाई २२ ले गुणा गर्नु जति हुन्छ, उसमा ४२९१ जोड्नू र १८७५ ले भाग दिनु आएको लब्धि पहिलेका अंकमा जोडी दिनु र ६० ले भाग दिंदा जो शेष रहन्छ त्यसलाई बृहस्पतिका मत अनुसार प्रभवादि संवत्सर जान्नु ॥ २–३ ॥ जस्तैः—संवत् २०२७ मा शक १८९२ यसलाई दुइ जगामा राखेर एक स्थानका अंकलाई २२ ले

गुणा गर्दा ४१६२४ भयो, त्यसमा ४२९१ मिलाउँदा ४५९१५ भयो, त्यसमा १८७५ को भाग दिंदा लब्धि २४ आयो, यसलाई दोस्रो ठाउँमा राखेको १८९२ मा जोडिदिंदा १९१६ भयो, त्यसमा ६० ले भाग लिंदा शेष ५६ रह्यो, अतः ५६ यौं दुन्दुभि गत ५७ रुधिरोद्गारी संवत्सर भयो। यसको भुक्त मासादि ल्याउनाका निमित्त पान जो पहिले १८७५ ले भाग दिंदा शेप अंक रहेको छ, त्यसलाई १२ ले गुणा गरी १८७५ ले भाग दिंदा महीना आउँछ। फेरि ३० ले गुणा गरि ऐ० ले भाग दिंदा दिन आउँछ। ६० ले गुणा गरो ६० ले भाग दिंदा घटी पल आउँछ। त्यो भुक्तमासादिको १२।३०।६०।६० मा घटाउँदा भोग्य मासादि हुन्छ।

* संवत्सरनामानि *

प्रभवो विभवः शुक्लः प्रमोदोऽथ प्रजापतिः।
अङ्गिरा श्रीमुखो भावो युवा धाता तथैव च ॥४॥
ईश्वरो वहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो वृषः।
चित्रभानुः सुभानुश्च तारणः पार्थिवो व्ययः ॥५॥
सर्वजित् सर्वधारी च विरोधी विकृतिः खरः।
नन्दनो विजयश्चैव जयो मन्मथदुर्मुखौ ॥६॥
हेमलम्बी विलम्बी च विकारी शर्वरी प्लवः।
शुभकृच्छोभनः क्रोधी विश्वावसुपराभवौ ॥७॥
प्लवंगः कीलकः सौम्यः साधारण विरोधकृत्।
परिधावी प्रमादी च आनन्दो राक्षसो नलः ॥८॥
पिङ्गलः कालयुक्तश्च सिद्धार्थो रौद्रदुर्मती।
दुन्दुभी रुधिरोद्गारी रक्ताक्षी क्रोधनक्षयौ ॥९॥

प्रभवादि ६० संवत्सरका नाउँ—

संख्या	नाम	संख्या	नाम	संख्या	नाम	संख्या	नाम
१	प्रभव	१६	चित्रभानु	३१	हेमलम्बी	४६	परिधावी
२	विभव	१७	सुभानु	३२	विलम्बी	४७	प्रमादी
३	शुक्ल	१८	तारण	३३	विकारी	४८	आनन्द
४	प्रमोद	१९	पार्थिव	३४	शार्वरी	४९	राक्षस
५	प्रजापति	२०	व्यय	३५	प्लव	५०	नल
६	अङ्गिरा	२१	सर्वजित्	३६	शुभकृत्	५१	पिंगल
७	श्रीमुख	२२	सर्वधारी	३७	शोभन	५२	कालयुक्त
८	भाव	२३	विरोधी	३८	क्रोधी	५३	सिद्धार्थी
९	युवा	२४	विकृति	३९	विश्वावसु	५४	रौद्र
१०	धाता	२५	खर	४०	पराभव	५५	दुर्मति
११	ईश्वर	२६	नन्दन	४१	प्लवङ्ग	५६	दुन्दुभि
१२	बहुधान्य	२७	विजय	४२	कीलक	५७	रुधिरोद्गारी
१३	प्रमाथी	२८	जय	४३	सौम्य	५८	रक्ताक्षी
१४	विक्रम	२९	मन्मथ	४४	साधारण	५९	क्रोधन
१५	वृष	३०	दुर्मुख	४५	विरोधकृत्	६०	क्षय

* संवत्सरफलम् *

प्रभवाद् द्विगुणं कृत्वा त्रिभिर्न्यूनं च कारयेत् ।
सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषं ज्ञेयं शुभाशुभम् ॥१०॥
एकं चत्वारि दुर्भिक्षं पञ्चद्वाभ्यां सुभिक्षकम् ।
त्रिषष्ठे तु समं ज्ञेयं शून्ये पीडा न संशयः ॥११॥

संवत्सर द्विगुण गरी ३ घटाउनु र शेष अंकलाई ७ ले भाग दिनु, जो बाँकी रहन्छ, त्यसको फल यस प्रकारले जान्नु, १।४ शेष रहे दुर्भिक्ष, २।५ रहे सुभिक्ष, ३।६ रहे सम (बराबर) फल हुन्छ, ० शेष लोकमा पीडा जान्नू ॥

जस्तैः—संवत् २०२७ सालमा रुधिरोद्गारी नाम संवत्सर थियो त्यसको संख्या ५७ हुन्छ, २ ले गुणा गर्दा ११४ भयो, त्यसमा ३ घटाउँदा १११ भयो, ७ ले भाग दिंदा शेष ६ रह्यो, यस वर्षमा सम भयो, यस्तै सर्वत्र जान्नु ॥११॥

* संवत्सराधिपमाह *

युगं भवेद्वत्सरपञ्चकेन युगानि च द्वादशवर्षषष्ठ्या ।
भवन्ति तेषामधिदेवताश्च क्रमेण वक्ष्यामि मुनिप्रणीताः॥
विष्णुर्जीवः शक्रो दहनस्त्वष्टा अहिर्बुध्न्यः पितरः ॥
विश्वेदेवाश्चन्द्रज्वलनौ नासत्यनामानौ च भगः ॥१३॥

पाँच वर्षको १ युग हुन्छ, यस रीतले ६० वर्षमा १२ युग, १२ युगका बाह्र स्वामी हुन्छन्, तिनको नाम क्रमले बताइन्छ विष्णु १, बृहस्पति २, इन्द्र ३, अग्नि ४, त्वष्टा ५, अहिर्बुध्न्य ६, पितर ७, विश्वेदेव ८, चन्द्र ९, सूर्य १०, अश्विनीकुमार ११, भग १२॥

* मतान्तरे *

आनन्दादेर्भवेद्ब्रह्मा भावादेर्विष्णुरेव च ।
जयादेः शंकरः प्रोक्ताः सृष्टिपालननाशकाः ॥१४॥

आनन्ददेखि २० व्यय संवत्सरसम्मका स्वामी ब्रह्मा, सर्वजितदेखि ४० पराभव सम्मका स्वामी विष्णु, प्लवंगदेखि ६० क्षय संवत्सर-सम्मका स्वामी शिव हुन् । यिनको क्रमैले उत्पत्ति, स्थिति, नाश यस्तै प्रकारको फल जान्नु ॥ १४ ॥

* अयनप्रकरणम् *

शिशिरपूर्वमृतुत्रयमुत्तरं ह्ययनमाहुरवेश्च तदापरम् ।
भवतिदक्षिणमन्यमृतुत्रयं निगदिता रजनी मरुतां हिसा ॥

शिशिर, वसन्त, ग्रीष्म यी तीन ऋतुमा सूर्यको गति उत्तर हुन्छ, यस कारणले उत्तरायण कहिन्छ र वर्षा, शरद, हेमन्त यी तीन ऋतुमा

सूर्यको गति दक्षिण हुन्छ र दक्षिणायन कहिन्छ। उत्तरायण देवताको दिन दक्षिणायन रात्रि कहिन्छ ॥ १५ ॥

* अयनस्य शुभाशुभकर्म *

गृहप्रवेशस्त्रिदशप्रतिष्ठा विवाहचौलव्रतबन्धदीक्षाः ।
सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं यद्गर्हितं तत्खलु दक्षिणे च ॥

उत्तरायणमा गृहप्रवेश, देवप्रतिष्ठा, चौल, दीक्षामन्त्र-ग्रहण आदि शुभकर्म गर्नु, दक्षिणायनमा अरु व्यभिचारादि सम्पूर्ण निन्दित कर्म गर्नु उचित छ ॥ १६ ॥

* संक्रान्तिपरत्वेन ऋतुः *

मृगादीराशिद्वयभानुभोगात् षडर्तवःस्युःशिशिरो वसन्तः॥
ग्रीष्मश्च वर्षा च शरच्च तद्वत् हेमन्तनामाकथितश्च षष्ठः॥

सूर्यले मकरादि २।२राशि भोग गर्दा शिशिरादि ६ ऋतु हुन्छन्॥१७॥

मकर १	कुम्भ २	मीन ३	मेष ४	वृष ५	मिथुन ६	कर्क ७	सिंह ८	कन्या ९	तुला १०	वृश्चिक ११	धन १२
शि. ऋ. १		वसन्तऋतु २		ग्रीष्मऋतु ३		वर्षाऋतु ४		शरदऋतु ५		हेमन्तऋतु ६	

* मतान्तरे *

मेषादितो द्वे द्विवि भानुभोगाद्वसन्तपूर्वा ऋतवः षडुक्ताः ।

मतान्तरमा यस्तो पनि छ, सूर्यले मेषादि १२ राशि भोगनाले वसन्तादि ६ ऋतु हुन्छन् ॥१८ ॥

१ मेष २ वृष	वसन्तऋतु १	७ तुला ८ वृश्चिक	शरदऋतु ४
३ मिथुन ४ कर्क	ग्रीष्मऋतु २	९ धन १० मकर	हेमन्तऋतु ५
५ सिंह ६ कन्या	वर्षाऋतु ३	११ कुम्भ १२ मीन	शिशिरऋतु ६

* मतान्तरम् *

चैत्रादिद्विद्विमासाभ्यां वसन्ताद्यृतवश्च षट् ।
दाक्षिणात्याः प्रगृह्णन्ति देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥१९॥

चैत्रादि २ महीनाका १।१ ऋतु हुन्छन्, यस्तै प्रकारले १२ महीनामा ६ ऋतु हुन्छन्, त्यो दक्षिण देशमा देव-पितृ-कार्यमा प्रसिद्ध छ ॥ १९ ॥

१ चैत्र २ वैशाख	बसन्तऋतु १	७ आश्विन ८ कार्तिक	शरदऋतु ४
३ ज्येष्ठ ४ आषाढ़	ग्रीष्मऋतु २	९ मार्गशीर्ष १० पौष	हेमन्तऋतु ५
५ श्रावण ६ भाद्रपद	वर्षाऋतु ३	११ माघ १२ फाल्गुन	शिशिरऋतु ६

* मासप्रकरणम् *

पूर्वराशिं परित्यज्य उत्तरां याति भास्करः ।
सा राशिः संक्रमाख्या स्यान्मासर्त्वयनहायने ॥२०॥

जब सूर्य पूर्वराशिलाई छोड़ेर उत्तरराशिमा प्रवेश हुन्छन् त्यस-काललाई संक्रान्ति भन्दछन्, तो मेषादि गरिएका १२ संक्रान्ति हुन्छन् । तिनैलाई सौरमास भन्दछन् । तिनै २ मासको १ ऋतु हुन्छ । ३ ऋतुको १ अयन हुन्छ । २ अयनको १ वर्ष हुन्छ ॥१॥

दर्शावधिं मासमुशन्तिचान्द्रंसौरंतथाभास्कर राशिभोगात्
त्रिंशद्दिनंसावनसंज्ञमार्यानाक्षत्रमिन्दोर्भगणाश्रयाच्च ।२१।

शुक्लपक्ष प्रतिपदादेखि औंसीसम्मको तिथि चन्द्रमाले भोग गर्ने हुनाले त्यसलाई चान्द्रमास भन्दछन् । सूर्य १ राशि भोगी दोस्रो राशिमा नगएसम्म सौरमास भन्दछन्, अरु २७ नक्षत्रको चन्द्रमाले भोग गरेमा नक्षत्रमास हुन्छन् ॥ २१ ॥

* कार्यभेदेन मासज्ञानम् *

विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः ।
पितृकार्येषु चान्द्रं च ऋक्षं दानव्रतेष्वपि ॥२२॥

विवाहादि कार्यमा सौरमास यज्ञादि कार्यमा सावनमास पितृकार्यमा चान्द्रमास र व्रतदानादिमा नक्षत्रमास ग्रहण गर्नु पर्छ ॥२२॥

* मासानां नामानि रवयो देवताश्च *

मधुस्तथा माधवसंज्ञकश्च शुक्रःशुचिश्चाथ नभो नभस्यः ।
तथेषऊर्जश्च सहासहस्यस्तपस्तपस्यश्च यथाक्रमेण॥२३॥
अरुणो माघमासे तु सूर्य्यो वै फाल्गुने तथा ।
चैत्रमासे तु वेदाङ्गो भानुर्वैशाख एव च ॥२४॥
ज्येष्ठमासे तपेदिन्द्र आषाढे तपते रविः ।
गभस्तिः श्रावणे मासे यमो भाद्रपदे तथा ॥२५॥
सुवर्णरेताश्वयुजि कार्तिके च दिवाकरः ।
इत्येते द्वादशादित्या मासनामान्यनुक्रमात् ॥२६॥
केशवं मार्गशीर्षे तु पौषे नारायणं विदुः ।
माधवं माघमासे तु गोविन्दमथ फाल्गुने ॥२७॥
चैत्रे विष्णुं तथा विद्याद्वैशाखे मधुसूदनम् ।
त्रिविक्रमं तथा ज्येष्ठे आषाढे वामनं विदुः ॥२८॥
श्रवणे श्रीधरं विद्धि हृषिकेषं तु भाद्रके ।
आश्विने पद्मनाभं च ऊर्जे दामोदरं विदुः ॥२९॥
मार्गशीर्षे विशालाक्षी पौषे लक्ष्मीश्च देवता ।
माघे तु रुक्मिणी प्रोक्ता फाल्गुने धात्रिनामिका ॥३०॥

चैत्रे मासे रमादेवी वैशाखे मोहिनी तथा ।
पद्माक्षी ज्येष्ठमासे तु आषाढे कमलेति च ॥३१॥
कान्तिमती श्रावणं च भाद्रे तु अपराजिता ।
पद्मावती आश्विने तु राधादेवी तु कार्तिके ॥३२॥

१२ महीनाका नाउँ आदित्य, देवता र देवीको नाम ॥ ३२ ॥

मास	नाम	मासनाम	सूर्य	देवता	देवी
१	चैत्र	मधु	वेदाङ्ग	विष्णु	रमा
२	वैशाख	माधव	भानु	मधुसूदन	मोहिनी
३	ज्येष्ठ	शुक्र	इन्द्र	त्रिविक्रम	पद्माक्षी
४	आषाढ़	शुचि	रवि	वामन	कमला
५	श्रावण	नभ	गभस्ति	श्रीधर	कान्तिमति
६	भाद्रपद	नभस्य	यम	हृषीकेश	अपराजिता
७	आश्विन	ईष	सुवर्णरेता	पद्मनाभ	पद्मावती
८	कार्तिक	ऊर्ज	दिवाकर	दामोदर	राधा
९	मार्गशीर्ष	सहा	मित्र	केशव	विशालाक्षी
१०	पौष	सहस्य	विष्णु	नारायण	लक्ष्मी
११	माघ	तप	अरुण	माधव	रुक्मिणी
१२	फाल्गुन	तपस्य	सूर्य	गोविन्द	धात्री

* वारपरत्वेन मासफलम् *

पञ्चार्कवासरे रोगाः पंचभौमे महद्भयम् ।
पञ्चार्किवारे दुर्भिक्षं शेषवाराः शुभप्रदाः ॥३३॥

महीनामा ५ आइतवार परे रोग, ५ मंगलवार परे भय र ५ शनिवार परेमा दुर्भिक्ष हुन्छ । बाँकी रहेका ४ वार प्रति महीनामा ५ पल्ट आएमा शुभफल हुन्छ ॥ ३३ ॥

* पक्षज्ञानम् *

पूर्वापरं मासदलं हि दक्षौ पूर्वापरौ तौ सितनीलसंज्ञौ ।
पूर्वस्तु देवश्च परश्च पैत्र्यः केचित्तु कृष्णे सितपञ्चमीतः ॥
आदौ शुक्लः प्रवक्तव्यः केचित्कृष्णोऽपि मासके ॥३५॥

एक महीनामा पूर्वदल र परदल २ हुन्छ, त्यसैलाई पक्ष भन्दछन्, पक्षमा पूर्वदल शुक्लपक्ष, परदल कृष्णपक्ष हुन्छ अर्थात् (शुक्ल पक्षको प्रतिपदादेखि अमावास्या पर्यन्त) शुक्लपक्ष देवताहरूको हो, कृष्णपक्ष पितृहरूको हो । कुनैकुनै आचार्यहरूका मतमा भने शुक्लपक्षको पंचमीदेखि कृष्णपक्षको पञ्चमी पर्यन्त शुक्ल पक्ष र कृष्णपक्षको पञ्चमीदेखि शुक्लपक्षको पंचमीपर्यन्त कृष्णपक्ष भनेर भन्दछन्, तर त्यसमा प्रथम (पैहले) शुक्लपक्ष र त्यसका पछी कृष्णपक्ष हुँदा त्यसलाई अमावस्यान्त महीना भन्दछन्, कसै कसैका मतमा कृष्णपक्षका पछि शुक्ल पक्ष हुन्छ त्यसलाई पूर्णिमान्त महीना भन्दछन् ॥ ३५ ॥

* अधिकमासः *

द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैः षोडशभिस्तथा ।
घटिकानां चतुष्केण पतत्यधिकमासकः ॥३६॥

३२ महीना १६ दिन ४ घड़ी पूर्ण भएपछि अधिक महीना (मलमास) सम्भव हुन्छ ॥ ३६ ॥

असंक्रान्तिमासोऽधिमासः स्फुटंस्याद्
द्विसंक्रान्तिमासः क्षयाख्यः कदाचित् ॥
क्षयः कार्तिकादि त्रये नान्यतः स्या-
त्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयञ्च ॥ ३७ ॥
अमावस्याद्वयं चैव प्रतिपच्च त्रयं त्रयम् ।
मलमासेन विज्ञेया पराशरवचो यथा ॥३८॥

जुन महीना संक्रान्ति नभएको महीना हुन्छ उसलाई अधिक-मास अर्थात् मलमास भन्दछन् । जुन महीनामा २ संक्रान्ति पर्छ त्यस महीनालाई क्षयमास भन्दछन् । त्यो क्षयमास कैह्ले काहीं हुन्छ, सधैं हुँदैन । मलमास क्षयमासको निर्णय चन्द्रमासबाट लिनु पर्छ, सौर मासमा हुँदैनः कारण सौरमास संक्रान्ति द्वारा हुन्छ, संक्रान्ति १२ देखि बढ़ता हुँदैन । सौर मासमा मलमास लाग्ने भए कोही आर्को संक्रान्ति आउने थियो, सो आउँदैन र मलमास सौरमासबाट हेरिंदैन, चान्द्रमासैबाट निर्णय गर्नु पर्छ । चान्द्रमासको प्रमाण शुक्ल पक्ष प्रतिपदादेखि कृष्णपक्षका औंसीसम्म हो । क्षयमास कार्तिकादि त्रय अर्थात् कार्तिक, मार्गशीर्ष, पौष महीनामा हुन्छ उस वर्ष २ अधिकमास पर्दछन् ॥ ३८ ॥

* सिद्धान्तशिरोमणौ *

गतोऽब्ध्यद्रिनन्दै (९७४) मिते शाककाले
तिथीशै (१११५) र्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्य्यैः (१२५६)।
गजाद्यग्निभूभि (१३७८) स्तथाप्रायशोऽयं-
कुवेदेन्दु (१४१) वर्षैः क्वचिद्गोकुभिश्च (१९)॥३९॥

सिद्धान्त-शिरोमणिमा भास्कराचार्यले लेखेको छ कि पैह्ले जुन शकमा क्षयमास भयो त्यसदेखि १४१ वर्षका अन्तरैमा क्षयमास पर्छ, त्यसभन्दा अरु पैह्ले १९ वर्षमा पनि क्षयमास पर्छ, त्यो क्षय-मास १९ देखि पूर्व (पहिले) पनि आउँछ, त्यसको प्रमाण यस उदाहरणबाट जान्नु ।

जस्तैः— शाके ९७४ मा क्षयमास भुक्त भयो, त्यसपछि अरु क्षयमास शाके १११५।१२५६।१३७८ मा पनि आउँछ यसदेखि अघि १४१।१९ वर्षपछि क्षयमास पर्छ, यस्तै प्रमाणानुसार गर्नु ॥३९॥

* संवत्सरमध्ये राजादिज्ञानम् *

चैत्रादिमेषादिकुलीरतौलीमृगादिवाराधिपतिक्रमेण ॥

राजा च मन्त्री त्वथ शस्यनाथो रसाधिपोनीरसनायकश्च ॥

चैत्रशुक्लपक्ष प्रतिपदाका दिन जुन वार हुन्छ उही संवत्सरको राजा हुन्छ । मेष संक्रान्ति जुन वार हुन्छ त्यसै वारको स्वामी मंत्री हुन्छ । अनि कर्क संक्रान्ति जुनवार हुन्छ उही शस्याधिपति (खेतीको स्वामी) हुन्छ; तुलासंक्रान्ति जुनवार हुन्छ त्यही रसाधिपति (रसेश) हुन्छ । मकर संक्रान्ति जुन वार पर्छ उही नीरसाधिप हुन्छ ॥४०॥

* मतान्तरेण राजादिज्ञानचक्रम् *

मे॰	वृ॰	मि॰	कर्क	सिं॰	क॰	तु॰	वृ॰	ध॰	म॰	कु॰	मी॰	संका॰
मंत्री	कोशाधिप	मेघाधिप युवत्यधिप	सस्याधिप	सैन्याधिप	चैत्राधिप	रसाधिप	आज्ञाधिप	धान्याधिप	नीरसाधिप	व्यवहाराधिप	व्यापाराधिप	संवत्सर कार्याधिप

* संवत्सरमध्ये लाभव्ययज्ञानम् *

राशीशवर्षेशयुतं त्रि (३) गुण्यं—
शरेण (५) युक्तं तिथि (१५) शेषलाभम् ।
लाभं त्रि (३) गुण्यं च शरेण (५) युक्तं-
तिथ्यावशेषं (१५) व्ययमामनन्ति ॥४१॥
रसा (६) स्तिथ्यो (१५) गजाः (८) शैल-
चन्द्रा (१७) नन्देन्दव (१९) स्तथा ।
स्वगा (२१) दिशः (१०) क्रमाज्ज्ञेया
रव्यादिनां ध्रुवा इमे ॥ ४२ ॥

राशिस्वामीका ध्रुवांकमा वर्षका राजाको ध्रुवाङ्क जोड़िदिनु, जति हुन्छ त्यसै अङ्कलाई ३ ले गुणा गर्नूर त्यसैमा ५ जोड़िदिनु जति हुन्छ त्यसमा १५ को भाग दिनु जो शेष रहन्छ त्यो लाभ (आय) हुन्छ । १५ को भागले जो लब्धि आएको छ त्यसलाई

फेरि ३ ले गुणा गर्नु ५ जोड्नु, उसमा १५ को भाग दिनु जो शेष रहन्छ त्यो खर्च (व्यय) हुन्छ लब्धिको काम छैन। सूर्यादि ग्रहको, ध्रुवाङ्क तल चक्रमा दुवै प्रकारको छ।

सूर्यादिग्रहाणां ध्रुवांकाः विन्ध्यदक्षिणनिवासिनां अष्टोत्तरिमते—

सूर्य	चन्द्र	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	राजा
६	१५	८	१७	१६	२१	१०	ध्रुवांकाः

सूर्यादिग्रहाणां ध्रुवांकाः विन्ध्योत्तरनिवासिनां विंशोत्तरिमते।

सूर्य	चन्द्र	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	राजा
६	१०	७	१७	१६	२०	१६	ध्रुवांकाः

जस्तै—श्रीसंवत् २०२७ शक १८९२ मा लाभ खर्च (आय व्यय) निकाल्नु छ; यस सालको राजा भौम छ। अत्र वृष राशिको स्वामी शुक्रको ध्रुवांक अष्टोत्तरी मतमा २१ छ; राजा भौमको ध्रुवांक ८ दुवै जोड़दा २९ भयो ३ ले गुणा गर्दा ८७ भयो ५ जोड़दा ९२ भयो; यसलाई १५ को भाग दिंदा लब्धि ६ आयो, शेष २ रह्यो यै २ शेषांक आय भयो। लब्धि ६ लाई ३ ले गुणा गर्दा १८ भयो ५ जोड़दा २३ भयो १५ ले भाग दिंदा शेष ८ रह्यो। ८ खर्च (व्यय) भयो। यस्तै प्रकारले सम्पूर्ण बनाउनु; अष्टोत्तरी मतको आय, व्यय तल कोष्ठमा स्पष्ट हेर्नु॥

* अष्टोत्तरीमतेन आयव्ययचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	राशि
८	२	५	१४	२	५	२	८	११	१४	१४	११	आय
१४	८	५	२	१४	५	८	१४	५	१४	१४	५	व्यय

* राशीनां ध्रुवाङ्कचक्रमुभयमते *

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं,	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	
८	२१	१७	१५	६	१७	२१	८	१६	१०	१०	१६	अष्टोत्तरी
७	२०	१७	१०	६	१७	२०	७	१६	१६	१६	१६	विंशोत्तरी

* युगानां प्रमाणम् *

द्वात्रिंशद्भिः सहस्रैश्च युक्तं लक्षचतुष्टयम् ।
प्रमाणं कलिवर्षाणां प्रोक्तं पूर्वैर्महर्षिभिः ॥४३॥
युगानां कृतमुख्यानां क्रमान्मानं प्रजायते ।
कलेर्मानं क्रमान्निघ्नं चतु(४) स्त्रि(३) द्वि (२)मितैस्तदा॥

कलियुगको प्रमाण पूर्वमहर्षिहरूले चार लाख बत्तीस हजार वर्ष (४३२०००) मानेका छन् । यै युगका प्रमाणले सत्य युगादिको प्रमाण पनि कहेका छन्, त्यो यस्तै प्रकारसँग कलिप्रमाणलाई तीन स्थानमा राखेर फरक-फरक ४ चार ३ तीन २ दुइले गुणा गर्नुं उसै प्रमाणानुसार सत्य, त्रेता, द्वापर युगको प्रमाण मिल्दछ । जस्तै सत्ययुगप्रमाण १७२८००० त्रेतायुगप्रमाण १२९६००० द्वापरयुग-प्रमाण ८६४००० छ ॥ ४४ ॥

* उद्भिजादिविश्वानयनम् *

शकस्त्रि (३) निघ्नो नग (७) भाजितश्च
शेषं द्विनिघ्नं शर (५) संयुतं च ।
वर्षा च धान्यं तृणशीततेजो-
वायुश्च वृद्धिक्षयविग्रहौ च ॥४५॥
शकं वेद (४) गुणं कृत्वा सप्तभिर्भागमाहरेत् ।
शेषं द्विघ्नं त्रिभिर्युक्तं भुक्तिविश्वाख्यसंज्ञकम् ॥४६॥

क्षुधा तृषा च निद्रा च आलस्योद्यममेव च ।
शान्तिः क्रोधस्तथा दम्भो लोभमैथुनयोः क्रमात् ॥४७॥
ततश्च रसनिष्पत्तिः फलनिष्पत्तिरेव च ।
उत्साहः सर्वलोकानां फलान्येतानि चिन्तयेत् ॥४८॥
शकं च वसुभि (८) र्निघ्नं नवभिर्भागमाहरेत् ।
शेषद्विघ्नं रूप (१) युक्तं प्रोक्तं विश्वाख्यसंज्ञकम् ॥४९॥
उग्रत्वं पापपुण्यानि व्याधिश्च व्याधिनाशनम् ।
आचारश्चाप्यनाचारो मृत्युर्जन्म यथाक्रमम् ॥५०॥
देशोपद्रव स्वास्थ्यं च चौरभीश्चौरनाशनम् ।
वह्निभीर्वह्निशान्तिश्च ज्ञातव्यानि यथाक्रमात् ॥५१॥
शकः चतुःस्थशशर (५) सप्त (७) नन्दन (९)
रुद्रै (११) हतः सप्त (७) हृतावशेषम् ।
द्वि(२)घ्नं त्रिभिः (३) संयुतमत्र मान-
मुद्भिज्जरारण्डजस्वेदजानाम् ॥५२॥
सप्त(७)घ्नशाकं नवभि(९)र्भाजिताशेषकं तथा ।
लोचन(२)घ्नं युतं रामै(३)र्जीवीयाश्च यथाक्रमम् ॥५३॥
शलभाश्च शुकाश्चैव मूषकाः स्वर्णताम्रकौ ।
स्वचक्रं परचक्रं च वृष्टिर्वृष्टिविनाशनम् ॥५४॥
अर्कादिवारे संक्रान्ती कर्कस्थाब्दविशोपकाः ।
दिशो नखा गजाः सूर्या धृत्योष्टादश सायकाः ॥५५॥

शकलाई ३ ले गुणा गर्नु र ७ ले भाग दिनु, लब्धिलाई अलग राख्नु, शेष दोवर गरेर ५ जोड़ी दिनु, त्यो वर्षाको विश्वा हुन्छ। फेरि पहिलेका लब्धिलाई ३ गुणा गरी ७ ले भाग दिनु र आएका लब्धि-लाई अलग्ग राखेर शेष दोवर गरी पाँच जोड्नु, त्यो धान्यको विश्वा हुन्छ। फेरि लब्धिलाई यसै गरी पूर्वोक्त प्रकारले गणित गर्दा तृणको विश्वा हुन्छ, फेरि लब्धाङ्कलाई पूर्वोक्त रीत्यानुसार वारंवार काम गर्दै जानु उसैगरी शीत, तेज, वायु, वृद्धि, क्षय, विग्रह यी सवको विश्वा फरक-फरक निक्लँदै जान्छ ॥ ५५ ॥

जस्तैः—शाके १८९२ लाई ३ ले गुणा गर्दा ५६७६ भयो। यसमा ७ को भागदिंदा लब्धि ८१० आयो, शेष ६ रह्यो शेप ६ दोवर गर्दा १२ भयो ५ जोडदा १७ भयो। यो १७ वर्षाको विश्वा भयो। उपरोक्त लब्धि ८१० लाई ३ ले गुणा गर्दा २४३० भयो ७ ले भाग लिंदा लब्धि ३४७ आयो, शेष १ रह्यो त्यस १ लाई २ ले गुणा गर्दा २ भयो त्यसमा ५ जोडदा ७ भयो यो धान्यको विश्वा भयो। लब्धाङ्क ३४७ को पूर्वोक्त प्रकारको काम गर्दै लानु क्रमैसँग शीत, तेज, वायु, वृद्धि, क्षय, विग्रह यी सम्पूर्णको विश्वा आउँछ।

शकलाई ४ ले गुणा गर्नु र ७ ले भाग दिनु आएका लब्धिलाई अलग्ग राख्नू र शेषाङ्क दोवर गरेर उसमा ३ जोड़नू, जो अङ्क हुन्छ त्यो क्षुधाको विश्वा हुन्छ।

उपरोक्त लब्धाङ्कलाई ४ (चारले) गुणा गरी ७ (सात) को भाग दिनु, आएका लब्धिलाई अलग्ग राखेर शेषाङ्क दोवर गरी तीन जोड्दा तृषाको विश्वा हुन्छ। उपरोक्त लब्धाङ्कलाई उस्तै प्रकारको काम गर्दै लानु क्रमैसँग निद्रा, आलस्य, उद्यम, शान्ति, क्रोध, दम्भ (पाखण्ड), लोभ, मैथुन, रस, फल र उत्साहको विश्वा हुन्छ।

शकाब्दलाई ८ गुणा गर्नु र नौको भाग दिनू लब्धांक अलग्ग राखी शेषाङ्क दोबर गरेर एक जोड़नु त्यो उग्रत्वको विश्वा हुन्छ ।

लब्धांकलाई ८ गुणा गरी ९ को भाग दिनु र लब्धांक अलग्ग राखी शेषांक दोबर गरेर एक जोड़नु, त्यो पापको विश्वा हुन्छ ।

फेरि लब्धांकलाई पूर्वोक्त क्रिया गर्दै लाँदा पुण्य, व्याधि, व्याधिनाश, आचार, अनाचार, मृत्यु, जन्म, देशोपद्रव, स्वास्थ्य, चौरभय, चौरनाश, अग्नि र अग्निशान्ति यी सबका विश्वा हुन्छन् ।

शकाब्दलाई ४ चार ठाउँमा राख्नु र पैह्लालाई ५ ले दोस्रा लाई ७ ले तेस्रोलाई ९ ले, चौथोलाई ११ ले गुणा गर्नु र ४ चारै स्थानका अंकमा फरक फरक गरी ७ ले भाग दिनु र बाकी रहेका शेषांकहरू दोबर गर्नु, चारै स्थानका अंकमा फेरि ३—३ जोडनु, त्यो क्रमैले पैह्लो अंक उद्भिज, दोस्रो अंक जरायुज, तेस्रो अंक अण्डज, चौथो अंक स्वेदज, यी जीवहरूको विश्वा हुन्छ ।

शकाब्दलाई ७ ले गुणा गर्नु र ९ को भाग दिनु आएको लब्धि फरक राखी शेषांक दोबर गरेर ३ जोडी दिनु त्यो शलभ (शलह) को विश्वा हुन्छ ।

लब्धांकलाई फेरि ७ ले गुणा गरी ९ को भाग दिनु आएको लब्धि अलग्ग राखी शेषांक दोबर गरी त्यसमा ३ जोडनु, त्यो शुक (सुगा) को विश्वा हुन्छ ।

लब्धांकलाई फेरि पूर्वोक्त क्रियानुसार काम गर्दै लानु मूषक, सुन, तामा, स्वचक्र, परचक्र, वृष्टि, अनावृष्टि आदिका विश्वा फरक फरक गरेर निस्कन्छन् ।

कर्क संक्रान्तिको वार अनुसार संवत्सरको विश्वा हुन्छ । जस्तै- रविवार कर्क संक्रान्ति भए संवत्सरको विश्वा १०, सोमवार भए २०, मंगलवार भए ८, बुधवार भए १२, गुरुवार भए १८, शुक्रवार भए १८, शनिवार भए ५ विश्वा हुन्छ ।

* मेघानयनम् *

शकं बाणाग्नि (३५)संयुक्तं वेदेन (४) परिभाजयेत् ।
शेषं मेघं विजानीयादावर्त्तादि चतुष्टये ॥५६॥
आवर्त्तक:(१)संवर्त्तक: (२)पुष्करो (३) द्रोणसंज्ञक: (४)।
शुभाशुभफलं ज्ञेयं प्रोक्तं पूर्वैर्महर्षिभि: ॥५७॥

शकाब्दमा ३५ जोडेर ४ को भाग दिंदा शेष आवर्त्तकादि चतुर्मेघ हुन्छ, अर्थात् १ शेष रहे आवर्त्तक, २ रहे संवर्त्तक, ३ रहे पुष्कर, ४ रहे द्रोण संज्ञक मेघ जान्नु ।

* मेघफलम् *

आवर्त्तके महावर्त्त: संवर्त्तो बहुतोयद: ।
पुष्करे चित्रिता वृष्टिर्द्रोणोऽपि बहुवारिद: ॥५८॥

आवर्तमा महावर्त (निर्जल) हुन्छ, संवर्त्तक अत्यन्त जल वृष्टि गर्दछ, पुष्करमा चित्रविचित्र वर्षा हुन्छ, द्रोणमा जलामय हुन्छ ।

जस्तैः—शाके १८९० मा पैंतीस जोडदा १९२५ भयो त्यसमा ४ चारको भागदिंदा शेष १ रह्यो यस कारण पहिलो आवर्तक नाम मेघको राजा जान्नु ।

* वर्षे राजादीनां संक्षेपात्फलम् *

राजा भौमादिकानाञ्च वच्मि संक्षेपत: फलम् ।
गुरुशुक्रेन्दवोऽधीशा: सन्ति चेज्जनसौख्यदा: ॥५९॥
सुभिक्षं शोभना वृष्टिर्देशे स्वास्थ्यं प्रकुर्वते ।
शनिभौमौ प्रकुर्वाते दुर्भिक्षं विग्रहं भयम् ॥६०॥
अल्पसौख्यप्रद: सौम्य: खलु दु:खप्रदो रवि: ।
फलं सविस्तरं चैषां विज्ञेयं संहितादिषु ॥६१॥

वर्षका राजा गुरु, शुक्र, चन्द्रमा भए मनुष्यलाई सुख दिने जान्नु। सबै ठाउँमा राम्रो वर्षा भएर देशमा स्वास्थ्य असल रहनेछ। मङ्गल, शनिश्चर वर्षका राजा भए भने दुर्भिक्ष, अनेक उपद्रव र अनेक विग्रह गर्ने छन्। बुध वर्षका राजा भए थोरै सुख दिने जान्नु। सूर्य वर्षका राजा भए अनेक दुःख कष्ट क्लेशादि हुन्छ। विस्तार जान्नाका निमित्त संहिता आदि ग्रन्थमा हेरेर जान्नु ॥ ६१ ॥

* आषाढे पूर्णिमापवनफलम् *

आषाढे पूर्णिमायां चेदनिलो वातिनैर्ऋतः।
अनावृष्टिर्धान्यनाशो जलं कूपे न दृश्यते ॥६२॥
आषाढे पूर्णिमायां तु वायव्ये यदि मारुतः।
धर्मशीलस्तदा लोका धनं धान्यं गृहे गृहे ॥६३॥
आषाढे पूर्णिमायां तु ईशान्ये याति मारुतः।
सुखिनो हि तदा लोका गीतवाद्यपरायणाः ॥६४॥
वह्निकोणे वह्निभीतिः पश्चिमे च जलाद्भयम्।
अन्यत्र यदि वायुःस्यात्सुभिक्षं जायते तदा ॥६५॥

आषाढ़ शुक्लपूर्णिमाका दिन नैर्ऋत्य दिशाबाट हावा चले अनावृष्टि र धान्यनाश हुन्छ, अरु कुवा आदिको जल समेत सुक्छ। वायव्य दिशाबाट हावा चले लोकमा धर्मको वृद्धि र घर-घर धन-धान्यादि परिपूर्ण हुन्छ। ईशान दिशाबाट हावा चले लोकमा सुख प्राप्ति हुन्छ, संपूर्ण सांसारिक प्राणी गीतवाद्यादिपरायण हुन्छन्। अग्निकोणबाट वायु चले ज्यादा अग्नि भय हुने जान्नु। पश्चिम दिशाबाट वायु चले जलको धेरै भय जान्नु। अरु बाँकी पूर्व, दक्षिण, उत्तर दिशाबाट वायु चले सुभिक्ष हुने जान्नु ॥ ६५ ॥

* होलिकापवनफलम् *

पूर्वे वायौ होलिकायाः प्रजाभूपालयोः सुखम् ।
पलायते च दुर्भिक्षं दक्षिणे जायते ध्रुवम् ॥६६॥
पश्चिमे तृणसम्पत्तिरुत्तरे धान्यसंभवम् ।
यदि खे च शिखावृद्धिर्दुर्गराजोऽपि संक्षयेत् ॥६७॥

होलिका (फाल्गुनशुक्लपूर्णिमाका दिन) को वायु पूर्वदिशातिर गए राजा प्रजा सुखी हुन्छन् । दक्षिणदिशातिर चले सुख भाग्छ र दुर्भिक्ष हुन्छ । पश्चिम दिशातिर चले तृण अति उत्पन्न हुन्छ । उत्तर दिशातिर गए धान्य उत्पत्ति, आकाशतिर वायु चले राजाको किला छुट्ने जान्नु ॥ ६७ ॥

* सूर्य-चन्द्रग्रहणज्ञानम् *

द्वि (२) द्वादशे (१२) च षष्ठे (६) च समसप्तम (७)गे तथा।
एकराशौ यदा राहुर्ग्रस्तौ च शशिभास्करौ ॥६८॥

राहुदेखि दोस्रो, बाह्रौं, छैठौं र सातौं—एकै राशिमा सूर्य, चन्द्र भए ग्रहण लाग्ने संभवना हुन्छ ॥ ६८ ॥

* मतान्तरेण ग्रहणज्ञानम् *

मासनक्षत्रमारभ्य चर्क्षं भवति षोडशम् ।
अमायां प्रतिपत्सन्धौ सूर्यग्रहणनिश्चितम् ॥६९॥
रवेः पञ्चदशं भं तु पौर्णमास्यां यदा भवेत् ।
रात्रौ च प्रतिपत्सन्धौ चन्द्रग्रहणनिश्चितम् ॥७०॥

कृष्णपक्ष प्रतिपदाका दिन जुन नक्षत्र छ त्यसको सोह्रौं नक्षत्र अमावस्यामा पऱ्यो र अमावस्या (औंसी) मा प्रतिपदा मिल्यो भने सूर्यग्रहण अवश्य लाग्छ । फेरि जुन नक्षत्रमा सूर्य छन् त्यसदेखि पन्ध्रौं नक्षत्र पूर्णिमाका दिन पऱ्यो र रात्रिमा प्रतिपदा युक्त पूर्णिमा भए अवश्य चन्द्रग्रहण लाग्दछ ॥ ७० ॥

* तिथिप्रकरणम् *

मासभाच्चन्द्रभं यावद्गणयेत्तावदेव तु ।
यावन्ति गणनाद्यान्ति तावत्यस्तिथयः क्रमात् ॥७१॥

चैत्रादि मासमा एक एक गरी १२ महीना र तिनको नाउँ अनि त्यही नाउँको नक्षत्र जसको आउँछ त्यसलाई मासनक्षत्र भन्ने जान्नु । जस्तै–चैत्र महीनाको चित्रा, वैशाख महीनाको विशाखा, ज्येष्ठको ज्येष्ठा, आषाढ़को पूर्वाषाढ़ा, श्रावणको श्रवण, भाद्रपदको पूर्वाभाद्रपदा, आश्विनको अश्विनी, कार्तिकको कृत्तिका, मार्गशीर्षको मृगशिरा, पौषको पुष्य, माघको मघा, फाल्गुनको पूर्वाफाल्गुनी, यस्तै क्रम संग महीनाका नक्षत्र जान्नु अर्थात् यी महीनाका यी नक्षत्रमा पूर्णिमा हुने हुँदा यिनलाई मास नक्षत्र भनिन्छ । मास नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्र सम्म गन्नु जो संख्या हुन्छ त्यही संख्या तिथिको जान्नु । यसमा पनि महीना लिंदामा पूर्णिमान्त महीना लिए बराबर गणित मिल्छ ॥७१॥

* तिथिफलानि *

प्रतिपत्सिद्धिदा प्रोक्ता द्वितीया कार्यसाधिनी ।
तृतीयाऽऽरोग्यदात्री च हानिदा च चतुर्थिका ॥७२॥
शुभा तु पञ्चमी ज्ञेया षष्ठिका त्वशुभा मता ।
सप्तमी तु शुभा ज्ञेया ह्यष्टमी व्याधिनाशिनी ॥७३॥
मृत्युदात्री तु नवमी द्रव्यदा दशमी तथा ।
एकादशी तु शुभदा द्वादशी सर्वसिद्धिदा ॥७४॥
त्रयोदशी सर्वसिद्धा ज्ञेया चोग्रा चतुर्दशी ।
पुष्टिदा पौर्णिमा ज्ञेया त्वमावास्याशुभातिथिः ॥७५॥

यी प्रतिपदादि सोह्र तिथिको शुभाशुभ फल चक्रमा स्पष्ट छ ॥७५॥

* तिथिस्वामिनः *

वह्निर्विरिंची गिरिजागणेशः
फणिर्विशाखो दिनकृन्महेशः ।
दुर्गान्तकौ विश्वहरी स्मरश्च
शर्वः शशी चेतिपुराणदृष्टः ॥७६॥
अमायाः पितरः प्रोक्तास्तिथीनामधिपाः क्रमात् ॥७७॥

बताइएका १६ तिथिका देवता पनि चक्रमा स्पष्ट छ ॥ ७७ ॥

* तिथीनां संज्ञा *

नन्दा च भद्रा च जया च रिक्ता
पूर्णेति सर्वास्तिथयः क्रमात्स्युः ।
कनिष्ठमध्येष्टफलाश्च शुक्ले
कृष्णे भवन्त्युत्तममध्यहीनाः ॥७८॥

यी सोह्र तिथिको नन्दादि संज्ञा र तिनको शुक्ल कृष्णादि भेद पनि अगाड़ि लेखिएको कोष्ठमा छ ॥ ७८ ॥

* तिथिपालनम् *

कूष्माण्डं बृहतीफलानि लवणं वर्ज्यन्ति ह्याम्लं तथा ।
तैलं चामलकं दिवं प्रवसतां शीर्षं कपालांत्रकम् ॥७९॥
नीवारांश्च मसूरिका फलमथो वृन्ताकसंज्ञं मधु ।
द्यूतं स्त्रीगमनं क्रमात् प्रतिपदादिष्वेवमाषोडशः ॥८०॥

सोह्र तिथिमा जुन जुन वस्तु सेवन गर्नु हुँदैन त्यो पनि तल चक्रबाटै स्पष्ट हुन्छ, यसलाई तिथिपालन पनि भन्दछन् ॥८०॥

* तिथिकार्याणि *

नन्दा सुचित्रोत्सववास्तुतन्त्र-
क्षेत्रादि कुर्वीत तथैव नित्यम् ॥

विवाहभूषाशकटाध्वयाने
भद्रासु कार्याण्यपि पौष्टिकानि ॥८१॥
जयासु संग्रामबलोपयोगिकार्याणि
सिद्ध्यन्त्यपि निर्मितानि ।
रिक्तेन विद्वद्वधघातसिद्धि-
र्विषादिशस्त्रादि च याति सिद्धिम् ॥८२॥
पूर्णासु मांगल्यविवाहयात्रा सुपौष्टिकं शान्तिककर्म कार्यम् ।
सदैवदर्शपितृकर्मयुक्तं नान्यद्विदध्याच्छुभमङ्गलानि ॥८३॥

	तिथिफल	स्वामी	संज्ञा	शुक्ल	कृष्ण	तिथित्यागन
१	सिद्धि	अग्नि	नन्दा	अशुभ	शुभ	कुभिण्डो
२	कार्यसा०	ब्रह्मा	भद्रा	अशुभ	शुभ	त्रिही
३	आरोग्य	गौरी	जया	अशुभ	शुभ	नून
४	हानि	गणेश	रिक्ता	अशुभ	शुभ	तिल
५	शुभ	सर्प	पूर्णा	अशुभ	शुभ	अमिलो
६	अशुभ	स्कन्द	नन्दा	मध्यम	मध्यम	तेल
७	शुभ	सूर्य	भद्रा	मध्यम	मध्यम	अमला
८	व्याधिना०	शिव	जया	मध्यम	मध्यम	नरिवल
९	मृत्युदा	दुर्गा	रिक्ता	मध्यम	मध्यम	लौकी
१०	धनदा	यम	पूर्णा	मध्यम	मध्यम	चिचिन्डो
११	शुभा	विश्वेदेव	नन्दा	शुभ	अशुभ	सिमी
१२	सर्वश्री	हरि	भद्रा	शुभ	अशुभ	मुसुरी
१३	सर्वसिद्धि	मदन	जया	शुभ	अशुभ	भन्टा
१४	उग्र	शिव	रिक्ता	शुभ	अशुभ	मह
१५	तुष्टिदा	चन्द्र	पूर्णा	शुभ	अशुभ	जूवा
३०	अशुभा	पितर	पूर्णा	शुभ	अशुभ	मैथुन

चित्र विचित्र, आनन्दादिक कर्म, देवता आदिको उत्साह कर्म, गृहादि कर्म, ठीका आदिको काम, जग्गा-जमीन लेन-देन व्यवहार, गान-बजान आदि कार्य, नन्दा तिथि १-६-११ मा गर्दा असल हुन्छ। विवाह, आभूषणादि धारण, रथ, बग्गी आदि बनाउनु बाटो खन्नु, पौष्टिककर्मादि भद्रातिथि २-७-१२ मा शुभ हुन्छ। युद्धादिको सामान (तरवार, बन्दूक, भाला, बर्छा) आदि बनाउनु इत्यादि कार्य जयातिथि ३-८-१३ मा गर्नु वेस हुन्छ। व्यभिचारादि कर्म (कसैलाई मार्नु, पिट्नु, बाँध्नु आदि) विष शस्त्रादि कार्य रिक्ता तिथि ४-९-१४ मा गर्नु प्रशस्त हुन्छ। विवाहादि मङ्गल कार्य, यात्रा (परदेश गमन), शान्ति, पौष्टिकादिकर्म पूर्णातिथि ५-१०-१५ मा शुभ हुन्छ। अमावस्या (औंसी) मा केवल पितृश्राद्ध संबन्धी कार्य गर्नु, मङ्गलादि शुभ कार्य गर्नु सर्वथा वर्जित छ (गर्नु हुँदैन) ॥ ८३ ॥

* मतान्तरेण तिथिकृत्यानि *

गीतं नृत्यं तथा क्षेत्रं चित्रोत्सवगृहादिकम् ।
वस्त्रालङ्कारशिल्पादि नन्दाख्यासु शुभं स्मृतम् ॥८४॥
विवाहोपनयौ यात्रा भूषाशिल्पकलादिकम् ।
गजाश्वरथकृत्यं च भद्रातिथिषु सिद्धिदम् ॥८५॥
सैन्यं संग्रामशस्त्रादि यात्रोत्सवगृहादिकम् ।
भैषज्यं चैव वाणिज्यं सिद्ध्यत्सर्वं जयासु च ॥८६॥
शत्रूणां वधबन्धादि विषशस्त्राग्नियोजनम् ।
कर्तव्यं तच्च रिक्तायां नैव सन्मङ्गलं क्वचित् ॥८७॥
व्रतबन्धविवाहादि यात्राराज्याभिषेचनम् ।
शान्तिकं पौष्टिकं कर्म पूर्णासु किल सिद्ध्यति ॥८८॥

गीत (गाना), नृत्य (नाच), खेती, चित्र विचित्र उत्सव, गृहादि कर्म अनि वस्त्रभूषणादि धारण गर्नु, शिल्प कर्मादि (बढ़ई कर्मीआदिको काम) कार्य नन्दा तिथिमा गर्नु शुभ हुन्छ। विवाह, व्रतबंध, यात्रा, भूषणादि पैह्नु, शिल्पकर्मादि, हात्ती, घोडा किन्नु, रथ आदि बनाउनु इत्यादि सब कार्य भद्रा तिथिमा शुभ हुन्छ। फौजको काम, युद्ध (लड़ाई) को अथवा गृहादिकार्य, औषधी आदि सेवन गर्नु, वाणिज्य कर्म (व्यापार) का निमित्त जया तिथि प्रशस्त शुभ हुन्छ। शत्रु वध गर्नु (मार्नु) बन्धन आदि कर्म गर्नु शस्त्र-अस्त्रादि चलाउनु, आगो लाउनु इत्यादि कार्य रिक्ता तिथिमा बेस हुन्छ। यज्ञोपवीत (व्रतबन्ध), विवाह राजसिंहासनमा बस्नु, शान्ति; पौष्टिक कर्मादि कार्य पूर्णा तिथिमा शुभ हुन्छ ॥ ८८ ॥

* अमावास्यायोगः *

अमावास्यां भवेद्वारो यदा भूमिसुतस्य वै ॥
जाह्नवीस्नानमात्रेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥८९॥
अमा वा सोमवारेण रविवारेण सप्तमी ॥
चतुर्थी भौमवारेण विषुवत्सदृशं फलम् ॥९०॥
सिनीवाली कुहुर्वापि यदि सोमदिने भवेत् ॥
गोसहस्रफलं दद्यात्स्नानं चेन्मौनिना कृतम् ॥९१॥
दृष्टचन्द्रा सिनीवाली नष्टचन्द्रा कुहुः स्मृताः ॥९२॥

मङ्गलवार र औंसी तिथि संयुक्त भयो भने त्यस दिन गङ्गा-स्नान गर्नाले मात्र पनि हज़ार गौदान गरेको फल मिल्छ। सोमवार औंसी, आइतवार सप्तमी, मङ्गलवार चतुर्थी पऱ्यो भने विषुवत् संक्रान्तिको फल मिल्दछ। औंसीका दिनमा चन्द्रमा देखिए भने त्यो सिनीवाली नाम गरेको अमावस्या हुन्छ, चन्द्रमा देखिएनन् भने कुहु

नाम गरेको अमावस्या हुन्छ। यो दुवै सोमवार परे भने नवोली स्नान गर्नु, सहस्र गोदान गरेको फल मिल्छ !

* अमावास्यायां व्यतीपातयोगः *

श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रा नागदैवतमस्तकैः ।
यद्यमारविवारेण व्यतीपातः स उच्यते ।।९३।।

अश्विनी, मृगशिरा, आर्द्रा, अश्लेषा, श्रवण, धनिष्ठा यी नक्षत्र अमावास्या आइतवार संयुक्त भयो भने व्यतीपात योग हुन्छ ॥ ९३ ॥

* मतान्तरेण तिथिस्वामिज्ञानम् *

तिथीशावह्निधात्राम्बा हेरम्बोरगषण्मुखाः ।
रवीशाम्बायमा विश्वे हरिस्मरशिवेन्दवः ।।९४।।
अमावास्यातिथेरीशाः पितरः संप्रकीर्तिताः ।।९५।।

तिथिका स्वामी कहिन्छन्—प्रतिपदाका अग्नि, द्वितीयाका ब्रह्मा, तृतीयाकी देवी, चतुर्थीका गणेश, पंचमीका सर्प, षष्ठीका स्वामिकार्तिक, सप्तमीका सूर्य, अष्टमीका ईश, नवमीकी दुर्गा, दशमीका यम, एकादशीका विश्वेदेव, द्वादशीका विष्णु, त्रयोदशीका कामदेव, चतुर्दशीका शिव, पूर्णिमाका चन्द्रमा, अमावस्याका स्वामी पितृ यस्तै प्रकारबाट तिथिका देवता जान्नु ॥ ९५ ॥

* कृत्यविशेषेषु निषिद्धतिथयः *

षष्ठ्य(६)ष्टमी(८)भूत(१४)विधुक्षयेषु(३०) नो
सेवेत ना तैलपलेक्षुरं रतम् ।
नाभ्यञ्जनं विश्व(१३)दश(१०)द्विके(२) तिथौ
धात्रीफलैः स्नानममा(३०)द्रि(७)गो(९)ष्वसत् ।।९६॥

बुद्धिमान्ले षष्ठीमा तेल नलगाउनु, अष्टमीमा मासु नखानु, चतुर्दशीमा क्षौर नगर्नु, औंसीमा स्त्रीप्रसंग नगर्नु। त्रयोदशी,

दशमी, द्वितीया यी तिथिमा बुकुवा नलगाउनू। औंसी, सप्तमी, नवमी तिथिमा अमलाका फलले स्नान नगर्नू॥ ९६॥

* तिथिमध्ये तैलादिपरिहारः

षष्ठी शनैश्चरे तैलं महाष्टम्यां पलानि च।
तीर्थक्षौरं चतुर्दश्यां दीपमालासु मैथुनम्॥९७॥

षष्ठी तिथिमा शनिवार पर्‍यो भने तेल लाउनु हुन्छ, महाष्टमीमा मासु खानु हुन्छ, तीर्थस्थानमा चतुर्दशी परे पनि क्षौर गर्नु हुन्छ, दीपमालिकामा मैथुन गर्दा दोष लाग्दैन॥ ९७॥

* शुभकृत्ये वर्जितयोगादयः *

व्यतीपातवैधृत्यमापर्वभद्रा
तिथेर्वृद्धिनाशौ जनुर्भं ग्रहर्क्षम्।
कवीज्यास्तसंक्रान्तिन्यूनाधिमासं—
कुजार्कार्किरिक्तास्त्यजेद्भव्यकृत्ये॥९८॥
विष्कुम्भवज्रे घटिका हि तिस्रो—
व्याघातशूले नव पञ्च जह्यात्।
भव्येषु कृत्येष्वतिगण्डगण्डे
षडेव धीरः परिघार्द्धमाद्यम्॥९९॥

व्यतीपातयोग, वैधृतियोग, अमावास्या, पर्व, भद्रा, तिथिवृद्धि, तिथिक्षय, जन्मनक्षत्र र गुरु, शुक्र अस्त भएका वेला संक्रान्तिका दिन, मलमास, क्षयमासमा, रवि, मङ्गल, शनिवार, रिक्तातिथि ४-९-१४ यति कुयोगमा सम्पूर्ण शुभ कार्य गर्नु वर्जित छ॥ २६॥ कुनै आचार्यका मतमा संक्रान्तिको सोह्र सोह्र घटी पूर्व र पर वर्जित हुन्छ। विष्कुम्भ र वज्रयोगको आद्य ३ घटी वर्जित हुन्छ। व्याघातको आद्य ९ घटी र शूलयोगको आद्य ५ घटी वर्जित हुन्छ। गण्ड र

अतिगण्डको ६-६ घटी वर्जित हुन्छ । परिघयोगको समस्त शुभ-कार्यमा पैह्लेको आधा वर्जित हुन्छ ॥ ९९ ॥

* पर्वज्ञानम् *

चतुर्दश्यष्टमी कृष्णा अमावस्या च पूर्णिमा ।
पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥१००॥

कृष्णपक्षको चतुर्दशी, अष्टमी, औंसी, पूर्णिमा, संक्रान्तिका दिन पनि पर्व संज्ञक हुन्, त्यस कारण शुभ कार्य वर्जित गर्नु ॥ १०० ॥

* भद्राज्ञानम् *

शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमीपञ्चदश्यो-
भद्रैकादश्यां चतुर्थ्यां परार्द्धे ।
कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीयादशम्योः
पूर्वे भागे सप्तमीशम्भुतिथ्योः ॥१०१॥

शुक्लपक्षका अष्टमी र पूर्णिमाको पूर्वदलमा एकादशी र चतुर्थीका परदलमा कृष्णपक्षका तृतीया र दशमीका परदलमा सप्तमी र चतुर्दशीका पूर्वदलमा भद्राको वास हुन्छ ॥१०१॥

* भद्रावासज्ञानम् *

कुम्भकर्कद्वये मर्त्ये स्वर्गेऽब्जेऽजात्रयेऽलिगे ।
स्त्रीधनुजूकनक्रेऽधो भद्रा तत्रैव तत्फलम् ॥१०२॥
स्वर्गे भद्रा शुभं कार्यं पाताले च धनागमः ।
मृत्युलोके यदा भद्रा सर्वकार्यविनाशिनी ॥१०३॥

कुम्भ, मीन, कर्क, सिंह यी राशिका चन्द्रमा भए भद्राको वास मृत्युलोकमा हुन्छ । मेष, वृष, मिथुन, राशिका चन्द्रमा भए भद्राको वास स्वर्ग लोकमा हुन्छ । कन्या, तुला, धन र मकर राशिका चन्द्रमा भए भद्राको वास पातालमा हुन्छ । जुन लोकमा भद्राको वास छ

त्यही लोकमा फल दिन्छ ॥३०॥ स्वर्गमा भद्रा भए कार्यमा शुभ फल हुन्छ, पातालमा भद्रा भए धन लाभ हुन्छ, मृत्युलोकमा भए सर्व-कार्यको नाश गरिदिन्छ ॥१०३॥

* भद्रापरिहारः *

दिवाभद्रा यदा रात्रौ रात्रिभद्रा यदा दिने ।
तदा विष्टिकृतो दोषो न भवेत्सर्वसौख्यदः ॥१०४॥

दिनका भद्रा अर्थात् परार्द्धका भद्रा रात्रिमा र रात्रिका भद्रा अर्थात् परार्द्धका भद्रा दिनमा पऱ्यो भने भद्राको दोष लाग्न सक्तैन । त्यो भद्रा सर्व सुख दिने हुन्छ ॥१०४॥

* मतान्तरेण भद्रादेः परिहारः *

विष्टिरङ्गारकश्चैव व्यतीपातश्च वैधृतिः ।
प्रत्यरिर्जन्मनक्षत्रं मध्याह्नात्परतः शुभम् ॥१०५॥

विष्टि (भद्रा) अङ्गार (मङ्गल) व्यतीपात, वैधृति योग पंचम तारा र जन्म नक्षत्र यी सबै कुयोग जति छन् , मध्याह्नका अनन्तर शुभ हुन्छन् ॥१०५॥

* शुक्रगुरुचन्द्रबालवृद्धज्ञानम् *

पुरः पश्चाद्भृगोर्बाल्यं त्रिदशाहं च वार्द्धकम् ।
पक्षं पञ्चदिनं ते द्वे गुरोः पक्षमुदाहृते ॥१०६॥
ते दशाहं द्वयोः प्रोक्तं कैश्चित्सप्तदिनं परैः ।
त्र्यहं त्वात्ययिकेऽप्यन्यैरर्द्धाहं च त्र्यहं विधोः ॥१०७॥

शुक्रको उदय पूर्वदिशामा भए तीन दिन बालक रहन्छ । पश्चिममा भए १० दिन रहन्छ जब शुक्र पूर्वास्त हुन लाग्छ, तब अस्त हुनुभन्दा पन्ध्र दिन पैल्हैदेखि वृद्ध हुन्छ । उस्तै पश्चिमास्त हुनुभन्दा पाँच दिन पैल्है वृद्ध हुन्छ । बृहस्पतिको उदयास्तमा क्रमैले १५ १५

दिन बाल वृद्ध रहन्छ। अस्त हुनुभन्दा १५ दिन पेल्हैदेखि वृद्धत्व र उदय भएका १५ दिन पर्यन्त बाल्यत्व रहन्छ। कुनै कुनै आचार्यका मतमा गुरु, शुक्र बाल्यत्व, वृद्धत्वमा दस दस दिन भन्दछन्, कोही सात दिन हुन्छ भन्दछन्। कसैकसैको यस्तो मत पनि छ, यदि कुनै कार्य गर्नु सारै आवश्यक भयो भने तीनै दिनको बाल्यत्व, वृद्धत्व हुन्छ। त्यति वर्जित गरेर कार्य गर्नु हुन्छ। चन्द्रमाको बाल्यावस्था आधा दिन र वृद्धावस्था तीन दिनको हुन्छ ॥१०७॥

* गुरुशुक्रास्तमध्ये कार्यवर्जितज्ञानम् *

वाप्यारामतडागकूपखननारम्भप्रतिष्ठे व्रता-
रम्भोत्सर्गवधूप्रवेशनमहादानानि सोमाष्टके।
गोदानाग्रयणप्रपाप्रथमकोपाकर्मवेदव्रतं
नीलोद्वाहमथातिपन्नशिशुसंस्कारान्सुरस्थापनम् ॥१०८॥
दीक्षामौञ्जिविवाहमुण्डनमपूर्वं देवतीर्थेक्षणं-
संन्यासाग्निपरिग्रहौ नृपतिसंदर्शाभिषेकौ गमम्।
चातुर्मास्यसमावृती श्रवणयोर्वेधं परीक्षां त्यजेद्
वृद्धत्वास्तशिशुत्वईज्यसितयोर्न्यूनाधिमासे तथा ॥१०९॥

बावली (हिटी), बगैंचा, तलाऊ (पोखरी), कुवा, घर आदि बनाउन आरम्भ गर्नु अथवा यिनको प्रतिष्ठा गर्नु, अरु नयाँ व्रतको आरम्भ गर्नु, उद्यापन (यज्ञादि), वधूप्रवेश, महादान अर्थात् तुलादानादि सोह्रदान, सोमयज्ञ, अष्टकश्राद्ध, पैह्ले पाला दारी आदि छेवर गर्नु, नयाँ अन्न (न्वाँगी), पौशाला (पानीको सदावर्त) पैह्लापाला श्रावणी कर्म गर्नु, वेदारम्भ, काम्य वृषोत्सर्ग, समयातिक्रान्त बालकहरुको संस्कार, अन्नप्राशनादि कर्म, देवप्रतिष्ठा, मन्त्र दीक्षा ग्रहण, यज्ञोपवीत (व्रतबन्ध) र पैह्लापाला तीर्थ जानु वा देवताको दर्शन,

संन्यास, अग्नि-होत्रादि कर्मका लागि अग्निको संग्रह, राजाको दर्शन अथवा राजसिंहासनमा बस्नु, यात्रा, चातुर्मास्य व्रत (चौमासा पुराण सुन्नु), समावर्तन कर्म, कर्णवेधन (कान नाक छेड्नु); परीक्षा लिनु इत्यादि यी शुभ कार्य गुरु शुक्र अस्त भएका वेला र बाल्यत्व वृद्धत्व भएमा, मलमास क्षयमासमा पनि गर्नु हुँदैन; वर्जित छ ॥१०९॥

❀ मतान्तरेण कार्यवर्जितकुयोगज्ञानम् ❀

अस्ते वर्ज्य सिंहनक्रस्थजीवे
वर्ज्यं केचिद्वक्रगे चातिचारे ।
गुर्वादित्ये विश्वघस्रेऽपि पक्षे
प्रोचुस्तद्वद्दन्तरत्नादिभूषाम् ॥११०॥

मतान्तरमा यो पनि भनेको छ कि बृहस्पति र शुक्रका अस्तमा जो जो कार्य वर्जित गरेको छ ती सम्पूर्ण कार्य सिंह र मकर राशिमा गुरु भएका वेला पनि गर्नु हुँदैन; वर्जित छ। कुनै कुनै आचार्यको यस्तो मत पनि छ कि यदि बृहस्पति वक्र वा अतिचार (एकराशिलाई भोगी न-सकी नाघेर दोस्रा राशिमा जानु अर्थात् एक राशिमा थोरै दिन बसेर दोस्रा राशिमा जानु यसैलाई अतिचार भनिन्छ) भएका वेलामा पनि पूर्वोक्त कार्य गर्नु वर्जित हुन्छ। गुर्वादित्य (सूर्यगुरु) जब एकै राशिमा जालान् त्यसवेला पनि पूर्वोक्त कार्य गर्नु हुँदैन, वर्जित छ। यी पूर्वोक्त कार्यमा तेह्र दिनको पक्ष पर्‍यो (एकपक्षमा दुइ तिथि क्षय भयो) भने पनि गर्नु हुँदैन। त्यस्तै गरी हात्तीका दाँत वा रत्नादिहरुबाट बनेका आभूषण (गहना आदि) पनि गुरुशुक्रका अस्तादि कालमा धारण गर्नु हुँदैन ॥११०॥

* गुर्वादित्यादिपरिहारः *

गुर्वादित्ये दशाहानि गुरुः सिंहे त्रिमासिकम् ।
अतिचारे च वक्रे च अष्टाविंशतिवासरान् ॥१११॥

गुर्वादित्य (सूर्यगुरुको योग) दश दिन मान्नु पर्छ। सिंहका बृहस्पतिमा तीन महीना वर्जित गर्नुपर्छ। अतिचार र वक्रीमा अट्ठाइस दिन वर्जित गर्नुपर्छ ॥१११॥

* द्वितीयप्रकारेण गुर्वादित्यपरिहारः *

गुरुः सूर्यात्पृथग् भूत्वा पुनश्चेत्क्रियते युतिः।
गुर्वादित्योद्भवो दोषो न भवेद्वै कदाचन ॥११२॥

गुरु, सूर्य अलग भएर फेरि एकै राशिमा गए भने गुर्वादित्यको दोष निश्चयै पनि हुँदैन ॥११२॥

* सिंहस्थगुरुपरिहारः *

मघादिपञ्चपादेषु गुरुः सर्वत्र निन्दितः।
गङ्गागोदान्तरं हित्वा शेषांघ्रिषु न दोषकृत् ॥११३॥

चार चरण मघाको र एक चरण पूर्वाफाल्गुनीको यी पाँच चरणमा बृहस्पति बसेका बेला सबै देशमा शुभ कार्य वर्जित छ। अरु चरणमा सिंहाराशिकै गुरुमा पनि गङ्गा गोदावरीका बीच छाडेर अरू देशमा गर्नु हुन्छ। गङ्गा गोदावरीका बीच चाहिं खालि मेष राशिका सूर्य छोडेर समस्त सिंह वर्जित छ। यो वचन अगाडि लेखिन्छ ॥११३॥

* द्वितीयप्रकारेण सिंहस्थगुरुपरिहारः *

मेषेऽर्के सद्व्रतोद्वाहौ गङ्गागोदान्तरेऽपि च।
सर्वः सिंहगुरुर्वर्ज्यः कलिंगे गौडगुर्जरे ॥११४॥

मेषका सूर्यमा गङ्गा गोदावरीका बीच विवाह शुभ हुन्छ। अरु समस्त सिंहका बृहस्पतिमा कलिङ्ग,गौड र गुर्जर देशमा वर्जितछ ॥११४।

* मकरस्थगुरुपरिहारः *

रेवापूर्वे गण्डकीपश्चिमे च
शोणस्योदग्दक्षिणे नीच ईज्यः।

वर्ज्यो नायं कोङ्कणे मागधे च
गौडे सिन्धौ वर्जनीयः शुभेषु ॥११५॥

रेवानदीका पूर्व र गण्डकी नदीका पश्चिम अनि शोणभद्रका उत्तर, दक्षिण दिशामा मकरका बृहस्पति शुभकार्यमा वर्जित छन्। अरु कोंकण, मगध देशमा वर्जित हुँदैनन्। अरु गौड़देश र सिन्धु-देशमा शुभकार्यमा वर्जित छन् ॥११५॥

* ग्रहणे वर्ज्यमासादिज्ञानम् *

नेष्टं ग्रहर्क्षं सकलार्द्धपादग्रासे क्रमात्तर्कगुणेन्दुमासान् ।
पूर्वं परस्तादुभयोस्त्रिघस्राग्रस्तास्तगे चाभ्युदितेऽर्द्धखण्डे

सर्वग्रहण (खग्रास) भयो भने ग्रहणको नक्षत्र अर्थात् जुन नक्षत्रमा ग्रहण लागेको छ त्यस नक्षत्रमा ६ महीनासम्म शुभ कार्य गर्नु हुँदैन। आधा ग्रहण भए त्यो नक्षत्रमा तीन महीनासम्म शुभ कार्य निन्दित छ। ग्रस्तास्त (ग्रहण मोक्ष न भई सू. चं. अस्त भए) ग्रहण लाग्नुभन्दा तीन दिन पैह्लेदेखि शुभ-कार्य वर्जित हुन्छ। ग्रस्तोदय (ग्रहण लागेर उदय भए) मा तीन दिन पछिसम्म शुभकार्य वर्जित गर्नु। मध्य दिनमा र मध्य रात्रिमा ग्रहण भए तीन दिन पैह्लेदेखि तीन दिन पछि सम्म वर्जित गर्नु पर्छ ॥११६॥

त्यसको उदाहरण तल चक्रमा स्पष्ट लेखिएको छ—

* चक्रम् *

सर्वग्रासे ग्रहनक्षत्रं वर्ज्यम्।	अर्द्धग्रासे ग्रहनक्षत्रं-वर्ज्यम्।	पादग्रासे ग्रहनक्षत्रं-वर्ज्यम्।
मासषट्कम् ६	मासत्रयम् ३	एकमासः १

* पुनश्चक्रम् *

ग्रस्तास्ते	ग्रस्तोदये	अर्द्धखण्डे अर्थात् मध्याह्ने तथार्द्धरात्रौ
पूर्वं त्रिदिनंवर्ज्यम्	परं त्रिदिनंवर्ज्यम्	उभयोस्त्रिदिनंवर्ज्यम्
३	३	३

* कुयोगादिपरिहारः *

कुयोगास्तिथिवारोत्थास्तिथिभोत्था भ-वारजा ।
हूणवङ्गखसेष्वेव वर्ज्यास्त्रितयजास्तथा ॥११७॥

तिथि वारमा युक्त भएका जो कुयोग छन् । फेरि तिथि नक्षत्रमा मिलेका जो कुयोग छन् । ती हूणदेश, वङ्गदेश र खसदेशमा वर्जित छन् । यस्तै प्रकारले तिथि, वार, नक्षत्र यी तीनैदेखि युक्त भएका जो कुयोग छन्, ती पनि उनै देशमा मात्र वर्जित हुन्छन्, अन्य देशमा हुँदैनन् ॥ ११७ ॥

* द्वितीयप्रकारेण कुयोगपरिहारः *

अयोगे सुयोगेऽपि चेत्स्यात्तदानी-
मयोगं निहत्येष सिद्धिं तनोति ॥
परे लग्नशुद्ध्या कुयोगादिनाशं—
दिनार्द्धोत्तरं विष्टिपूर्वं च शस्तम् ॥११८॥

जुन दिन कुयोग छ त्यसै दिन सिद्धियोग पनि परे कुयोग जन्य दोष नाश गरी आफ्ना सिद्धियोगको प्रकाश गर्छ । कुनै आचार्यको यस्तो मत पनि छ कि लग्न शुद्धि भएमा कुयोगादि दोष लाग्दैन । मध्य दिनका पछि जो भद्रादि कुयोग हुन्छ त्यो पनि शुभ हुन्छ ॥११८॥

* वारप्रवृत्तिज्ञानम् *

निशार्द्धं दिनमानं च युक्तं पञ्चेन्दुभिस्तथा ।
वारप्रवृत्तिर्विज्ञेया सूर्यसिद्धान्तसम्मता ॥११९॥

रात्रिप्रमाणको आधा गर्नु र त्यसमा दिनमान थपी त्यसै अङ्कमा फेरि १५ जोडिदिनु जो अङ्क हुन्छ त्यही इष्टकाल वार प्रवृत्तिको सूर्योदयदेखि जान्नु; यो सूर्यसिद्धान्तको मत हो ॥

जस्तै :—संवत् २०२७ शक १९९२ पौषशुक्ल एकादशी शुक्रवार स्पष्टवारप्रवृत्तिको निरूपण, ग्रहलाघवीय दिनमान २५।५७ रात्रिमान ३४।०३ रात्रिमानको आधा १७।०१ भयो यसमा दिनमान जोडदा ४२।५८ भयो, यसमा अरु १५ जोडदा ५७।५८ यै इष्टकाल शनिवार प्रवेश भयो अर्थात् सन्ताउन्न घटी, अन्ठाउन्न पला, रात्रि जाँदा शनिवारको प्रवेश भयो। वार प्रवेशको अङ्क ६० भन्दा बढ़ता भए ६० निकाली जति शेष अङ्क हुन्छ उत्ति घटीको इष्टकाल जान्नू। ६० भन्दा कम्ति भए उति घटी रात जाँदाको इष्टकाल जान्नू॥ ११९ ॥

* कालहोराज्ञानम् *

वारादेर्घटिका द्वि (२) घ्नाः स्वाक्षहृच्छेषवर्जिताः ।
सैका(१) स्तष्टानगैः(७)कालहोरेशा दिनपक्रमात्॥१२०

जैल्हेदेखि वारप्रवृत्ति लाग्छ त्यहींदेखि जति इष्टकाल वित्यो त्यसलाई दूना गर्नू र दुइ स्थानमा राख्नू। पैल्हे स्थानका अङ्कमा पाँचको भाग दिनू जो शेष रहन्छ, त्यसलाई दोस्रा स्थानका अङ्कमा लगेर घटाइ दिनू, फेरि १ जोडनू जति हुन्छ त्यसमा सातको भाग-दिनू जो शेषाङ्क रहन्छ, त्यसलाई दिन प्रतिका क्रमले होरा जान्नू। अर्थात् जुन दिनको होरा बनाउनु छ उसै दिनदेखि शेषाङ्क सम्म गन्नू। अन्तमा जुन वार आउँछ उसैको होरा जान्नू॥

जस्तै—श्रीसंवत् २०२२७ शक १९९२ पौषशुक्ल द्वितीया शनिवार वारप्रवेशको इष्ट ५७।५८ सूर्योदयादिष्ट ३।४५ मा वारप्रवेश इष्ट जोड़दा ६१।४३ भयो, यो ६० भन्दा बढता भएकाले ६० निकाल्दा १।४३ रह्यो यसलाई दूना गर्दा ३।२६ भयो, यसलाई

दुई जग्गामा राखेर पैला अङ्कलाई पाँचको भाग दिंदा ३।२६ रह्यो अर्थात् पाँचभन्दा सानु अङ्क हुँदा उत्तिनै रह्यो। पैल्हा अङ्कमा घटाउँदा ०।० रह्यो यसमा ७ को भाग दिंदा शेष ०।० नै रह्यो अर्थात् यहाँ पनि शून्यमा ७ को भाग लागेन र शून्यै रह्यो। अब यसलाई शनिवारबाट गन्दा अगाडि शून्य भएको हुँदा शनिवारकै होरा भयो। अब दिनको वार प्रविष्ट र दिनकै इष्टबाट वार होरा बनाउने क्रम लेखिन्छ। सूर्योदय इष्टमा वार प्रविष्ट घटाई पूर्वोक्त क्रिया गर्दा काल होरा बन्छ। यसै गरी प्रत्येक दिनको काल होरा बनाउनू॥ १२०॥

* द्वादशचन्द्रपरिहारः *

अभिषेके निषेके च प्राशने व्रतबन्धने।
पाणिग्रहे प्रयाणे च चन्द्रमा द्वादशः शुभः॥१२१॥

राज्याभिषेक (राजसिंहासनमा बस्नु), निषेक अर्थात् गर्भधारण, अन्नप्राशन, व्रतबन्ध, विवाह, यात्रा, यति कार्य गर्नका लागि द्वादश चन्द्रमा शुभ हुन्छन्॥ १२१॥

* जन्मचन्द्रमानिषेधः *

जन्मगः फलदश्चन्द्रः पञ्चकर्मसु वर्जयेत्।
यात्रायुद्धविवाहेषु प्रवेशे क्षौरकर्मणि॥१२२॥

जन्मको चन्द्रमा सर्व कार्यमा शुभ हुन्छ। यात्रा (परदेश), युद्ध (लड़ाई), विवाह, प्रवेश र क्षौर-कर्म यी पाँच कार्यमा वर्जित हुन्छ॥ १२२॥

* चन्द्रनिर्णयः *

पापान्तः पापयुग्द्यूने (७) पापाच्चन्द्रः शुभोऽप्यसत्।
शुभांशे वाधिमित्रांशे गुरुदृष्टोऽशुभोऽपि सत्॥१२३॥

चन्द्रमा पापग्रहका मध्यमा हवस् अथवा पापसँगयुक्त हवस् वा पापग्रहदेखि सातौं भयो भने र आफ्ना राशिभन्दा शुभ भए पनि

त्यो चन्द्रमालाई अशुभै जान्नु। यदि चन्द्रमा शुभग्रहका नवांशमा हवस् अथवा आफ्नामित्रका नवांशमा हवस् वा चन्द्रमालाई बृहस्पतिले देखेको भए चन्द्रमा आफ्ना राशिभन्दा अशुभ भए पनि शुभ फल दिने जान्नू॥ १२३ ॥

* द्वितीयप्रकारेण चन्द्रनिर्णयः *

सिताऽसितादौ सद्दुष्टे चन्द्रे पक्षौ शुभावुभौ।
व्यत्यासे चाशुभौ प्रोक्तौ संकटेऽब्जबलं त्विदम् ॥१२४॥

शुक्लपक्षका प्रतिपदामा जसका राशिदेखि चन्द्रमा शुभ र कृष्णपक्षका प्रतिपदामा जसका राशिदेखि चन्द्रमा अशुभ हुन्छन्, यस्तो योग जसको हुन्छ त्यसलाई दुवै पक्षका चन्द्रमा शुभ जान्नु. यसको विपरीत अर्थात् शुक्लपक्षमा अशुभ र कृष्णपक्षमा शुभ भए दुवै पक्षमा अशुभ जान्नू। यस्तो चन्द्रबल संकट अर्थात् विवाह, यात्रामा लिनु हुन्छ ॥ १२४ ॥

* चन्द्रफलम् *

आद्ये चन्द्रः श्रियं कुर्यान्मनस्तोषं द्वितीयके।
तृतीये धनसम्पत्तिश्चतुर्थे कलहागमः ॥१२५॥
पञ्चमे ज्ञानवृद्धिश्च षष्ठे संपत्तिरुत्तमा।
सप्तमे राजसम्मानं मरणं चाष्टमे तथा ॥१२६॥
नवमे धर्मलाभश्च दशमे मनसेप्सितम्।
एकादशे सर्वलाभो द्वादशे हानिरेव च ॥१२७॥

पैह्ला चन्द्रमा लक्ष्मी वृद्धि। दोस्रोमा संतोष कारक। तेस्रोमा धन, संपत्ति कारक। चौथामा कलह गराउने। पाँचौंमा ज्ञान-वृद्धि गर्ने। छैटौंमा सम्पत्तिदायक। सातौंमा राजसम्मान दायक। आठौंमा मरण प्रद। नवौंमा धर्मलाभ। दशौंमा मनोवाञ्छित कार्य सिद्धि कारक। एकादशमा सर्वलाभ। बाह्रौंमा हानिकारक हुन्छ ॥१२५-२७॥

* तिथ्यादिगुणज्ञानम् *

तिथिरेकगुणोपेता नक्षत्रं च चतुर्गुणम् ।
वाराश्चाष्टगुणाः प्रोक्ताः करणं षोडशान्वितम् ॥१२८॥
स्याद्द्वात्रिंशद्गुणो योगस्ताराषष्ठिगुणान्विता ।
चन्द्रो दशगुणो लग्नं सहस्रगुणमुच्यते ॥१२९॥

तिथिमा एक गुण हुन्छ । नक्षत्रमा चार गुण हुन्छ । वारमा आठ गुण हुन्छ । करणमा सोह्रगुण हुन्छ । योगमा बत्तीस गुण हुन्छ । तारामा साठी गुण हुन्छ । चन्द्रमामा दशगुण हुन्छ । लग्नमा सहस्र (हजार) गुण हुन्छ ॥१२८–१२९॥

* ताराज्ञानम् *

जन्मभाद्दिनभं यावद्गणनीयं यथाक्रमम् ।
नव (९) भिस्तु हरेद्भागं शेषं ताराबलाबलम् ॥१३०॥
जन्म१ संपद् २विपत् ३क्षेमः ४प्रत्यरिः ५साधक ६स्तथा ।
वध ७मैत्रा ८ तिमैत्रेय ९ तारानामसदृक्फलम् ॥१३१॥
कृष्णे बलवती तारा शुक्लपक्षे तु चन्द्रमाः ।
सदा ग्राह्या बुधैरेवं कृष्णे तारा न चन्द्रमाः ॥१३२॥

जन्मनक्षत्रदेखि दिन नक्षत्रसम्म गन्नु, जति हुन्छ त्यसमा नौको भाग दिनु जो शेष रहन्छ त्यै तारा जान्नु । एक रहे जन्म तारा, दुइ रहे संपद, तीन विपद, चार क्षेम, पाँच रहे प्रत्यरि, छ रहे साधक, सात रहे वध, आठ रहे मैत्र, नौ रहे अतिमैत्र नामको तारा जान्नु । कृष्ण-पक्षमा तारा बलि हुन्छ, शुक्ल पक्षमा चन्द्रमा बलि हुन्छ र बुद्धिमान् जनले कृष्णपक्षमा सधैं ताराको विचार गर्नु चन्द्रमाको नगर्नू १३०-१३२।

* दिशास्वामिज्ञानम् *

रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः ।
बुधो बृहस्पतिश्चैव दिशामीशास्तथा ग्रहाः ॥१३३॥

पूर्वदिशाका स्वामी सूर्य, आग्नेयका स्वामी शुक्र, दक्षिणका स्वामी मङ्गल, नैर्ऋत्यका स्वामी राहु, पश्चिमका स्वामी शनिश्चर, वायव्यका स्वामी चन्द्रमा, उत्तर दिशाका स्वामी बुध, ईशानकोणका स्वामी बृहस्पति हुन् ॥१३३॥

* ग्रहजातिज्ञानम् *

ब्राह्मणौ जीवशुक्रौ च क्षत्रियौ भौमभास्करौ ।
चन्द्रसौम्यौ च विट्शूद्रौ राहुमन्दौ तथान्त्यजौ ॥१३४॥

बृहस्पति, शुक्र ब्राह्मण; सूर्य, मङ्गल क्षत्रिय ; चन्द्रमा वैश्य; बुध शूद्र र राहु, शनिश्चर अन्त्यज जातिका हुन् ॥१३४॥

* ग्रहवर्णज्ञानम् *

रक्तावङ्गारकादित्यौ श्वेतौ शुक्रनिशाकरौ ।
गुरुज्ञौ पीतहरितौ शनिराहूसितौ स्मृतौ ॥१३५॥

सूर्य, मङ्गल लाल (रातो); शुक्र, चन्द्रमा श्वेत (सेतो); बृहस्पति पीत; बुध हरित र शनि, राहु श्याम (कृष्ण) वर्णका हुन्छन् ॥१३५॥

* नक्षत्रज्ञानम् *

अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी मृगः ।
आर्द्रा पुनर्वसुः पुष्यस्ततः श्लेषा मघा तथा ॥१३६॥
पूर्वाफाल्गुनिका तस्मादुत्तराफाल्गुनी ततः ।
हस्तश्चित्रा तथा स्वाती विशाखा तदनन्तरम् ॥१३७॥
अनुराधा ततो ज्येष्ठा तथा मूलं निगद्यते ।
पूर्वाषाढोत्तराषाढा ह्यभिजिच्छ्रवणस्ततः ॥१३८॥
धनिष्ठाशततारारख्यं पूर्वाभाद्रपदा ततः ।
उत्तराभाद्रपाच्चैव रेवत्येतानि भानि च ॥१३९॥

अश्विनी १ भरणी २ कृत्तिका ३ रोहिणी ४ मृगशिरा ५ आर्द्रा ६ पुनर्वसु ७ पुष्य ८ आश्लेषा ९ मघा १० पूर्वाफाल्गुनी ११ उत्तराफाल्गुनी १२ हस्त १३ चित्रा १४ स्वाती १५ विशाखा १६ अनुराधा १७ ज्येष्ठा १८ मूल १९ पूर्वाषाढा २० उत्तराषाढा २१ अभिजित् २२ श्रवण २३ धनिष्ठा २४ शतभिषा २५ पूर्वाभाद्रपद २६ उत्तराभाद्रपद २७ रेवती २८ यी अट्ठाइस नक्षत्र अभिजित् समेत जान्नु। अब अभिजित् नक्षत्र जान्ने प्रकार लेखिन्छ। उत्तराषाढ़ाको चौथो पाउ र श्रवणको पैल्हो पाउ अर्थात् १५ घटीसम्म अभिजित्को भोग हुन्छ त्यस कारण त्यही अभिजित् नक्षत्र हुन्छ ॥१३६–१३९॥

* सप्तविंशतियोगाः *

विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् सौभाग्यः शोभनस्तथा।
अतिगण्डः सुकर्मा च धृतिः शूलस्तथैव च ॥१४०॥
गण्डो वृद्धिर्ध्रुवश्चैव व्याघातो हर्षणस्तथा।
वज्रः सिद्धिर्व्यतीपातो वरीयान् परिघः शिवः ॥१४१॥
सिद्धिः साध्यः शुभः शुक्लो ब्रह्मैन्द्रो वैधृतिः क्रमात्।
सप्तविंशति योगाश्च नामतुल्यफलप्रदाः ॥१४२॥

* सप्तविंशतियोगचक्रम् *

विष्कुम्भ १	प्रीति २	आयुष्मान् ३	सौभाग्य ४	शोभन ५	अतिगण्ड ६	सुकर्मा ७
धृति ८	शूल ९	गण्ड १०	वृद्धि ११	ध्रुव १२	व्याघात १३	हर्षण १४
वज्र १५	सिद्धि १६	व्यतीपात १७	वरीयान् १८	परिघ १९	शिव २०	सिद्धि २१
साध्य २२	शुभ २३	शुक्ल २४	ब्रह्म २५	ऐन्द्र २६	वैधृति २७	+

* ग्रहस्वामिज्ञानम् *

शिवो दुर्गा गुहोविष्णुर्ब्रह्मेन्द्रः कालसंज्ञकः ।
सूर्यादीनां क्रमादेते स्वामिनः परिकीर्तिताः ॥१४३॥

सूर्यका स्वामी शिव, चन्द्रमाका दुर्गा, मङ्गलका कार्त्तिकेय, बुधकाविष्णु, बृहस्पतिका ब्रह्मा, शुक्रका इन्द्र र शनिश्चरका स्वामी काल हुन् ॥१४३॥

* करणज्ञानम् *

बबश्च बालवश्चैव कौलवस्तैतिलस्तथा ।
गरश्च वणिजो विष्टिः सप्तैतानि चराणि च ॥१४४॥
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां शकुनिः पश्चिमे दले ।
चतुष्पदश्च नागः स्यादमावास्यादलद्वये ॥१४५॥
शुक्लप्रतिपदायां च किंस्तुघ्नः प्रथमे दले ।
स्थिराण्येतानि चत्वारि करणानि जगुर्बुधाः ॥१४६॥
शुक्लप्रतिपदान्ते च बवाख्यः करणो भवेत् ।
एकादशैव ज्ञेयानि चरस्थिरविभागतः ॥१४७॥
तिथिं च द्विगुणीकृत्य हीनमेकं च कारयेत् ।
सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषं करणमुच्यते ॥१४८॥

बव १ बालव २ कौलव ३ तैतिल ४ गर ५ वणिज ६ विष्टि ७ यी सात करण चर संज्ञक जान्नू । कृष्णपक्षका चतुर्दशीका दोस्रो दलमा शकुनीकरण हुन्छ । अमावास्याका प्रथम दलमा चतुष्पद करण हुन्छ । दोस्रो दलमा नाग करण हुन्छ, शुक्लपक्षका प्रतिपदाका प्रथम दलमा किंस्तुघ्न करण हुन्छ । यो चार करणलाई आचार्यहरू स्थिरसंज्ञक भन्छन् ।

यस्तै क्रमले एघार करण हुन्छन् । चर स्थिरको विभाग गरेर (पैह्लेका चर संज्ञा र पछिका चार स्थिर संज्ञा) एघार हुन्छन् । गत तिथिलाई दोबर गर्नु र उसमा एक घटाउनु त्यसमा (७) सातको भाग दिनु जो शेप रहन्छ त्यसैलाई बवादि करण जान्नु ॥१४८॥

❀ सोदाहरणं करणचक्रम् ❀

शुक्ल पक्ष	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	तिथि
करण	किंस्तुघ्न	बालव	तैतिल	वणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	बालव	तैतिल	बणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	प्रथम दल
देवता	सर्प	ब्रह्मा	अर्य्य.	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य.	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	
करण	बव	कौलव	गर	विष्टि	बालव	तैतिल	वणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	ब लव	तैतिल	वणिज	बव	द्वितीय दल
देवता	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य.	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य.	लक्ष्मी	इन्द्र	
कृष्ण पक्ष	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	३०	तिथि
करण	बालव	तैतिल	बणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	बालव	तैतिल	वणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	चतुष्पद	प्रथम दल
देवता	ब्रह्मा	अर्य्य	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य.	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	वायु	
करण	कौलव	गर	विष्टि	बालव	तैतिल	वणिज	बव	कौलव	गर	विष्टि	बालव	तैतिल	वणिज	शकुनि	नाग	द्वितीय दल
देवता	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य	लक्ष्मी	इन्द्र	मित्र	भूमि	यम	ब्रह्मा	अर्य्य	लक्ष्मी	कलि	वृषभ	

* नक्षत्रस्वामिज्ञानम् *

अश्विनी दस्रदैवत्या भरणी यमदेवता ।
आग्नेयी कृत्तिका प्रोक्ता विधाता रोहिणीश्वरः ॥१४९॥
मृगशीर्षेश्वरश्चन्द्रस्तथैवार्द्रेश्वरः शिवः ।
अदितिस्तु पुनर्वस्वोः पतिः पुष्यस्य वाक्पतिः ॥१५०॥
आश्लेषाधिपतिः सर्पो मघेशाः पितरः स्मृताः ।
भगश्च पूर्वाफाल्गुन्याः उफायाः पतिरर्यमा ॥१५१॥
हस्तस्याधिपतिः सूर्यस्त्वष्टा चित्राभिधस्य च ।
स्वातिश्च दैवतं वायुर्विशाखेन्द्राग्निदेवता ॥१५२॥
अनुराधेश्वरो मित्रो ज्येष्ठाया इन्द्र उच्यते ।
मूलस्य दैवतं रक्षः पूर्वाषाढेश्वरो जलम् ॥१५३॥
उषाया दैवतं विश्वे विधिश्चाभिजिताधिपः ।
श्रवणाधिपतिर्विष्णुर्धनिष्ठावसुदेवता ॥१५४॥
वरुणः शतताराायाः पूभेशः कथितोऽजपात् ।
अहिर्बुध्न्यस्त्वथोभायाः पूषोक्तो रेवतीपतिः ॥१५५॥

अश्विनी नक्षत्रका स्वामी अश्विनीकुमार भरणीका यम कृत्तिकाका अग्नि रोहिणीका ब्रह्मा, मृगशिराका चन्द्रमा, आर्द्राका शिव, पुनर्वसुका अदिति, पुष्यका बृहस्पति, आश्लेषाका सर्प, मघाका पितृ, पूर्वाफाल्गुनी-का भग, उत्तराफाल्गुनीका अर्यमा, हस्तका सूर्य, चित्राका त्वष्टा, स्वातीका वायु, विशाखाका अग्नि र इन्द्र, अनुराधाका मित्र, ज्येष्ठाका इन्द्र, मूलका राक्षस, पूर्वापाढ़ाका जल, उत्तराषाढ़ाका विश्वेदेव, अभि-जित्का विधि, श्रवणका विष्णु, धनिष्ठाका वसु, शतभिषाका वरुण,

पूर्वाभाद्रपदका अजपात, उत्तराभाद्रपदका अहिर्बुध्न्य, रेवतीका स्वामी पूषा हुन् ॥ १४९–१५५ ॥

* सामान्यतः शुभाशुभनक्षत्रकर्मज्ञानम् *

रोहिण्यश्विमृगाः पुष्यो हस्तश्चित्रोत्तरात्रयम् ।
रेवती श्रवणश्चैव धनिष्ठा च पुनर्वसुः ॥१५६॥
अनुराधा तथा स्वाती शुभान्येतानि भानि च ।
सर्वाणि शुभकार्याणि सिद्ध्यन्त्येषु च भेषु च ॥१५७॥
पूर्वात्रयं विशाखा च ज्येष्ठार्द्रा मूलमेव च ।
शततारभिधेष्वेव कृत्यं साधारणं स्मृतम् ॥१५८॥
भरणी कृत्तिका चैव मघा श्लेषा तथैव च ।
अत्युग्रं दुष्टकार्यं यत्प्रोक्तं भेषु विधीयते ॥१५९॥

रोहिणी, अश्विनी, मृगशिरा, पुष्य, हस्त, चित्रा, तीनै उत्तरा, रेवती, श्रवण, धनिष्ठा, पुनर्वसु तथा अनुराधा र स्वाती यी नक्षत्र शुभ हुन् । यिनमा शुभकार्य गरेमा शुभ हुन्छ । तीनै पूर्वा, विशाखा, ज्येष्ठा, आर्द्रा, मूल र शतभिषा यी नक्षत्रमा साधारण कृत्य गरेमा शुभ हुन्छ । भरणी, कृत्तिका, मघा र आश्लेषा यिनमा अति उग्रकार्य र दुष्टकार्य गरेमा सिद्ध हुन्छ ॥ १५६–१५९ ॥

* स्थिरध्रुवनक्षत्रसंज्ञाज्ञानम् *

उत्तरात्रयरोहिण्यो भास्करश्च ध्रुवं स्थिरम् ।
तत्र स्थिरं बीजगेहशान्त्यारामादिसिद्धये ॥१६०॥

तीनै उत्तरा, रोहिणी र रविवार यिनको ध्रुव र स्थिर संज्ञा हो । यिनमा स्थिरकार्य अर्थात् घर बनाउनु बिउछर्नु रोप्नु, बगैचा लगाउनु, शान्त्यादि कार्य गर्दा सिद्ध हुन्छ ॥ १६० ॥

* चरसंज्ञक नक्षत्रज्ञानम् *

स्वात्यादित्ये श्रुतेस्त्रीणि चन्द्रश्चापि चरं चलम् ।
तस्मिन् गजादिकारोहो वाटिकागमनादिकम् ॥१६१॥

स्वाती, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा यी नक्षत्र र सोमवार यिनको चरसंज्ञा हो, यिनमा हात्तो आदिको सवारी गर्नु फेरि फुलवारी लगाउनु अरु यात्रादि कर्म गरेमा शुभ हुन्छ ॥ १६१ ॥

* उग्रसंज्ञकनक्षत्रज्ञानम् *

पूर्वात्रयं याम्यमघे उग्रं क्रूर कुजस्तथा ।
तस्मिन्घाताग्निशाठ्यानि विषशस्त्रादि सिद्धयति॥१६२॥

तीनै पूर्वा, भरणी, मघा यी नक्षत्र र भौमवारको उग्र र क्रूरसंज्ञा हो । यिनमा घात कर्म गर्नु आगो लाउनु अरु क्रूरकर्म विष, शस्त्रादि बनाउनु शुभ हुन्छ ॥ १६२ ॥

* मिश्रसंज्ञकनक्षत्रज्ञानम् *

विशाखाग्ने यमे सौम्ये मिश्रं साधारणं स्मृतम् ।
तत्राग्निकार्यं मिश्रं च वृषोत्सर्गादि सिद्धयति ॥१६३॥

विशाखा, कृत्तिका र बुधवार यिनको मिश्र र साधारण संज्ञा हो, यिनमा अग्निकार्य वा मिश्र (मिलेका कार्यहरू) र वृषोत्सर्गादि कार्य गरेमा सिद्ध हुन्छ ॥ १६३ ॥

* लघुक्षिप्रसंज्ञकनक्षत्रज्ञानम् *

हस्ताश्विपुष्याभिजितः क्षिप्रं लघु गुरुस्तथा ।
तस्मिन्पण्यरतिज्ञानं भूषाशिल्पकलादिकम् ॥१६४॥

हस्त, अश्विनी, पुष्य, अभिजित् र गुरुवार यिनको लघु र क्षिप्र-संज्ञा हो । यिनमा बजार लगाउनु, रति गर्नु, भूषण धारण गर्नु, कर्मीको काम गर्नु अरु कलादि सिक्ने कर्म गरेमा शुभ हुन्छ ॥१६४॥

* मृदुमैत्रसंज्ञकनक्षत्रज्ञानम् *

मृगान्त्यचित्रामित्रर्क्षं मृदु मैत्रं भृगुस्तथा ।
तत्र गीताम्बरक्रीडा मित्रकार्यं विभूषणम् ॥१६५॥

मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा र शुक्रवार यिनको मृदु र मैत्र संज्ञा हो । यिनमा गीतको आरम्भ, वस्त्रधारण, विहारादि गर्नु र मित्रकार्य गर्नु श्रेष्ठ हुन्छ ॥ १६५ ॥

* तीक्ष्णदारुणसंज्ञकनक्षत्रज्ञानम् *

मूलेन्द्रार्द्राहिभं सौरिस्तीक्ष्णं दारुणसंज्ञकम् ।
तत्राभिचारघातोग्रभेदाः पशुदमादिकम् ॥१६६॥

मूल, ज्येष्ठा, आर्द्रा, आश्लेषा र शनिवार यिनको तीक्ष्ण र दारुण संज्ञा हो । यिनमा व्यभिचार, घात र अरु उग्रकर्म गर्नु अरु भेद (छुट्याउने काम) गर्नु तथा मार्ने आदि कार्य शुभहुन्छ ॥ १६६ ॥

* ऊर्ध्वमुखनक्षत्रज्ञानम् *

उत्तरात्रितयं पुष्यो रोहिण्यार्द्राश्रुतित्रयम् ।
ऊर्ध्ववक्त्रो गणः उक्तो नक्षत्राणां मनीषिभिः ॥१६७॥
प्रासादच्छत्रगेहानि प्राकारध्वजतोरणम् ।
नानाभिषेकमश्वं च कुर्यादूर्ध्वमुखे गणे ॥ १६८ ॥

तीनै उत्तरा, पुष्य, रोहिणी, आर्द्रा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा यी नक्षत्रको ऊर्ध्वमुख संज्ञा हो । यी नक्षत्रमा मंदिर बनाउनु, छत्र राख्नु, घर बनाउनु, परखाल लगाउनु, तोरण झुण्ड्याउनु, अभिषेक गर्नु, घोडाको सवारी गर्नु, यी काम शुभ हुन्छन् ॥१६८॥

* तिर्यङ्मुखनक्षत्रज्ञानम् *

रेवतीयुगलं ज्येष्ठा मैत्रं हस्तत्रयो मृगः ।
पुनर्वसुश्च विज्ञेयो गणस्तिर्यङ्मुखो बुधैः ॥१६९॥

वृक्षारोपणवाणिज्यं सर्वसिद्धि च कारयेत् ।
वाहनानि च यन्त्राणि गमनं च विधीयते ॥१७०॥

रेवती, अश्विनी, ज्येष्ठा, अनुराधा, हस्त, चित्रा, स्वाती, मृगशिरा र पुनर्वसु यी नक्षत्रको तिर्यङ्मुखसंज्ञा जान्नू। यी नक्षत्रमा वृक्ष लगाउनु, वाणिज्य गर्नु सिद्ध हुन्छ अरु वाहन (गाड़ी) यन्त्र (मशीन) र गमन कार्य शुभ हुन्छ ॥ १७० ॥

❀ अधोमुखनक्षत्रज्ञानम् ❀

पूर्वात्रयं मघाश्लेषा विशाखा कृत्तिका यमः ।
मूलं चाधोमुखं ज्ञेयं नवकोऽयं गणा बुधैः ॥१७१॥
भूकार्यमुग्रकार्यं च खननं विवरस्य च ।
युद्धं चाधोमुखं यच्च यत्कार्यं कारयेद् बुधः ॥१७२॥

तीनै पूर्वा, मघा, अश्लेषा, विशाखा, कृत्तिका, भरणी र मूल यी नक्षत्रको अधोमुख संज्ञा हो । यिनमा भूमिकार्य, उग्रकार्य कूवा खन्नु र युद्ध गर्नु यी काम शुभ हुन्छन् । अरु अधोमुख (तलतिर मुख भएका कामहरू) सबै हुन्छन् ॥ १७१–१७२ ॥

❀ वारकृत्यम् ❀

सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसु भवन्ति सिद्धिदाः ।
भानुभौमशनिवासरेषु च प्रोक्तमेव खलु कर्म सिद्धयति ॥

चन्द्रमा, बुध, शुक्र, बृहस्पतिबार सबै काममा सिद्धि दिने; शनि, रवि, मङ्गल यी वारमा जो काम कहिएको छ त्यही कार्य मात्र सिद्ध हुन्छ ॥ १७३ ॥

❀ वारदोषपरिहारः ❀

यस्मिन् वारे तु यत्कृत्यं पूर्वाचार्यैरुदाहृतम् ।
तत्कृत्यं तस्य खेटस्य होरायां खलु सिद्धयति ॥१७४॥

वारदोषाश्च ये प्रोक्ता रात्रौ न प्रभवन्ति ते ।
शनिभौमार्कवारेषु विशेषादिति केचन ॥१७५॥

जुन वारमा जो कर्म कहिएको छ त्यो वार मिलेन भने उसै वारका होरामा त्यो कार्य गर्नु शुभ हुन्छ भनेर पूर्वाचार्यले भनेका छन् । दोस्रो परिहार यो पनि छ कि वारको दोष रात्रिमा लाग्दैन, कति आचार्यहरूको यस्तो मत पनि छ कि शनि, मङ्गल र रविको दोष रात्रिमा विशेष गरेर लाग्दैन ॥ १७४-१७५ ॥

❀ रविवारकर्मज्ञानम् ❀

राज्याभिषेकोत्सवयानसेवा
गोवह्निमन्त्रौषधशस्त्रकर्म ॥
सुवर्णताम्रौर्णिकचर्मकाष्ठ-
संग्रामपण्यादि रवौ विदध्यात् ॥१७६॥

राज्याभिषेक, उत्सवकर्म, यात्रा, गोपालन, हवन, मन्त्रोपदेश, औषधी-सेवन, शस्त्र-कर्म, सुन तामा ऊन, काष्ठकर्म, युद्धकर्म र बजार लगाउनु यति काम रविवार गर्दा शुभ हुन्छ ॥ १७६ ॥

❀ चन्द्रवारकर्मज्ञानम् ❀

शङ्खाब्जमुक्तारजतं सुभोज्यं
स्त्रीवृक्षकृष्यं भुवि भूषणाद्याः ॥
गानं क्रतुक्षीरविकारशृङ्गा-
पुष्पाम्बरारम्भणमिन्दुवारे ॥१७७॥

शङ्ख, कमल, मोती, चाँदी, भोजन, स्त्रीभोग, वृक्ष लगाउनु, कृषिकर्म भूषणादि बनाउनु र गानविद्या सिक्नु, यज्ञकर्म तथा गोरस-कर्म (दूध, दही मथ्नु) तथा सींग मढ़ाउनु, पुष्पकर्म तथा वस्त्रकर्म यति काम सोमवार असल हुन्छ ॥ १७७ ॥

* भौमवारकर्म *

भेदानृतस्तेयविषाग्निशस्त्र-
वन्ध्याविघाताहवशाठ्यदम्भान ॥
सेनानिवेशाकरधातुहेम-
प्रवालरत्नानि कुते विदध्यात् ॥१७८॥

भेदकर्म, अनृतकर्म, चौर्यकर्म, विषकर्म, अग्निकर्म, वधकर्म, वन्ध्याकर्म, घातकर्म, रणकर्म, शाठ्य (कपट) कर्म, दम्भकर्म, सेनानिवेश खानि तथा धातु, सुन, मूँगा अरू रत्नादि कृत्य मङ्गलवार गरे शुभ हुन्छ ॥ १७८ ॥

* बुधवारकर्म *

नैपुण्यपुण्याध्ययनं कलाश्च शिल्पानिसेवालिपिलेखकानि।
धातुक्रिया काञ्चनयुक्तिसन्धिव्यायामवादश्च बुधे विधेया ॥

चातुर्य, पुण्य, अध्ययन, कलाविषय, शास्त्रसेवा र लेख्नु; तस्बीर (फोटो) खिच्नु धातु सम्बन्धी क्रिया, सुवर्ण सम्बन्धी काम, मित्रता (मीत लगाउनु,) व्यायाम (कसरत) कर्म बुधवार गर्नु असल हुन्छ ॥ १७९ ॥

* गुरुवारकर्मज्ञानम् *

धर्मक्रियापौष्टिकयज्ञविद्या-
माङ्गल्यहेमाम्बरवेश्मयात्रा ।
रथाश्वभैषज्यविभूषणादि-
कार्यं विदध्यात्सुरमन्त्रिवारे ॥१८०॥

धर्मक्रिया, पुष्टिकार्य, यज्ञ, विद्याभ्यास, मङ्गलकर्म, सुवर्ण वस्त्रादि कार्य, गृह बनाउनु, यात्रा, रथ बनाउनु, औषधि गर्नु भूषण धारण गर्नु, यति कार्य बृहस्पतिवार शुभ हुन्छ ॥ १८० ॥

* शुक्रवारकर्मज्ञानम् *

स्त्रीगीतशय्यामणिरत्नगन्ध-
वस्त्रोत्सवालङ्करणादिकर्म ।
भूपण्यगोकोशकृषिक्रियाश्च
सिद्ध्यन्ति शुक्रस्य दिने समस्ताः ॥१८१॥

स्त्रीप्रसंग, गानविद्या, शय्या बनाउनु, मणिकर्म, रत्नकर्म, चन्दन-कर्म, वस्त्रकर्म, उत्साह र अरु अलङ्कार भूमिकर्म, व्यापार, गोकर्म, द्रव्य-कर्म र खेती आदिको काम यति कार्य शुक्रवार शुभ हुन्छ ॥ १८१ ॥

* शनिवारकर्मज्ञानम् *

गृहप्रवेशदीक्षादि गजबन्धः स्थिरक्रिया ।
दासशस्त्रानृतं स्तेयमेतत्सिद्ध्यै च्छनैश्चरे ॥१८२॥

गृहप्रवेश, दीक्षा लिनु, हाति बाँध्नु, स्थिरक्रिया दासकर्म, शस्त्रकर्म, झुठो बोल्नु, चोरी गर्नु यी कर्म शनैश्चर वारका दिन शुभ हुन्छन् ॥१८२॥

* पञ्चकज्ञानम् *

धनिष्ठार्द्धोत्तरं पञ्च ऋक्षेष्वेषु त्यजेद् बुधः ।
याम्यदिग्गमनं शय्या वितानं गेहगोपनम् ॥१८३॥
प्रेतदाहं न कुर्वीत तृणकाष्ठादिसंग्रहम् ॥१८४॥

आधा धनिष्ठा नक्षत्रदेखि रेवतीपर्यन्त पंचक हुन्छ, उसमा दक्षिण दिशाको यात्रा, खाट बनाउनु, पाल बनाउनु, घर छाउनु, वर्जित हुन्छ फेरि प्रेतदाह र तृण काष्ठादिको काम पनि वर्जित छ ॥ १८३–१८४ ॥

* मेषराशिगतग्रहणफलम् *

उपरागो यदा मेषे पीडयन्ते सर्वदा जनाः ।
काम्बोजाङ्ग्रिकिरातांश्च पाञ्चालश्च कलिङ्गकाः ॥१८५॥

मेषराशिमा ग्रहण भए काम्बोज, अङ्ग्रि, किरात, पाञ्चाल र कलिंग यी देशहरूमा पीडा हुन्छ ॥ १८५ ॥

* वृषराशिगतग्रहणफलम् *

वृषे च ग्रहणे गोपाः पशवः पथिका जनाः ।
महान्तो मनुजा ये च पीड्यन्ते साधवस्तथा ॥१८६॥

वृषराशिमा ग्रहण भए गोप, पशु, पथिक (बटुवा) महात्माहरू र साधुहरूलाई पीडा हुन्छ ॥ १८६ ॥

* मिथुनराशिगतग्रहणफलम् *

रविचन्द्रमसौ ग्रस्तौ मिथुने च वराङ्गनाः ।
पीड्यन्ते वाल्हिका मत्स्या यमुनातटवासिनः ॥१८७॥

मिथुनराशिमा सूर्य र चन्द्रग्रहण परे सुन्दर श्रेष्ठ स्त्री र वाल्हिक-देश, मत्स्यदेश र यमुनातटवासीहरूलाई पीड़ा हुन्छ ॥ १८७ ॥

* कर्कराशिगतग्रहणफलम् *

कर्कटे ग्रहणे पीडा मल्लादीनां च जायते ।
अन्तरं सर्वराणां च तदा मत्स्यविनाशिनः ॥१८८॥

कर्कटराशिमा ग्रहण भए मल्लादि देशवासीहरूलाई पीड़ा हुन्छ अरू सर्वरदेश र मत्स्यदेशनिवासीहरूलाई विनाश गर्छ ॥ १८८ ॥

* सिंहराशिगतग्रहणफलम् *

सिंहे च ग्रहणे पीडा सर्वेषां वनवासिनाम् ।
नृपाणां नृपतुल्यानां मनुजानां च जायते ॥१८९॥

सिंहराशिमा ग्रहण भए सबै वनवासीहरूलाई तथा राजाहरू र राजा समानका मनुष्यहरूलाई पनि पीड़ा हुन्छ ॥ १८९ ॥

* कन्याराशिगतग्रहणफलम् *

कन्यायां ग्रहणे पीडा त्रिपुराणां च शालिनाम् ।
कवीनां लेखकानां च जायते पीडनं सदा ॥१९०॥

कन्याराशिमा ग्रहण परे त्रिपुष्करदेश वासीहरूलाई पीडा र धान्यादिको नाश गराउँछ, अरु कवि र लेखकहरूलाई पनि सदा पीड़ा गर्दछ ॥ १९० ॥

* तुलाराशिगतग्रहणफलम् *

तुलायामुपरागे च दशार्णो बाहुकाहुकौ ।
मरुवश्च परात्यश्च पीड्यन्ते साधवश्च ये ॥१९१॥

तुलाराशिमा ग्रहण परे दशार्ण, बाहुक, आहुक, मरुत्र, परात्य यी देशवासीहरू र साधुजनहरूलाई पीड़ादायक हुन्छ ॥ १९१ ॥

* वृश्चिकराशिगतग्रहणफलम् *

वृश्चिके ग्रहणे पीडा सर्पजातेश्च जायते ।
औदुम्बरस्थ भद्रस्य चोलायोध्येयकस्य च । १९२॥

वृश्चिकराशिमा ग्रहण लागे सर्पहरूलाई पीड़ा हुन्छ अरु औदुम्बर-देश, भद्रदेश, चोलदेश, अयोध्यावासीहरूलाई पीड़ा हुन्छ ॥ १९२ ॥

* धनराशिगतग्रहणफलम् *

यदोपरागश्चापे च तदा मत्स्यनिवासिनः ।
विदेहमल्लपाञ्चालाः पीड्यन्ते च भिषग्विदः ॥१९३॥

धनराशिमा ग्रहण परे मत्स्यदेशवासीहरूलाई पीड़ा हुन्छ; फेरि विदेह, मल्ल, पाञ्चालदेशहरुमा पीड़ा हुन्छ; अरु वैद्य, पण्डितहरूलाई पनि पीडा हुन्छ ॥ १९३ ॥

* मकरराशिगतग्रहणफलम् *

मकरे ग्रहणे पीडा नीचानां मन्त्रवादिनाम् ।
स्थविराणां भटानां च चित्रकूटस्थसंक्षयः ॥१९४॥

मकरराशिमा ग्रहण परे नीच वा मन्त्रवादिहरुलाई र वृद्ध, योद्धा-हरूलाई पनि पीडा हुन्छ अरु चित्रकूटवासीहरूको क्षय हुन्छ ॥१९४॥

* कुम्भराशिगतग्रहणफलम् *

कुम्भे चैवोपरागे च पश्चिमस्थास्तथार्बुदाः ।
चौराणां रोगिणां मृत्युः पीड्यन्ते बहुधा बुधाः ॥१९५॥

कुम्भराशिमा ग्रहण भयो भने पश्चिम देशवासी र अर्बुद देशवासीलाई पीड़ा हुन्छ। चोर र रोगीहरूको मृत्यु हुन्छ, पण्डितहरूलाई पनि पीडा हुन्छ ॥ १९५ ॥

* मीनराशिगतग्रहणफलम् *

मीनोपरागे पीड्यन्ते जलद्रव्याणि सागराः ।
जलोपजीविनो लोका ये च यत्र प्रतिष्ठिताः ॥१९६॥

मीनराशिमा ग्रहण परे जलद्रव्य, सागर र जलोपजीवीहरू पीडा पाउँछन् अर्थात् जलबाटै जसको जीविका हुन्छ अर्थात् जलका पासैमा जो जीव रहन्छन् ती सबैलाई पीड़ा हुन्छ ॥ १९६ ॥

* एकमासे चन्द्रसूर्यग्रहणफलम् *

यदैकमासे ग्रहणं जायते शशिसूर्ययोः ।
शस्त्रकोपैः क्षयं यान्ति भूपा माया परस्परम् ॥१९७॥

जब एकै मासमा चन्द्र, सूर्य दुवै ग्रहण परे शस्त्रकोपबाट राजा क्षय हुन्छन् अर्थात् युद्ध होला वा राजाहरूमा परस्पर माया होला ॥१९७॥

इति श्रीज्योतिःसारे संवत्सरप्रकरणं समाप्तम् ॥ १ ॥

मुहूर्तप्रकरणम्

* वस्त्र-भूषण-चूडिकादिधारणमुहूर्तम् *

पौष्णध्रुवाश्विकरपञ्चकवासवेज्या-
दित्ये प्रवालरदशङ्खसुवर्णवस्त्रम् ।

धार्यं विरिक्तशनिचन्द्रकुजेऽह्निरिक्तं
भौमे ध्रुवादितियुगे सुभगा न दध्यात् ॥१॥

रेवती, तीनै उत्तरा, रोहिणी, अश्विनी, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, धनिष्ठा, पुष्य, पुनर्वसु—यी नक्षत्रमा, रिक्तातिथि छोड़ेर अन्य तिथिमा, अनि सोम, मंगल, शनैश्चर यी वार छोड़ेर अन्य दिन मूँगा धारण गर्नु, शंख धारण गर्नु, सुवर्णका आभूषण (गहना) धारण गर्नु, वस्त्र धारण गर्नु उचित हुन्छ, अरु मंगलवारमा लाल वस्त्र धारण गर्नु उचित छ। फेरि तीनै उत्तरा पुनर्वसु, पुष्य यी नक्षत्रमा सधवा स्त्रीले मूँगा इत्यादि धारण नगर्नू ॥ १ ॥

* चूडिकाचक्रज्ञानम् *

यावद्भास्करभुक्तिभानि दिवसे धिष्ण्याहि संख्या ततः
वह्निर्भूतगुणाब्धिसप्तनयनं पृथ्वीकरेन्दुः क्रमात् ।
सूर्यारौ कविसौम्यराहुरविजा जीवः शशी केतवः
क्रूरेऽसच्च शुभे शुभं च कथितं चक्रे च चूडाह्वये ॥२॥

जुन नक्षत्रमा सूर्य छन् त्यहाँबाट दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु प्रथम तीन नक्षत्र सूर्यको हो, त्यो अशुभ छ। फेरि पाँच मङ्गलको पनि अशुभ, फेरि तीन नक्षत्र शुक्रको शुभ, फेरि चार नक्षत्र बुधको शुभ, फेरि सात नक्षत्र राहुको अशुभ, फेरि दुइ नक्षत्र शनिश्चरको अशुभ, फेरि एक नक्षत्र बृहस्पतिको शुभ, फेरि दुइ नक्षत्र चन्द्रमाको पनि शुभ फेरि एक नक्षत्र केतुको अशुभ जान्नु यै क्रमले चूडाचक्र जान्नु ॥२॥

* चूडिकाचक्रं सूर्यभात् *

सू.	मं.	शु.	बु.	रा.	श.	बृ.	चं.	के.	ग्रह
३	५	३	४	७	२	१	२	१	नक्षत्र
अशुभ	अशुभ	शुभ	शुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	शुभ	अशुभ	फल

* मुहूर्तं विनापि कुत्रचिद्वस्त्रधारणम् *

राज्ञा प्रीत्यार्पितं वस्त्रं विवाहे चोत्सवादिषु ।
तथा विप्राज्ञया धार्यं निन्द्ये धिष्ण्येऽपि वासरे ।।३।।

जुन वस्त्र राजाले प्रीति पूर्वक अर्पण गरे; अथवा विवाह उत्सवादिमा अथवा ब्राह्मणका आज्ञाले निन्दित नक्षत्रमा र निन्द्य वारादिमा भए पनि नयाँ वस्त्र धारण गर्नुहुन्छ ॥ ३ ॥

* नीलकृष्णाम्बरधारणमुहूर्तम् *

पुनर्वसुधनिष्ठाख्येऽश्विभे हस्ताच्चतुष्टये ।
पूर्वोत्तरे शनौ सूर्ये नीलकृष्णाम्बरं शुभम् ।।४।।

पुनर्वसु, धनिष्ठा, अश्विनी, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, तीनै पूर्वा, तीनै उत्तरा यी नक्षत्रमा र शनिश्चर, रविवार यी वारमा नीलो वा कालो वस्त्र धारण गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४ ॥

* रोमजाम्बरधारणम् *

नीलवस्त्रोदिते धिष्ण्ये रेवतीपुष्ययोरपि ।
शुक्रे शनैश्चरेऽर्के च धारयेद्रोमजाम्बरम् ।।५।।

नीलो वस्त्रधारण गर्ने जो नक्षत्र कहिएको छ त्यसैमा रोमजवस्त्र (दुशाला, कम्बल) आदि धारण गर्नु उचित हुन्छ । रेवती र पुष्यनक्षत्र पनि शुभ हुन्छ । शुक्र, शनिश्चर, रविवार पनि शुभ हुन्छ ॥ ५ ॥

* पट्टकूलधारणम् *

जीवेऽर्के च बुधे शुक्रे वस्त्रोक्तर्क्षे श्रवान्विते ।
स्थिरेऽङ्गे सद्ग्रहैर्युक्ते पट्टकूलस्य धारणम् ।।६।।

बृहस्पति, रवि, बुध, शुक्रमा र उपरोक्त वस्त्रधारण नक्षत्र र श्रवण नक्षत्र अनि शुभग्रह युक्त स्थिर लग्नमा रेशमी वस्त्र धारण गर्नु शुभ हुन्छ ॥६॥

* वस्त्रधारणनक्षत्रफलम् *

वस्त्रप्राप्तिरथाश्विन्यां भरण्यां तद्विनाशनम् ।
कृत्तिकाग्निभयं कुर्याद्रोहिण्यां सर्वसंपदः ॥७॥
मृगे मूषकभीतिः स्यादार्द्रायां निधनं भवेत् ।
पुनर्वसौ तथा पुष्ये धनधर्ममहोत्सवः ॥८॥
श्लेषाभे तु भवेच्छोको मघायां मरणं ध्रुवम् ।
राज्ञो भयं तु पूफायामूफायां तु धनागमः ॥९॥
कर्मसिद्धिस्तु हस्तर्क्षे चित्रायामिष्टसम्पदः ।
मिष्टभोजनदा स्वाती विशाखाऽनन्ददायिनी ॥१०॥
मित्राप्तिरनुराधायां ज्येष्ठायां वाससां हृतिः ।
जलप्लुतिश्च मूलर्क्षे पूर्वाषाढातिरोगदा ॥११॥
मिष्टान्नदोत्तराषाढः श्रवणो नयनार्तिकृत् ।
धान्यागमो धनिष्ठायां विषघ्नीतिः शताभिधे ॥१२॥
पूर्वाभाद्रे जलाद्भीतिरुत्तरायां धनागमः ।
रत्नावाप्तिस्तु रेवत्यां भवेद्वस्त्रस्य धारणात् ॥१३॥

यसको अर्थ अर्को पृष्ठको कोष्ठमा छ ॥ ७-१३ ॥

* स्त्रीणां वस्त्राभरणादिधारणमुहूर्तम् *

अश्विन्यां च धनिष्ठायां रेवत्यां करपञ्चके ।
सुवर्णरत्नदन्तादिवस्त्राणां धारणं स्त्रियाः ॥१४॥

अश्विनी, धनिष्ठा, रेवती, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा यी नक्षत्रमा स्त्रीहरुले सुवर्ण, रत्न, चूराहरु र नयाँ वस्त्र धारण गर्नु शुभदायक हुन्छ ॥ १४ ॥

* वस्त्रधारणनक्षत्रचक्रम् *

नक्षत्र	अश्विनी	भरणी	कृत्तिका	रोहिणी
फल	वस्त्रप्राप्ति	विनाश	अग्निभय	सर्वसंपदा
नक्षत्र	मृगशिरा	आर्द्रा	पुनर्वसु	पुष्य
फल	मूषकभय	मृत्यु	धनलाभ	धर्मवृद्धिमहो
नक्षत्र	आश्लेषा	मघा	पू. फाल्गुनी	उत्तराफाल्गुनी
फल	शोक	मरण	राजभय	धनागम
नक्षत्र	हस्त	चित्रा	स्वाती	विशाखा
फल	कर्मसिद्धि	श्रेष्ठसंपदा	श्रेष्ठभोजन	आनन्दप्राप्ति
नक्षत्र	अनुराधा	ज्येष्ठा	मूल	पूर्वाषाढा
फल	मित्रप्राप्ति	चौरभय	जलभय	महारोग
नक्षत्र	उत्तराषाढा	श्रवण	धनिष्ठा	शतभिषा
फल	मिष्ठान्नप्राप्ति	नेत्ररोग	धान्यागम	विषभय
नक्षत्र	पूर्वाभाद्रपद	उत्तराभाद्रपद	रेवती	०
फल	जलभय	धनागम	रत्नप्राप्ति	०

* नवीनवस्त्रप्रक्षालनम् *

पुनर्वसुद्वयेऽश्विन्यां धनिष्ठाहस्तपञ्चके ।
हित्वार्कार्किबुधान् रिक्तां षष्ठीं श्राद्धदिनं तथा ॥१५॥
व्रतं पर्व च वस्त्राणि क्षालयेद्रजकादिना ॥१६॥

पुनर्वसु, पुष्य, अश्विनी, धनिष्ठा, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा

र अनुराधा यो नक्षत्रमा धोबीलाई नयाँ वस्त्र धुलाउनु अथवा आफैले धुनु शुभ हुन्छ। रवि, शनि, बुध, रिक्तातिथि ४-९-१४ षष्ठी श्राद्धको दिन र व्रतको दिन पूर्वोक्त पर्वमा वस्त्र धुन वर्जित छ ॥ १५-१६ ॥

* भूषणघट्टनमुहूर्त्तम् *

त्रिपुराभिधे योगे त्र्युत्तरे रेवतीद्वये ।
श्रुतित्रये मृगे पुष्ये पुनर्वस्वनुराधयोः ॥
हस्तत्रयेऽथ रोहिण्यां भूषा कार्या शुभेऽहनि ॥१७॥

त्रिपुष्कर योगमा, ३ उत्तरा, रेवती, अश्विनी, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, मृगशिरा, पुनर्वसु, पुष्य, अनुराधा, हस्त, चित्रा, रोहिणी यी नक्षत्र र शुभ तिथि वारमा आभूषण (गहना) बनाउनु शुभ हुन्छ ॥१७॥

* द्विपुष्करत्रिपुष्करयोगज्ञानम् *

भद्रातिथीरविजभूतनयार्कवारे
द्वीशार्यमाजचरणादितिवह्निवैश्वे ।
त्रैपुष्करो भवति मृत्युविनाशवृद्धौ
त्रैगुण्यदो द्विगुणकृद्वसुतक्षचान्द्रे ॥१८॥

भद्रातिथि २-७-१२ रवि, मंगल, शनिवार, विशाखा, उत्तराफाल्गुनी, पूर्वाभाद्रपद, पुनर्वसु, कृत्तिका, उत्तराषाढ़ा यी नक्षत्रको योग भयो भने त्रिपुष्कर नाम गरेको योग हुन्छ। यस त्रिपुष्कर योगमा कसैका घरमा कोही मऱ्यो भने फेरि अरू तीन जना मर्नेछन्। कोहि चीजको चोरी भयो भने पनि तीन बार चोरी हुनेछ। यदि कोही चीज प्राप्त भयो भने पनि तीनैबार मिल्नेछ। अर्थात् तीन वस्तु (चोज) मिल्नेछ। फेरि श. मं. रविवार २।७।१२ तिथि धनिष्ठा चित्रा, मृग यी नक्षत्र परेमा द्विपुष्कर नाम गरेको योग हुन्छ, यस योगमा पनि कोही मरे, जन्मे, चोरी भए, लाभ भए अर्थात् जे भए पनि द्विगुणित हुन्छ ॥ १८ ॥

* गजस्याङ्कुशमुहूर्तम् *

शुभवारे शुभे लग्ने शुभांशे शोभने तिथौ ।
अङ्कुशाः करिणां योज्याः शनेर्लग्ने शनेर्दिने ॥१९॥

शुभ वार, शुभग्रहका लग्न, शुभग्रहका नवांश र शुभ तिथिमा अङ्कुशले हात्ती हाँक्ने मुहूर्त शुभ हुन्छ । फेरि शनिश्चरको लग्न मकर, कुम्भ र शनिवारमा पनि पूर्वोक्त कार्य शुभ हुन्छ ॥ १९ ॥

* रससेवनमुहूर्तम् *

हस्तत्रयेऽश्विनीपुष्येऽनुराधाऽन्त्ये श्रुतित्रये ।
पुनर्भे मृगशीर्षेऽर्के भौमेज्ये रसभक्षणम् ॥ २० ॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, अश्विनी, पुष्य, अनुराधा, रेवती, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, पुनर्वसु, मृगशिरा, यी नक्षत्र र रवि, मंगल बृहस्पति यी वारमा रस खानु शुभ हुन्छ ॥ २० ॥

* मल्लक्रीडामुहूर्तः *

ज्येष्ठार्द्राभरणीपूर्वामूलाश्लेषामघाभिधे ।
जयापूर्णासु सद्वारे सार्के शीर्षोदयेऽङ्गके ॥
सत्खेटैः केन्द्रगैः सार्कैर्मल्लक्रीडा शुभावहा ॥२१॥

ज्येष्ठा, आर्द्रा, भरणी, तीनपूर्वा, मूल, आश्लेषा, मघा यी नक्षत्र मल्लविद्यामा शुभ छन् । जया र पूर्णासंज्ञक तिथि शुभ छन् । रविवार पनि शुभ हुन्छ अरू शीर्षोदय लग्न होस् अर्थात् मिथुन, कन्या, तुला वृश्चिक, कुम्भ यी लग्न र सूर्य सहित शुभग्रह केन्द्रमा भएका वेला मात्र अत्यन्त शुभ हुन्छ ॥ २१ ॥

* लवणकृत्यम् *

लवणारम्भकृत्यं तु भरणीरोहिणीश्रवे ।
शनिवारे दिवा श्रेष्ठं जन्मराशेः शनेर्बले ॥२२॥

भरणी, श्रवण, रोहिणी यी नक्षत्रमा नून बनाउन आरम्भ गर्नु शुभ हुन्छ। शनिवार र अरू वार पनि शुभ हुन्छ। रात्रिसमय र जन्म राशिदेखि गोचरोक्त शनि बलि हुनु आवश्यक छ ॥ २२ ॥

* कुम्भकारकृत्यम् *

पुनर्वसुद्वये हस्तत्रयेऽन्त्ये रोहिणीमृगे ।
अनुराधाश्रवोज्येष्ठासुसूर्यसौम्यवासरे ॥२३॥
तथा चरोदये प्रोक्ता कुम्भकारक्रिया बुधैः ॥२४॥

पुनर्वसु, पुष्य, हस्त, चित्रा, स्वाती, रेवती, रोहिणी, मृगशिरा, अनुराधा, श्रवण, ज्येष्ठा यी नक्षत्रमा कुम्हालेको कृत्य शुभ हुन्छ, रविवार र सोमबार अनि चर लग्न शुभ हुन्छ ॥ २३–२४ ॥

* स्वर्णकारकृत्यम् *

श्रुतित्रयेऽश्विनीपुष्ये मृगे हस्तचतुष्टये ।
आदित्ये कृत्तिकायां च शुभे लग्ने शुभे तिथौ ॥२५॥
हेमकारक्रिया शस्ता हित्वा बुधशनैश्चरौ ॥२६॥

श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, अश्विनी, पुष्य, मृगशिरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, पुनर्वसु, कृत्तिका यी नक्षत्रमा फेरि शुभ लग्नका शुभ तिथिमा सुनारको कर्म शुभ हुन्छ, बुध र शनिवार वर्जित छ ॥२५-२६॥

* वारविषघटीज्ञानम् *

नखा यमार्कदिक्सप्तबाणतत्वमिताः क्रमात् ।
आभ्यो नाडीचतुष्कं च विष तद्रविवासरात् ॥२७॥

वारका विषघटी तल चक्रमा स्पष्ट छ ॥ २७ ॥

* वारविषघटीचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	वासराः
२०	२	१२	१०	७	५	२५	विषघटी उपरान्त
४	४	४	४	४	४	४	विषघटी यावत्

* तिथिविषघटीज्ञानम् *

तिथि बाणाष्टसप्ताङ्गपञ्चवेदाष्टभूधराः ।
दिग्वह्न्यर्का मनुः शैला वसवो घटितः क्रमात् ॥२८॥
आभ्यो घटीचतुष्कञ्च विषं प्रतिपदादितः ॥२९॥

प्रतिपदादिको विषघटी पनि चक्र हेर्नाले स्पष्ट जानिन्छ ॥२८-२९॥

* तिथिविषघटीचक्रम् *

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५ ३०	तिथि
१५	५	८	७	६	५	४	८	७	१०	३	१२	१४	७	८	विषघटी-उपरान्त
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	विषघटी-यावत्

* सकलकर्मसिद्ध्यर्थमभिजिन्मुहूर्तः *

अङ्गुल्या विंशतिः सूर्ये शङ्कुः सोमे च षोडश ।
कुजे पञ्चदशाऽङ्गुल्यो बुधवारे चतुर्दश ॥३०॥
त्रयोदश गुरोर्वारे द्वादशार्कजशुक्रयोः ।
शङ्कुमूले यदा छाया मध्याह्ने च प्रजापते ॥३१॥
तत्राऽभिजित्तदाख्यातो घटिकैका स्मृता बुधैः ।
अत्र कार्याणि सर्वाणि सिद्धिं यान्ति कृतानि च ॥३२॥

रविवार २० अंगुलको शंकु खडा गर्नु, सोमवार १६, मंगलवार १५, बुधवार १४, गुरुवार १३, शुक्रवार १२ शनिवारका दिन १२ अंगुल लामु शंकु खडा गर्नु । आधा दिनमा जब सूर्यको छाया शंकु मूलका बराबर हुन्छ । त्यहाँदेखि १ घटीसम्म अभिजित्संज्ञक मुहूर्त हुन्छ त्यसमा कार्यको आरम्भ गर्नाले त्यो कार्य निर्विघ्नपूर्वक सिद्धि हुन्छ ॥ ३०-३२ ॥

* दिनमध्ये पञ्चदशमुहूर्तज्ञानम् *

गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्वम्बुविश्वे-
ऽभिजिदथ च विधातापीन्द्रइन्द्रानलश्च ॥
निर्ऋतिरुदकनाथोऽप्यर्यमाथो भगश्च
क्रमश इह मुहूर्ता वासरे बाणचन्द्राः ॥३३॥

गिरिश १, भुजग २, मित्र ३, पित्र्य ४, वसु ५, अम्बु ६, विश्वे ७, अभिजित् ८, विधाता ९, इन्द्र १०, इन्द्रानल ११, निर्ऋति १२, उदकनाथ १३, अर्यमा १४, भग १५, यी पन्ध्र मुहूर्त दिनभरिमा हुन्छन् सूर्योदयदेखि सूर्यास्त पर्यन्त दिनमान भोगवाट जान्नु ॥ ३३ ॥

* रात्रिमध्ये पञ्चदशमुहूर्तज्ञानम् *

शिवोजपादादष्टौ स्युर्भेशा अदितिजीवकौ ।
विष्णवर्कत्वाष्ट्रमरुतो मुहूर्ता निशि कीर्तिताः ॥३४॥

शिव १, पूर्वभाद्रपद २, उत्तराभाद्र ३, रेवती ४, अश्विनी ५, भरणी ६, कृत्तिका ७, रोहिणी ८, मृगशिरा ९, अदिति १०, जीव ११, विष्णु १२, अर्क १३, त्वाष्ट्र १४, मरुत् १५ यी पन्ध्र मुहूर्त रात्रिमा हुन्छन् ॥ ३४ ॥

* कार्यकृत्यमुहूर्तः *

नक्षत्रनाथतुल्येऽस्मिन् कार्यं कुर्यात्शुभोदितम् ।
दिनमध्येऽभिजित्संज्ञे दोषसंज्ञेषु सत्स्वपि ॥
सर्वं कुर्याच्छुभं कर्म याम्यदिग्गमनं विना ॥३५॥

नक्षत्र स्वामीका तुल्य कार्य गर्नु शुभ हुन्छ, जब कार्योक्त नक्षत्र मिल्दैन तब यी नक्षत्र संज्ञक मुहूर्तमा कार्य गर्नु पर्छ ॥ ३५ ॥

जस्तै :—अनुराधा नक्षत्रमा जुन कार्य कहिएको छ त्यो दिनमा

तेश्रो मुहूर्त मित्रसंज्ञक हुन्छ त्यो अनुराधाको स्वामी हो त्यसैमा कार्यारम्भ गर्नु पर्छ, यस्तै प्रकारले सबै जान्नु। फेरि जो दिनका मध्यमा अभिजित् मुहूर्त हुन्छ, त्यसमा कार्य गर्दा पनि समस्त दोष हुँदा हुँदै सब कार्य शुभ हुन्छन्। तर दक्षिण दिशाको यात्रा सर्वथा वर्जित छ, गर्नु हुँदैन ॥ ३५ ॥

* वारदुर्मुहूर्तज्ञानम् *

रवावर्यमा ब्रह्मरक्षश्च सोमे
कुजे वह्निपित्रे बुधे चाभिजितस्यात्।
गुरौ तोयरक्षो भृगौ ब्राह्म्यपित्रौ
शनावीशसार्पौ मुहूर्ता निषिद्धाः ॥३६॥

रविवार अर्यमा मुहूर्त त्याज्य छ, सोमवार ब्रह्म र रक्ष, मङ्गलवार वह्नि र पितृ, बुधवार अभिजित्, गुरुवार तोय र रक्ष, शुक्रवार ब्रह्म र पितृ, शनिश्चरवार ईश र आश्लेषा मुहूर्त वर्जित छ ॥ ३६ ॥

* रविवारादिमुहूर्तनिषिद्धचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	वाराः
अर्यमा १४	ब्रह्म ९	वह्नि ११	अभिजित ८	तोय ६	ब्राह्मय ९	ईश १	मुहूर्त
००	राक्षस १२	पितृ ४	००	रक्ष १२	पितृ ४	आश्लेषा २	मुहूर्त

* लग्नराशिस्वामिज्ञानम् *

मेषवृश्चिकयोर्भौमः शुक्रो वृषतुलाधिपः।
बुधः कन्यामिथुनयोः कर्कस्वामी च चन्द्रमा ॥३७॥

धनुर्मीनाधिपो जीवः शनिर्मकरकुम्भयोः ।
सिंहस्याधिपतिः सूर्यः कथितो गणकोत्तमैः ॥३८॥
कन्याया राहुराख्यातो केतुर्वै मिथुनस्य च ॥३९॥

मेष वृश्चिकका स्वामी मङ्गल हुन्, वृष तुलाका शुक्र, कन्या मिथुनका बुध, कर्कका चन्द्रमा, धन मीनका बृहस्पति, मकर कुम्भका शनैश्चर सिंहका स्वामी सूर्य हुन् । पण्डितहरू यो पनि भन्दछन् कि कन्याका स्वामी राहु हुन्, मिथुनका स्वामी केतु हुन् ॥ ३९ ॥

* राशीशचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.	के.	स्वामिनः
सिंह	कर्क	मेष वृश्चिक	मिथुन कन्या	धन मीन	वृष तुला	मकर कुम्भ	कन्या	मिथुन	ग्रहाः

* उत्पातादियोगज्ञानम् *

द्वीशात्तोयाद्वासवात्पौषणभाच्च
ब्राह्मयात्पुष्यादर्यमर्क्षाच्चतुर्भैः ।
स्यादुत्पातो मृत्युकाणौ च सिद्धि-
र्वारेऽर्काद्ये तत्फलं नामतुल्यम् ॥४०॥

रविवार आदि सात दिनमा विशाखा, पूर्वाषाढ़ा, धनिष्ठा, रेवती, रोहिणी, पुष्य, उत्तराफाल्गुनी यी नक्षत्रदेखि लिएर क्रमैसँग चार नक्षत्रमा, उत्पात, मृत्यु, काण र सिद्धि यी चार योग हुन्छन् । अर्थात् रविवार विशाखा नक्षत्र भएमा उत्पात योग हुन्छ । अनुराधा भए मृत्यु, ज्येष्ठा भए काण, मूल भये सिद्धियोग हुन्छ । सोमवार पूर्वाषाढ़ा नक्षत्र भए उत्पात, उत्तराषाढ़ा मृत्यु, अभिजित् काण र श्रवण नक्षत्र भए सिद्धि योग हुन्छ । मंगलवार धनिष्ठा नक्षत्र भए

उत्पात, शतभिषा मृत्यु, पूर्वभाद्रपद-काण, उत्तराभाद्रपद नक्षत्र भए सिद्धि हुन्छ। बुधवार रेवती नक्षत्र भए उत्पात, अश्विनी मृत्यु, भरणी काण र कृत्तिका नक्षत्र भए सिद्धियोग हुन्छ। बृहस्पतिवार रोहिणी-नक्षत्र भए उत्पात, मृगशिरा मृत्यु, आर्द्रा काण, फेरि पुनर्वसु नक्षत्र भए सिद्धियोग हुन्छ। शुक्रवार पुष्य नक्षत्र भए उत्पात, अश्लेषा मृत्यु, मघा काण, पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र भए सिद्धियोग हुन्छ। शनिवार उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र भए उत्पात, हस्त मृत्यु, चित्रा काण, अरू स्वाती नक्षत्र भए सिद्धियोग हुन्छ। यी चारै योगका फल पनि नामकै समान हु छन् ॥ ४० ॥

* उत्पातादियोगचतुष्टयचक्रम् *

सू.	चं.	म.	बु.	बृ.	शु.	श.	वाराः
वि.	पू. षा	ध.	रे.	रो.	पुष्य	उ. फा.	उत्पात योग
अनु.	उ. षा.	श.	अ.	मृ.	श्ले.	ह.	मृत्युयोग
ज्ये.	अभि.	पू. भा.	भ.	आ.	म.	चि.	काणयोग
मू.	श्र.	उ. भा.	कृ.	पु.	पू. फा.	स्वा.	सिद्धियोग

* कुलिकादियोगः *

कुलिकः कालवेला च यमघण्टश्च कण्टकः।
वारद्विघ्ने क्रमान्मन्दे बुधे जीवे कुजेक्षणः ॥ ४१ ॥

कुलिक, कालवेला, यमघण्ट, कण्टक यी चार प्रकारका योग हुन्छन्, वर्तमान वारदेखि गनेर शनिश्चरवारसम्मका जो अङ्क हुन्छ त्यसलाई दूना गर्नू, द्विगुणित गर्दा जो अङ्क हुन्छ उसै मुहूर्तमा कुलिकयोग जान्नु। अनि कालेवेला हेर्नु पर्‍यो भने वर्तमान वारदेखि बुधवारसम्म गन्नु र दूना गर्नु जो अङ्क हुन्छ, उसै मुहूर्तमा कालवेला

योग हुन्छ। फेरि यमघण्टा योगको विचार गर्नु छ भने वर्तमान वारदेखि बृहस्पतिसम्म गन्नु र दूना गर्नु जो अंक हुन्छ त्यसमा यमघंटा योग जान्नु। अरू कण्टकयोगको विचार गर्नु छ भने वर्तमान वारदेखि मङ्गलवारसम्म गन्नु र त्यो अंक दूना गर्नु जो अंक हुन्छ उसै मुहूर्तमा कण्टकयोग लाग्ने जान्नु ॥ ४१ ॥

उदाहरण—

जस्तै—रविवार कुलिकयोगको विचार गर्नु छ—रविवारदेखि शनिवारसम्म गन्दा सात भयो, त्यसलाई दूना गर्दा चौध भयो, यै चौधौं मुहूर्तमा कुलिक योग हुन्छ अर्थात् तेह्रौं मुहूर्तका उपरान्त चौध भर कुलिक योगको भोग रह्यो। यै प्रकार सबै जान्नु। मुहूर्त दिनको सोह्रौं हिस्सालाई भन्दछन् ॥

* क्रकचयोगज्ञानम् *

तिथ्यङ्केन समायुक्तो वाराङ्को यदि जायते।
त्रयोदशाङ्कः क्रकचो योगोऽयं निन्दितः शुभे ॥ ४२ ॥

तिथि र वार मिलाएर तेह्र भयो भने क्रकचयोग हुन्छ। यो शुभ कार्यमा निन्दित छ ॥ ४२ ॥

* रवियोगज्ञानम् *

सूर्यभाद्वेदगोतर्कदिग्विश्वनखसंमिते।
चन्द्रर्क्षे रवियोगाः स्युर्दोषसंघविनाशकाः ॥४३॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु। चार, नौ, छ, दश, तेह्र, बीस यी अङ्क भएमा रवियोग जान्नु। यो योग समस्त दोष समूहलाई नाश गर्ने हुन्छ ॥ ४३ ॥

* सूर्यभाद् रवियोगचक्रम् *

४	९	६	१०	१३	२०	नक्षत्र
रवियोगः	रवियोगः	रवियोगः	रवियोगः	रवियोगः	रवियोगः	संज्ञा

* स्त्रीणां कज्जलादर्शकृत्यम् *

चित्राचतुष्टयेऽश्विन्यां धनिष्ठारेवतीमृगे ।
शुक्रेऽर्केऽह्नि शनौ स्त्रीणां दर्पणाञ्जनयोर्धृतिः ॥४४॥

चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, अश्विनी, धनिष्ठा, रेवती, मृगशिरा यी नक्षत्र र शुक्र, रवि, शनिश्चरवारमा स्त्रीले गाजल लगाउनु र ऐना हेर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४४ ॥

* सुगन्धादिधारणमुहूर्तः *

श्रुतित्रयेऽश्विनीपुष्ये पूर्वाषाढानुराधयोः ।
हस्तत्रये पुनर्भेऽन्त्ये मृगभे च शुभेऽहनि ॥४५॥
चन्दनागुरुकस्तूरीपुष्पाणां धारणं शुभम् ॥४६ ॥

श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, अश्विनी, पुष्य, पूर्वाषाढ़ा, अनुराधा, हस्त, चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, रेवती, मृगशिरा यी नक्षत्रमा र शुभ-वारमा चन्दन, अगुरु (अगर), कस्तूरी, फूल इत्यादि सुगन्धित वस्तु-हरु धारण गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४५–४६ ॥

* मद्यारम्भमुहूर्त्तः *

रौद्रे पैत्र्ये वारुणे पौरुहूते
यास्ये सार्पे नैर्ऋते चैव धिष्ण्ये ।
पूर्वाख्येषु त्रिष्वपि श्रेष्ठ उक्तो
मद्यारम्भः कालविद्भिः पुराणैः ॥४७॥

आर्द्रा, मघा, शतभिषा, ज्येष्ठा, भरणी, अश्लेषा, मूल, तीनै पूर्वा यी नक्षत्रमा मदिरा (जाँड-रक्सी आदि) बनाउनु शुभ हुन्छ ॥४७॥

* वृक्षारोपणम् *

शतद्वीशमूलान्त्यचित्रानुराधा-
मृगत्र्युत्तराधातृहस्ताश्विपुष्ये ।

भवेद् वृक्षवल्ल्यादिरोपः प्रशस्तः
सिते शीतगौ सोमपुत्रे सुरेज्ये ॥४८॥
वैशाखे श्रावणे मार्गे कार्त्तिके फाल्गुने तथा।
एते साधारणा मासा वृक्षस्यारोपणं शुभाः ॥४९॥

शतभिषा, विशाखा, मूल, रेवती, चित्रा, अनुराधा, मृगशिरा, तीनै उत्तरा, रोहिणी, हस्त, अश्विनी, पुष्य यी नक्षत्रमा र फेरि शुक्र, चन्द्र, बुध, बृहस्पति यी वारमा वृक्ष लतादि (लहराहरु) रोप्नु शुभ हुन्छ। वैशाख, श्रावण, मार्ग, कार्तिक, फाल्गुन यी महीनामा वृक्ष लगाउनु शुभदायक हुन्छ ॥ ४८–४९ ॥

* वृक्षचक्रम् *

सूर्यभादिनभं यावद् वृक्षचक्रं विचारयेत्।
त्रीणि मूले भवेद्रोगस्त्वचि त्रीणि धनागमः ॥५०॥
शाखायां वेदनाशः स्यात्पत्रे युग्मं दरिद्रता।
शीर्षे त्रीणि शुभं प्रोक्तं पूर्वमेकं तु मृत्युदम् ॥५१॥
याम्ये पञ्च सुतो नाशः पश्चिमे द्वे धनप्रदे।
उत्तरे वेदलाभः स्यात्तदुक्तं ब्रह्मयामले ॥५२॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र ३ नक्षत्र वृक्षका जरामा स्थापन गर्नु त्यो रोगप्रद हुन्छ। ३ नक्षत्र त्वचा (बोक्रा) मा स्थापना गर्नु त्यो धनप्रद हुन्छ। यै प्रकार शाखा (हाँगा) मा ४ नक्षत्र स्थापना गर्नु त्यो नाशप्रद हुन्छ। २ नक्षत्र पत्र (पात) मा स्थापना गर्नु त्यो दरिद्रता हुन्छ। ३ नक्षत्र शिर (टुप्पा) मा स्थापना गर्नु त्यो शुभप्रद हुन्छ फेरि १ नक्षत्र पूर्वमा स्थापना गर्नु त्यो मृत्युदायक हुन्छ। दक्षिणमा ५ नक्षत्र स्थापना गर्नु त्यो पुत्र-

नाशक हुन्छ। अरु २ नक्षत्र पश्चिममा स्थापना गर्नु त्यो धनदाता हुन्छ। फेरि उत्तरमा ४ नक्षत्र स्थापना गर्नु त्यो लाभप्रद हुन्छ। यो वृक्षचक्र ब्रह्मयामलमा कहेको छ ॥ ५०–५२ ॥

* वृक्षन्यासचक्रं सूर्यभात् *

मूल	त्वचा	शाखा	पत्र	शीर्ष	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	स्थान
३	३	४	२	३	१	५	२	४	नक्षत्र
रोग-प्रद	धना-गम	नाश-प्रद	दरि-द्रता	शुभ-प्रद	मृत्यु-प्रद	पुत्र-नाश	धन-प्रद	लाभ-प्रद	फल

* गवां क्रयविक्रयमुहूर्त्तः *

शक्रवासवकरेषु विशाखापुष्यवारुणपुनर्वसुभेषु ।
अश्विपूषभयुतेषु विधेयो विक्रयः क्रयविधिःसुरभीणाम् ॥

ज्येष्ठा, धनिष्ठा, हस्त, विशाखा, पुष्य, शतभिषा, पुनर्वसु, अश्विनी, रेवती यी नक्षत्रमा गौहरूको लेनदेन शुभ हुन्छ ॥ ५३ ॥

* राजदर्शनमुहूर्तः *

त्र्युत्तरे श्रवणद्वन्द्वे मृगे पुष्यानुराधयोः ।
रोहिण्यां रेवतीयुग्मे चित्राहस्ते शुभेऽहनि ॥५४॥
बलिन्यर्केऽर्कवारेऽपि राजदर्शनमीरितम् ॥५५॥

तीनै उत्तरा, श्रवण, धनिष्ठा, मृगशिरा, पुष्य, अनुराधा रोहिणी, रेवती, अश्विनी, चित्रा, हस्त यी नक्षत्रमा अरु रविवारले सहित शुभ दिनमा राजाको दर्शन (भेट) गर्नु शुभहुन्छ, तर गोचरका अनुसार सूर्य बलवान् हुनुपर्छ ॥ ५४–५५ ॥

* पशूनां प्रवेशयात्रास्तिथयः *

न रिक्ताष्टमीदर्शभौमेषु चित्रा
श्रुतित्र्युत्तरे रोहिणीषु प्रकामम् ॥

पशूनां प्रवेशप्रयाणस्थितीश्च
प्रकुर्वन्ति धीराः कदाचित्कथंचित् ॥५६॥

रिक्ता ४–९–१४ तिथि, अष्टमी, अमावस्या यी तिथि र मङ्गलवार पशु यात्रादि (गोठसार्नु) वर्जित छ, नगर्नू। फेरि चित्रा, श्रवण, तीनै उत्तरा, रोहिणी यी नक्षत्रमा पशु प्रवेश, पशुयात्रा र पशुस्थिति आदि कार्य गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ५६ ॥

* क्रयविक्रयमुहूर्त्तः *

पुष्यो भाद्रपदायुग्मं स्वाती च श्रवणोऽश्विनी ।
हस्तोत्तरा मृगो मैत्रं तथाऽश्लेषा च रेवती ॥५७॥
ग्राह्याणि भानि चैतानि क्रयविक्रयणे बुधैः ।
चन्द्रभार्गवजीवाश्च वाराः शकुनमुत्तमम् ॥५८॥

पुष्य, पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद, स्वाती, श्रवण, अश्विनी, हस्त, उत्तरा, मृगशिरा, अनुराधा, श्लेषा, रेवती यी नक्षत्रमा चन्द्रवार, शुक्रवार, गुरुवारमा क्रय विक्रय कार्य अर्थात् खरीदनु बेच्नु शुभ हुन्छ, परन्तु उत्तम शकुन पनि लिनु पर्छ ॥ ५७–५८ ॥

* विपणिसूचीकर्ममुहूर्त्तः *

स्याद्रोहिणीत्र्युत्तरहस्तपुष्ये
चित्रान्त्यमित्रे विपणिर्मृगाश्वे ।
पुनर्वसौ मित्रयमे धनिष्ठा—
चित्रासु सौम्येऽहनि कर्म सूच्याः ॥५९॥

रोहिणी, तीनै उत्तरा, हस्त, पुष्य, चित्रा, रेवती, अनुराधा, मृगशिरा, अश्विनी, यी नक्षत्र र शुभ दिनमा दोकान गर्नु शुभ हुन्छ। पुनर्वसु, अनुराधा, अश्विनी, धनिष्ठा, चित्रा यी नक्षत्र र शुभ दिनमा सूचीकर्म; दर्जीको काम — कपड़ा सिलाउने आरम्भ गर्नु शुभ हुन्छ ॥५९॥

* भैषज्यकर्ममुहूर्त्तः *

अर्काश्विपुष्ये श्रवणत्रये च
मूलादितिस्वातिमृगे सपौष्णे ।
चित्रासुमित्रे च शुभेऽह्नि सार्के
भैषज्यकर्म प्रचरेद्विरिक्ते ॥६०॥

हस्त, अश्विनी, पुष्य, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, मूल, पुनर्वसु, स्वाती, मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा यी नक्षत्रमा रविवार सहित शुभ दिन अर्थात् रिक्ता तिथि छोड़ेर औषधि खानु शुभ हुन्छ ॥ ६० ॥

* वाजिहस्तिकर्ममुहूर्त्तः *

क्षिप्रान्त्यवस्विन्दुमरुज्जलेशा–
दित्येष्वरिक्तारदिने प्रशस्तम् ।
स्याद्वाजिकृत्यं त्वथ हस्तिकार्यं
कुर्यान्मृदुक्षिप्रचरेषु विद्वान् ॥६१॥

क्षिप्रसंज्ञक नक्षत्र अर्थात् रेवती, धनिष्ठा, मृगशिरा, स्वाती, शतभिषा, पुनर्वसु, यी नक्षत्रमा घोड़ाको कार्य शुभ छ (सवारी आदि पीठ दिनु श्रेष्ठ हुन्छ ।) रिक्तातिथि ४-९-१४ मंगलवार वर्जित छ । मृदुसंज्ञक, चरसंज्ञक यी नक्षत्रमा हात्तीको कार्य बुद्धिमान्ले गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ६१ ॥

* अश्वचक्रम् *

अश्वाकारं लिखेच्चक्रं साभिजिद्भानि विन्यसेत् ।
स्कन्धे च सूर्यभात्पञ्च पृष्ठे च दश भानि च ॥६२॥
पुच्छे द्वे स्थापयेद्धीरश्चतुष्पादे चतुष्टयम् ।
उदरे विन्यसेत्पञ्च मुखे द्वे तुरगस्य च ॥६३॥

अर्थलाभो मुखे सम्यग् वाजी नश्यति चोदरे ।
चरणस्थे रणे भङ्गः पुच्छे पत्नी विनश्यति ॥६४॥
अर्थसिद्धिर्भवेत्पृष्ठे स्कन्धे स्कन्धपतिर्भवेत् ।
अश्वाकारमिदं चक्रं विचार्यं गणकोत्तमैः ॥६५॥

सूर्यले भोग गरेका नक्षत्रदेखि अश्वचक्र लेखेर अभिजित्समेत चन्द्र नक्षत्रसम्म गन्नु र स्थापन गर्नु। प्रथम ५ नक्षत्र स्कन्ध (काँध) मा राख्नू, फेरि १० नक्षत्र पीठमा, फेरि २ नक्षत्र पुच्छरमा, फेरि ४ नक्षत्र पाउमा, फेरि ५ नक्षत्र पेटमा, अरू बाँकी २ नक्षत्र मुखमा राख्नू॥

फल—मुखमा परे अर्थ लाभ हुन्छ, पेटमा परे घोडेको नाश हुन्छ, चरणमा परे भङ्ग गर्छ, पुच्छरमा परे स्त्रीको नाश हुन्छ, पीठमा अर्थ सिद्धि गर्छ, अनि स्कन्धमा परे स्कन्धपति हुन्छ अर्थात् अरु पालकी आदि सवारी पनि मिल्ला। यो अश्वचक्रको क्रम बुद्धिमान् ज्योतिषीले विचार गर्नु वेस छ ॥ ६२–६५ ॥

* अश्वचक्रन्यासः *

स्कन्ध	पृष्ठ	पुच्छ	पाद	उदर	मुख	अंग
५	१०	२	४	५	२	नक्षत्र
स्कन्धपति	अर्थसिद्धि	पत्नीनाश	रणभंग	वाजिना	अर्थलाभ	फल

* गजचक्रम् *

गजाकारं लिखेच्चक्रं जन्मभान्तं च सूर्यभात् ।
कर्णे शीर्षे रदे पुच्छे द्वयं सर्वत्र योजयेत् ॥६६॥
शुण्डायां तु द्वयं योज्यं वेदाः पृष्ठोदरे मुखे ।
षड् वै चतुर्षु पादेषु साभिजिद्विन्यसेत्क्रमात् ॥६७॥

कर्णे चैव महालाभो मस्तके लाभ एव च ।
दन्ते चैव भवेल्लाभो पुच्छे हानिः प्रजायते ॥६८॥
शुण्डायां तु शुभं ज्ञेयं पृष्ठे तु सुखसंपदा ।
उदरे रोगसंभूतिर्मुखे तु मध्यमं स्मृतम् ॥६९॥
पादयोश्च भवेल्लाभो गजे चैवं विनिर्दिशेत् ॥७०॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि जन्म नक्षत्रसम्म गनेर गजाकार चक्र बनाउनु। २ नक्षत्र गज (हात्ती) का कानमा स्थापन गर्नु, २ नक्षत्र मस्तक (शिर) मा, २ दाँतमा, २ पुच्छरमा, २ सूँडमा, ४ पीठमा, ४ पेटमा, ४ मुखमा, ६ नक्षत्र चरणमा राख्नू। यो गजचक्रमा अभिजित् नक्षत्र पनि गन्नु पर्छ ॥

फल—कर्ण (कान) मा परे महालाभ, मस्तकमा परे लाभ, दाँतमा परे पनि लाभ, पुच्छरमा परे हानि, सूँडमा परे शुभ, पीठमा परे सुखसम्पत्ति लाभ, पेटमा परे रोग हुन्छ, मुखमा परे मध्यम, अर्थात् शुभ पनि हुँदैन, अशुभ पनि हुँदैन, चरणमा परे लाभ हुने जान्नू। यै प्रकार गजाकार चक्र बनाएर हेर्नू ॥ ६६-७० ॥

* गजचक्रन्यासः *

कर्ण	मस्तक	दन्त	पुच्छ	शुण्ड	पृष्ठ	उदर	मुख	पाद	अंग
२	२	२		२	४	४	४	६	नक्षत्र
महालाभ	लाभ	लाभ	हानि	शुभ	सुख सम्पदा	रोग	मध्यम	लाभ	फल

* सेवाचक्रम् *

नराकारं लिखेच्चक्रं सेवार्थे भृत्यसंग्रहे ।
शीर्षे त्रीण्यर्थलाभः स्यान्मुखे त्रीणि विनाशनम् ॥७१॥
हृदि पञ्च धनं धान्यं पादे षट्कं दरिद्रता ।
पृष्ठे द्वे प्राणसंदेहो नाभौ वेदाः शुभावहाः ॥७२॥

गुदे द्वे भयपीडा च दक्षहस्तैकमर्थदम् ।
एकं वामे नाशकरं भृत्यभात्स्वामिभान्तकम् ॥७३॥
प्रथमं सेव्यनक्षत्रं द्वितीयं सेवकस्य च ।
न सेवा सुस्थिरा तस्य यतः प्राणार्थनाशदा ॥७४॥

नोकरको नक्षत्रदेखि स्वामीका नक्षत्रसम्म गन्नु र ३ नक्षत्र शिरमा राख्नु, त्यो लाभार्थप्रद हुन्छ, फेरि मुखमा ३ नक्षत्र स्थापन गर्नु, त्यो विनाश कारक हुन्छ। अनि ५ नक्षत्र हृदयमा स्थापन गर्नु, त्यो धनधान्य दिने जान्नु। फेरि चरणमा ६ नक्षत्र स्थापन गर्नु त्यो दरिद्रता दिने जान्नु। अनि २ नक्षत्र पीठमा राख्नु, त्यो प्राणसंदेह कारक जान्नु। फेरि नाभिमा ४ नक्षत्र राख्नु, त्यो शुभकारी जान्नु। २ नक्षत्र गुदामा स्थापन गर्नु, त्यो भयपीडा कारक हुन्छ। १ नक्षत्र दाहिने हातमा राख्नु, त्यो अर्थ दाता हुन्छ। १ नक्षत्र बायाँ हातमा राख्नु, त्यो चाहिं नाशकारक हुन्छ। पैल्हो नक्षत्र होस् त्यसैको दोस्रो नक्षत्र सेवकको पर्‍यो भने त्यो सेवा स्थिर हुँदैन, फेरि प्राण धनको पनि नाश गर्छ ॥७१–७४॥

* सेवाचक्रन्यासः *

शिर	मुख	हृदय	चरण	पीठ	नाभि	गुदा	दक्षिणकर	वाम	अङ्ग
३	३	५	६	२	४	२	१	१	नक्षत्र
अर्थ-लाभ	विनाश	धन-धान्य	दारि-द्रय	प्राण-संदेह	शुभ	भय पीड़ा-कारक	अर्थदाता	नाश-कारक	फल

* सेवामुहूर्त्तः *

हस्तद्वयेऽनुराधायां रेवतीयुगले मृगे ।
पुष्ये बुधे गुरौ शुक्रे सत्तिथौ रविवासरे ॥७५॥

योनिराशिपयोर्मैत्र्यां स्वामी सेव्योऽनुजीविभिः ॥७६॥

हस्त, चित्रा, अनुराधा, रेवती, अश्विनी, मृगशिरा, पुष्य यी नक्षत्रमा र बुध, गुरु, शुक्र, रविवार र शुभ तिथिमा सेवाकर्म शुभ हुन्छ। फेरि योनि वा राशीशदेखि मित्रता भएमा सेवकले स्वामीको सेवा गर्नु असल हुन्छ ॥ ७५–७६ ॥

* छत्रधारणमुहूर्त्तः *

त्र्युत्तरारोहिणीरौद्रपुष्याश्च शततारका ।
धनिष्ठा श्रवणश्चैव शुभानि छत्रधारणे ॥७७॥

३ उत्तरा, रोहिणी, आर्द्रा, पुष्य, शतभिषा, धनिष्ठा, श्रवण यी नक्षत्रमा छत्रधारण गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ७७ ॥

* छत्रचक्रम् *

मूले त्रीणि सप्त दण्डे कण्ठे चैव तु पञ्चकम् ।
मध्ये वसु प्रदातव्यं शिखरे वेद एव च ॥७८॥
मूले च जायते नाशो दण्डे हानिर्धनक्षयः ।
कण्ठे च राजसन्मानो मध्ये छत्रपतिर्भवेत् ॥ ७९ ॥
शिखरे कीर्तिवृद्धिश्च जन्मभात्सूर्यभान्तकम् ॥ ८० ॥

जन्म नक्षत्रदेखि सूर्य नक्षत्रसम्म गनेर छत्र-चक्रको स्थापना गर्नु। ३ नक्षत्र मूलमा ७ नक्षत्र दण्डमा ५ नक्षत्र कण्ठमा ८ नक्षत्र मध्यमा र ४ नक्षत्र शिखरमा स्थापना गर्नु ॥

फल—मूलमा परे नाश गर्छ, दण्डमा परे हानि धननाश गर्छ। कण्ठमा परे राजसन्मान मिल्नेछ, मध्यमा परे छत्रपति हुन्छ, शिखरमा परे कीर्ति वृद्धि हुन्छ ॥ ७८–८० ॥

* छत्रचक्रन्यासः *

मूल	दण्ड	कण्ठ	मध्य	शिखर	अङ्ग
३	७	५	८	४	नक्षत्र
नाश	हानि	धनक्षय	राज-सम्मान	छत्रपति	फल

* धनुश्चक्रम् *

सूर्यभाज्जन्मभान्तं च कार्मुकं चैव योजयेत् ।
चापाग्रे बाणसंख्याकं शराग्रे पञ्च दीयते ॥८१॥
शरमूले तथा पञ्च पञ्च सन्धौ प्रकीर्तितम् ।
दण्डे द्वयं तु दद्याद्वै धनुषश्चक्रमुत्तमम् ॥ ८२ ॥
अग्रे हानिः शरे लाभो शरमूले जयस्तथा ।
चापसन्धौ तु शौर्यं स्याद्दण्डभङ्गः प्रजायते ॥ ८३ ॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि जन्म नक्षत्रसम्म गन्नु र धनुपचक्रको न्यास गर्नु। धनुपका अग्रभागमा ५ नक्षत्र राख्नु, बाणका अगाड़ि ५ मूलमा ५, प्रथम संधिमा ५, द्वितीय संधिमा ५ र दण्डमा २ नक्षत्र राख्नु ॥८३॥

फल—अग्र भागमा परे हानि, बाणका अग्रमा परे लाभ, मूलमा परे जयप्राप्ति, दुवै सन्धिमा परे शूरता, दण्डमा परे भङ्ग हुन्छ ।

* धनुश्चक्रन्यासः *

चापाग्र	बाणाग्र	मूल	प्रथमसंधि	द्वितीयसंधि	दण्ड	अंग
५	५	५	५	५	२	नक्षत्र
हानि	लाभ	जय	शूरता	शूरता	भंग	फल

* धनुर्विद्यामुहूर्त्तः *

अनुराधामघापुष्यमृगशीर्षेऽष्टमीतिथौ ।
धनुर्विद्यादिकं कार्यं द्वादश्यां शुभवासरे ॥८४॥

अनुराधा, मघा, पुष्य, मृगशिरा यी नक्षत्र र शुभ वार अनि अष्टमी, द्वादशी तिथिमा धनुर्विद्यारम्भ गर्नु, शुभ हुन्छ ॥८४ ॥

* इक्षुयन्त्रचक्रम् *

वेदद्विनेत्रभूभूतबाणहस्तरसाः क्रमात् ।
प्रथमे च भवेल्लक्ष्मीर्द्वितीये हानिरेव च ॥ ८५ ॥
तृतीये सर्वलाभश्च चतुर्थे च क्षयस्तथा ।
पञ्चमे च भवेन्मृत्युः षष्ठस्थाने शुभं स्मृतम् ॥ ८६ ॥
सप्तमे चैव पीडा स्यादष्टमे धनधान्यदः ।
सूर्यभाद्गणयेच्चान्द्रमिक्षुयन्त्रेण योजयेत् ॥ ८७ ॥

सूर्यनक्षत्रदेखि दिन नक्षत्र पर्यन्त गन्नु र ऊखु पेल्ने कोलको क्रन्यास गर्नु । चक्रको क्रम आठ भागमा जान्नु । पैल्हा भागमा ४ नक्षत्र दिनु त्यसको फल लक्ष्मी प्राप्ति, दोस्रो भागमा २ नक्षत्र दिनु त्यसको फल हानिकारक, तेस्रा भागमा २ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल सर्वलाभकारी, चौथा भागमा १ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल क्षयकारक, पाँचौं भागमा ५ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल मृत्युकारक, छैठौंमा ५ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल शुभकारक, सातौंमा २ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल पीडाकारक, र आठौंमा ६ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल धनधान्यदायक जान्नू ॥ ८५–८७ ॥

* इक्षुयन्त्रचक्रन्यासः *

भाग	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ	पंचम	षष्ठ	सप्तम	अष्टम
नक्षत्र	४	२	२	१	५	५	२	६
फल	लक्ष्मी	हानि	सर्वलाभ	क्षय	मृत्यु	शुभ	पीड़ा	धनधान्य

* कोल्हूचक्रम् *

सूर्यनक्षत्रमारभ्य गणयेद्दिनभावधिम् ।
त्रयं मूलेऽधरे पञ्च दक्षे पञ्च विधीयते ॥८८॥
शीर्षे त्रयं त्रयं शैले शेषं कर्तरि ह्युच्यते ।
शुभं मूलेऽधरे धान्यं दक्षे पीडा विधीयते ॥८९॥
शीर्षे नाशश्च शैले च चर्चरा कर्तरी तथा ॥९०॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र तेल पेल्ने कोल-चक्रको विचार गर्नू। ३ नक्षत्र मूलमा राख्नु, ५ नक्षत्र दक्षिण अधरमा, ५ वाम अधरमा, ३ नक्षत्र शीर्षमा, फेरि ३ नक्षत्र शैलमा र बाँकी ८ नक्षत्र उसका कर्तरी भागमा राख्नू ।

फल—मूलमा परे शुभ हुन्छ, अधरमा परे धान्यवृद्धि, दक्षिणमा परे पीड़ा शीर्षमा परे नाश गर्ने जान्नु, कर्तरीमा पऱ्यो भने चर्चराहट (चट्चट् गर्ने) जान्नु ॥ ८८–९० ॥

* कोल्हुचक्रन्यासः *

मूल	अधर	दक्षिण	शीर्ष	शैल	कर्तरी	स्थान
३	५	५	३	३	८	नक्षत्र
शुभ	धान्य	पीड़ा	नाश	नाश	चर्चराहट	फल

* चुल्लिचक्रम् *

सूर्यभाद्वेदनाशाय वेदसंख्या सुखाय च ।
रससंख्या च दारिद्र्यं वेदसंख्या पुनः सुखम् ॥९१॥
बाणसंख्या स्त्रिया नाशः पुत्रलाभश्च शेषके ।
चुल्लिचक्रं प्रवक्ष्यामि यथोक्तं गर्गभाषितम् ॥९२॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिन नक्षत्रसम्म गनेर चुल्ली चक्रको विचार

गर्नु। प्रथम ४ नक्षत्र नाशप्रद हुन्छ। फेरि ४ नक्षत्र सुखप्रद, फेरि ६ नक्षत्र दारिद्र्यप्रद, फेरि ४ नक्षत्र सुखकारक, फेरि ५ नक्षत्र स्त्रीनाशक र शेष ४ नक्षत्र पुत्रलाभ कारक जान्नू॥ ९१–९२॥

* चुल्लिचक्रन्यासः *

४	४	६	४	५	४	नक्षत्र
नाश	सुख	दारिद्र्य	सुख	स्त्रीनाश	पुत्रलाभ	फल

* रथकर्ममुहूर्तः *

रथकर्मशुभं क्षिप्रमृदुब्राह्मेन्द्रभैश्वरैः।
सौम्योदयो शुभे वारे रविवारे विशेषतः॥ ९३॥

क्षिप्रसंज्ञक नक्षत्र र मृदुसंज्ञक, रोहिणी ज्येष्ठा र फेरि चर संज्ञक नक्षत्रमा र शुभ ग्रहका लग्नमा रविवार सहित शुभ वारमा रथकर्म (रथ बनाउन आरम्भ गर्नु) शुभ हुन्छ॥ ९३॥

* खट्वाचक्रम् *

सूर्यभाच्चन्द्रभं गण्यं खट्वाचक्रं विचारयेत्।
मस्तके वेदशुभदं कोणयोरष्ट मृत्युदम्॥ ९४॥
शाखासष्ट शुभो नित्यं मध्ये त्रीणि शुभप्रदम्।
पादयोर्वेदनक्षत्रे हानिमृत्युमहद्भयम्॥ ९५॥
खट्वायां सर्वमासेषु पञ्च पक्षं विवर्जयेत्।
कन्यायां प्रथमे पक्षे धनुर्मीनं तथैव च॥ ९६॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म गनेर खट्वा (खाट) चक्रको विचार गर्नु। खट्वा चक्र बनाउने शयन चक्रबाट सम्झनु, सो यस्ता प्रकारबाट, मस्तकमा ४ नक्षत्र राख्नु त्यसको फल शुभकारक हुन्छ। अग्निकोणमा ८ नक्षत्र स्थापना गर्नु, त्यसको फल मृत्यु-

कारक हुन्छ। शाखामा ८ नक्षत्र स्थापना गर्नु त्यसको फल शुभद जान्नु। मध्यमा ३ नक्षत्र स्थापना गर्नु त्यसको फल शुभप्रद हुन्छ। पादमा ४ नक्षत्र स्थापना गर्नु, त्यसको फल मृत्युकारक र महाभय कारक जान्नु। खाट बनाउनलाई सबै महीनामा पाँच पक्ष अशुभ हुन्छ। पैल्हाकन्या संक्रांतिको १४ अंश र धन, मीनको संक्रांति वर्जित गर्नु।

* खट्वाचक्रन्यासः २७ *

मस्तक	कोण	शाखा	मध्य	पाद	अङ्ग
४	८	८	३	४	नक्षत्र
शुभद	मृत्युद	शुभ	शुभप्रद	हानि मृत्यु महाभय	फल

* खट्वामुहूर्तः *

रोहिणी चोत्तरा ज्ञेया हस्तपुष्यपुनर्वसुः।
अनुराधाश्विनी शस्ता खट्वानिर्माणकर्मणि ॥९७॥
शुभे योगे शुभे वारे विदध्यात्खट्वकां नरः।
मृता शौचे तथा हेया रिक्तायां विष्टिवैधृतौ ॥९८॥
पितृपक्षे श्रावणे च भाद्रे मास्यशुभेऽहनि।
वर्जयेद्भौममन्दे च खट्वानिर्माणकं सदा ॥ ९९ ॥

रोहिणी, तीनै उत्तरा, हस्त, पुष्य, पुनर्वसु, अनुराधा, अश्विनी यी नक्षत्रमा खाट बनाउनु शभ हुन्छ, मनुष्यले शुभयोग र शुभ वार विचारी खाटमा शयन गर्नू। अनि मृत्यु सूतक, रिक्तातिथि, अमावास्या, भद्रा, वैधृति, श्राद्धपक्ष, श्रावण, भाद्रमास फेरि अशुभ दिन अर्थात् जुनदिनमा कोई उत्पात भयो, त्यो दिन पनि वर्जित हुन्छ, मङ्गल र शनैश्चरवार खाट बनाउन वर्जित छ ॥ ९७-९९ ॥

* शस्त्राभ्यासमुहूर्तः *

हस्तत्रये श्रुतौ दास्रे तुष्येऽदित्युत्तरासु च ।
सुदिने सर्वशस्त्राणामभ्यासः सद्बुधं विना ॥१००॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, श्रवण, अश्विनी, पुष्य, पुनर्वसु, तीनै उत्तरा, शुभदिन अर्थात् चन्द्र, बृहस्पति, शुक्र यी वारमा शस्त्र सिक्ने मुहूर्त शुभ हुन्छ । बुधवार वर्जित गर्नू ॥ १०० ॥

* सेतुबन्धनमुहूर्तः *

ध्रुवर्क्षे स्वातिभे सौम्ये स्थिरलग्ने शुभे सिते ।
सेतूनां बन्धनं कार्यं जीवमन्दार्कवासरे ॥१०१॥

ध्रुवसंज्ञक, स्वाती, मृगशिरा यी नक्षत्र पुल बाँध्नमा शुभ हुन्छन् । स्थिर लग्न शुभ हुन्छ । शुक्लपक्ष, बृहस्पति, शनैश्चर रविवार शभ हुन्छ । कुनै कुनै आचार्यका मतले भूमिसुप्त, पाताल, चन्द्रमा र राहु पनि विचार गर्नु पर्छ भनेका छन्, त्यो अगाड़ि लेखिन्छ ॥१०१॥

* भूमिसुप्तज्ञानम् *

प्रद्योतनात्पञ्चनगाङ्गसूर्य-
नवेन्दुषट्विंशमितानि भानि ।
शेते मही नैव गृहं विधेयं
तडागवापीखननं न शस्तम् ॥१०२॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि पाँच, सात, छ, बाह्र, उन्नाइस, छब्बीस यति नक्षत्र चन्द्रनक्षत्रसम्म भएमा भूमिसुप्त जान्नू । उसमा पुल बाँध्नू, पृथिवी खन्नु खेती तथा गृहारम्भ, तलाउ खन्नु शुभ हुँदैन ॥ १०२ ॥

* चन्द्रलोकवासज्ञानम् *

तिथिं पञ्चगुणीकृत्य एकेन च समन्वितास् ।
त्रिभिश्चैव हरेद्भागं शेषं चन्द्रं विचारयेत् ॥१०३॥

एकेन वसते स्वर्गे द्विके पातालमेव च ।
तृतीये वसते मृत्युः सर्वकर्माणि साधयेत ॥१०४॥
पातालस्थो यदा चन्द्रः षट्कर्माणि विवर्जयेत् ।
गृहहोमकृषीयात्रातडागकूपकर्मकम् ॥१०५॥

वर्तमान तिथिलाई ५ ले गुणा गरेर उसमा १ जोड़िदिनु र ३ को भाग दिनु जति शेष रहन्छ त्यै चन्द्रलोक वास जान्नू। १ रह्यो भने चन्द्रमाको वास स्वर्गमा जान्नु, २ रहे पातालमा, ० रहे मृत्युलोकमा, चन्द्रमाको वास जान्नु यसमा सर्वकार्यको साधन गर्नु योग्य हुन्छ। पातालमा चन्द्रमाको वास भए गृहारम्भ, होम गर्नु खेतीको कार्य, यात्रा, तलाउ, कुवा खन्नु यति काम वर्जित छ।

जस्तैः—सप्तमीका दिन चन्द्रमा वास हेर्नु परे ७ लाई ५ ले गुणा गर्दा ३५ भयो १ जोड्दा ३६ भयो ३ ले भाग दिंदा ० रह्यो। यस दिन चन्द्रमाको वास मृत्युलोकमा रहेछ। यसै प्रकारले सम्पूर्ण जान्नू ॥ १०३–१०५ ॥

※ राहुवासज्ञानम् ※

देवालये गेहविधौ जलाशये
राहोर्मुखं शम्भुदिशो विलोमतः ।
मीनार्कसिंहार्कमृगार्कतस्त्रिभे
खाते मुखात्पृष्ठविदिक् शुभा भवेत् ॥१०६॥

देवालय, गृहारम्भ र जलाशयमा राहुको मुख विचार गर्नुपर्छ। क्रमैले ईशान दिशादेखि विलोम हुन्छ, त्यसको क्रम लेखिन्छ। देवालयमा मीनका सूर्यदेखि ३।३ राशिगन्नू। ईशान, वायव्य, नैर्ऋत्य, आग्नेय यी दिशामा राहुको मुख जान्नू। अनि गृहारम्भमा सिंहराशिका सूर्यदेखि ३।३ राशि चारै विदिशामा राहुको मुख

जान्नु। जलाशयमा मकरका सूर्यदेखि ३।३ राशि गनेर चारै विदिशामा राहु-मुख जान्नु। जुन दिशामा राहुको मुख हुन्छ त्यसको पृष्ठ अर्थात् पछाड़िको भागमा खात हुन्छ, उसै दिशामा आरम्भ गर्नु शुभ हुन्छ अर्थात् उसै दिशादेखि खन्नु पर्छ ॥

जस्तैः—ईशानमा राहुको मुख भए पृष्ठ आग्नेय दिशामा हुन्छ। वायव्यमा राहुको मुख भए पृष्ठ ईशानमा हुन्छ। नैर्ऋत्यमा राहुको मुख भए वायव्यमा पृष्ठ हुन्छ। आग्नेयकोणमा राहुको मुख भए नैर्ऋत्य कोणमा पृष्ठ हुन्छ ॥ १०६ ॥

* राहुमुखचक्रम् *

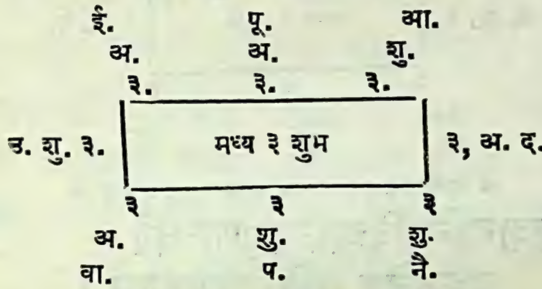
देवालये	ईशान	वायव्य	नैर्ऋत्य	आग्नेय	दिशा
	मीन-मेष वृष	मिथुन-कर्क सिंह	कन्या-तुला वृश्चिक	धन-मकर कुम्भ	सूर्यराशि
गृहारम्भे	सिंह-कन्या तुला	वृश्चिक धन-मकर	कुम्भ-मीन मेष	वृष-मिथुन कर्क	सूर्यराशि
जलाशये	मकर-कुंभ मीन	मेष-वृष मिथुन	कर्क-सिंह कन्या	तुला-वृश्चिक धन	सूर्यराशि

* कूपचक्रं सूर्यभात् *

कूपेऽर्कभान्मध्यगतैस्त्रिभिर्भैः
स्वादूदकं पूर्वदिशि त्रिभिस्त्रिभिः।
खण्डं जलं स्वादुजलं जलक्षयं—
स्वादूदकं क्षारजलं शिलाश्च ॥१०७॥
मिष्टं जलं क्षारजल क्रमाद् भवेद्
वै सूर्यभात्त्रित्रिमितैः फलं वदेत् ॥१०८॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म, कूपचक्र गन्नु। मध्यमा

२ नक्षत्र दिनु त्यसको फल स्वादिष्ट जल हुन्छ। पूर्वादि आठदिशामा ३।३ नक्षत्र दिनु, त्यसको फल लेखिन्छ। पूर्वमा परे खण्डित जल हुन्छ। आग्नेयमा परे स्वादिष्ट जल हुन्छ। दक्षिणमा परे जल क्षय हुन्छ अर्थात् पानी आउन्न। नैर्ऋत्यमा परे स्वादु जल हुन्छ। पश्चिममा परे खारो जल हुन्छ। वायव्यमा परे शिला (ढुङ्गो) निक्लन्छ। उत्तरमा परे मीठो जल हुन्छ। ईशानमा खारो जल हुन्छ। यस्तै प्रकारले सूर्यका नक्षत्रदेखि ३।३ नक्षत्रको फल जान्नु ॥ १०८ ॥

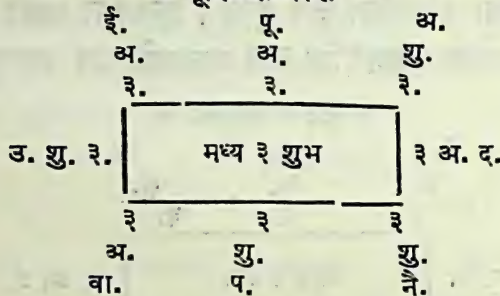
❀ द्वितीयप्रकारेण कूपचक्रम् ❀

रोहिण्यादि लिखेच्चक्रं त्रयं मध्ये प्रतिष्ठितम् ।
पूर्वादिदिक्षु सर्वासु सृष्टिमार्गेण दीयते ॥१०९॥
मध्ये शीघ्रजलं स्वादु पूर्वे भूमिश्च खण्डिता ।
आग्नेय्यां सुजलं प्रोक्तं दक्षिणे निर्जलं तथा ॥११०॥
नैर्ऋत्ये चामृतं वारि पश्चिमे शोभनं जलम् ।
वायव्येऽपि जलं हन्ति चोत्तरे स्वादुकं जलम् ॥१११॥
ईशाने कटुकक्षारं ह्यल्पतीक्ष्णस्य सम्भवः ॥११२॥

रोहिणी देखि लिएर दिनका नक्षत्र सम्म कूप चक्र गर्नू। मध्यमा ३ नक्षत्र स्थापना गर्नू, अनि पूर्वादि आठ दिशामा ३।३ नक्षत्र

दिनू। त्यसको फल लेखिन्छ। मध्यमा परे शीघ्र स्वादुजल निक्लन्छ, पूर्वको जग्गामा भासिने अर्थात् खण्डित हुनेछ। आग्नेयमा राम्रो जल आउनेछ, दक्षिणमा निर्जल नैर्ऋत्यमा मधुरजल पश्चिममा शोभनजल वायव्यमा निर्जल उत्तरमा मधुरजल, ईशानमा खारो जल हुन्छ, त्यो पनि थोरै र काम नलाग्ने हुन्छ ॥ १०९–११२ ॥

* कूपचक्रन्यासः *

* तृतीयप्रकारेण भौमभात्कूपचक्रम् *

शशिशराब्धित्रित्र्यब्धिगुणाब्धये
वधजलेषु ससिद्धिरभङ्गदम् ।
रुजमसिद्धियशोऽर्थप्रसिद्धये
जलविभङ्गकरः कुजभादिषु ॥११३॥

मङ्गलका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म कूपचक्र विचार्नू। प्रथम १ मा परे अशुभ जान्नू। फेरि ५ मा शुभफल जान्नू, फेरि ४ मा शुभ जान्नू। फेरि ३ मा रोग हुन्छ। फेरि ३ मा अशुभ जान्नू। फेरि ४ मा यश हुने जान्नू। फेरि ३ मा अर्थ सिद्धि जान्नू। फेरि ४ मा जलभङ्ग हुने जान्नू ॥ ११३ ॥

* भौमभात्कूपचक्रन्यासः *

१	५	४	३	३	४	३	४	नक्षत्र
अशुभ	शुभ	शुभ	रोग	अशुभ	यश	अर्थसिद्धि	अंगभङ्ग	फल

* चतुर्थप्रकारेण कूपचक्रं राहुभात् *

राहुस्थभात्त्रयं पूर्वे त्रयमाग्नेयतः क्रमात् ।
मध्ये चत्वारि तारान्ते फल वाच्यं शुभाशुभम् ॥११४॥
पूर्वे शोककरं राहुराग्नेय्यां जलदःसदा ।
दक्षिणे स्वामिमरणं नैर्ऋत्यां दुःखदायकम् ॥११५॥
पश्चिमे सुखसौभाग्यं वायव्ये जलवर्द्धनम् ।
उत्तरे निर्जलं विद्यादीश्वरे जलसिद्धिदम् ॥११६॥
मध्ये च सजलं वाच्यं नान्यथा रुद्रभाषितम् ।
कूपचक्रं प्रवक्ष्यामि विज्ञेयं सर्वदा बुधैः ॥११७॥

राहुका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म कूपनक्षत्र विचार गर्नू। प्रथम ३ नक्षत्र कूपका पूर्वदिशामा दिनु, अरु ३ नक्षत्र आग्नेय आदि दिशामा स्थापन गर्नु र बाँकी पछाड़िका चार ४ नक्षत्र मध्यमा स्थापन गर्नू। त्यसको फल पूर्वमा राहु परेमा शोक गर्दछ, आग्नेयमा जल संपदा हुन्छ। दक्षिणमा स्वामीको मरण हुन्छ। नैर्ऋत्यमा दुःख प्राप्ति हुन्छ। पश्चिममा सुखसौभाग्य हुन्छ। वायव्यमा जलको वृद्धि हुन्छ। उत्तरमा निर्जल हुन्छ। ईशानमा जलसिद्धि हुन्छ। मध्यमा पर्‍यो भने जल निक्लन्छ। यसमा अन्यथा वचन हुँदैन। श्रीमहादेवजी आज्ञा गर्नु हुन्छ कि आफ्नैरूपले राहु सदा फल दिन्छ। पृथ्वीमा यो कूपचक्र जो कहियो यसैबाट पण्डितहरुले सबै विचार गरुन् ॥ ११७ ॥

* राहुभात्कूपचक्रन्यासः *

पू०	आ०	द०	नै०	प०	वा०	उ०	ई०	मध्य	दिशा
३	३	३	३	३	३	३	३	४	नक्षत्र
अ०	शु०	अ०	अ०	शु०	शु०	अ०	शु०	शुभ	फल

* कूपमुहूर्त्तः *

हस्तात्तिस्रो वासवं वारुणं च
मित्रं पित्र्यं त्रीणि चैवोत्तराणि ।
प्राजापत्यं चापि नक्षत्रमाहुः
कूपारम्भे श्रेष्ठमाद्या मुनीन्द्राः॥११८॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, धनिष्ठा, शतभिषा, अनुराधा, मघा, तीनै उत्तरा, रोहिणी यी नक्षत्रमा कुवा खन्ने मुहूर्त शुभ हुन्छ, यस्तो मुनीन्द्र भन्दछन् ॥ ११८ ॥

* गृहमध्ये कूपदिशाफलम् *

कूपे वास्तोर्मध्यदेशेऽर्थनाश-
स्त्वीशानादौ पुष्टिरैश्वर्यवृद्धिः ।
सूनोर्नाशः स्त्रीविनाशो मृतिश्च
संपत्पीडा शत्रुतः स्याच्च सौख्यम् ॥११९॥

घरका मध्य भागमा कुवा खनेमा अर्थ नाश ईशानमा पुष्टता, पूर्वमा ऐश्वर्यवृद्धि, आग्नेयमा पुत्र नाश, दक्षिणमा स्त्रीविनाश, नैर्ऋत्यमा गृहपतिको मृत्यु, पश्चिममा सम्पदा, वायव्यमा शत्रुपीड़ा, उत्तरमा सुखप्राप्ति हुन्छ ॥ २० ॥

* तडागचक्रम् *

तडागे च प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ब्रह्मयामले ।
सूर्यभाच्चन्द्रभं यावद्गणयेत्सततं बुधैः ॥१२०॥
दिक्षु ताराद्वये यस्य मध्ये पञ्च नियोजयेत् ।
षड्ऋक्षे वारिवाहे च फलं तत्र विचारयेत् ॥१२१॥
पूर्वे तु बहुशोकश्च आग्नेय्यां सजलं बहु ।
दक्षिणे वारिनाशश्च नैर्ऋत्ये चामृतं जलम् ॥१२२॥

पश्चिमे च जलं स्वादु वायव्ये वारिशोषणम् ।
उत्तरे च स्थितं तोयमीशाने कुत्सितं जलम् ॥१२३॥
मध्ये छिद्रजलं याति वारिवाहेऽतिपूर्णता ॥१२४॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म गन्नु र तलाउ चक्रको स्थापना गर्नु । पूर्वादि आठै दिशामा २।२ नक्षत्र स्थापना गर्नु, मध्यमा ५ नक्षत्र स्थापना गर्नु, अरु बाँकी ६ नक्षत्र जलस्थमा दिनु र उसको फल विचार गर्नु । त्यसको फल लेखिन्छ, पूर्वदिशामा पऱ्यो भने धेरै शोक हुन्छ । आग्नेयमा धेरै जल, दक्षिणमा जल नाश, नैर्ऋत्यमा मधुर जल, पश्चिममा स्वादिष्ट जल हुन्छ, वायव्यमा जल सुक्छ, उत्तरमा जलस्थित हुन्छ, ईशानमा खारो जल हुन्छ, मध्यमा परे छिद्रजल (खण्डित जल) हुन्छ, जलस्थलमा परे पूर्णजल हुन्छ । यो चक्र ब्रह्मयामलमा कहेको छ ॥ १२०-१२४ ॥

* तडागचक्रन्यासः सूर्यभात् *

पूर्व	आ०	द०	नै०	प०	वा०	उ०	ई०	मध्य	वारि.	स्थान
२	२	२	२	२	२	२	२	५	६	नक्षत्र
बहुशोक	बहुजल	जलनाश	अमृतजल	स्वादुजल	जलशोष	कुत्सितजल	जलस्थिति	छिद्रजल	पूर्णजल	फल

* तडागमुहूर्तः *

ध्रुवं वसु जलं पुष्यो नैर्ऋतं मैत्रसंज्ञकम् ।
नक्षत्रं शुभदं ज्ञेयं तडागे सर्वदा बुधैः ॥१२५॥

ध्रुवसंज्ञक, धनिष्ठा, पूर्वाषाढ़ा, पुष्य, मूल, मैत्रसंज्ञक यी नक्षत्रमा तलाउ खन्न आरम्भ गर्नु शुभ हुन्छ ॥ १२५ ॥

* जलाशयमुहूर्तः *

अनुराधामघाहस्तरेवतीषूत्तरात्रये ।
रोहिणीयुगले पुष्ये धनिष्ठाद्वितये तथा ॥१२६॥
पूर्वाषाढाभिधेनैव शुभे मासि शुभे दिने ।
वापीकूपतडागानामारम्भः कथितो बुधैः ॥१२७॥

अनुराधा, मघा, हस्त, रेवती, तीनै उत्तरा, रोहिणी, मृगशिरा, पुष्य, धनिष्ठा, शतभिषा, पूर्वाषाढ़ा यी नक्षत्र र शुभ मास अनि शुभ दिनमा बावली, कुवा, तलाउ खनाउनु शुभ हुन्छ ॥ १२७ ॥

* वापीमुहूर्तः *

स्वात्यश्विपुष्यहस्तेषु मैत्रे चैव पुनर्वसौ ।
रेवत्यां वारुणे चैव वापीकर्म प्रशस्यते ॥१२८॥

स्वाती, अश्विनी, पुष्य, हस्त, अनुराधा, पुनर्वसु, रेवती, शतभिषा यी नक्षत्रमा बावलीको कार्य शुभ हुन्छ ॥ १२८ ॥

* कार्यभेदेन जन्म-नामराशिनिर्णयः *

देशे ग्रामे गृहे युद्धे सेवायां व्यवहारके ।
नामराशेः प्रधानत्वं जन्मराशेरतः परम् ॥१२९॥

देशको कार्य, ग्रामको कार्य, गृहको कार्य, युद्धकार्य, नोकरी (चाकरी) गर्नु, व्यवहार गर्नु यी कार्यमा नामराशि प्रधान हुन्छ। बाँकी अरू जो जो कार्य छन् ती सब कार्य जन्मराशिबाट विचार गर्नु उचित हुन्छ ॥ १२९ ॥

* दीक्षाग्रहणमुहूर्तः *

आर्द्राचित्रात्र्युत्तरे रेवतीन्दु-
ब्राह्मे मित्रे वा धनिष्ठासु दीक्षा ।

आद्या मार्गे फाल्गुने श्रावणोर्जे
माघे वारे मन्दमाहेयहीने ॥१३०॥

आर्द्रा, चित्रा, तीनै उत्तरा, रेवती, मृगशिरा, रोहिणी, अनुराधा, धनिष्ठा यी नक्षत्रमा दीक्षा लिनु शुभ हुन्छ, तथा मार्गशीर्ष, फाल्गुन, श्रावण, कार्त्तिक, माघ यी महीना शुभ हुन्छन्, शनि, मंगलवार वर्जित गर्नु ॥ १३० ॥

* द्वितीयप्रकारेण दीक्षामासफलम् *

मन्त्रस्वीकरणं चैत्रे बहुदुःखफलप्रदम् ।
वैशाखे रत्नलाभश्च ज्येष्ठे च मरणं ध्रुवम् ॥१३१॥
आषाढे बन्धुनाशः स्याच्छ्रावणे च शुभावहम् ।
प्रजाहानिर्भाद्रपदे सर्वत्र सुखमाश्विने ॥१३२॥
कार्तिके धनवृद्धिः स्यान्मार्गशीर्षे शुभप्रदम् ।
पौषे तु ज्ञानहानिः स्यान्माघे मेधाविवर्द्धनम्॥१३३॥
फाल्गुने सुखसौभाग्यं सर्वत्र परिकीर्त्तितम् ॥१३४॥

चैत्र मासमा दीक्षा लियो भने अत्यन्त दुःख प्राप्त हुन्छ। वैशाखमा दीक्षा ग्रहण गर्नाले रत्न लाभ, ज्येष्ठ मासमा मरण, अषाढ़मा बन्धुनाश, श्रावणमा शुभप्रद, भाद्रपदमा पुत्रहानि, आश्विनमा सर्वसुख, कार्तिकमा धन वृद्धि, मार्गशीर्षमा शुभदायक, पौषमा ज्ञानहानि, माघमा ज्ञान वृद्धि र फाल्गुनमा दीक्षा ग्रहण गर्दा सुख सौभाग्य प्राप्त हुन्छ ॥१३१-१३४॥

* तैलाभ्यङ्गमुहूर्तफलम् *

तैलाभ्यङ्गे रवौ तापः सोमे शोभा कुजे मृतिः ।
बुधे धनं गुरौ हानिः शुक्रे दुःखं शनौ सुखम् ॥१३५॥

आइतवार तेल मालिस गर्दा ज्वर आउँछ, सोमवार शोभा, मङ्गलवार मृत्यु, बुधवार धनप्राप्ति, बृहस्पतिवार धनहानि, शुक्रवारमा दुःख र शनिवार जिउमा तेल लगाउनाले सुख प्राप्ति हुन्छ ॥१३५॥

* तैलाभ्यङ्गपरिहारः *

रवौ पुष्पं गुरौ दूर्वा भौमवारे च मृत्तिका ।
शुक्रे तु गोमयं क्षिप्त्वा तैलदोषो न विद्यते ॥१३६॥

रविवार फूल मिलाएर तेल लाउँदा दोष लाग्दैन, मंगलवार माटो, बृहस्पतिवार दूर्वा (दूवो) र शुक्रवार गोवर मिलाएर तेल लाउँदा क्यै दोष लाग्दैन ॥१३६॥

* राज्याभिषेकमुहूर्तः *

राज्याभिषेकः शुभमुत्तरायणे
गुर्विन्दुशुक्रैरुदितैर्बलान्वितैः ।
भौमार्कलग्नेशदशेशजन्मपै-
र्नो चैत्ररिक्तारनिशामलिम्लुचे ॥१३७॥
शाक्रः श्रवः क्षिप्रमृदुध्रुवोडुभिः
शीर्षोदये चोपचये शुभस्तनौ ।
पापैस्त्रिषष्ठायगतैः शुभग्रहैः
केन्द्रत्रिकोणायधनत्रिसंस्थितैः ॥१३८॥
पापैस्तनौ रुङ् निधने मृतिसुते
पुत्रार्तिरर्थव्ययगैर्दरिद्रता ।
स्यात्खेऽलसो भ्रष्टपदो द्युनाम्बुगैः
सर्वं शुभं केन्द्रगतैः शुभग्रहैः ॥१३९॥

गुरुर्लग्नकोणे कुजारौ सितः खे
स राजा सदा मोदते राजलक्ष्म्या ।
तृतीयायगौ सौरिसूर्यौ खबन्ध्वो-
र्गुरुश्चेद्धरित्री स्थिरा स्यान्नृपस्य ॥१४०॥

राजगद्दी (सिंहासन) मा बस्ने मुहूर्त कहिन्छ । उत्तरायणका सूर्य हउन् । बृहस्पति, चन्द्रमा, शुक्र उदय हुन्, फेरि मङ्गल, सूर्य र जन्म-लग्नको स्वामी महादशा आदिका स्वामी अनि जन्मराशिको स्वामी, यी ग्रह वली हउन् अर्थात् उच्चादि पदमा प्राप्त हउन् अथवा मित्रका घरमा हउन् वा आफ्नै घरमा हउन्, मित्रग्रहको दृष्टि भएमा वली जान्नु । चैत्रमास र रिक्ता तिथि वर्जित गर्नु । फेरि मङ्गलवार, रात्रिको समय अनि मलमास पनि वर्जित गर्नु । जेष्ठा, श्रवण, क्षिप्र-संज्ञक, मृदुसंज्ञक, ध्रुवसंज्ञक यी नक्षत्र शुभ हुन्छन् । फेरि शीर्षोदयी उपचय लग्न हउन् अर्थात् मिथुन, कन्या, तुला, वृश्चिक, कुम्भ यी लग्न शीर्षोदय कहिन्छन् । अब उपचय लग्न लेखिन्छ । जन्म लग्न-देखि र जन्मराशि देखि तेस्रो, छैठौं, दशौं, एकादशौंमा जो हुन्छ त्यसैलाई उपचय लग्न भन्दछन् । फेरि शुभ ग्रहहरूको लग्न हवस्, पापग्रह तेस्रो, छैठौं, एकादशौं स्थानमा हउन् । शुभ ग्रह केन्द्र १।४। ७।१० त्रिकोण ५।९ वा एकादश दोस्रो, तेस्रो स्थानमा हउन् । पाप-ग्रह लग्नमा परे राजालाई रोग हुन्छ । फेरि आठौं पाप ग्रह परे मृत्यु, पाँचौं पापग्रह भए दरिद्रता, दशौं पापग्रह भए अलसी, चौथो र सातौं पापग्रह भए ऐश्वर्य भ्रष्ट हुन्छ । फेरि शुभग्रह केन्द्रमा भए सम्पूर्ण शुभकारी हुन्छ । बृहस्पति लग्नमा वा त्रिकोण ९–५ मा भएर मङ्गल छैठौं होस् । फेरि शुक्र दशौं भए राजा सदा सर्वदा लक्ष्मी (धन) ले आनन्दित हुने जान्नू । तेस्रो शनि र एकादश सूर्य, दशौं चतुर्थ स्थानमा बृहस्पति भएका बेला राज्याभिषेक गर्दा राजाको पृथ्वी सदा स्थिर रहन्छ ॥१३७–१४०॥

* पशुक्रयविक्रयमुहूर्तः *

पूर्वामैत्रद्वयं मूल वासवे रेवती करः ।
पुनर्वसुद्वयं ग्राह्यं पशूनां क्रयविक्रये ॥१४१॥

तीनै पूर्वा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल, धनिष्ठा, रेवती, हस्त, पुनर्वसु, पुष्य यी नक्षत्र पशु बेच्न र किन्न मा शुभ हुन्छन् ॥ १४१ ॥

* नृत्यारम्भमुहूर्तः *

हस्तात्तिस्रो वासवं चानुराधा
ज्येष्ठा पौष्णं वारुणं चोत्तरा च ।
पूर्वाचार्यैः कीर्तिताश्चन्द्रवर्ति-
नृत्यारम्भे शोभनस्त्वृक्षवर्गः ॥१४२॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, धनिष्ठा, अनुराधा, ज्येष्ठा, रेवती, शतभिषा, तीनै उत्तरा यी नक्षत्रमा नृत्यारम्भ शुभ हुन्छ । परन्तु चन्द्रमा बली हुनुपर्छ भन्ने आचार्यहरूको वचन छ ॥१४२॥

* ऋणग्रहण ऋणदानमुहूर्तः *

स्वात्यादित्यमृदुद्विदैवगुरुभे कर्णत्रयाश्वे चरे
लग्ने धर्मसुताष्टशुद्धिसहिते द्रव्यप्रयोगः शुभः ।
नारे ग्राह्यमृणं तु संक्रमदिने वृद्धौ करेऽर्केऽह्नि य-
त्तद्वंशेषु भवेदृणं न च बुधे देयं कदाचिद्धनम् ॥१४३॥
तीक्ष्णमिश्रध्रुवोग्रैर्यद्द्रव्यं दत्तं निवेशितम् ।
प्रयुक्तञ्च विनष्टञ्च विष्ट्यां पाते च नाप्यते ॥१४४॥
ऋणग्राहकनक्षत्रं प्रथममृणदस्य भात् ।
द्वितीयमृणसंबन्धो न कर्तव्यः कदाचन ॥१४५॥

स्वाती, पुनर्वसु, मृदुसंज्ञक, विशाखा, पुष्य, श्रवण, धनिष्ठा,

शतभिषा र अश्विनी यी नक्षत्रमा फेरि चर लग्नमा ऋणग्रहण गर्नु शुभ हुन्छ। तर ऋण लिंदामा लग्नदेखि नवौं, पाँचौं, आठौं घरमा कोई ग्रह नहउन्, फेरि मङ्गलवार संक्रांति, वृद्धियोग, हस्त नक्षत्र र रविवार भए उसका वंशमा पनि रहन्छ। फेरि बुधवारमा ऋण दिनु वर्जित हुन्छ। तीक्ष्ण संज्ञक, मिश्र संज्ञक, ध्रुवसंज्ञक र उग्र संज्ञक नक्षत्रमा यदि कसैलाई दियो वा गाड्यो अथवा कसैलाई राख्न दियो भने वा हरायो भने फेरि त्यो धन पाइँदैन यै फल भद्रामा र पातमा पनि जान्नु। यदि ऋणीका नक्षत्रदेखि धनीको नक्षत्र दोस्रो भयो भने ऋण कैल्यै पनि नलिनू ॥४३-४५॥

* हलप्रवाहमुहूर्तः *

मूलद्वीशमघाचरध्रुवमृदुक्षिप्रैर्विनार्कं शनिं
पापैर्हीनबलैर्विधौ जललवे शुक्रे विधौ मांसले।
लग्ने देवगुरौ हलप्रवहणं शस्तं न सिंहे घटे
कर्काजैणधटे तनौ क्षयकरं रिक्तासु षष्ठ्यां तथा ॥१४६॥

मूल, विशाखा, मघा, चरसंज्ञक, ध्रुवसंज्ञक यी नक्षत्रमा हल-प्रवाह शुभ हुन्छ। रविवार र शनिवार वर्जित गर्नु। फेरि पापग्रह बलले रहित हउन्, चन्द्रमा जल राशिका नवांशमा हउन् अर्थात् मकर, कुम्भ, मीन, कर्कट यी जलराशि कहिन्छन् नवांशको क्रम अगाडि लेखिन्छ। शुक्र चन्द्रमा बलवान् हउन् उच्चादि राशिमा वा लग्नमा गुरु हउन् फेरि सिंह, कुम्भ, कर्क, मेष, मकर र तुला यी लग्न वर्जित गर्नु, यिनले नष्ट गर्दछन्। फेरि रिक्ता ४ ९-१४ र षष्ठी यी तिथि पनि क्षयकारकै जान्नु ॥१४६॥

* हलचक्रन्यासः *

३	३	३	५	३	५	३	२	नक्षत्र
हानि	वृद्धि	हानि	वृद्धि	हानि	वृद्धि	हानि	वृद्धि	फल

* वीजोप्तिमुहूर्तस्तथा वीजोप्तिचक्रं तथा हलचक्रम् *

एष्वेव श्रुतिवारुणादितिविशाखोडूनि भौमं विना
बीजोप्तिर्गदिता शुभा त्वशुभतोष्टाग्नीन्दुरामेन्दवः ॥
रामेन्द्वग्नियुगान्यसच्छुभकराण्युप्तौ हलेऽर्कोज्झिता-
द्भाद्रामाष्टनवाष्टभानि मुनिभिः प्रोक्तान्यसत्सन्ति च ॥

पैल्हे हलप्रवाहमा जो नक्षत्रादि कहिएको छ उसमा विउ छर्नें काम पनि गर्नु शुभ हुन्छ, तर श्रवण, शतभिषा, पुनर्वसु र विशाखा यी नक्षत्रमा विउ छर्न वर्जित गर्नु असल हुन्छ। फेरि मङ्गलवार पनि वर्जित हुन्छ, बाँकी सबै तिथि वारादिहरू हलप्रवाहवत् जान्नू॥

अब वीजोप्ति (बीऊ रोप्ने) चक्र लेखिन्छ।

राहुले भोगगरेका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र विचार गर्नु। प्रथम ८ नक्षत्र अशुभ हुन्छ। फेरि ३ नक्षत्र शुभ हुन्छ। फेरि १ नक्षत्र अशुभ हुन्छ। फेरि ३ नक्षत्र शुभ हुन्छ। फेरि १ नक्षत्र अशुभ हुन्छ फेरि ३ नक्षत्र शुभ हुन्छ। फेरि १ अशुभ ३ शुभ हुन्छ। पछि अन्त्यका ४ नक्षत्र अशुभ हुन्छन् यसै प्रकारले वीजोप्ति चक्र जान्नू॥१४७॥

* राहुभाद्वीजोप्तिचक्रन्यासः *

८	३	१	३	१	३	१	३	४	नक्षत्र
अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	फल

* धान्यछेदमुहूर्तः *

तीक्ष्णाजपादकरवह्निवसुश्रुतीन्दु-
स्वातीमघोत्तरजलान्तकतक्षपुष्ये।
मन्दाररिक्तरहिते दिवसेऽतिशस्ता
धान्यच्छिदा निगदिता स्थिरभे विलग्ने ॥१४८॥

तीक्ष्णसंज्ञक नक्षत्र फेरि पूर्वाभाद्रपद, हस्त, कृत्तिका, धनिष्ठा, श्रवण, मृगशिरा, स्वाती, मघा, तीनै उत्तरा, पूर्वाषाढ़ा, भरणी, चित्रा, अनि पुष्य यी नक्षत्र र स्थिर लग्न धान काट्नमा शुभ हुन्छ। परन्तु शनिवार, मङ्गलवार, अनि रिक्ता तिथि (४-९-१४) वर्जित गर्नु। अरू स्थिर लग्न शुभ हुन्छ ॥१४८॥

* धान्यस्थितिमुहूर्तः *

पुनर्भे मृगशीर्षेऽन्त्ये ऽनुराधाश्रवणत्रये ।
हस्तत्रयेऽश्विनीपुष्ये रोहिण्यामुत्तरात्रये ॥
गुरौ शुक्रे रवीन्द्वोः सत्कोष्ठादौ धान्यरक्षणम् ॥१४९॥

पुनर्वसु, मृगशिरा, रेवती, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, हस्त, चित्रा, स्वाती, अश्विनी, पुष्य, रोहिणी, तीनै उत्तरा यी नक्षत्रमा र गुरु, शुक्र, रविवार, सोमवार यी दिनमा कोष्ठ (धनसार ढुकुटी) मा धान राख्नु शुभ हुन्छ ॥१४९॥

* हवनचक्रम् *

सूर्यभात्त्रित्रिभे चान्द्रे सूर्यविच्छुक्रपुङ्गवः ।
चन्द्रारेज्यागुशिखिनो नेष्टा होमाहुतिः खले ॥१५०॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र होम चक्रको विचार गर्नू। ३।३ नक्षत्र सूर्यादि ग्रहका स्थापना गरेर उसको फल चक्रन्यास बाट संझनु। शुभग्रहको शुभ र क्रूर ग्रहको अशुभ फल हुन्छ ॥ १५० ॥

* हवनचक्रन्यासः *

सू०	बु०	शु०	श०	च०	मं०	बृ०	रा०	के	ग्रह
३	३	३	३	३	३	३	३	३	नक्षत्र
अ०	शु०	शु०	अ०	शु०	अ०	शु०	अ०	अ०	फल

* अग्निवासज्ञानम् *

सैका तिथिर्वारयुता कृताप्ता
शेषे गुणेऽभ्रे भुवि वह्निवासः ।
सौख्याय होमे शशियुग्मशेषे
प्राणार्थनाशौ दिविभूतले च ॥१५१॥

शुक्लपक्षका प्रतिपदादेखि गनेर जो तिथि हुन्छ, त्यसमा वारको संख्या (रविवारदेखि शनिवार पर्यन्त गन्दा जति अङ्क हुन्छ) जोड़ी दिनू। त्यसैमा अरू १ जोड़ी दिनू र ४ को भाग दिंदा जो शेष रहन्छ उसको अग्निवास जान्नू। ३।० बच्यो भने अग्निको वास पृथ्वीमा जान्नू, उसमा हवन गरे सुख प्राप्ति हुन्छ। १ बच्यो भने अग्निको वास आकाशमा जान्नू। उसको फल प्राण नाशक हुन्छ। २ बच्यो भने अग्निको वास पातालमा जान्नू उसको फल अर्थनाशक हुन्छ।

जस्तै—२०२७ माघ शुक्ल पूर्णिमायां बुधवासरे शुक्ल-प्रतिपदादेखि पूर्णिमासम्म गन्दा १५ भयो उसमा १ जोड़दा १६ भयो, बुधवारको संख्या ४ जोड़दा २० भयो यसमा ४ को भाग दिंदा शेष ० रह्यो अग्निको वास पृथ्वीमा भयो। यस दिनमा होमगर्दा सुख प्राप्ति हुन्छ।

कृष्णपक्षको उदाहरण—संवत् २०२७ चैत्रकृष्ण १४ गुरौ इष्टम्—यस दिन अग्निको वास विचार गर्नु छ, शुक्ल प्रतिपदाबाट कृष्ण १४ सम्म गन्दा २९ भयो अरू १ जोडदा ३० भयो गुरुवारको संख्या ५ जोडदा ३५ भयो ४ को भाग दिंदा ३ बच्यो। यस दिन पनि अग्निको वास पृथ्वी मानै जान्नु ॥ १५१ ॥

* नवान्नमुहूर्तः *

नवान्नं स्याच्चरक्षिप्रमृदुभे सत्तनौ शुभम् ।
विना नन्दाविषघटीमधुपौषार्किभूमिजान् ॥१५२॥

चरसंज्ञक, क्षिप्रसंज्ञक र मृदुसंज्ञक यी नक्षत्रमा फेरि शुभग्रहका लग्नमा नवान्नकर्म शुभ हुन्छ, परन्तु नन्दातिथि १।६।११ तथा विष-घटी, चैत्र र पौषमास अनि शनैश्चर, मङ्गलवार वर्जित गर्नु ॥ १५२ ॥

* घटीदोषमाह *

खरामतोऽन्त्यादितिवह्निपित्र्यभे
खवेदतः के रदतश्च सार्पभे
खबाणतोऽश्वे धृतितोऽर्यमाम्बुपे
कृतेर्भगत्वाष्ट्रभविश्वजीवभे ॥१५३॥

मनोद्विदैवानिलसौम्यशाक्रभे
कुपक्षतः शैवकरेष्टितोऽजभे ।
युगाश्वितो बुध्न्यभतोययाम्यभे
खचन्द्रतो मित्रभवासवश्रुतौ ॥१५४॥

मूलेऽङ्गबाणाद्विषनाडिकाः कृता
वर्ज्याःशुभेऽथो विषनाडिका ध्रुवाः ॥
निघ्ना भभोगेन खतर्कभाजिताः
स्फुटा भवेयुर्विषनाडिकास्तथा ॥१५५॥

विषघटीज्ञान

रेवती, पुनर्वसु, कृत्तिका, मघा, यी नक्षत्रमा ३० घटीका उपरान्तको ४ घड़ी, रोहिणीमा ४० घटीका पछि ४ घड़ी आश्लेषामा ३२ घडीका पछिको ४ घड़ी, अश्विनीमा ५० घटीका पछिको ४ घड़ी, उत्तराफाल्गुनी र शतभिषामा १८ घटिका पछिको ४ घड़ी, पूर्वाफाल्गुनी र चित्रा, उत्तरापाढ़ा पुष्य यी नक्षत्रमा २० घटीका ऊपरको चार घटी, विशाखा, स्वाती, मृगशिरा, ज्येष्ठा यी नक्षत्रमा

१४ घटीका पछिको ४ घटी, आर्द्रा र हस्त यी दुइमा २१ घटीका पछिको ४ घड़ी, पूर्वाभाद्रपदमा १५ घटीका पछिको ४ घड़ी उत्तराभाद्रपद, पूर्वाषाढ़ा भरणी यी नक्षत्रमा २४ घटीका उप्रान्तको ४ घड़ी, अनुराधा, धनिष्ठा, श्रवण यी नक्षत्रमा २० घटीका पछिको ४ घड़ी, मूल नक्षत्रमा ५६ घटीका पछिको ४ घटी विषघटी कहिन्छ यी विषघटिकामा विवाहादि शुभकार्य गर्नु हुँदैन। तर यसमा विशेष यो छ कि पूर्वोक्त नक्षत्रको मान (घटी) पूरा ६० छ भने पूर्वोक्त नक्षत्रका उक्त घटीका उप्रान्त चार घटी विषघटो संज्ञक हुन्छ। यदि पूर्वोक्त नक्षत्रको मान ६० घटीभन्दा कम्ति भयो भने वा अधिक (बेर) भयो भने ता उस नक्षत्रका प्रस्तुतमानलाई पैल्हे कहेका त्यस नक्षत्रका अङ्कले गुणा गर्नू र ६० को भागदिनू जो लब्धि आउँछ उति घटीका उप्रान्तको ४ घटी विषसंज्ञक हुन्छ ॥ १५५ ॥

* विषघटीचक्रम् *

अ.	भ.	कृ.	रो.	मृ.	आ.	पुन.	नक्षत्र.
५०	२४	३०	४०	१४	२१	३०	घटी.
पुष्य.	अश्ले.	म.	पू. फा.	उ. फा.	ह.	चि.	नक्षत्र.
२०	३२	३०	२०	१८	११	२०	घटी.
स्वा.	वि.	अनु.	ज्ये.	मूल.	पू. षा.	उ. षा.	नक्षत्र.
१४	१४	१०	१४	५६	२४	२०	घटी.
श्र.	ध.	श.	पू. भा.	उ. भा.	रे.	+	नक्षत्र.
१०	१०	१८	१६	२४	३०	+	घटी.

यी नक्षत्र पूर्वलिखित घटीहरूका अनन्तर चार घड़ीसम्म विषघटी हुन्छ ॥१५३-१५५॥

* नवान्नचक्रम् *

बुधर्क्षात्पुत्रपुत्रेषु पुत्रवेदद्वयेन्दुकैः ।
सच्छुभं शुभमर्थघ्नं शुभं व्यर्थं शुभं क्रमात् ॥१५६॥
नवान्नचक्रं ज्ञातव्यं कथितं गणकोत्तमैः ॥१५७॥

बुधका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र प्रथम ५ नक्षत्र शुभ हुन्छ । फेरि ५ नक्षत्र शुभ, फेरि ५ शुभ, फेरि अरू ५ अर्थनाशक, फेरि ४ नक्षत्र शुभ, फेरि २ नक्षत्र अशुभ र बाँकी १ नक्षत्र शुभ हुन्छ । यो नवान्नचक्र विचार गर्नु भन्ने उत्तम पण्डितहरूले भनेका छन् ॥१५६-१५७॥

* नवान्नचक्रन्यासः *

५	५	५	५	४	२	१	नक्षत्र
शु.	शु.	शु.	अना.	शु.	अ.	शु.	फल

* अग्निपरिहारः *

विवाहयात्राव्रतगोचरेषु चूडोपनीते ग्रहणे युगाद्यैः ।
दुर्गाविधानेन सुतप्रसूतौ नैवाग्निचक्रं परिचिन्तनीयम् ॥

विवाहको होम, यात्राको होम तथा व्रतको होम, गोचरका ग्रहको होम फेरि मुण्डन जनै (व्रतबन्ध) को होम, ग्रहणको होम, युगादितिथिहरूको होम, दुर्गाजीको होम, बालकको जन्मप्रसूत (न्वारन) को होम अर्थात् मूलादिशान्ति इत्यादि कार्यमा अग्निचक्रको विचार गर्नु पर्दैन ॥ १५८ ॥

* युगादिमन्वादितिथिज्ञानम् *

मन्वाद्यास्त्रितिथी मधौ तिथिरवौ ऊर्जे शुचौ दिक्तिथी
ज्येष्ठेऽन्त्ये च तिथिस्त्विषेनवतपस्यश्वाः सहस्ये शिवाः ।

भाद्रेऽग्निश्च सिते त्वमाष्टनभसः कृष्णे युगाद्याः सिते ।
गोऽग्नीबाहुलराधयोर्मदनदशौ भाद्रमाघासिते ॥१५८॥

शुक्लपक्षमा मन्वादि तिथिहरू हुन्छन् ।

क्रम—चैत्रमासमा तृतीया र पूर्णिमा तिथि, कार्तिकमा पूर्णिमा र द्वादशी, आषाढ़मा दशमी र पूर्णिमा, ज्येष्ठ र फाल्गुनमा पूर्णिमा, आश्विनमा नवमी, माघमा सप्तमी, पौषमा एकादशी, भाद्रमा तृतीया तिथि, मन्वादि हुन्छन् । अरू श्रावण मासका कृष्णपक्षमा अमावस्या र अष्टमी मन्वादि हुन्छन् ॥

युगादिसंज्ञा लेखिन्छ—शुक्लपक्षमा कार्त्तिकको नवमी र वैशाखको तृतीया युगादि हुन्छन् फेरि कृष्णपक्षमा भाद्रको त्रयोदशी र माघमा अमावस्याको युगादिसंज्ञा हो, यिनमा पुण्यकाल हुन्छ ॥ १५९ ॥

※ शुक्लपक्षे मन्वादितिथिचक्रम् ※

चैत्र	कार्ति	आषाढ़	ज्येष्ठ	फाल्गुन	आश्विन	माघ	पौष	भाद्र	मास
३ १५	१५ १२	१० १५	१५	१५	९	७	११	३	तिथि

कृष्णपक्षे	श्रावण	मास
	३०/८	तिथि

* शुक्लपक्षे युगादितिथिचक्रम् कृष्णपक्षे *

भाद्र	माघ	मास	कार्तिक	वैशाख
१३	३०	तिथि	९	३

* सर्पदंशविचारः *

यः कृत्तिका मूलमघाविशाखा-
सार्पान्तकार्द्रासु भुजङ्गदष्टः ।

स वैनतेयेन सुरक्षितोऽपि
प्राप्नोति मृत्योर्वदनं मनुष्यः ॥१६०॥

कृत्तिका, मूल, मघा, विशाखा, अश्लेषा, भरणी, आर्द्रा यी नक्षत्रमा सर्पले टोके गरुड़ले पनि रक्षा गर्न सक्तैनन्, त्यो अवश्य मर्छ ॥१६०॥

* शिल्पविद्यामुहूर्तः *

मृदुध्रुवक्षिप्रचरे ज्ञे गुरौ वा खलग्नगे ।
विधौ ज्ञजीववर्गस्थे शिल्पविद्या प्रशस्यते ॥१६१॥

मृदुसंज्ञक, ध्रुवसंज्ञक, क्षिप्रसंज्ञक, चरसंज्ञक नक्षत्रमा र लग्नमा किंवा दशौं स्थानमा बुध,बृहस्पति भएका वेला फेरि बुध, बृहस्पतिका षड्वर्गमा चन्द्रमा भएको वेला शिल्पविद्या अर्थात् काठ; ढुंगामा, चित्र इत्यादिको कारीगरी आदिको काम सिक्नु शुभदायक हुन्छ ।१६१।

* मुद्रापातनमुहूर्तः *

चित्रामृगान्त्यकरपुष्यहयानुराधा-
धात्र्युत्तरे श्रवणतस्त्रितयेऽदितौ च ।
स्वातौ विचन्द्ररविजेऽहनि पातनं स्या-
त्पूर्णासु सुष्ठु च जयासु सुमुद्रिकाणाम् ॥१६२॥

चित्रा, मृगशिरा, रेवती, हस्त, पुष्य, अश्विनी, अनुराधा, रोहिणी, तीनै उत्तरा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, पुनर्वसु, स्वाती यी नक्षत्रमा रुपियाँ बनाउनु शुभ हुन्छ, फेरि चन्द्रवार शनिवार वर्जित गर्नु । अरू पूर्णातिथि ५।१२।१५ जयातिथि ३।८।१३ मा शुभ हुन्छ ॥ १६२ ॥

* काष्ठादिस्थापनचक्रम् *

सूर्यर्क्षाद्रसभैरधःस्थलगतैः पाको रसैः संयुतः
शीर्षे युग्ममितैः शवस्य दहनं मध्ये युगैः सर्पभीः ।

प्रागाशादिषु भेदभैः स्वसुहृदां स्यात्सङ्गमो रोगभीः
क्वाथादेः करणं सुखं च गदितं काष्ठादिसंस्थापने ।१६३।

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गनेर काष्ठचक्रको स्थापन गर्नु । ६ नक्षत्र काष्ठका अधो भाग (तल्तिर) स्थापन गर्नु, त्यसको फल रससंयुक्त भोजन मिल्छ । २ नक्षत्रशिरमा अशुभ हुन्छ अर्थात् ती काठले मुर्दा पोल्नेछन्, मध्यमा ४ नक्षत्र सर्पभय हुन्छ । फेरि पूर्वादि चारै दिशामा ४।४ नक्षत्र स्थापन गर्नु त्यसको फल पूर्वमा मित्रसँग मिलाप हुन्छ। दक्षिणमा रोग, पश्चिममा पनि रोग हुन्छ र ती काठले औषधी पकाउनु पर्ला । उत्तरमा पऱ्यो भने सुखप्राप्ति हुन्छ ॥१६३॥

* पञ्चकरहिताद्रविनक्षत्रात्काष्ठादिस्थापनचक्रम् *

अधः	शीर्ष	मध्य	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	स्थान
६	२	४	४	४	४	४	नक्षत्र
सरसपाक.	शवदाहक.	सर्पकीभय.	मित्रसंगम	रोगभयम्	क्वाथपचनम्	सुखप्राप्ति	फल
शुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	शुभाशुभ

* प्रेतकर्ममुहूर्तः *

क्षिप्राहिमूलेन्द्रहरीशवायुभे
प्रेतक्रिया स्याज्झषकुम्भगे विधौ ।
प्रेतस्य दाहं यमदिग्गमं त्यजे-
च्छय्यावितानं गृहगोपनादि च ॥ १६४ ॥

क्षिप्रसंज्ञक, आश्लेषा, मूल, ज्येष्ठा, श्रवण, आर्द्रा, स्वाती यी नक्षत्रमा प्रेतकर्म शुभ हुन्छ । परन्तु कुम्भ, मीनका चन्द्रमामा प्रेतको दाह गर्नु त्याज्य छ, यथा दक्षिण दिशाको यात्रा, अरु खाट, तंबू

(पाल) बनाउन र घर छाउनु पनि वर्जित छ। आदि शब्दले सब तृणकृत्यहरु पनि त्याज्य छ ॥१६४॥

* नारायणबलिमुहूर्तः *

शुक्रारार्किषु दर्शभूतमदने नन्दासु तीक्ष्णोग्रभे
पौष्णे वारुणभे त्रिपुष्करदिने न्यूनाधिमासेऽयने ।
याम्येऽब्दात्परतश्च पातपरिघे देवेज्यशुक्रास्तके
भद्रा वैधृतिके शवप्रतिकृतेर्दाहो न पक्षे सिते ॥१६५॥
जन्मप्रत्यरितारयोर्मृतिसुखान्त्येऽब्जे च कर्तुर्न स-
न्मध्ये मित्रभगादितिध्रुवविशाखाद्र्यर्ग्रभेज्ञेऽपि च ।
श्रेष्ठोऽर्केज्यविधोर्दिने श्रुतिकरस्वात्यश्विपुष्ये तथा
त्वाशौचात्परतो विचार्यमखिलं मध्ये यथासम्भवम् ।१६६।

शुक्र, मंगल, शनिवार र अमावस्या, चतुर्दशी, त्रयोदश, नन्दा, ६-६-११ तिथि, तीक्ष्ण संज्ञक र उग्र संज्ञक नक्षत्र रेवत, शतभिषा यी नक्षत्र फेरि त्रिपुष्करको दिन अनि फेरि क्षयमास, मलमास यी सम्पूर्ण वारादि नारायण वलि क्रियामा वर्जित छन् । अरू वर्षका उप्रान्त दक्षिणायनका सूर्य वर्जित छन् । पात र परिघ योग अनि बृहस्पति र शुक्रको अस्त, भद्रा, वैधृतियोग, शुक्लपक्ष वर्जित छ। जन्मतारा पाँचौं तारा अनि चौथो, आठौं, बाहौं चन्द्रमा यी कर्तालाई अशुभ हुन्छन् । फेरि अनुराधा, पूर्वाफाल्गुनी, पुनर्वसु, ध्रुवसंज्ञक, विशाखा, मृगशिरा, चित्रा र धनिष्ठा यी नक्षत्रमा बुधवार दाह मध्यम हुन्छ। रवि, गुरु, चन्द्रवार श्रवण, हस्त, स्वाती, अश्विनी पुष्य यी नक्षत्रमा नारायणवलि शुभ हुन्छ । फेरि वर्षका भित्र सबै विचा गर्नु उचित हुन्छ, अरू वर्ष भित्र यथासंभव विचार गर्नु पर्छ ॥ १६५-१६६ ॥

* नौकाकर्म मुहूर्तः *

शुभाहे विष्णुयुग्मेन्द्र मृगमैत्राश्विपाणिषु ।
चालनं घट्टनं स्थानान्नावः शुभतिथीन्दुषु ॥१६७॥

शुभवार तथा श्रवण, धनिष्ठा, ज्येष्ठा, मृगशिरा, अनुराधा, अश्विनी, हस्त यी नक्षत्र तथा शुभतिथि र शुभ चन्द्रमामा नाऊ चलाउनु वा बनाउनु शुभ हुन्छ ॥ १६७ ॥

* देवारामजलाशयप्रतिष्ठा मुहूर्तः *

जलाशयारामसुरप्रतिष्ठा
सौम्यायने जीवशशाङ्कशुक्रे ।
दृश्ये मृदुक्षिप्रचरे ध्रुवे स्या-
त्पक्षे सितस्वर्क्षतिथिक्षणे वा ॥१६८॥
रिक्तारवर्ज्ये निवसेऽतिशस्ता
शशाङ्कपापैस्त्रिभवाङ्गसंस्थः ।
द्व्यष्टान्त्यगैः सत्खचरैर्मृगेन्द्रे
सूर्यो घटे को युवतौ च विष्णुः ॥१६९॥
शिवो नृयुग्मे द्वितनौ च देव्याः
क्षुद्राश्चरे सर्व इमे स्थिरर्क्षे ।
पुष्ये ग्रहा विघ्नपयक्षसर्प-
भूतादयोऽन्त्ये श्रवणेऽजिनश्च ॥१७०॥

उत्तरायण सूर्य भएका वेला, मृदुसंज्ञक, क्षिप्रसंज्ञक, चरसंज्ञक, ध्रुवसंज्ञक यी नक्षत्र शुभ हुन्छन् । फेरि जुन मुहूर्तका जुन देवताका स्वामी छन् त्यस मुहूर्तमा पनि शुभ जान्नु । रिक्तातिथि ४–९–१४ र मङ्गलवार वर्जित छ । फेरि चन्द्रमा वा पापग्रह तेस्रा, एकादश,

छैटा स्थानमा हउन् । फेरि शुभग्रह आठौं बाह्रौं स्थानमा वर्जित हुन्छ । सूर्यको प्रतिष्ठा सिंह लग्नमा, ब्रह्माको कुम्भ लग्नमा, विष्णुको कन्या लग्नमा, मिथुन लग्नमा महादेवको अरु द्विस्वभाव लग्न ३-५-९-१२मा देवीको प्रतिष्ठा गर्नु शुभदायक हुन्छ । अरू क्षुद्र देवताको प्रतिष्ठा चर-लग्न १-४-७-१० मा लाभदायक हुन्छ । (साना २ देवतालाई क्षुद्र देवता भन्दछन्) । स्थिर लग्नमा सबै देवताको प्रतिष्ठा शुभ हुन्छ । पुष्य नक्षत्रमा ग्रहको स्थापना गर्नु । फेरि गणेश, यक्ष, सर्प, भूतादिको रेवती नक्षत्रमा स्थापना गर्नु । फेरि श्रवण नक्षत्रमा अजिन अर्थात् बुद्ध भगवान्‌को प्रतिष्ठा गर्नु शुभ हुन्छ ॥ १६८–१७० ॥

* सर्वारम्भ मुहूर्तः *

व्ययाष्टशुद्धोपचये लग्नगे शुभदृग्युते ॥
चन्द्रे त्रिषड्दशायस्थे सर्वारम्भः प्रसिद्ध्यति ॥१७१॥

लग्नदेखि आठौं, बाह्रौं शुद्ध हवस् अर्थात् उक्त स्थानमा कुनै ग्रह नहउन्, फेरि उपचय लग्न हवस् अर्थात् जन्मलग्न वा जन्म राशिदेखि तेस्रो, छैठौं दशौं एकादश यी लग्न हउन् । फेरि शुभ ग्रहको दृष्टि हवस् अथवा शुभग्रह युक्त होस् , चन्द्रमा जन्म लग्न वा जन्मराशिदेखि तेस्रो, छैठौं, दशौं, एकादश स्थानमा भएमा सर्वारम्भ शुभ हुन्छ । अर्थात् शुभाशुभ कार्य गर्नु हुन्छ ॥१७१॥

* मुहूर्तदीपिकायां पादुकासनादिमुहूर्तः *

मैत्रेऽन्त्यचन्द्रयमभादितिवाजिचित्र-
हस्तोत्तरात्रयहरीज्यविधातृभानि ॥
एतेष्वतीव शयनासनपादुकानां-
संभोगकार्यमुदितं मुनिभिः शुभाहे ॥१७२॥

अनुराधा, रेवती, मृगशिरा, भरणी, पुनर्वसु, अश्विनी, चित्रा, हस्त, तीनै उत्तरा, श्रवण, पुष्य, रोहिणी यी नक्षत्रमा र शुभ दिनमा आसन

घा खराऊ धारण गर्नु शुभ हुन्छ, यस्तो मुनिहरूले भनेका छन् ॥१७२॥

❀ रत्नमालायाममृतसिद्धियोगः ❀

हस्ते रवौ शशधरे च मृगोत्तमर्क्ष-
भौमेऽश्विनी बुधदिने च तथाऽनुराधा ॥
तिष्यो गुरौ भृगुसुतेऽपि च पौष्णधिष्णं
रोहिण्यथार्कतनयेऽमृतसिद्धियोगाः ॥१७३ ॥

रविवार हस्तनक्षत्र, चन्द्रवार मृगशिरा, मङ्गलवार अश्विनी, बुधवार अनुराधा, बृहस्पतिवार पुष्य, शुक्रवार रेवती, शनिश्चरवार रोहिणी नक्षत्र पर्‍यो भने अमृतसिद्धि नाम गरेको योग हुन्छ ॥१७३॥

❀ रत्नपरीक्षा मुहूर्तः ❀

पुनर्भे शतहस्तर्क्षे श्रवे ज्येष्ठे परीक्षणम् ।
रत्नानामष्टमीभूतं हित्वा भौमं शनैश्चरम् ॥ १७४ ॥

पुनर्वसु, शतभिषा, हस्त, श्रवण, ज्येष्ठा यी नक्षत्रमा रत्नको परीक्षा गर्नु शुभ हुन्छ । अष्टमी, चतुर्दशी तिथि, मङ्गल शनिश्चरवार वर्जित गर्नु ॥ १७४ ॥

❀ कलशचक्रम् ❀

सूर्यभात्पंचरामाद्रिवसुपंच शुभाशुभम् ।
फलं क्रमाद्बुधैर्ज्ञेयं चक्रे कलशसंज्ञके ॥ १७५ ॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गनेर कलशचक्रको स्थापना गर्नु प्रथम पाँच नक्षत्र शुभ, फेरि तीन अशुभ फेरि सात शुभ, फेरि आठ अशुभ अरु बाँकी पाँच नक्षत्र शुभ यै क्रमले जान्नु ॥ १७५ ॥

❀ कलशचक्रन्यासः ❀

५	३	७	८	५	नक्षत्र
शु०	अ०	शु०	अ०	शु०	फल

* शस्त्रघट्टन मुहूर्तः *

कृत्तिकासु विशाखायां भौमार्कशनिवासरे ।
संल्लग्ने घट्टितं शस्त्रं नृपाणां जयदायकम् ॥ १७६ ॥

कृत्तिका र विशाखा नक्षत्रमा तथा भौम, रवि, शनिवारमा अरू शुभग्रहका लग्नमा हतियार बनाएमा राजाहरुलाई हतियार जय-दायक हुन्छ ॥ १७६ ॥

* शस्त्रधारण मुहूर्तः *

पुनर्वसुद्वये हस्ते चित्रायां रोहिणीद्वये ।
विशाखादित्रये कुर्यात् त्र्युत्तरे रेवतीद्वये ॥ १७७ ॥
रक्तां विना तिथौ सूर्यशुक्रजीवदिने तथा ।
सन्नाहच्छुरिकाखड्गकुन्तशस्त्रादिधारणम् ॥ १७८ ॥

पुनर्वसु, पुष्य, हस्त, चित्रा, रोहिणी, मृगशिरा, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, तीनै उत्तरा, रेवती र अश्विनी यी नक्षत्रमा फेरि रिक्ता तिथि छोड़ेर रविवार, शुक्रवार, गुरुवारमा कटारी छुरी, तरवार, भाला इत्यादि शस्त्रधारण गर्नु शुभ हुन्छ ॥१७७–१७८॥

* अग्निशस्त्रघट्टनं धारणं च *

विशाखाकृत्तिकापूर्वा मघाश्लेषाश्विनीमृगे ।
मूलार्द्राभरणीज्येष्ठा सजीवे क्रूरवासरे ॥
घट्टनं धारणं प्रोक्तं वह्निशस्त्रस्य शोभनम् ॥ १७९ ॥

विशाखा, कृत्तिका, ३ पूर्वा, मघा, आश्लेषा, अश्विनी, मृगशिरा, मूल, आर्द्रा, भरणी ज्येष्ठा, यी नक्षत्र र बृहस्पति, रवि, मङ्गल, शनैश्चर यी वारमा अग्निशस्त्र बनाउनु र धारण गर्नु शुभ हुन्छ ।

* मृगयामुहूर्तः *

आश्लेषाभरणीज्येष्ठापूर्वार्द्रास्वातिमूलकैः ।
विशाखायां च पापेऽह्नि यायादाखेटकं नृपः ॥ १८० ॥

अश्लेषा, भरणी, ज्येष्ठा, तीनै पूर्वा, आर्द्रा, स्वाती, मूल, विशाखा यी नक्षत्र र पाप वारमा अर्थात् रवि, भौम, शनि यी वारमा राजाले शिकार खेल्नु लाभदायक हुन्छ ॥१८०॥

❀ द्रव्यनिधीनां गुप्तस्थाने स्थापनम् ❀

धनिष्ठोफाविशाखाख्ये पूर्वाषाढाभिधेऽन्त्यभे ।
रोहिण्यां च निधेर्भूमौ स्थापनं शुभमीरितम् ॥ १८१ ॥

धनिष्ठा, उत्तराफाल्गुनी, विशाखा, पूर्वाषाढ़ा, रेवती, रोहिणी यी नक्षत्रमा द्रव्य भूमिमा स्थापित गर्नु शुभ हुन्छ ॥१८१॥

❀ वाणिज्यमुहूर्तः ❀

अनुराधोत्तरापुष्ये रेवतीरोहिणी मृगे ।
हस्तचित्राश्विभे कुर्याद्‌वाणिज्यं दिवसे शुभे ॥१८२॥

अनुराधा, तीनै उत्तरा, पुष्य, रेवती, रोहिणी, मृगशिरा, हस्त, चित्रा, अश्विनी यी नक्षत्र र शुभवारमा वाणिज्य कर्म गर्नु शुभ हुन्छ ।

❀ धर्मक्रियामुहूर्तः ❀

धर्मक्रियामित्रमृगान्त्यचित्रा-
श्रुतित्रयस्वात्यदितौ कराश्वे ।
पुष्ये च सौम्येषु दिनेषु शस्ते
त्याहुर्मुहूर्तागमकोविदेन्द्राः ॥ १८३ ॥

अनुराधा, मृगशिरा, रेवती, चित्रा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, स्वाती पुनर्वसु, हस्त, अश्विनी, पुष्य यी नक्षत्र र शुभवारमा धर्म-कर्म शुभ हुन्छ, यो मुहूर्त विशारदहरूले निश्चय गरेका छन् ॥१८३॥

❀ सन्धिमुहूर्तः ❀

अनुराधामघापुष्ये तिथ्यर्द्धे तैतिलाभिधे ।
लग्ने सद्दृष्टिगेऽष्टम्यां द्वादश्यां सन्धिरिष्यते ॥१८४॥

अनुराधा, मघा, पुष्य, नक्षत्र र तैतिलकरणमा मिलाप गर्नु शुभ हुन्छ। अष्टमी, द्वादशी तिथि शुभ हुन्छ, लग्नमा शुभग्रहको दृष्टि हुनु चाहिन्छ ॥१८४॥

* कथाप्रारम्भचक्रम् *

वेदाब्धिवेदश्रुतिवेदवेद-
फलं गुरोर्भाद्गणमेव गण्यम् ॥
अर्थश्च लाभश्च तथा च सिद्धि-
र्लाभो मृतोराजभयं च मोक्षः ॥१८५॥
कथारम्भं प्रकुर्वीत प्रोक्तं पूर्वैर्महर्षिभिः ॥१८६॥

बृहस्पतिका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु र कथारम्भ चक्रको विचार गर्नु। पैल्हे ४ नक्षत्र अर्थ, फेरि ४ लाभ, फेरि ४ सिद्धि अनि ४ लाभ। फेरि ४ मृत्यु दिने जान्नू। फेरि ४ नक्षत्र राजभय हुने जान्नू। बाँकी ३ नक्षत्र मोक्ष दिने जान्नू। यो कथारम्भ चक्र पूर्वाचार्यहरूले कहेको छ ॥ १८५–१८६ ॥

* कथारम्भचक्रन्यासः *

४	४	४	४	४	४	३	नक्षत्र
अर्थ	लाभ	सिद्धि	लाभ	मृत्यु	राजभय	मोक्ष	फल

* दुन्दुभिमृदङ्गादिकरवाद्यम् *

हस्तत्रयेऽनुराधाऽन्त्ये पुनर्वसुयुगेऽश्विभे।
श्रवत्रयमृगेऽर्केऽह्नि शुभे पूर्णाजयासु च ॥१८७॥
शुभे दुन्दुभिभेर्यादिकरवाद्यं समीरितम् ॥
वंशाद्यं मुखवाद्यं तु पूर्वेष्वेव समीरितम् ॥१८८॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, रेवती, पुनर्वसु, पुष्य, अश्विनी,

श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा मृगशिरा यी नक्षत्र रविवार समेत शुभ दिनमा नगाड़ा (नगारा) वा नफीरी तथा मृदंग, वंशी मुरली इत्यादि बाजा बजाउनु शुभ हुन्छ। पूर्णा ५।१०।१५ जया ३।८।१३ यी तिथि शुभ हुन्छन् ॥ १८७–१८८ ॥

❀ शान्तिकपौष्टिककर्ममुहूर्तः ❀

पुनर्वसुद्वये स्वातीत्र्युत्तरे श्रवणत्रये ।
रेवतीद्वितये हस्तेऽनुराधारोहिणीद्वये ॥१८९॥
शान्तिकं पौष्टिकं कर्म पुण्याहे कीर्तितं बुधैः ॥१९०॥

पुनर्वसु, पुष्य, स्वाती, तीन उत्तरा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, रेवती, अश्विनी, हस्त, अनुराधा, रोहिणी र मृगशिरा यी नक्षत्रमा शान्तिकर्म र पुष्टिकर्म गर्नु शुभ हुन्छ। पुण्यदिन संक्रान्ति आदि र युगादि मन्वादि तिथिमा यी कर्म गर्नु शुभ हुन्छ ॥ १९० ॥

❀ वीर-वेताल साधनमुहूर्तः ❀

मघार्द्राभरणीमूले मृगेऽङ्के वद्बुधे गते ॥
शुद्धाऽष्टमे भृगौ तूर्ये वीरवेतालसाधनम् ॥१९१॥

मघा, आर्द्रा, भरणी, मूल, मृगशिरा यी नक्षत्रमा वीर वेतालको साधन गर्नु शुभ हुन्छ। शुभग्रहको लग्न होस् अरू कुम्भराशिको बुध होस् आठौं स्थान शुद्ध होस् अरू चौथो शुक्र हुनु चाहिन्छ ॥ १९१ ॥

❀ मन्त्र-यन्त्र-व्रतादि मुहूर्तः ❀

उफाहस्ताश्विनीकर्णविशाखामृगभेऽहनि ॥
शुभे सूर्ययुते शस्तं मन्त्रयन्त्रव्रतादिकम् ॥१९२॥

उत्तराफाल्गुनी, हस्त, अश्विनी, श्रवण, विशाखा, मृगशिरा यी नक्षत्रमा रविवारले सहित शुभ दिनमा मन्त्र, यन्त्र र व्रतादिको साधन गर्न शुभ हुन्छ ॥ १९२ ॥

* रजोवतीस्नानमुहूर्तः *

ज्येष्ठानुराधाकररोहिणीषु स्वातीधनिष्ठासु मृगोत्तरासु ।
रजोवतीस्नानविधिं प्रकुर्याच्छुभस्थवारे च शुभे तिथौ च ॥

ज्येष्ठा, अनुराधा, रोहिणी, स्वाती, धनिष्ठा, मृगशिरा तीनै उत्तरा यी नक्षत्रमा र अरु शुक्रवार शुभतिथिमा रजस्वला स्त्रीले स्नान गर्नु शुभ हुन्छ ॥१९३॥

* गर्भधारणमुहूर्तः *

मृगानुराधाश्रुतिरोहिणीषु यस्तोत्तरास्वातिवसौ शतर्क्षे ॥
विहायषष्ठींशुभवासरेषु गर्भस्य चाधानविधिं प्रकुर्यात्।१९४।
शुभे त्रिकोणकेन्द्रस्थे पापे षष्ठे त्रिलाभगे ॥
पुत्रकामः स्त्रियं गच्छेन्नरो युग्मासु रात्रिषु ॥१९५॥

मृगशिरा, अनुराधा, श्रवण, रोहिणी, हस्त, तीनै उत्तरा, स्वाती, धनिष्ठा, शतभिषा यी नक्षत्र र शुभ तिथि गर्भधारणमा शुभ हुन्छ। षष्ठी तिथि वर्जित हुन्छ। शुभग्रह केन्द्र वा त्रिकोण एकादश स्थानमा हउन् १।४।७।१० वा ९।५ त्रिकोणमा हउन् औ पापग्रह तेस्रो, छैठौं, एघारौं हउन्, पुत्रका कामनाले पुरुषले स्त्री-प्रसंग रजोधर्मका दिनदेखि युग्म अर्थात् सम रात्रिमा गमन गर्नु ॥१९४-१९५॥

* सीमन्त-पुंसवन-कर्म मुहूर्तः *

आर्द्रात्रये भाग्ययुग्मे मृगे पूष्णि श्रुतौ करे ।
मूलत्रये गुरौ सूर्ये भौमे रिक्तां विना तिथौ ॥१९६॥
आद्ये द्वये त्रये मासे लग्ने कन्याझषे स्थिरे ॥
चापे पुंसवनं कुर्यात्सीमन्तं चाष्टमे तथा ॥१९७॥

आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, मृगशिरा, रेवती, श्रवण, हस्त, मूल, पूर्वाषाढा यी नक्षत्र सीमन्त किंवा पुंसवन

कार्यमा शुभ हुन् । गुरु, रवि तथा मङ्गलवार शुभ हुन् । रिक्ता तिथि वर्जित गर्नु । पैल्हो, दोस्रो, तेस्रो महीना गर्भदेखि पुंसवनमा शुभ हुन्छ। कन्या, मीन तथा स्थिर लग्न २।५।८।११ शुभ हुन्छ । धन लग्न पनि शुभ हुन्छ। सीमन्त कर्म आठौं मैन्हामा शुभ हुन्छ ॥१९६-१९७॥

* द्वितीयप्रकारेण सीमन्त-पुंसवन-कर्म *

रवीज्यभौमे करमूलपुष्ये—
श्रोत्रेदितौ पुंसवनं मृगर्क्षे ॥
चरेत्षडर्काष्टतिथीन् विहाय
सीमन्तकर्माष्टमषष्ठमासे ॥१९८॥

रविवार, बृहस्पतिवार, मङ्गलवार, हस्त, मूल, पुष्य, श्रवण, पुनर्वसु, मृगशिरा, यी नक्षत्रमा पुंसवन कर्म शुभ हुन्छ । फेरि षष्ठी, द्वादशी, अष्टमी तिथि वर्जित हुन्छ। षष्ठी तिथि र आठौं महीना सीमन्तकर्म गर्नु शुभ हुन्छ। नक्षत्रादिक पुंसवनकै जान्नु ॥१९८॥

* जातकर्म-मुहूर्तः *

तज्जातकर्मादि शिशोर्विधेयं
पर्वाख्यरिक्तोनतिथौ शुभेऽह्नि ॥
एकादशे द्वादशकेऽपि घस्रे
मृदुध्रवक्षिप्रचरोडुषु स्यात् ॥१९९॥

बालकको जातकर्म पूर्वोक्त पर्व वा रिक्ता तिथिमा वर्जित हुन्छ। शुभ दिन होस् अरू जन्मदेखि एघारौं बाह्रौं दिनमा र मृदुसंज्ञक, ध्रुव-संज्ञक, क्षिप्रसंज्ञक, चरसंज्ञक नक्षत्रमा शुभदायक हुन्छ ॥१९९॥

* प्रसूतीस्नान मुहूर्तः *

हस्ताश्विनीत्र्युत्तररोहिणीषु मृगानुराधापवनान्त्यभेषु ॥
स्नायात्प्रसूता गुरुभानुभौमेत्यक्त्वाहरेर्वासरमष्टषष्ठीम् २००

हस्त, अश्विनी, तीनै उत्तरा, रोहिणी, मृगशिरा, अनुराधा, स्वाती, रेवती यी नक्षत्र प्रसूती-स्नानमा असल हुन्छन् । फेरि गुरुवार, रविवार र मङ्गलवार सहित द्वादशी, अष्टमी, षष्ठी यी तिथि वर्जित गर्नु ॥२००॥

* द्वितीयप्रकारेण प्रसूतीस्नानम् *

पौष्णध्रुवेन्दुकरवातहयेषु सूती-
स्नानं समित्रभरवीज्यकुजेषु शस्तम् ॥
नार्द्रात्रयश्रुतिमघान्तकमित्रमूल-
त्वाष्ट्रेज्ञसौरिवसुषड्रविरिक्ततिथ्याम् ॥२०१॥

रेवती, ध्रुवसंज्ञक, तीनै उत्तरा, रोहिणी, मृगशिरा, हस्त, स्वाती, अश्विनी, अनुराधा यी नक्षत्र प्रसूतीस्नानमा शुभ हुन्छन् । रवि, बृहस्पति र मङ्गलवार शुभ हुन् । आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, श्रवण, मघा, भरणी, विशाखा, कृत्तिका, मूल, चित्रा यी नक्षत्र वर्जित छन् । बुध, शनिवार र अष्टमी, षष्ठी, द्वादशी र रिक्ता यी तिथि वर्जित गर्नु ॥ २०१ ॥

* दत्तकपुत्र मुहूर्तः *

हस्तादिपञ्चकभिषग्वसुपुष्यभेषु ।
सूर्यक्षमाजगुरुभार्गववासरेषु ॥
रिक्ताविवर्जिततिथिष्वलिकुम्भलग्ने ।
सिंहे वृषे भवति दत्तसुतग्रहोऽयम् ॥२०२॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, अश्विनी, धनिष्ठा, पुष्य, यी नक्षत्र रवि, मंगल, बृहस्पति, शुक्रवार दत्तकपुत्र (धर्म-पुत्र) लिनु शुभ हुन्छ । रिक्तातिथि वा कुम्भ, वृश्चिक लग्न वर्जित छन् । सिंह, वृष लग्न असल हुन्छ ॥ २०२ ॥

* नामकरण मुहूर्तः *

चित्रानुराधामृगरेवतीषु धात्रश्विनीत्र्युत्तरहस्तपुष्ये ॥
पुनर्वसौ च श्रवणत्रिकेषु बुधार्कचन्द्रेज्यसितेषु नाम ।२०३।

चित्रा, अनुराधा, मृगशिरा, रेवती, रोहिणी, अश्विनी, तीनै उत्तरा, हस्त, पुष्य, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, यी नक्षत्र र बुध, रवि, चन्द्र, बृहस्पति, शुक्र यी वारमा बालकको नाम राख्नु असल हुन्छ ॥ २०३ ॥

* जलपूजा मुहूर्तः *

मूलादितिद्वयं ग्राह्यं श्रवणश्च मृगः करः ॥
जलवाप्यर्चने हेयाः शुक्रमन्दार्कभूमिजाः॥२०४॥

मूल, पुनर्वसु, श्रवण, मृगशिरा, हस्त यी नक्षत्रमा प्रसूती स्त्रीले जलको पूजा गर्नु असल हुन्छ। शुक्र, शनैश्चर, रविवार र मङ्गलवार वर्जित गर्नु ॥ २०४ ॥

* बालकनिष्कासन मुहूर्तः *

मैत्रत्रये हरिद्वन्द्वे विधिद्वन्द्वेऽदितिद्वये ॥
स्वातिहस्तोत्तराषाढपूर्वार्यमहयेषु सत् ॥२०५॥
सिंहत्रये घटे लग्ने मासयोस्त्रिचतुर्थयोः ।
यात्रातिथौ च निष्काश्यः शिशुर्नैवार्किभौमयोः ॥२०६॥

अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल, श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, मृगशिरा, पुनर्वसु, पुष्य, स्वाती, हस्त, उत्तराषाढ़ा, तीनै पूर्वा, उत्तराफाल्गुनी, अश्विनी यी नक्षत्रमा बालकको निष्कासन असल हुन्छ। सिंह, कन्या, तुला, कुम्भ, यी लग्न शभ हुन् फेरि जन्मदेखि तेस्रो, चौथो महीना होस् अरू यात्राको तिथि होस् अर्थात् २।५।७।१०।११।१३ र कृष्ण-पक्षको प्रतिपदा पनि श्रेष्ठ हुन्छ, शनि र मंगल वर्जित गर्नु ॥२०५॥

* दोलारोह चक्रम् *

दोलारोहेऽर्कभात्पञ्च शर पञ्चेष सप्तभैः ॥
नैरुज्यं मरणं कार्श्य व्याधिः सौख्यं क्रमाच्छिशोः ॥२०७॥

सूर्यका नक्षत्रदेखिन् दिनका नक्षत्रसम्म झूलाचक्र (कोक्रोआदि) गन्नु । प्रथम पाँच नक्षत्रको फल निरोगकारक फेरि पाँच मरणप्रद यस्तै प्रकार पाँचमा कृशता, फेरि पाँचमा व्याधि अनि सात नक्षत्रमा सुखप्राप्ति हुन्छ ॥ २०७ ॥

* दोलाचक्रन्यासः *

५	५	५	५	७	नक्षत्र
शुभ	अशुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	फल

* स्त्रीपुरुषयोर्मध्ये कर्मभेदेन चन्द्रशुद्धिः *

विवाहे गर्भसंस्कारे चन्द्रशुद्धिः स्त्रिया अपि ॥
भूषाम्बरादिकार्येषु भर्तुश्चैवैन्दवं बलम् ॥२०८॥

विवाहकार्य, गर्भ संस्कार यी कार्यमा चन्द्रबल स्त्रीका राशिबाट लिनु पर्छ । अरू भूषण वस्त्रादि धारण गर्दामा पुरुषका राशिदेखि विचार गर्नु पर्छ ॥ २०८ ॥

* ताम्बूलभक्षण मुहूर्तः *

वारे भौमार्कहीने ध्रुवमृदुलघुभैर्विष्णुमूलादितीन्द्र-
स्वातीवस्वम्बुपेतैर्मिथुनमृगसुताकुम्भयोर्मीनलग्ने ॥
सौम्यैः केन्द्रत्रिकोणैःशुभगगनगतैःशत्रुलाभत्रिसंस्थै-
स्ताम्बूलं सार्द्धमासद्वयमितसमये प्रोक्तमन्नाशने वा ॥२०९॥

मङ्गल र शनिवारमा ताम्बूल (पान) खानु वर्जित हुन्छ । ध्रुव, मृदु, लघुसंज्ञक नक्षत्र र श्रवण, मूल, पुनर्वसु, ज्येष्ठा, स्वाती, धनिष्ठा, शतभिषा यी नक्षत्र शुभ हुन्छन् । फेरि मिथुन, कन्या, कुम्भ वृष, मीन यी लग्न शुभ हुन् । शुभग्रह केन्द्र १।४।७।१० वा त्रिकोण ९।५ मा हउन् औ पापग्रह दशौं, छैठौं एघारौं र तेस्रा स्थानमा भएमा

जन्मदेखि अढ़ाई महीनामा ताम्बूल भक्षण गराउनु शुभ हुन्छ, अथवा अन्नप्राशनकै दिनमा गर्नु पनि शुभ हुन्छ ॥२०९॥

* बालकभूम्युपवेशनं तथा कटिसूत्रबन्धनमुहूर्तः *

पृथ्वीं वराहमभिपूज्य कुजे विशुद्धे ।
रिक्ते तिथौ व्रजति पञ्चममासि बालम् ॥
बध्वा शुभेऽह्नि कटिसूत्रमथ ध्रुवेन्द्र-
ज्येष्ठर्क्षमैत्रलघुभैरुपवेशयेत्कौ ॥२१०॥

पृथ्वी र वराहको पूजा गरेर आफ्ना राशिदेखि गोचरोक्त मङ्गल शुद्ध, रिक्ता तिथि, जन्मदेखि पाँचौं महीना, अरू असल दिन, ध्रुवसंज्ञक, मृगशिरा, ज्येष्ठा, अनुराधा औ लघुसंज्ञक यी नक्षत्र हुन् ता कटिसूत्र अर्थात् बालकको कन्धनी बाँध्नु र भूमिमा बसाउनु असल हुन्छ ॥२१०॥

* अन्नप्राशन मुहूर्तः *

रिक्तानन्दाष्टदर्शं हरिदिवसमथो सौरिभौमार्कवारान् ।
लग्नं जन्मर्क्षलग्नाष्टमग्रहलवगं मीनमेषालिकं च ॥
हित्वा षष्ठात्समे मास्यथ हि मृगदृशां पंचमाचोजमासे ।
नक्षत्रैःस्यात्स्थिराख्यैः समृदुलघुचरैर्बालकान्नाशनंसत् ॥
केन्द्रत्रिकोण सहजेषु शुभैःखशुद्धे ।
लग्ने त्रिलाभरिपुगैश्च वदन्ति पापैः ॥
लग्नाष्टरहितं शशिनं प्रशस्तं ।
मैत्राम्बुपानिलजनुर्भमसच्च केचित् ॥२१२ ॥

रिक्ता ४।९।१४ नन्दा १।६।११ अष्टमी, अमावस्या, द्वादशी-तिथि, शनि, रवि, मङ्गलवार र जन्मलग्न, जन्म राशिदेखि आठौं लग्न वा आठौं नवमांश मीन, मेष, वृश्चिक लग्न यी सम्पूर्णमा अन्न-

प्राशन गर्नु शुभ हुन्छ । अर्थात् छैठौं महीनादेखि सम महीनामा छोराको अन्नप्राशन गर्नु, अर्थात् छैठौं आठौं दशौं इत्यादि मा गर्नु । कन्याको अन्नप्राशन पाँच महीनादेखि विषम महिनामा अर्थात् पाँचौं-सातौं-नवौं इत्यादिमा गर्नु । स्थिरसंज्ञक, मृदुसंज्ञक, लघुसंज्ञक, चरसंज्ञक यी नक्षत्र शुभ हुन् । केन्द्र १।४।७।१० वा त्रिकोण ९।५ वा तेस्रामा शुभग्रह हुन् औ दशौंमा कोहि ग्रह नहउन्, फेरि पापग्रह तेस्रामा, एकादश र छैटौंमा हुन्, औ चन्द्रमा छैठौं आठौंमा नहउन्, अनुराधा, शतभिषा, स्वाती वा जन्मका नक्षत्रमा कुनै आचार्यका मतले अशुभ हो । दोस्रा वचनले पाँचौं स्थानमा क्षीणचन्द्रमा अन्नप्राशनमा वर्जित छ, अर्थात् कृष्णपक्षका दशमीदेखि अमावस्यासम्म ॥२११-१२॥

* कर्णवेधमुहूर्तः

हित्वैतांश्चैत्रपौषावमहरिशयनं जन्ममासं च रिक्तां-
युग्माब्दं जन्मतारामृतुमुनिवसुभिःसंमिते मास्यथो वा ।
जन्माहात्सूर्यभूपैः परिमितदिवसे ज्ञेज्यशुक्रेन्दुवारेऽ-
थोजाब्दे विष्णुयुग्मादितिमृदुलघुभैःकर्णवेधःप्रशस्तः २१३

संशुद्धे मृतिभवने त्रिकोणकेन्द्र-
त्र्यायस्थैः शुभखचरैः कवीज्यलग्ने ॥
पापाख्यैररिसहजायगेहसंस्थै-
र्लग्नस्थेत्रिदशगुरौ शुभावहः स्यात् ॥२१४॥

चैत्रमास, पौषमास तथा अवमतिथि अर्थात् तिथिको हानि, हरिशयन अर्थात् आषाढ़शुक्ल एकादशीदेखि कार्त्तिक शुक्ल एकादशी-सम्म तथा जन्मको महीना वा रिक्तातिथि यी समस्त कर्णवेधमा वर्जित छन् । अरु युग्मवर्ष अर्थात् जन्मदेखि दोस्रो, चौथो छैटौं यसै क्रमले युग्मवर्ष पनि वर्जित हुन्छ । अरु जन्म तारा पनि वर्जित हुन्छ ।

जन्मदेखि छैठौं, सातौं, आठौं महीनामा शुभ हुन्छ। फेरि जन्मदेखि बाह्रौं र सोह्रौं दिन पनि शुभ हो। अनि बुध, बृहस्पति, शुक्र, चन्द्रवार शुभ हो। ओजवर्ष श्रेष्ठ हो, अर्थात् पैल्हो, तेस्रो, पाँचौं, श्रवण, धनिष्ठा, पुनर्वसु, मृदुसंज्ञक, लघुसंज्ञक यी नक्षत्रमा कर्णवेध शुभ हुन्छ। लग्नदेखि आठौं कोहि ग्रह न होस् त्रिकोण ९।५ केन्द्र १।४।७।१० तेस्रो र एकादशमा शुभग्रह होस् औ शुक्र, बृहस्पतिको लग्न होस् अर्थात् वृष, तुला, धन, मीन यी लग्न हुन्, पाप ग्रह छैटौं, तेस्रा, एकादश स्थानमा हुन्, अरु लग्नमा बृहस्पति भएका वेला शुभ हुन्छ॥ २१३-२१४॥

* मुण्डनमुहूर्तः *

चूडावर्षात्तृतीयात्प्रभवति विषमेऽष्टार्करिक्ताद्यषष्ठी
पर्वोनाहे विचैत्रोदगयनसमये ज्ञेन्दुशुक्रेज्यकानाम्॥
वारे लग्नांशयोश्चास्वभनिधनतनौ नैधने शुद्धियुक्ते
शाकोपेतैर्विमैत्रैर्मृदुचरलघुभैरायषट् त्रिस्थपापैः।२१५॥

पञ्चमासाधिके मातुर्गर्भे चौलं शिशोर्न सत्॥
पञ्चवर्षाधिकस्येष्टं गर्भिण्यामपि मातरि॥२१६॥

तारादौष्ट्येऽब्जे त्रिकोणोच्चगे वा
क्षौरं सत्स्यात् सौम्यमित्रस्ववर्गे॥
सौम्येऽभेब्जे शोभने दुष्टतारा
शस्ता ज्ञेया क्षौरयात्रादिकृत्ये॥२१७॥
ऋतुमत्याः सूतिकायाः सूनोश्चौलादिनाचरेत्।
ज्येष्ठापत्यस्य न जेष्ठे कैश्चिन्मार्गेऽपि नेष्यते॥२१८॥

विषम (पहिलो, तेस्रो, पाँचौं) वर्षमा मुण्डन गर्नु श्रेष्ठ हुन्छ। फेरि अष्टमी, द्वादशी, रिक्ता ४-९-१४ प्रतिपदा, षष्ठी पूर्वोक्त पर्व

र चैत्रमास यी सम्पूर्ण वर्जित छन् । उत्तरायणका सूर्यमा बुध, चन्द्र, शुक्र, बृहस्पतिवारमा शुभ हुन्छ । जन्मलग्न र जन्म राशिदेखि आठौं लग्न वर्जित हुन्छ । आठौं घर शुद्ध हुनुपर्छ अर्थात् अष्टम स्थानमा कुनै ग्रह नहउन् । ज्येष्ठा नक्षत्रले युक्त अनुराधा नक्षत्रका बिना मृदुसंज्ञक, चर संज्ञक, लघुसंज्ञक नक्षत्र शुभ हुन्छन् । पापग्रह तेस्रा, छैटा, एकादश स्थानमा शुभ हुन्छ । बालककी आमाको ५ महीनाभन्दा बढ्ताको गर्भ भए मुण्डन गर्नु वर्जित छ। बालकको ५ वर्षभन्दा बढ़ी उमेर भए मुण्डन गर्नु शुभ हुन्छ । गर्भको दोष हुँदैन । तारा दुष्ट भएमा चन्द्रमा त्रिकोण ९–५ मा वा उच्च अर्थात् वृषको होस् ता ताराको दोष लाग्दैन । अथवा चन्द्रमा शुभ ग्रह वा मित्रका षड्वर्गमा होस् ता शुभ ग्रहका राशिमा भए पनि दुष्टताराको दोष लाग्दैन, शुभ हुन्छ। अरु मुण्डनादि र यात्रा पनि शुभ हुन्छ। बालककी माता रजस्वला भएमा पनि मुण्डन अशुभ हुन्छ । फेरि पैल्हा गर्भको बालक भएमा ज्येष्ठमासमा मुण्डन गर्नु हुँदैन । कोही २ आचार्यका मतमा यस्तो पनि छ कि प्रथम गर्भका बालकको मार्गशीर्षमा मुण्डन वर्जित हुन्छ ॥२१५–२१८॥

* नित्यक्षौरमुहूर्तः *

क्षौरे प्राणहरास्त्याज्या मघा मैत्रं च रोहिणी
उत्तरा कृत्तिका वारा भानुभौमशनैश्चराः ॥२१९॥
रिक्ता हेयाष्टमी षष्ठी क्षौरे चन्द्रक्षयो निशा ।
सन्ध्याविष्टयन्तगण्डान्ताभोजनान्तश्चगोगृहम् ॥२२०॥

मघा, अनुराधा, रोहिणी, तीनै उत्तरा, कृत्तिका यी र रवि, मङ्गल, शनिवार यी नित्य क्षौर अर्थात् हजामत बनाउनमा वर्जित छन् । रिक्ता तिथि ४।९।१४ अष्टमी, षष्ठी, अमावस्या रात्रि सन्ध्या, भद्रा र गण्डान्त अनि फेरि भोजनका पछि र गोशालामा वर्जित हुन्छ ॥२१९–२२०॥

* अक्षरारम्भमुहूर्तः *

गणेशविष्णुवाग्रमाः प्रपूज्य पञ्चमाब्दके
तिथौ शिवार्कदिक्द्विषट् शरत्रिके रवावुदक् ।
लघुश्रवोनिलान्त्यभादितीशतर्क्षमित्रभे
चरोनसत्तनौ शिशोर्लिपिग्रहः सतां दिने ॥२२१॥

गणेश, विष्णु, सरस्वती, लक्ष्मीको पूजन गरेर पञ्चम वर्षमा अक्षरारम्भ गर्नु शुभ हुन्छ। एकादशी, द्वादशी, दशमी, द्वितीया षष्ठी, पञ्चमी, तृतीया यी तिथि शुभ हुन्छन्। उत्तरायणका सूर्यमा, लघुसंज्ञक नक्षत्र वा श्रवण, स्वाती, रेवती, पुनर्वसु, चित्रा, अनुराधा यी नक्षत्रमा शुभ हुन्छ। फेरि चर संज्ञक लग्न १।४।७।१० वर्जित गर्नु। यस्ता शुभ दिनमा बालकलाई लेखन प्रारम्भ गराउनु ॥२२१॥

* विद्यारम्भमुहूर्तः *

मृगात्कराच्छ्रुतित्रयेऽश्विमूलपूर्विकात्रये-
गुरुद्वयेऽर्कजीववित्सितेऽह्नि षड्शरत्रिके ।
शिवार्कदिग्द्विके तिथौ ध्रुवान्त्यमित्रभे परैः
शुभैरधीतिरुत्तमा त्रिकोणकेन्द्रगैः स्मृता ॥२२२॥

मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसु, हस्त, चित्रा, स्वाती, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा अश्विनी, मूल तीनै पूर्वा, पुष्य र अश्लेषा यी नक्षत्रमा विद्यारम्भ गर्नु शुभ हुन्छ। रवि, बुध, गुरु, शुक्र यी वार तथा षष्ठी, पञ्चमी, तृतीया, एकादशी, द्वादशी, दशमी, द्वितीया यी तिथिमा शुभ हुन्छ। अरू आचार्यका मतले ध्रुवसंज्ञक नक्षत्र तथा रेवती वा अनुराधा यी असल हुन्, फेरि अरू शुभग्रह त्रिकोण ९।५ वा केन्द्र १।४।७।१० मा हुनु चाहिन्छ ॥ २२२ ॥

* गणितारम्भ मुहूर्तः *

शतद्वयेऽनुराधार्द्रे रोहिणीरेवतीकरे ।
पुष्ये जीवे बुधे कुर्यात्प्रारम्भं गणितादिषु ॥२२३॥

शतभिषा, पूर्वाभाद्रपद, अनुराधा, आर्द्रा, रोहिणी, रेवती, हस्त, पुष्य यो नक्षत्रमा र गुरु, बुधवारमा गणितारम्भ गर्नु असल हुन्छ ॥२२३॥

* व्याकरणारम्भ मुहूर्तः *

रोहिणी पञ्चके हस्तात्पुनर्भे मृगभेऽश्विभे ।
पुष्ये शुक्रेज्यविद्वारे शब्दशास्त्रं पठेत् सुधीः ॥२२४॥

रोहिणी, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, पुनर्वसु, मृगशिरा, अश्विनी, पुष्य यो नक्षत्रमा र फेरि शुक्र, बृहस्पति, बुधवारमा व्याकरण शास्त्र पढ्न थाल्नु असल हुन्छ ॥ २२४ ॥

* न्यायादि शास्त्रारम्भ मुहूर्तः *

त्र्युत्तरे रोहिणीपुष्ये पुनर्भे श्रवणे करे ।
अश्विन्यां शतभे स्वातौ न्यायशास्त्रादिकं पठेत् ॥२२५॥

तीनै उत्तरा, रोहिणी, पुष्य, पुनर्वसु, श्रवण, हस्त, अश्विनी, शतभिषा र स्वाती यी नक्षत्रमा न्यायशास्त्र आदि पढ्न आरम्भ गर्नु लाभदायक हुन्छ ॥ २२५ ॥

* धर्मशास्त्रपुराणारम्भ मुहूर्तः *

हस्तादि पञ्चके पुष्ये रेवतीद्वितये मृगे ।
श्रवत्रये शुभारम्भो धर्मशास्त्रपुराणयोः ॥ २२६ ॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, पुष्य, रेवती, अश्विनी, मृगशिरा, श्रवण, धनिष्ठा र शतभिषा यी नक्षत्रमा धर्मशास्त्रारम्भ तथा पुराणारम्भ असल हुन्छ ॥ २२६ ॥

* वैद्यविद्या तथा गारुडीविद्यारम्भ मुहूर्तः *

हस्तत्रयेऽनुराधायां पुनर्भे श्रवणत्रये ।

मूले चान्त्येऽश्विनीपुष्ये ज्येष्ठाश्लेषार्द्रभे मृगे ॥२२७॥
वैद्यविद्या कुजेऽब्जेऽर्के ज्येष्ठाहीनेऽत्र गारुडी ॥२२८॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, मूल, रेवती, अश्विनी, पुष्य, ज्येष्ठा, अश्लेषा, आर्द्रा र मृगशिरा यी नक्षत्रमा वैद्यविद्या शुभ हुन्छ। मंगल, सोमवार तथा रविवार यी दिन असल हुन्छन्। फेरि यिनै नक्षत्रमा ज्येष्ठालाई छोडेर सर्प-विद्या शुभ हुन्छ ॥ २२७–२२८ ॥

* जैनविद्यारम्भमुहूर्तः *

श्रवणत्रये मघापूर्वाऽनुराधारेवतीत्रये ।
पुनर्भे स्वातिभे सूर्ये शुक्रे जैनागमं पठेत् ॥२२९॥

श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, मघा, तीनै पूर्वा, अनुराधा, रेवती, अश्विनी, भरणी, पुनर्वसु, स्वाती यी नक्षत्रमा रवि र शुक्रवारका दिन जैनविद्या पढ्नु शुभदायक हुन्छ ॥ २२९ ॥

* फारसीविद्यारम्भमुहूर्तः *

ज्येष्ठाश्लेषा तथा पूर्वा रेवतीभरणीद्वये ।
विशाखार्द्रोत्तराषाढाशतभे पापवासरे ॥
लग्ने स्थिरे च चन्द्रे च फारसीमारबीं पठेत् ॥२३०॥

ज्येष्ठा, अश्लेषा, तीनै पूर्वा, रेवती, भरणी, कृत्तिका, विशाखा, आर्द्रा, उत्तराषाढ़ा, शतभिषा यी नक्षत्र र शनि, मङ्गल, रविवारका दिन फारसी र अरबी विद्या पढ्नु शुभ हुन्छ ॥२३०॥

* लेखनारम्भमुहूर्तः *

शुभे तिथौ शुभे वारे रेवतीयुगले तथा ।
श्रवणे चानुराधायां तथैवार्द्रादिषु त्रिषु ॥२३१॥
हस्तादित्रितये कुर्याल्लेखनारम्भणं सुधीः ॥२३२॥

शुभतिथि, वार र रेवती अश्विनी, श्रवण, अनुराधा, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, हस्त चित्रा र स्वाती यी नक्षत्रमा लेखन आरंभ असल हुन्छ २३१-३२

* वालकजन्मसमये अभुक्तमूलादिज्ञानम् *

ज्येष्ठान्ते घटिकायुग्मं मूलादौ घटिकाद्वयम् ।
अभुक्तमूलमेतत्स्यादित्येवं नारदोऽब्रवीत् ॥२३३॥
वशिष्ठस्तु तयोरन्त्याद्ययोरेकद्विनाडिकम् ।
अङ्गिराघटिकामेकामन्ये षट् चाष्ट तत्र तु ॥२३४॥
जातं शिशुं त्यजेत्तातो न पश्येद्वाष्टहायनम् ॥२३५॥

ज्येष्ठा नक्षत्रका अन्तको २ घड़ी र मूलका आदि (आद्य) को घड़ी अभुक्तसंज्ञक मूल हुन्छ। यो नारदजीको वचन हो। अरू वशिष्ठजी भन्छन् कि ज्येष्ठका अन्तमा एक घड़ी र मूलका आदिमा दुइ घड़ी अभुक्तसंज्ञक मूल हुन्छ। अङ्गिरा ऋषि भन्छन् कि ज्येष्ठान्तको १ घड़ी र मूलादिको एक घड़ी अभुक्तसंज्ञक मूल हो। अरू-अरू आचार्यहरूको यो मत छ कि ज्येष्ठाका ६ घड़ी मूलका आदिको ८ घड़ी अभुक्त-संज्ञक हो। यस्ता योगमा वालक उत्पन्न भयो भने बाबूले त्यसलाई त्यागीदिनू अथवा आठ वर्षसम्म त्यसको मुख नहेर्नु; त्यसपछि हेर्दामा दोष लाग्दैन हेर्न हुन्छ ॥२३३-२३५॥

* मूलजनने पादफलम् *

मूलादिचरणे तातो द्वितीये जननी तथा ।
तृतीये तु धनं नश्येच्चतुर्थे हि शुभावहम् ॥२३६॥

मूलको पहिला चरणमा जन्म भए पिताको नाश गर्छ, दोस्रा चरणमा माताको र तेस्रा चरणमा धनको नाश गर्छ; चौथा चरणमा असल हुन्छ॥

* द्वितीयप्रकारेण पादफलम् *

आद्ये पिता नाशमुपैति मूले। पादे द्वितीये जननी तृतीये ॥

धनं चतुर्थोऽस्य शुभोऽथ शान्त्या-
सर्वत्र सत्स्यादहिभे विलोमम् ॥२३७॥

मतान्तरमा यस्तो भनेको छ कि पहिला चरणमा पिताको र दोस्रा चरणमा माताको नाश गर्छ; तेस्रा चरणमा धनको नाश गर्दछ र चौथो चरण असल हुन्छ । शान्ति गरे सबै असल हुन्छन् । यस्तै अश्लेषाको विलोम फल हुन्छ अर्थात् पहिला चरण शुभ, दोस्रा चरण धन नाश; तेस्रा चरण माताको नाश र चौथा चरणमा पिताको नाश गर्दछ ॥ २३७ ॥

* ज्येष्ठायाश्चरणफलम् *

आद्ये पादेऽग्रजं हन्ति ज्येष्ठायामनुजं द्विके ।
तृतीये जननीं जातः स्वात्मानं च तुरीयके ॥२३८॥

ज्येष्ठा नक्षत्रका पहिला चरणमा दाज्यूको नाश गर्छ, दोस्रा चरणमा भाईको नाश गर्छ; तेस्रा चरणमा माता (आमा) लाई पिर्दछ, ज्येष्ठाका चौथा चरणमा जन्म भए बालक आफैं नाश हुन्छ अर्थात् मर्दछ ॥२३८॥

* मूलवासज्ञानम् *

माघाषाढ़ाश्विने भाद्रपदे मूलं वसेद्दिवि ।
कार्त्तिके श्रावणे चैत्रे पौषमासे तु भूतले ॥२३९॥
वैशाखे फाल्गुने ज्येष्ठे मार्गे पातालवर्ति तत् ।
भूतले वर्तमाने तु ज्ञेयो दोषोऽन्यथा न हि ॥२४०॥

माघ, आषाढ़, आश्विन र भाद्रपद यी महीनामा मूलको वास आकाशमा जान्नू । कार्तिक, श्रावण, चैत र पौषमा मूलको वास पृथ्वीमा जान्नू । वैशाख, फाल्गुन, ज्येष्ठ, मार्गशीर्षमा मूलको वास पातालमा जान्नू । जब पृथ्वीमा मूलको वास हुन्छ तब त्यो मूल दोषी हुन्छ अन्यथा दोष लाग्दैन ॥ २३९-२४० ॥

* मूलवासचक्रम् *

आकाश	पृथ्वी	पाताल	मूलवास
माघ, आषाढ़ आश्विन, भाद्र	कार्तिक, चैत्र श्रावण, पौष	फाल्गुन, ज्येष्ठ मार्गशीर्ष, वैशाख	मास

* स्तन्यपानमुहूर्तः *

जातकर्मोक्तनक्षत्रे श्रवणे च पुनर्वसौ ।
त्यक्त्वा स्वातीं स्तन्यपानं शुभं प्रोक्तं शुभेऽहनि ॥२४१॥

जातकर्ममा जो नक्षत्र कहिएको छ तथा श्रवण, पुनर्वसु नक्षत्रमा बालककी माताको प्रथम दुग्ध पान गराउनु शुभ हुन्छ, स्वाती नक्षत्रले रहित भएको राम्रो दिन असल हुन्छ॥ २४१ ॥

* सूतिकाक्वाथमुहूर्तः *

भैषज्यगदिते धिष्ण्ये वारे दुर्योगवर्जिते ।
आरोग्यहेतवे क्वाथः सूतिकायाश्च तच्छिशोः ॥२४२॥

जो नक्षत्र र वारमा औषधि खान कहेको छ उसमा सुत्केरी स्त्रीलाई काढ़ा (औषधि दिनु असल हुन्छ। दुर्योगादि वर्जित गरी यसै मुहूर्तमा बालकलाई पनि आरोग्यका निम्ति काढ़ा इत्यादि दिनु असल हुन्छ ॥

* सूतिकापथ्यमुहूर्तः *

अन्नाशनोक्तनक्षत्रे शुभाहे सांशुमालिनि ।
हित्वा रिक्ता च दुर्योगं सूतिकापथ्यमीरितम् ॥२४३॥

जो नक्षत्र अन्नप्राशनमा कहेका छन् उनैमा सूतिका स्त्रीलाई पथ्य (अन्नादि) दिनु लाभदायक हुन्छ, फेरि रविवारले समेतका असल दिन पनि हुनु पर्दछ। दुष्ट योग वा रिक्ता तिथि वर्जित छ ॥ २४३ ॥

* यवनागमे लिङ्गाण्डच्छेदनमुहूर्तः *

नराश्ववृषभादिनां लिङ्गाण्डच्छेदनं मतम् ।
अर्कारेज्यान्त्यपुष्यार्कस्वातीन्दुश्रुतिवासवैः ॥२४४॥

मनुष्य वा वृषादिको लिङ्गाण्डच्छेदन (खसीपार्ने) मुहूर्त यवन-शास्त्रका मतले विचार गर्नु, रवि, मङ्गल, गुरुवार तथा रेवती, पुष्य, हस्त, स्वाती, मृगशिरा, श्रवण र धनिष्ठा यी नक्षत्र मा असल हुन्छ ॥

* शुभाशुभतारीखज्ञानम् *

तृतीया तथैवाष्टमी विश्वसंख्या
तथाष्टादशी च त्रयोविंशतिश्च ।
तथैवाष्टविंशत्तरीखा निषिद्धाः
सदा यावनैः शास्त्रविद्भिः प्रदिष्टाः ॥२४५॥

फारसी मासको तेस्रो, आठौं, तेह्रौं, अठाह्रौं, तेईसौं र अट्ठाईसौं यी तारीख (गते) निषिद्ध छन् । यी यवन-शास्त्रमा प्रदिष्ट छन् ॥२४५॥

* गण्डान्तयोगेन मूलनक्षत्रज्ञानम् *

ज्येष्ठाश्लेषारेवतीनामन्ते च घटिकाद्वयम् ।
आदौ मूलमघाश्वानां भगण्डो घटिकाद्वयम् ॥२४६॥

ज्येष्ठा, अश्लेषा र रेवती यी नक्षत्रका अन्तमा दुइ घड़ी र मूल, मघा तथा अश्विनीका आदिमा दुइ घड़ी नक्षत्र गण्डान्त हुन्छ । फेरि यी ६ नक्षत्र मूलका जान्नु ॥ २४६ ॥

* तिथिगण्डान्तज्ञानम् *

नन्दिकायास्तिथेरादौ पूर्णानां च तथान्तिमे ।
घटिकैका शुभे त्याज्या तिथिगण्डोऽयमुच्यते ॥२४७॥

नन्दा तिथिका आदिमा र पूर्णातिथिका अन्तमा एक-एक घड़ीका दरले तिथि गण्डान्त हुन्छ, यो शुभ कार्यमा त्याज्य छ ॥२४७॥

* लग्नगण्डान्तज्ञानम् *

मीनवृश्चिककर्कान्ते घटिकार्धं परित्यजेत् ।
आदौ मेषस्य चापस्य सिंहस्य घटिकार्धकम् ॥२४८॥

मीन, वृश्चिक र कर्कका अन्तमा आधा घड़ी लग्न गण्डान्त हुन्छ। मेष, धन र सिंहका आदिमा आधा घड़ीसम्म लग्नगण्डान्त हुन्छ २४८

* गण्डान्तफलम् *

तिथिगण्डे भगण्डे च लग्नगण्डे च जातकः ।
न जीवति तदा जातो जीवितश्चेद्धनी भवेत् ॥२४९॥

तिथिगण्डान्त वा लग्नगण्डान्तमा बालक जन्म्यो भने बाँच्दैन; यदि बाँच्यो भने ठूलो धनी हुन्छ ॥ २४९ ॥

* अग्निहोत्रमुहूर्तः *

प्राजापत्ये पूषभे सद्विदैवे
पुष्ये जेष्ठाश्वीन्दवे कृत्तिकासु ॥
अग्न्याधानं चोत्तराणां त्रयेऽपि
श्रेष्ठं प्रोक्तं प्राक्तनैर्विप्रमुख्यैः ॥२५०॥

रोहिणी, रेवती, विशाखा, पुष्य, ज्येष्ठा, अश्विनी, मृगशिरा, कृत्तिका, तीनै उत्तरा यी नक्षत्रमा अग्निहोत्रादि यज्ञ शुभ हुन्छ। आचार्य भन्छन् कि यो यज्ञ ब्राह्मणहरूको मुख्य हो ॥ २५० ॥

* यज्ञोपवीतमुहूर्तः *

पूर्वाषाढहरित्रयेऽश्विमृगभे हस्तत्रये रेवती ।
ज्येष्ठापुष्यभगेषु चोत्तरगते भानौ च पक्षे सिते ॥
गोमीनप्रमदाधनुर्वनचरे शुक्रे गुरौ भास्करे ।
पञ्चम्यां दशमीत्रये व्रतमिह श्रेष्ठं द्वितीयाद्वये ॥२५१॥

पूर्वाषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, अश्विनी, मृगशिरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, रेवती, ज्येष्ठा, पुष्य र पूर्वाफाल्गुनी यी नक्षत्र यज्ञोपवीत (व्रतबन्ध) मा शुभ हुन् तथा उत्तरायणका सूर्य हउन् फेरि शुक्लपक्ष होस् अरु वृष, मीन, कन्या, धन, सिंह यी लग्न शुभ

हुन्छ। शुक्र, बृहस्पति, रविवार शुभ हुन्छ; फेरि पञ्चमी, दशमी, एकादशी, द्वादशी, द्वितीया, तृतीया यी तिथि शुभ हुन्छन् ॥ २५१ ॥

* द्वितीयप्रकारेण यज्ञोपवीतमुहूर्तः *

क्षिप्रध्रुवाहिचरमूलमृदुत्रिपूर्वा
रौद्रेऽर्कविद्गुरुसितेन्दुदिने व्रतं सत् ।
द्वित्रीपुरुद्ररविदिक्प्रमिते तिथौ च
कृष्णादिमत्रिलवकेऽपि न चापराह्णे ॥२५२॥
कवीज्यचन्द्रलग्नपा रिपौ मृतौ व्रतेऽधमाः ।
व्ययेऽब्जभार्गवौ तथा तनौ मृतौ सुते खलाः ॥२५३॥
व्रतबन्धेऽष्टषड्रिष्फवर्जिताः शोभनाः शुभाः ।
त्रिषडाये खलाः पूर्णो गोकर्कस्थो विधुस्तनौ ॥२५४॥

क्षिप्रसंज्ञक नक्षत्र, ध्रुवसंज्ञक, आश्लेषा, चरसंज्ञक, मूल, मृदुसंज्ञक, तीनै पूर्वा, आर्द्रा यी नक्षत्र तथा रवि, बुध, गुरु, शुक्र, चन्द्र यी वार र द्वितीया, तृतीया, पञ्चमी, एकादशी, द्वादशी, दशमी यी तिथि शुभ छन्। शुक्लपक्ष र कृष्णपक्षको पञ्चमीसम्म शुभ हुन्छ। शेष कृष्णपक्ष अशुभ जान्नु, पराह्ण अर्थात् दिनको तेस्रो भागमा पनि वर्जित छ अर्थात् दोपहरदेखि पूर्वै यज्ञोपवीत गर्नु शुभ हुन्छ।

यज्ञोपवीतमा लग्नदेखि छैठौं, आठौं स्थानमा स्थित भएको शुक्र

१—यद्यपि सबै वर्णको यज्ञोपवीत (व्रतबन्ध) संस्कार क्षिप्रादि संज्ञा नक्षत्रमा कहियो। तथापि ब्राह्मणका बालकहरूको व्रतबन्ध पुनर्वसु नक्षत्रमा गर्नु ठीक हुँदैन भन्ने यस्तो शिष्टाचार (रुढ़ी-बुढ़ी) छ। यस निमित्त ग्रन्थान्तर बाट यो पनि ज्ञात हुन्छ कि ब्राह्मणको वसन्त ऋतुमा, क्षत्रियको ग्रीष्म ऋतुमा; वैश्यको शरद ऋतुमा व्रतबन्ध संस्कार गर्नु ठीक हुन्छ अर्थात् यसमा गर्दा अति उत्तम हुन्छ, फेरि माघदेखि लिएर ज्येष्ठ सम्म ५ महीना ब्राह्मणादिका निमित्त साधारण कहिएको छ।

बृहस्पति, चन्द्रमा, लग्नेश बाहौं स्थानमा स्थित चन्द्रमा शुक्र अनि लग्नमा किंवा आठौं पाँचौं स्थानमा पाप ग्रहहरू स्थित भए अधम अर्थात् बालकलाई अनिष्टकारक हुन्छ ।

यज्ञोपवीतमा लग्नदेखि आठौं छैठौं र बाहौं स्थान छोडेर अन्य स्थानमा शुभग्रह स्थित हउन्, तेस्रो छैठौं एघारौं स्थानमा पापग्रह स्थित भएर पूर्ण चन्द्रमा लग्नमा स्थित भए शुभ हुन्छ । तथा वृष, कर्क राशिमा स्थित भयो भने शुभ हुन्छ ॥ २५२–२५४॥

* यज्ञोपवीतलग्ने नवांशफलम् *

क्रूरो जडो भवेत्पापः पटुः षट्कर्मकृद् बटुः ।
यज्ञार्थभाक् तथा मूर्खो रव्याद्यंशे तनौ क्रमात् ॥२५५॥

यज्ञोपवीतका लग्नमा सूर्यका नवांश[1]को उदय भए बालक क्रूर अर्थात् निर्दयी हुन्छ । अरू चन्द्रमाका नवांशको उदय होस्ता जड़ अर्थात् विचारहीन हुन्छ। तथा मङ्गलका नवांशको उदय होस्ता पापी, बुधका नवांशको उदयमा पण्डित हुन्छ। फेरि बृहस्पतिका नवांशको उदयमा षट्कर्म[2] गर्ने हुन्छ । शुक्रका नवांशको उदय होस्ता यज्ञ गर्ने हुन्छ। शनिका नवांशको उदयमा मूर्ख हुन्छ । यस्कारण व्रतबन्ध मुहूर्तका लग्नमा शुभ ग्रहकै नवांशमा यज्ञोपवीत गर्नु उत्तम हुन्छ ॥२५५॥

* यज्ञोपवीते चन्द्रनवांशफलम् *

विद्यानिरतः शुभराशिलवे पापांशगते हि दरिद्रतरः ।
चन्द्रे स्वलवे बहुदुःखयुतःकर्णादितिभे धनवान् स्वलवे २५६

यज्ञोपवीत कालमा चन्द्रमा यदि शुभराशिका नवांशमा स्थित भए बालक विद्यामा निरत, पापाराशिका नवांशमा बहुतै दरिद्र आफ्ना राशिको अर्थात् कर्कका नवांशमा स्थित भए बहुत दुःख प्राप्त

१—रवि आदिका नवांशको विचार यसै प्रकरणमा गरिन्छ ।
२—यज्ञगर्नु, यज्ञगराउनु, दानलिनु, दिनु पढ़नु पढ़ाउनु यिनै कर्म हुन् ।

हुन्छ, तथा श्रवण वा पुनर्वसु नक्षत्रका चन्द्रमा भएर कर्कका नवांशमा होस्ता बालक धनवान् हुन्छ ॥२५६॥

* यज्ञोपवीतमध्ये कुयोगादिज्ञानम् *

कृष्णे प्रदोषेऽनध्याये शनौ निश्यपराह्णके ।
प्राक् सन्ध्यागर्जिते नेष्टो व्रतबन्धो गलग्रहे ॥२५७॥
त्रयोदश्यादिचत्वारि सप्तम्यादिदिनत्रये ।
चतुर्थीमेकमेतेषु अष्टावेते गलग्रहाः ॥२५८॥

पञ्चमीसम्म छोड़ेर कृष्णपक्षमा र सायंकाल प्रदोष परेको दिनमा फेरि अनध्यायमा शनिवारका दिनमा अनि रात्रिमा तथा मध्याह्नका पछाडी प्रातःकाल मेघ गर्जेका दिनमा यज्ञोपवीत गर्दा अशुभ हुन्छ तथा गलग्रहमा पनि वर्जित छ। अब गलग्रह लेखिन्छ, त्रयोदशीदेखि चार तिथि अर्थात् त्रयोदशी, चतुर्दशी, पूर्णमासी, परेवा; कृष्णपक्षमा अमावस्या र सप्तमीदेखि तीन तिथि गलग्रह संज्ञक जान्नू ॥२५७–२५८॥

* प्रदोषज्ञानम् *

अर्कतर्कत्रितिथिषु प्रदोषः स्यात्तदग्रिमैः ।
रात्र्यर्धसार्धप्रहरयाममध्यस्थितैः क्रमात् ॥२५९॥

द्वादशी तिथिमा आधारातदेखि पहिले त्रयोदशी तथा षष्ठी तिथिमा डेढ़पहर रात्रिसम्म सप्तमी, तृतीया तिथिमा एकपहर रात्रिसम्म चौथीको प्रवेश भयो भने प्रदोष जान्नू ॥२५९॥

* अनध्यायज्ञानम् *

शुचिशुक्रपौषतपसां दिगशिवरुद्रार्कसंख्यसिततिथयः ।
भूतादित्रितयाष्टमीसंक्रमणं च व्रतेष्वनध्यायाः ॥२६०॥

* अन्यकुयोगज्ञानम् *

आषाढ़शुक्ल दशमी, ज्येष्ठ शुक्लद्वितीया, पौष शुक्ल एकादशी,

माघ शुक्ल द्वादशी यी सबै यज्ञोपवीतमा अनध्याय संज्ञक हुन्, चतुर्दशीदेखि तीन तिथि अर्थात् चतुर्दशी, पौर्णमासी (अमावस्या), प्रतिपदा वा अष्टमी तथा सूर्यसंक्रांतिको दिन यी पनि यज्ञोपवीतमा अनध्याय संज्ञक हुन् । यिनमा यज्ञोपवीत गर्नु ठीक हुँदैन ॥२६०॥

* अन्यकुयोगज्ञानम् *

नान्दीश्राद्धोत्तरं मातुः पुष्पे लग्नान्तरे न हि
शान्त्या चौलं व्रतं पाणिग्रहः कार्योऽन्यथा न सत् ।२६१।

नान्दीश्राद्धका अनन्तर बालककी माता रजस्वला भए त्यस बालकको मुण्डन, यज्ञोपवीत, विवाह संस्कार पूर्वनिश्चित मुहूर्त छोडेर दोस्रा मुहूर्तमा गर्नुपर्छ, यदि दैवयोगले शुभ मुहूर्त शीघ्र नपाए धर्मशास्त्रोक्त शान्ति गरेर उसै मुहूर्तमा मुण्डनादि संस्कार-कर्म गर्नू विना शान्ति मुण्डनादि संस्कार गरे शुभ हुँदैन ॥२६१॥

* ग्रहयुक्तकुयोगज्ञानम् *

शुक्रे जीवे तथा चन्द्रे सूर्यभौमार्किसंयुते ।
निर्गुणः क्रूरचेष्टः स्यान्निर्घृणः सद्युते पटुः ॥२६२॥

शुक्र, बृहस्पति, चन्द्रमा, सूर्यके साथ भए बालक निर्गुणी हुन्छ, तथा शुक्र, बृहस्पति, चन्द्रमा मङ्गलका साथ भए बालक क्रूरचेष्टाको हुन्छ । शुक्र, बृहस्पति, चन्द्रमा, शनिका सँग भए बालक निर्दयी होला । फेरि सबै शुभग्रह एकै घरमा भए पण्डित होला ॥२६२॥

* व्रतबन्धे विवाहादौ च रविगुर्वादिबलम् *

गुरुसूर्यबलं ज्ञेयं विवाहे यद्विवक्ष्यते ।
चन्द्रताराबलं पूर्वमुक्तं ग्राह्यं बटोः शुभम् ॥२६३॥
बटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायद्विसप्तगः ।
श्रेष्ठो गुरुः खषट्त्र्याद्ये पूजयाऽन्यत्र निन्दितः ॥२६४॥

चतुर्थे चाष्टमे चैव द्वादशस्थे दिवाकरे ।
विवाहितो नरो मृत्युं प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥२६५॥
जन्मन्यथो द्वितीये वा पञ्चमे सप्तमेऽपि वा ।
नवमे च दिवानाथे पूजया पाणिपीडनम् ॥२६६॥
एकादशे तृतीये वा षष्ठे वा दशमेऽपि वा ।
वरस्य शुभदो नित्यं विवाहे दिननायकः ॥२६७॥

जस्ता प्रकारले विवाहमा बृहस्पति, सूर्यको बल विचारिन्छ उसै तरह व्रतबन्धमा पनि विचारिन्छ । फेरि पूर्वोक्त चन्द्रमा वा ताराको बल पनि लिनुपर्छ । जब राम्रो हुन्छ तब यज्ञोपवीत बालकको शुभ हुन्छ । बालक वा कन्याका जन्मराशिदेखि नवम, पञ्चम, एकादश, दोस्रो, सातौं यी स्थानमा बृहस्पति हउन् ता श्रेष्ठ हुन्छ तथा दशौं, छैटौं, तेस्रो, पहिलो होस् ता दान दिनाले शुभ हुन्छ । फेरि चौथो. आठौं, बाह्रौं अशुभ जान्नु । जन्मराशिदेखि चौथो, आठौं, बाह्रौं स्थानमा सूर्य बसे बालकको मृत्यु हुन्छ । फेरि जन्मको दोस्रो वा पांचौं, सातौं वा नवौं भए पूजा गर्दा शुभ हुन्छ । फेरि एकादश, तेस्रो, छैटौं, दशौं सूर्य भए शुभ जान्नु ॥२६३–२६७॥

* गुरुबलचक्रम् * रविबलचक्रम् *

स्थानानि	फलम्	स्थानानि	फलम्
११ । २ । ५ । ७ । ९	शुभम्	११ । ३ । ६ । १०	शुभम्
६ । १ । ३ । १०	पूज्यः	१ । २ । ५ । ७ । ९	पूज्यः
४ । ८ । १२	नेष्टः	४ । ८ । १२	नेष्टः

* गुरुपरिहारः *

स्वोच्चे स्वभे स्वमैत्रे वा स्वांशे वर्गोत्तमे गुरुः ।
रिष्फाष्टतुर्यगोऽपीष्टो नीचारिस्थः शुभोऽप्यसत् ॥२६८॥

बृहस्पति कर्क, धन, मीन राशिका हुन् अथवा आफ्ना मित्रका घरमा हुन् अर्थात् मेष वृश्चिक राशिका वा धन, मीनका नवांशमा हुन्, उनै राशि तथा वर्गोत्तम अर्थात् जुन राशिका बृहस्पति छन् उसै राशिका नवांश भएमा बाहौं आठौं चौथो भए पनि शुभ जान्नु। नीच अर्थात् मकर राशिका वा शत्रुका घरमा अर्थात् मिथुन, कन्या, तुला, वृष राशिका भए ता अशुभ जान्नु ॥२६८॥

* यज्ञोपवीतलग्ने केन्द्रस्थानगतग्रहफलम् *

राष्ट्रसेवी वैश्यवृत्तिः शस्त्रवृत्तिश्च पाठकः।
प्राज्ञोऽर्थवान् म्लेच्छसेवी केन्द्रे सूर्यादिखेचरैः ॥२६९॥

लग्न, चौथो, सातौं, दशौं यी स्थानको केन्द्र संज्ञा जान्नु। यदि यज्ञोपवीत कालमा केन्द्रमा सूर्य भए बालक राष्ट्र-सेवक, चन्द्रमा भए वैश्यवृत्तिवाला (व्यापारी), मङ्गल भए हतियार उठाउने, बुध भए पाठक अर्थात् पढ़ने वा पढ़ाउने, बृहस्पति भए पण्डित, शुक्र भए अर्थवान् (धनवान्) र शनि केन्द्रमा भए म्लेच्छ (मुसलमान) को नोकरी गर्ने हुन्छ ॥२६९॥

* ग्रहाणां केन्द्रफलचक्रम् *

सू.	च	म.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रहाः
राष्ट्रसेवी	वैश्यवृत्ति	शस्त्रवृत्तिः	पाठकः	प्राज्ञः	अर्थवान्	म्लेच्छसेवी	फलम्

* द्वितीयप्रकारेण गुरुपरिहारः *

चैत्रे मासि रवौ मीने विबलेऽपि गुरौ बटोः।
व्रतबन्धः प्रशस्यः स्याच्चैत्रे मीनयुतः शुभः ॥२७०॥

चैत महीना, मीन राशिका सूर्य हुन् ता बालकको बृहस्पति निर्बल भए पनि व्रतबन्ध शुभ जान्नु; किनभने चैतमा मीनका सूर्य रहुतै शुभ हुन्छन् ॥२७०॥

* राज्ञां क्षुरिकाबन्धनमुहूर्तः *

व्रतोक्तमासतिथ्यादौ विचत्रे सबले कुजे ।
विभौमे क्षुरिकाबन्धः प्राग्विवाहान्महीभुजाम् ॥२७१॥

यज्ञोपवीतको मास तिथ्यादि होस् परन्तु चैत्र महीनाको विना अरु मङ्गल राशिदेखि गोचरोक्त बली होस् फेरि मङ्गलवारका विना विवाहका पैल्है राजाहरुले क्षुरिकाबन्धन गर्नु शुभ हुन्छ ॥२७१॥

* विवाहमुहूर्तः *

मूलानुराधामृगरेवतीषु हस्तोत्तरास्वातिमघासुधात्र्ये ॥
ज्येष्ठे तपःफाल्गुनराधमार्गे शुचौ तु पाणिग्रहणं प्रशस्तम् २७२

मूल, अनुराधा, मृगशिरा, रेवती, हस्त, तीनै उत्तरा, स्वाती, मघा, रोहिणी यी नक्षत्र वा ज्येष्ठ, माघ, फाल्गुन, वैशाख, मार्गशीर्ष, आषाढ़ यी महीनामा विवाह शुभ हुन्छ ॥२७२॥

* वरणमुहूर्तः *

उत्तरात्रितयपूर्विकात्रये रोहिणीष्वनलभे वरणं सत् ॥
योषितो गुरुरिनः पुरुषस्येन्दुर्द्वयोः परिणये सबलः सन् २७३

तीनै उत्तरा,तीनै पूर्वा,रोहिणी, कृत्तिका यी नक्षत्रमा वर वरण गर्नु (जनैसुपारी पैसा आदि तिलक चढ़ाउनु) शुभ हुन्छ। यसमास्त्रीको गुरुबल पुरुषको सूर्यबल लिएर विवाह गर्दा शुभ हुन्छ। यज्ञोपवीतमा कहिएको सबै विचार गर्नुपर्छ। अरू चन्द्रमाको बल[1] दुवैको लिनु पर्छ ॥२७३॥

* द्वितीयप्रकारेण वरणमुहूर्तः *

धरणिदेवोऽथवा कन्यकासोदरः
शुभदिने गीतवाद्यादिभिः संयुतः ।

१—चन्द्रबल संवत्सर प्रकरणमा लेखिएको हुनाले फेरि यहाँ लेखिएन ।

वरवृत्तिं वस्त्रयज्ञोपवीतादिना
ध्रुवयुतैर्वह्निपूर्वात्रयैराचरेत् ॥२७४॥

तीनै उत्तरा, रोहिणी, कृत्तिका, तीनै पूर्वा यी नक्षत्रमा शुभदिन, शुभ लग्नादिमा गीत बाजा आदिले युक्त भएर ब्राह्मण किंवा कन्याका भाईहरूले वस्त्र, यज्ञोपवीत र द्रव्य आदिले वरको वरण गर्नु ॥२७४॥

* विवाहे जन्ममासादिनिषेधः *

आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयोर्जन्ममासभतिथौ करग्रहः ॥
नोचितोऽथ विबुधैः प्रशस्यतेचेद्द्वितीयजनुषोः सुतप्रदः ॥

पहिले उत्पन्न भएका पुत्र कन्या हुन् ता जन्म-मास वा जन्म-नक्षत्र वा जन्मतिथि विवाहमा वर्जित गर्नु। अरू जो दोस्रा गर्भका पुत्र, कन्या भएमा जन्ममासादिकले पुत्रप्रद हुन्छ अर्थात् जन्म मासादिमा विवाह भयो भने पुत्रप्राप्ति हुन्छ ॥ २७५ ॥

* ज्येष्ठमासनिषेधः *

ज्येष्ठद्वन्द्वं मध्यमं संप्रदिष्टं
त्रिज्येष्ठं स्यान्नैव युक्तं कदापि ॥
केचित्सूर्यं वह्निगं प्रोज्झ्यमाहु-
र्नैवाऽन्योन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः ॥ २७६ ॥

दुइ ज्येष्ठमा विवाह मध्यम हुन्छ अर्थात् वर-कन्याका एक आदि (पहिला) गर्भको जन्म होस् फेरि ज्येष्ठ महीना पनि होस्त दुइ ज्येष्ठ भनेर त्यही कहिन्छ, तीन ज्येष्ठमा विवाह गर्नु वर्जित छ अर्थात् वर-वधू ज्येष्ठ गर्भका र ज्येष्ठ महीना समेत भएमा त्यसैलाई तीन ज्येष्ठ भनेर भन्दछन्। कुनै-कुनै आचार्यको यस्तो मत पनि छ कि कृत्तिका नक्षत्रमा सूर्य भएका वेला ज्येष्ठ भए पनि विवाह गर्न असल हुन्छ, तर कुनै आचार्यका मतमा राम्रो हुँदैन ॥२७६॥

* विवाहमण्डपादिकमुहूर्तः *

चित्राविशाखाशततारकाश्विनी
ज्येष्ठाभरण्यां शिवभाच्चतुष्टयम् ॥
हित्वा प्रशस्तं फलतैलवेदिका-
प्रदानकं कण्डनमण्डपादिकम् ॥२७७॥

चित्रा, विशाखा, शतभिषा, अश्विनी, ज्येष्ठा, भरणी, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य र अश्लेषा यी नक्षत्र छोड़ेर अरू जो शेष नक्षत्र छन् उनमा फलदान, तैल-पूजन, वेदी बनाउनु, कण्डन अर्थात् अन्न कुट्नू र मण्डप छाउनु असल हुन्छ अथवा जो विवाहसम्बंधी काम छन् ती सबै विवाहमा कहिएका जति नक्षत्रमा गराउनु उचित हुन्छ ॥२७७॥

* विवाहादिनिषेधज्ञानम् *

सुतपरिणयात्षण्मासान्तः सुताकरपीडनं
न च निजकुले तद्वद्वा मुण्डनादपि मुण्डनम् ॥
न च सहजयोर्देये भ्रात्रोः सहोदरकन्यके
न सहजसुतोद्वाहोऽब्दार्धे शुभे न पितृक्रिया ॥२७८॥
चूडाव्रतं चापि विवाहतो व्रता-
च्चूडा च नेष्टा पुरुषत्रयान्तरे ॥
वधूप्रवेशाच्च सुताविनिर्गमः
षण्मासतो वाऽब्दविभेदतः शुभः ॥२७९॥

आफ्ना कुलमा पुत्रको विवाह गरेको ६ महीनासम्म पुत्रीको विवाह वर्जित छ। उसै गरी मुण्डन (क्षौरकर्म) गर्न पनि वर्जित छ। एकै उदरका दाजु-भाई र दिदी-बहिनीको एकै साथ विवाह गर्नु हुँदैन। फेरि विवाहादि शुभकार्यमा पितृश्राद्धादि अशुभ कार्यादि गर्नु

उचित हुँदैन। अर्थात् विवाहादि शुभमुहूर्त यस्तो हुनु पर्छ कि पितृ-श्राद्धादि मङ्गल कार्यका दिन नपरोस्। पिता, पितामह, प्रपितामह (बाबू, बुढ़ा-बाबू, बराज्यू) यी तीन पुरुषमा कसैको विवाह भएका ६ मास भित्र कसैको उसै कुलमा मुण्डनादि कार्य अर्थात् क्षौर,व्रतबन्ध र त्यसका छ महीना भित्र छोरीलाई मैतालू पठाउनु वा वधूप्रवेश गरेका अनन्तर फेरि पतिका घर पठाउनु शुभ हुँदैन। यदि यसमा सारै आवश्यक परे संवत्सरका भेदले मात्र शुभ हुन्छ अन्यथा हुँदैन। जस्तै माघमा कसैको विवाह भयो भने संवत्सरका भेदले वैशाखमा मुंडन, यज्ञोपवीत आदि पूर्वोक्त कार्य गर्नु शुभ हुन्छ ॥२७८-२७९॥

* पञ्चशलाकावेधचक्रम् *

अपि तिर्यग्गतोर्ध्वपञ्चरेखाः प्रतिकोणं द्वयमग्निमीशकोणे॥
इतराणि लिखेत्क्रमेण भानिप्रथितं पञ्चशलाकचक्रमुक्तम्॥
यदृक्षगो यः खचरः स तत्र प्रलेखनीयो गणकैस्तु पूर्वैः॥
या पौर्णमासी निकटे विवाहात्तत्तारकस्थो विधीरत्र देयः॥

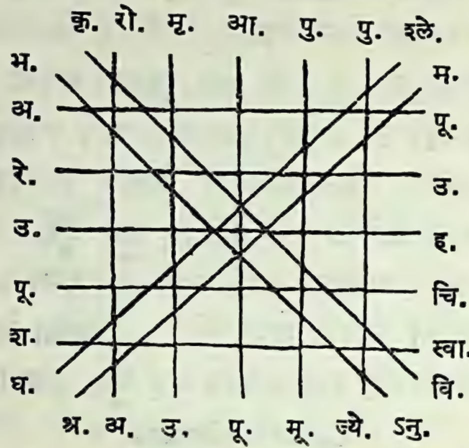
पाँचरेखा तेर्छा, पाँच रेखा ठाड़ा लेख्नु र पञ्चशलाका चक्र बनाउनु कोणमा दुइ दुइ रेखा लेख्नु। उसमा ईशान दिशादेखि लिएर कृत्तिकादि २८ नक्षत्र लेख्नु। जुन नक्षत्रमा जुन ग्रह छ त्यो पनि सबै लेख्नु र विवाहका समीपमा जुन पूर्णिमा छ त्यो पूर्णिमाको जो नक्षत्र छ उसै नक्षत्रमा चन्द्रमा लेख्नू॥ २८०-२८१॥

* पञ्चशलाकावेधफलम् *

एकरेखास्थितिर्वेधो दिननाथादिभिर्ग्रहैः।
विवाहे तत्र मासान्ते न जीवति कदाचन ॥२८२॥

एकै रेखामा परस्पर विवाहका नक्षत्रमा ग्रह भए भने वेध हुन्छ। उसमा विवाह भयो भने एक महीना पछि अशुभ हुन्छ ॥२८२॥

* पञ्चशलाकाचक्रन्यासः *

* लत्तादोषज्ञानम् *

सूर्यो द्वादशमष्टमं रविसुतः षष्ठं गुरुर्भूमिज-
स्तार्तीयैकमथो निहन्ति पुरतो नक्षत्रकं लत्तया ।।
द्वाविंशं तुहिनांशुकश्च नवमं राहुर्बुधः सप्तमं
शुक्रः पञ्चमकं तु पृष्ठत इह प्रायेण लत्तां त्यजेत् ।।२८३।।

सूर्य आफ्ना नक्षत्रदेखि बाह्रौं नक्षत्रमा लत्ता मार्दछ, शनि आठौंमा, बृहस्पति छैठामा, मंगल तेस्रामा लत्ता मार्दछ । यी ग्रहले आफ्ना आदिका नक्षत्रमा मार्दछन् । तथा चन्द्रमा आफ्ना स्थानदेखि बाईसौं नक्षत्रमा मार्दछ । राहुले आफूदेखि नवौं नक्षत्रमा लात मार्दछ ।' बुध सातौं, शुक्र पाँचौं नक्षत्रमा लत्ता मार्दछ । यी ग्रह आफूदेखि पछाडिका नक्षत्रमा लात मार्छन् । यो लत्ता-दोष विवाहमा वर्जित गर्नुपर्छ।।२८३।।

* पातदोषज्ञानम् *

शूलस्य गण्डस्य च वैधृतेश्च
साध्यव्यतीपातकहर्षणानाम् ।।

यत्तारकं स्यादवसानसंस्थं-
तत्पातितं बङ्गकलिङ्गदुष्टम् ॥२८४॥

शूल, गण्ड, वैधृति, साध्य, व्यतीपात, हर्षण यी योगको अन्त हुने नक्षत्रमा पातदोष लाग्दछ। बङ्ग तथा कलिङ्ग देशमा वर्जित छ ॥२८४॥

* युतिदोषज्ञानम् *

यत्र गेहे भवेच्चन्द्रो ग्रहस्तत्र यदा भवेत् ।
युतिदोषस्तदा ज्ञेयो विना शुक्रं शुभाशुभम् ॥२८५॥
रविणा संयुतो हानिं भौमेन निर्धनं शशी ।
करोति मूलनाशं च राहुकेतुशनैश्चरैः ॥२८६॥
वर्गोत्तमगते चन्द्रे स्वोच्चेमित्रर्क्षगे तथा ।
युतिदोषश्च न भवेद्दम्पत्योः श्रेयसी सदा ॥२८७॥

जस घरमा चन्द्रमा छ उसै घरमा अरू कुनै ग्रह भए युतिदोष जान्नु । परन्तु शुक्रलाई छोड़ेर अन्य अशुभ हुन् । अर्थात् शुक्र शुभ हुन्छ, सूर्यसंयुक्त भएमा हानि, मङ्गलयुक्त भए मृत्यु तथा राहु, केतु, शनैश्चर युक्त भए मूल-नाश गर्छ । अब परिहार लेखिन्छ— चन्द्रमा वर्गोत्तम होस् अर्थात् जस ग्रहको राशिमा छ उसैको नवांश होस् अथवा उच्चको होस् तथा मित्रका घरमा भएमा पनि युतिदोष हुँदैन । दम्पति अर्थात् स्त्री-पुरुष दुवै सुखी होलान् ॥२८५–२८७॥

* यामित्रदोषज्ञानम् *

पाणिग्रहस्य शीतांशोर्नक्षत्रं यच्चतुर्दशम् ।
नक्षत्रं खेटयुक्तं चेद्यामित्रं स्याद्विगर्हितम् ॥२८८॥

विवाह नक्षत्रदेखि चौधौं नक्षत्रमा कुनै ग्रह भएमा यामित्र दोष हुन्छ त्यो दोषवर्जित जान्नु ॥२८८॥

* पञ्चकदोषज्ञानम् *

रविक्रान्तियातांशयुक्ताश्च तिथ्यो-
रविर्दिग्गजाः सिन्धवः खेटभक्ताः ।
भवेत्पञ्चकं रोगवह्नीशचौर-
मृतिर्दोषमेनं प्रजह्याद्विवाहे ॥२८८॥

सूर्यका गतांशमा पन्द्र, बाह, दश, आठ, चार यी अंक अलग अलग राखेर जोड्नु, उनै अङ्कमा नौको भाग दिनु शेष पाँच बचेमा क्रमैले पाँच स्थानमा पाँच पञ्चक (बाण) हुन्छ रोग १ अग्नि २ राज ३ चौर ४ मृत्यु ५ यी बाण क्रमैले जान्नु यी विवाहमा वर्जित गर्नू ।

* बाणचक्रं सूर्यांशेषु *

रो.	अ.	नृ.	चो	मृ.
८	२	४	६	१
१७	११	१३	१५	१०
२६	२०	२२	२४	१९
	२९			२८

यो बाण-चक्रबाट बाण हेर्दा सूर्यका अंशबाट हेर्नू गतेबाट हेर्दा मिल्दैन ॥ २८९ ॥

* पञ्चकदोषपरिहारः *

रात्रौ चौररुजौ दिवा नरपतिर्वह्निः सदा सन्ध्ययो-
र्मृत्युश्चाथ शनौ नृपो विदि मृतिर्भौमेऽग्निचौरो रवौ ॥
रोगोऽथ व्रतगेहगोपनृपसेवायानपाणिग्रहे-
वर्ज्यं तत्क्रमतो बुधैरुगनलक्ष्मापालचौरामृतिः ॥२९०॥

रात्रिमा चौर वा रोगपञ्चक वर्जित हुन्छ, दिनमा नृपपञ्चक र अग्निपञ्चक सदैव वर्जित हुन्छ । फेरि दुवै संध्याकालमा मृत्युपञ्चक वर्जित छ । अथ वारपरत्वेन परिहारः–शनिवार नृपपञ्चक, बुधवार मृत्युपञ्चक, मंगलवार अग्नि वा चौरपञ्चक, रविवार रोगपञ्चक वर्जित हुन्छ । अथ

कार्यभेदन परिहारः—जनै (व्रतबन्ध) मा रोगपञ्चक, घर वनाउँदा अग्निपञ्चक वर्जित हुन्छ। राजसेवामा नृपपञ्चक तथा यात्रामा चौरपञ्चक र विवाहमा तथा अरू सबै काममा मृत्युपञ्चक त्याज्य हुन्छ ॥ २९० ॥

* विवाहाङ्गे ग्रहविचारः *

व्यये शनिः खेऽवनिजस्तृतीये
भृगुस्तनौ चन्द्रखला न शस्ताः ।
लग्नेऽट्कविग्लौश्च रिपौ मृतौ ग्लौ-
र्लग्नेऽट् शुभाराश्च मदे च सर्वे ॥२९१॥

किं कुर्वन्ति ग्रहाः सर्वे यस्य केन्द्रे बृहस्पतिः ।
मत्तमातङ्गयूथानां शतं हन्ति च केशरी ॥२९२॥

त्र्यायाष्टषट्सु रविकेतुतमोऽर्कपुत्रा-
स्त्र्यायारिगः क्षितिसुतो द्विगुणायगोऽब्जः ।
सप्तव्ययाष्टरहितौ ज्ञगुरू सितोऽष्ट-
त्रिद्यूनषड्व्ययगृहान् परिहृत्य शस्तः ॥२९३॥

शुक्रो दशसहस्राणि बुधो दशशतानि च ।
लक्षमेकं तु दोषाणां गुरुर्लग्ने व्यपोहति ॥२९४॥

बाह्रौं शनि, दशौं मङ्गल, तेस्रो शुक्र, लग्नमा चन्द्रमा वा क्रूर ग्रह शुभ हुँदैन। लग्नको स्वामी र शुक्र चन्द्रमा छैटौं शुभ हुँदैन। फेरि अष्टम स्थानमा चन्द्रमा, लग्नेश र शुभग्रह, अनि मङ्गल शुभ हुँदैन। सप्तम स्थानमा शुभग्रह शुभ हुँदैन। विवाहका लग्नमा सप्तम स्थानलाई छोडेर यदि अरू केन्द्रमा बृहस्पति भए अरू ग्रहले के गर्न सक्छन् जस्ता प्रकारले मत्तभएका हात्तीका बथानमा पसेर यौटै सिंहले सबैको नाश गर्दछ, उस्तै सम्पूर्ण अरिष्ट (दोष) को गुरु नाश गर्दछन्। तेस्रो, एक दश, आठौं, छैठौं सूर्य, शनि, राहु केतु

हउन्, तेस्रो, छैठौं, एकादश मङ्गल होस् फेरि दोस्रो, एकादश चन्द्रमा होस, सातौं, बाह्रौं, आठौं बुध, बृहस्पति नहोस् शुक्र आठौं तेस्रो, सातौं, छैठौं, बाह्रौं वर्जित हुन्छ। लग्नमा शुक्र भए एक हज्जार दोष नाश गर्दछ, लग्नमा बृहस्पति भए एक लाख दोष नाश गरिदिन्छ ॥२९१–२९४॥

* एकार्गलदोषज्ञानम् *

विष्कुम्भ-वज्र-परिघ-व्यतिपात-शूल-
व्याघातवैधृतिषु गण्ड इहातिगण्डे।
एकार्गलो भवति चेत्किल साभिजित्कः
पीयूषकान्तिरसमर्क्षगतो रवेर्भात ॥२९५॥

विष्कुम्भ, वज्र, परिघ, व्यतीपात, शूल, व्याघात, वैधृति, गण्ड, अतिगण्ड यी योगमा एकार्गल योग हुन्छ, सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म अभिजित् समेत गन्नु र जो नक्षत्र समसंज्ञक हुन्छ फेरि पूर्वोक्तयोग पनि भएमा एकार्गल नामको दोष हुन्छ ॥२९५॥

* उपग्रहदोषज्ञानम् *

शराष्टदिक्शक्रनगातिधृत्यस्तिथिर्धृतिश्च प्रकृतेश्च पञ्च।
उपग्रहः सूर्यभतोऽब्जतारा शुभा न देशे कुरुवाह्लिकानाम् ॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म गन्दा पाँच, सात, आठ, दश, चौध, उन्नाइस, पन्ध्र, अठार, एक्काईस, बाईस, तेईस, चौबीस, पच्चीस यति नक्षत्र भए उपग्रह-दोष जान्नु, त्यो कुरु वा वाल्हीक देशमा शुभ हुँदैन, अगाड़ि दशदोष सारिणीमा चक्र छ ॥२९६॥

* क्रान्तिदोषज्ञानम् *

पञ्चास्याजौ गोमृगौ तौलिकुम्भौ
कन्यामीनौ कर्क्यली चापयुग्मे।
तत्रान्योन्यं चन्द्रभान्वोर्निरुक्तं
क्रान्तेः साम्यं नो शुभं मङ्गलेषु ॥२९७॥

सिंह-मेष, वृष-मकर, तुला-कुंम्भ, कन्या-मीन, कर्कवृश्चिक, धन-मिथुन यी राशिमा परस्पर सूर्य, चन्द्रमा भए क्रांतिसाम्य दोष हुन्छ, त्यो दोष विवाहमा अशुभ हुन्छ ॥२९७॥

*** दग्धातिथिज्ञानम् ***

मीने चापे द्वितीयार्के चतुर्थीवृषकुम्भयोः ।
मेषकर्कटयोः षष्ठी कन्यायां मिथुनेऽष्टमी ॥२९८॥
दशमो वृश्चिके सिंहे द्वादशी मकरे तुले ।
एतास्तु तिथयो दग्धाः शुभे कर्मणि वर्जिता ॥२९९॥

मीन र धनका सूर्यमा द्वितीया तिथि दग्धा हुन्छ । वृष र कुम्भका सूर्यमा चतुर्थी, मेष र कर्कटका सूर्यमा षष्ठी कन्या र मिथुनका सूर्यमा अष्टमी दग्धा हुन्छ । वृश्चिक र सिंहका सूर्यमा दशमी तिथि दग्धा हुन्छ । मकर र तुलाका सूर्यमा द्वादशी तिथि दग्धा हुन्छ । यी सबै शुभ कार्यमा वर्जित गर्नु ॥२९८–२९९॥

*** विवाहे दशदोषसारिणी ***

१—लत्ता सारिणी मालवदेशे त्याज्या ।

वि न.	रो.	मृ.	म.	उ.फा.	ह.	स्वा.	ऽनु.	मू.	उ.षा.	उ.भा.	रेवती
सू.	पू.षा.	उ.षा.	उ.भा.	अश्वि	भ.	रो.	आ.	पुष्य	म.	स्वा.	वि.
चं.	पू.भा.	उ.भा.	रो.	आर्द्रा	पुन.	ऽश्ले.	पू.फा.	हस्त.	स्वा.	पू.षा.	उ.षा.
मं.	भ.	कृ.	पुष्य	मघा	उ.फा.	ह.	स्वा.	ऽनु.	मू.	शत.	पू.भा.
बु.	म.	पू.फा.	वि.	ज्येष्ठा	मू.	उ.षा.	ध.	पू.भा.	रेव.	मृ.	आर्द्रा
गु.	उ.भा.	रे.	मृ.	पुन.	पुष्य	मघा.	उ.फा.	चि.	वि.	उ.षा.	श्रवण
शु.	पुष्य	ऽश्ले.	चि.	वि.	ऽनु.	मू.	उ.षा.	ध..	पू.भा.	कृ.	रोहि.
श.	श्र.	पू.भा.	कृ.	मृ.	आर्द्रा	पुष्य	मघा.	उ.फा.	चि.	मू.	पू.षा.
रा.	उ.फा.	हस्त.	ज्ये.	पू.षा.	उ.षा.	ध.	पू.भा.	रेव.	भ.	पु.	पुष्य

२—पात-सारिणी कुरुजाङ्गले त्याज्या

वि.न.	रोहि.	मृग.	मघा.	उ.फा.	हस्त	स्वाती	ऽनु.	मूल	उ.षा.	उ,भा.	रेव.
सू.	आर्द्रा	मृग.	अश्वि.	कृत्ति.	भ.	रो.	भरणी	रोहि.	भर.	भर.	अश्वि.
सू.	पुन.	आर्द्रा	मृग.	पुन.	आ.	पुष्य	आर्द्रा	ऽश्ले.	न.	पू.फा	म.
सू.	पूफा.	म.	ऽश्ले.	पू. फा.	म.	हस्त	पू. फा.	ज्येष्ठा	वि.	उ.फा.	पू. फा.
सू.	स्वा.	चि.	हस्त	वि.	स्वा.	श्रव.	पू.षा.	मूल.	ऽनु.	वि.	स्वाती
सू.	मू.	ज्ये.	ज्ये.	पू. फा.	शत.	धनि.	उ.षा	धनि.	उ.षा	पू. षा.	मूल
सू.	शत.	ध.	रे.	उ.भा.	पू. भा.	रेव.	पू. भा.	रेवती	पू. भा.	श.	धनि.

३—युतिश्चन्द्रयुतक्रूर इति सर्वत्र वर्जयेत्

४—वेधयन्त्रम् ।

वि.न.	रो.	मृग.	मघा	उ. फा.	हस्त	स्वाती	ऽनु.	मूल	उ षा.	उ. भा.	रेव.
वेध.	ऽभि.	उ.षा.	श्रव.	रेव.	उ. भा.	शत.	भर.	पुन.	मृग.	ह.	उ. भा.

५—यामित्रदोषसारिणी सर्वत्र वर्जयेत् ।

न.	रो.	मृ.	म.	उ.फा.	हस्त	स्वाती	ऽनु.	मूल	उ. षा.	उ.भा.	रेवती
या.	ऽनु.	ज्ये.	ध.	पू.भा.	उ, भा.	ऽश्वि.	कृ.	मृ.	पुन.	उ.फा.	ह.

६— मृत्युपंचकयंत्रं सर्वत्र वर्जयेत् ।

१	२	४	६	८	१०	११	१३	१५	१७	१९	२०	२२	२४	२६	२८	२९	सू.अ.
मृ	ऽग्नि	नृ.	चो	रो	मृ.	ऽग्नि	नृ.	चो	रो.	मृ.	ऽग्नि	नृ.	चो	रो.	नृ.	ऽग्नि	क.

७ –एकार्गल यन्त्रं काश्मीरदेशे त्याज्यम्

न.	रो.	मृ.	म.	उ.फ.	ह	स्वा.	ऽनु.	मू.	उ.षा.	उ.भा.	रे.	यो.
वि.	पूभा.	श.	पू.षा.	ज्ये.	ऽनु.	स्वा.	ह.	पू. फा.	ऽश्ले.	कृ.	भ.	प्री.
आ	रे.	उ.भा.	ऽभि.	पू.षा.	मू.	ऽनु.	स्वा.	ह.	पू.फा	मृ.	रो.	सौ.
शो	भ.	ऽश्वि.	ध.	ऽभि.	उ.षा.	मू.	ऽनु.	स्वा.	ह.	पुष्य	आ.	अ.
सु.	रो.	कृ.	भा.	ध.	श्र.	उ.षा.	मू.	ऽनु.	स्वा.	ऽश्ले.	पुष्य.	धृ.
शू.	आ.	मृ.	रे.	पू.भा.	श.	श्र.	उ.षा.	मू.	ऽनु.	पू.फा.	म.	गं.
वृ.	पुष्य.	पुन.	भ.	रे.	उ.भा.	श.	श्र.	उ.षा.	मू.	ह.	उ.फा.	ध्रु.
व्या	म.	ऽश्ले.	रो.	भ.	ऽश्वि.	उ.भा.	श.	श्र.	उ.षा.	स्वा.	चि.	ह.
व.	उ.फा.	पू.फा.	आ.	रो.	कृ.	ऽश्वि.	उ.भा.	श.	श्र.	ऽनु.	वि.	सि.
व्य.	चि.	ह.	पुष्य	आ.	मृ.	कृ.	ऽश्वि.	उ.षा.	श.	मू.	ज्ये.	व.
प.	वि.	स्वा.	म.	पुष्य	पु.	मृ.	कृ.	ऽश्वि.	उ.भा.	उ.षा.	पू.षा.	शि.
सि.	ज्ये.	ऽनु.	उ.फा.	म.	ऽश्ले.	पुन.	मृ.	कृ.	ऽश्वि.	श्र.	ऽभि.	सा.
शु.	पू. षा.	मू.	चि.	उ.फा.	पू.फा.	ऽश्ले.	पुन.	मृ.	कृ.	श.	ध.	नु.
ब्र.	ऽभि.	उ.षा.	वि.	चि.	ह.	पू.फा	ऽश्ले.	पुन.	मृ.	उ.भा	पू.भा.	ऐं.
वै.	ध.	श्र.	ज्ये.	वि.	स्वा.	ह.	पू.फा.	ऽश्ले.	पुन.	ऽश्वि.	रेव.	वै.
यो.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	सू.	यो.

८—उपग्रह यन्त्रं सर्वत्र वर्जयेत्

वि	रो.	मृ.	म.	उ.फ.	ह.	स्वा.	नु.	मू.	उ.षा.	उ.भा.	रेव.
५	रे.	अ.	आ.	पुष्य.	ऽश्ले.	पू.फा.	ह.	स्वा.	ऽनु.	श्र.	घ.
८	श.	पू.भा.	कृ.	मृग.	आर्द्रा	पुष्य.	म.	उ.फा.	चि.	म.	पू.षा.
१४	ज्ये.	मू.	रो.	उ.भा	रे.	भ.	रो.	आर्द्रा	पुष्य.	ह.	चि.
१८	चि.	स्वा.	पू.षा.	श्रव.	घ.	पू.भा.	रे.	म.	रो.	ऽश्ले	म.
१९	ह.	चि.	मू.	उ.षा.	श्र.	श.	उ.भा.	ऽश्वि.	कृ.	पुष्य.	ऽश्ले.
२२	म.	पू.फा.	वि.	ज्ये.	मू.	पू.षा.	ध.	पू.भा.	रे.	मृ.	आर्द्रा.
२३	ऽश्ले.	म.	स्वा.	ऽनु.	ज्ये.	पू.षा.	श्र.	श.	उ.भा.	रो.	मृग.
२४	पू.	ऽश्ले.	चि.	वि.	ऽनु.	मू	उ.षा.	घ.	पू.भा.	कृ.	रो.

९—क्रान्तिसाम्यचक्रं सर्वत्र वर्जयेत्

मे.	वृ.	मि.	क.	सिंह.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	सू.
मि.	म.	ध.	वृ.	मे.	मी.	कुं.	क.	मि.	वृ.	तु.	कं.	चं.

१०—दग्धातिथिचक्रं सर्वत्र वर्जयेत्

मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	सू.
६	४	८	६	१०	८	१२	१०	२	१२	४	२	ति.

विश्वाप्रदा ग्रहाः

सू.	चं.	मं.	बु.		बृ.		शु.		श.		रा.	
११	२	१२	११	२	११	९	११	२	११	०	११	६
३	३	६	१	६	६	२	३	४	३	०	१०	५
	११	३	३	८	४	३	५	९	८	०	८	३
			९	१०	१०	५	१०	१				९
			५			१						
३॥	५	१॥	२		३		२		१॥		१॥	

लग्नाद्वर्जितग्रहाः

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.	लग्नेश
१ ७	१ ८ ६	१ ८ ६	७ ८	८	६ ७ ८	१ ७	१ ७	६

* लत्तादिदोषपरिहारः *

लत्ता मालवके देशे पातश्च कुरुजाङ्गले ।
एकार्गलं च काश्मीरे वेधं सर्वत्र वर्जयेत् ॥३००॥

लत्तादोष मालव देशमा, पात दोष कुरुजाङ्गल, एकार्गलदोष काश्मीर र अरु बाँकी दोष र वेध दोष सबै देशमा वर्जित छ ।३००।

* शूद्रादीनां पुनर्विवाहार्थं गान्धर्वविवाहः *

गान्धर्वादिविवाहेऽर्काद्वेदनेत्रगुणेन्दवः ।
कुयुगाङ्गानि भूरामत्रिपद्यामशुभाः शुभाः ॥३०१॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रनक्षत्रसम्म गनेर गान्धर्व विवाहको विचार गर्नु । चार, दुइ, तीन, एक, एक, चार, छः, एक, तीन फेरि तीन यस क्रमले प्रथम अशुभ फेरि शुभ यै प्रकार जान्नु ॥३०१॥

* गान्धर्वविवाहचक्रम् *

४	२	३	१	१	४	६	१	३	३
अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	शु.	अ.	शु.

* स्वयंवरकालमुहूर्तः *

पिता पितामहो भ्राता माता बन्धुर्यदा न हि ।
ऋतौ वर्षत्रयादूर्ध्वं कन्या कुर्यात्स्वयंवरम् ॥ ३०२ ॥

कन्याका पिता, पितामह (बुढा बाबु), माता, भाई, दाज्यू, आफ्ना बन्धुबान्धवहरू कोही पनि छैनन् भने ऋतु (रजस्वला)

भएका तीन वर्ष पछि त्यस कन्याले स्वयस्वर अर्थात् आफ्ना इच्छा माफिकको वर वरण गरे हुन्छ ॥२०२॥

* गोधूलिकाज्ञानम् *

यदा नास्तंगतो भानुर्गोधूल्या पूरितं नभः ।
सर्वमङ्गलकार्येषु गोधूलिः शस्यते सदा ॥ २०३ ॥

सूर्य जब अस्त हुनलाग्दछन् र गाईहरुका खुरको धूलो आकाशमा पूरित हुन्छ, उस समय जति मंगल कार्य छन् सब शुभ हुन्छन् ।२०३।

* अन्धादिलग्नज्ञानम् *

दिने सदान्धा वृषमेषसिंहारात्रौ च कन्या मिथुनं कुलीरः।
मृगस्तुलालिर्वधिरोऽपराह्णे सन्ध्यासु कुब्जा घटधन्विमीनाः॥

दारिद्र्यं वधिरतनौ दिवान्धलग्ने
वैधव्यं शिशुमरणं निशान्धलग्ने ।
पङ्ग्वङ्गे निखिलधनानि नाशमीयुः
सर्वत्राधिपगुरुदृष्टिभिर्न दोषः ॥३०५॥

दिनमा वृष, मेष, सिंह र रात्रिमा कन्या मिथुन, कर्क यी लग्न अन्ध हुन्छ; अरू पराह्णमा मकर, तुला, वृश्चिक यी लग्न बहिरा हुन्छन्; फेरि कुम्भ, धन, मीन यी लग्न सन्ध्यामा लङ्गड़ा हुन्छन् ।

बहिरा लग्नमा विवाह भए सदा दारिद्र्य हुन्छ । दिनको अन्धलग्न वैधव्यकारक हुन्छन् । रात्रिका अन्ध लग्नमा विवाह गरे बालक (छोराछोरी) हरूको मृत्यु हुन्छ । सन्ध्याका लंगड़ा लग्नमा विवाह गरे धन-नाश हुन्छ । विवाहमा लग्न-स्वामीमाथि बृहस्पतिको दृष्टि भयो भने उपरोक्त दोप लाग्दैन ॥२०४–२०५॥

* द्वितीयप्रकारेण लग्नफलम् *

घस्रेतुलाली वधिरौ मृगाश्वौ रात्रौच सिंहाजवृषा दिवान्धाः।

कन्यानृयुक्कर्कटका निशान्धा दिने घटोऽन्त्ये निशि पंगुसंज्ञः॥
दिवान्धो वरहन्ता च रात्र्यन्धो धननाशकः ।
दुःखदो वधिरो लग्नः कुब्जो वंशविनाशकः ॥३०७॥

दिनको तुला, वृश्चिक लग्न र रात्रिका धन, मकर बहिरा हुन्छन् । सिंह, मेष, वृष यी दिनका अन्धा हुन् । कन्या, मिथुन, कर्क यी रात्रिमा अन्धा हुन् । फेरि दिनको कुम्भ लँगड़ा हुन् । रात्रिको मीन लग्न लँगड़ो हो । फल पूर्वोक्त जान्नु । दोस्रो प्रकार—दिनको अन्धा लग्नले वरलाई हान्छ । रात्रिमा अन्धा लग्नले धन-नाश गर्छ । फेरि बहिरा लग्नमा दुःख हुन्छ । कुब्जा लग्नमा वंशको नाश हुन्छ ॥३०६–३०७॥

* विवाहमध्ये कर्तरीदोषज्ञानम् *

लग्नात्पापावृज्वनृजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा ।
कर्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदा ॥३०८॥

विवाहको लग्नदेखि कर्तरीदोष विचार गर्नु । पापग्रह मार्गी भएर लग्नको बाह्रौं होस् र पापग्रह वक्री भएर लग्नका दोस्रो घरमा भए कर्तरीनाम दोष हुन्छ, त्यो दोष मृत्यु, दारिद्र्य, शोक आदि दिने हुन्छ।

* कुलिकयोगज्ञानम् *

सूर्ये च सप्तमी सोमे षष्ठी भौमे च पञ्चमी ।
बुधे चतुर्थी देवेज्ये तृतीया भृगुनन्दने ॥३०९॥
द्वितीया वर्जनीया च प्रतिपच्च शनैश्चरे ।
कुलिकाख्यो हि योगोऽयं विवाहादौ न शस्यते ॥३१०॥

रविवार सप्तमी, सोमवार षष्ठी, मङ्गलवार पञ्चमी, बुधवार चौथी, गुरुवार तृतीया, शुक्रवार द्वितीया, शनिवार परेवा यी तिथि वारमा कुलिकयोग हुन्छ । त्यो विवाहादिकमा शुभ हुँदैन ॥ ३०९–३१० ॥

*** कुलिकयोगचक्रम् ***

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु	श.	वाराः
७	६	५	४	३	२	१	तिथयः

*** नवांशज्ञानम् ***

मेषसिंहधनुलग्ने नवांशा मेषतः स्मृताः ।
वृषकन्यामृगे लग्ने मकरान्नवमांशकाः ॥३११॥
कर्कालिमीनलग्नेषु नवांशाः कर्कतः स्मृताः ।
नृयुग्मतौलिकाभेषु तौलितः स्युर्नवांशकाः ॥३१२॥

मेष, सिंह, धन लग्नको नवांश मेषदेखि गन्नु । तथा वृष, कन्या, मकर लग्नको नवांश मकरदेखि गन्नु । फेरि कर्क, वृश्चिक, मीन (लग्न) को नवांश कर्क देखि गन्नु । मिथुन, तुला, कुम्भ लग्नको नवांश तुलादेखि गन्नु । गन्ने क्रम – तीस अंशको लग्न हुन्छ । उसमा नवांश तीन अंश बीस कलाको भयो । त्यसलाई प्रथम नवांश जान्नु, यसै क्रमले नौ नवांश हुन्छन्, स्पष्ट लग्नमा र स्पष्ट ग्रहमा जति अंश कला व्यतीत भयो उसको नवांश यसै रीतबाट विचार गर्नु॥३११–३१२॥

*** नवांशचक्रम् ***

अंश।कला	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
३।२०	मे.	म.	तु.	क.	मे.	म.	तु.	क.	मे,	म.	तु.	क..
६।४०	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.
१०।००	मि.	मी.	ध.	कं.	मि.	मी.	ध.	कं.	मि.	मी.	ध.	कं.
१३।२०	क.	मे.	म.	तु.	क.	मे.	म.	तु,	क.	मे.	म.	तु.
१६।४०	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कु.	वृ.
२०।००	कं.	मि.	मी.	ध.	कं.	मि.	मी.	ध.	कं	मि.	मी.	ध.
२३।२०	तु.	क.	मे.	म.	तु.	क.	मे.	म.	तु.	क.	मे.	म.
२६।४०	वृ.	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कुं.	वृ.	सिं.	वृ.	कु.
३०।००	ध.	कं.	मि.	मी.	ध.	कं.	मि.	मी.	ध.	कं.	मि	मी.

स्पष्टलग्न ६।१०।२०।२५ तुला लग्न दश अंश, बीस कला, पच्चीस विकला स्पष्ट छ। त्यसको नवांश—

तुलालग्नको नवांश तुलादेखि गनिन्छ, त्यसको दश १० अंश बीस २० कला २५ विकला स्पष्ट छ, त्यसमा ३ अंश २० कलाको १ नवांश हुने हुनाले यहाँ चौथो नवांश भयो, तुला लग्नको तुलैबाट गनिने हुँदा तुलाको चौथो मकर भयो, त्यसको स्वामी शनि भयो।

* होराज्ञानम् *

होरयोरोजराशौ तु रवीन्दू क्रमतः पती।
समराशौ तु चन्द्रार्कौ होरेशौ क्रमतो वदेत् ॥३१३॥

विषम लग्नमा पन्ध्र अंशसम्म सूर्यको होरा हुन्छ, फेरि पछिको पन्ध्र अंश चन्द्रमाको होरा हुन्छ, फेरि समराशिमा प्रथम पन्ध्र अंश-चन्द्रमाको होरा हुन्छ, फेरि पन्ध्र अंश सूर्यको होरा हुन्छ ॥३१३॥

* होराचक्रम् *

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.
१५ अंश	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.
३० अंश	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.	चं.	सू.

* द्रेष्काणज्ञानम् *

द्रेष्काण आद्ये लग्नस्य द्वितीयः पञ्चमस्य च।
द्रेष्काणश्च तृतीयश्च लग्नान्नवमराशितः ॥३१४॥

* द्रेष्काणको प्रकार *

१ राशिको तीन भाग गर्दा दश अंश हुन्छ, त्यै दश अंशको एक द्रेष्काण हुन्छ। उसमा प्रथम दश अंशसम्म वा जुन राशिको द्रेष्काण जान्नु छ, त्यस लग्नको प्रथम द्रेष्काण १० अंश भित्र भए त्यसै राशिको स्वामी प्रथम द्रेष्काणको स्वामी हुन्छ। दोस्रो भाग अर्थात् ११ देखि ऊपर २० अंशसम्म भए दोस्रो द्रेष्काण हुन्छ,

* राशिहरूका स्वामी पृ० ७० मा लेखिएको छ।

त्यसका पाँचौं राशिको स्वामी द्रेष्काण-पति हुन्छ। तेस्रो भाग अर्थात् २१ देखि ३० अंशतक भए तेस्रो द्रेष्काण हुन्छ, त्यसमा नवौं राशिको स्वामी द्रेष्काणको स्वामी हुन्छ। तल द्रेष्काण चक्र छ॥ ३१४ ॥

* द्रेष्काणचक्रम् *

राशि	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	
प्रथम द्रेष्काण	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	द्रेष्काणका रा०
अंशतक १०	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	द्रेष्काणका स्वा०
द्वितीय द्रेष्काण	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	मे.	वृ.	मि.	क.	द्रेष्काणका रा०
अंशतक २०	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	म.	शु.	बु.	चं.	द्रेष्काणका स्वा०
तृतीय द्रेष्काण	ध.	म.	कु.	मी.	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	द्रेष्काणका रा०
अंशतक ३०	वृ.	श.	श.	वृ.	म.	शु.	बु.	चं.	स.	बु	शु.	म.	द्रेष्काणका स्वा०

* त्रिशांशज्ञानम् *

कुजार्कीज्यज्ञशुक्राणां बाणेष्वष्टाद्रिमार्गणः।
भागः स्युर्विषमे भे तु समराशौ विपर्ययात् ॥३१५॥
कुजार्किगुरुविच्छुक्रास्त्रिंशांशपतयः क्रमात्।
पञ्चपञ्चाष्टशैलेषु भागानां विषमे गृहे ॥३१६॥

मेष, मिथुन, सिंह आदि विषमराशिको प्रथम त्रिंशांश पाँच अंशको हुन्छ उसको स्वामी मङ्गल हो। तदन्तर पाँच अंशको स्वामी शनि, तदनन्तर आठ अंशको स्वामी बृहस्पति, तदनन्तर सात अंशको स्वामी बुध हुन्छ। तदन्तर पाँच अंशको स्वामी शुक्र जान्नु, समराशिमा विलोम अर्थात विपरीत जान्नु। अब खुलासा समराशिको त्रिंशांश लेखिन्छ, समराशिमा प्रथम पाँच अंशको स्वामी शुक्र, तदनन्तर सात अंशको स्वामी बुध, तदनन्तर आठ अंशको स्वामी बृहस्पति, फेरि पाँच अंशको स्वामी शनि, फेरि पाँच अंशको स्वामी मङ्गल जान्नू ॥३१५–३१६॥

* विषमत्रिंशांशचक्रम् *   * समत्रिंशांशचक्रम् *

अं.	मे.	मि.	सिं.	तु.	ध.	कुं.	योगः	राशि	अं.	वृ.	क.	कं.	वृ.	म.	मी.	योगः
५	मं.	मं.	मं.	म.	मं.	मं.	५	स्वामी	५	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	५
५	श.	श.	श.	श.	श.	श.	१०	स्वामी	७	बु.	बु.	बु.	बु.	बु.	बु.	१२
८	बृ.	बृ.	बृ.	बृ.	बृ	बृ.	१८	स्वामी	८	बृ.	बृ.	बृ.	बृ.	बृ.	बृ.	२०
७	बु.	बु.	बु.	बु.	बु.	बु.	२५	स्वामी	५	श.	श.	श.	श.	श.	श.	२५
५	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	३०	स्वामी	५	म.	म.	म.	म.	म.	म.	३०

* द्वादशांशज्ञानम् *

स्याद्द्वादशांश इह राशित एव गेहं
होराऽथ दृक्कनवमांशकसूर्यभागाः ॥
त्रिंशांशकश्च षडिमे कथितास्तु वर्गाः
सौम्यैः शुभं भवति चाशुभमेव पापैः ॥३१७॥

दुइ अंश तीस कलाको एक द्वादशांश हुन्छ, यस निमित्त एक राशिमा १२द्वादशांश हुन्छ, जस राशिमा द्वादशांशको विचार गर्नुछ, उसै राशिदेखि लिएर क्रमैले १२ राशिहरूको द्वादशांश सिद्ध हुन्छ ॥

मेषमा पहिलो द्वादशांश मेषको, दोस्रो वृषको, तेस्रो मिथुनको, चौथो कर्कको. पाँचौं सिंहको, छैठौं कन्याको, सातौं तुलाको, आठौं वृश्चिकको, नवौं धनको, दशौं मकरको, एघारौं कुम्भको, बाहौं मीनको द्वादशांश हुन्छ। यसै प्रकार वृषमा पैह्लो वृषको, दोस्रो मिथुनको, तेस्रो कर्कको, चौथो सिंहको इत्यादि क्रमले बाहौं मेषको द्वादशांश हुन्छ। मिथुन इत्यादि सबै राशिको द्वादशांश चक्रबाट संझनु पर्छ।

गृह, होरा, द्रेष्काण, नवांश, द्वादशांश, त्रिंशांश यी ६ वर्ग कहिएका छन्। यी षड्वर्गमा शुभ भए शुभ र पापग्रह भए अशुभ जान्नू ॥३१७॥

* ग्रहाणां गेहचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रहाः
सिं.	क.	मे वृश्चि.	मि. कं	धन.मी.	वृ. तु.	म. कुं.	राशयः

* द्वादशांशचक्रम् *

अंश कला	मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	लग्न
२।३०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	राशि
	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	ग्रह
५	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	राशि
	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	[illegible]	मं.	ग्रह
७।३०	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	राशि
	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	ग्रह
१०	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	राशि
	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	ग्रह
१२।३०	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	राशि
	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	ग्रह
१५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	राशि
	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	ग्रह
१७।३०	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	राशि
	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	ग्रह
२०	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	राशि
	मं.	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	ग्रह
२२।३०	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	राशि
	वृ.	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	ग्रह
२५	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	राशि
	श.	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	ग्रह
२७।३०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	राशि
	श.	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	ग्रह
३०	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	राशि
	वृ.	मं.	शु.	बु.	चं.	सू.	बु.	शु.	मं.	वृ.	श.	श.	ग्रह

* होडाचक्रम् *
वरकन्ययोर्भस्य मेलापकविचारोपयोगी

भानां वर्णाः	चु चे चोला (ल)	लि लु ले लो	आ (अ) ई उ ए	वा ओवा (व) वि वु	वे वो (क) कि का	कु घ ङ छ	के को (ह) हि हा	हू हे हो ड़ा (ड)	डि डु डे डो	मा (म) मि मु मे	मोटा टि टु
नक्षत्र	अश्वि	भरणी	कृत्तिका	रोहिणी	मृगशिरा	आर्द्रा	पुन०	पुष्य	आश्लेषा	मघा	पूर्वफा०
राशि	मेष	मेष	१मे३वृष	वृष	वृ२मि२	मि०	मि३ क१	कर्क	कर्क	सिंह	सिंह
वर्ण	क्षत्री	क्षत्री	क्ष१ वै३	वैश्य	वै२ शू२	शूद्र	शू३ वि१	विप्र	विप्र	क्षत्री	क्षत्री
वश्य	चतुःपद	चतुःपद	चतुःपद	चतुःपद	च २ द्वि२	द्विपद	द्वि३ ज१	जल चर	जल चर	चतुःपद	चतुःपद
योनि	अश्व	गज	छाग	सर्प	सर्प	श्वान	मार्जार	छाग	मार्जार	मूषक	मूषक
योनिवैर	महिष	सिंह	वानर	नकुल	नकुल	मृग	मूषक	वानर	मूषक	मार्जार	मार्जार
राशीश	भौम	भौम	भौ१ शु३	शुक्र	शु.२बु.२	बुध	बु३ चं१	चन्द्र	चन्द्र	सूर्य	सूर्य
गण	देव	मनुष्य	राक्षस	मनुष्य	देव	मनुष्य	देव	देव	राक्षस	राक्षस	मनुष्य
नाड़ी	आदि	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य	आदि	आदि	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य

टे टो (प) पी पा	पुष (ख) ण ठ	पे पो (र) रि रा	रु रे रो ता	ति तु ते तो	ना (न) नी नू ने	नो या (य) यि यु	ये यो भ भि (भा)	भू (ध) धा फा(ढ) ढा	भे भो (ज) जि जा	खि खु खे खो	गा गि (न) गु गे	गो सा (स) सि सु
उत्तरफा	हस्त	चित्रा	स्वाती	विशाखा	अनुराधा	ज्येष्ठा	मूल	पूर्वाषाढ़ा	उत्तराषा०	श्रवण	धनिष्ठा	शतभिषा
सिं१क३	कन्या	क२तु२	तुला	तु३ वृ१	वृश्चिक	वृश्चिक	धनु	धनु	ध१म३	मकर	म२कुं२	कुम्भ
क्ष० १वै३	वैश्य	वै२शू२	शूद्र	शू३वि१	विप्र	विप्र	क्षत्री	क्षत्री	क्ष१वै३	वैश्य	वै२शू२	शूद्र
च१द्वि३	द्विपद	द्विपद	द्विपद	द्वि३की१	कीट	कीट	द्विपद	द्विपद	द्वि१च३	चतुःपद	च२द्व२	द्विप
गौ	महिष	व्याघ्र	महिष	व्याघ्र	मृग	मृग	श्वान	वानर	नकुल	वानर	सिंह	अश्व
व्याघ्र	अश्व	गौ	अश्व	गौ	श्वान	श्वान	मृग	छाग	सर्प	मेष	गज	महिष
सू१ बु३	बुध	बु२शु२	शुक्र	शु३भौ१	भौम	भौम	गुरु	गुरु	गुरु१श३	शनि	शनि	शनि
मनुष्य	देव	राक्षस	देव	राक्षस	देव	राक्षस	राक्षस	मनुष्य	मनुष्य	देव	राक्षस	राक्षस
आदि	आदि	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य	आदि	आदि	मध्य	अन्त्य	अन्त्य	मध्य	आदि

से सो (दा) दि दा	पूर्वभाद्र	कुंभमी२	शूद्र वि२	द्विजल२	सिंह	गज	गुरु	देव	अन्त्य
दु (थ) झ ञ	उत्तर भाद्र	मीन	विप्र	जलचर	गौ	व्याघ्र	गुरु	मनुष्य	मध्य
दे दो (चा) चि चा	रेवती	मीन	विप्र	जलचर	सिंह	गज	गुरुगुरु	मनुष्य	आदि

* वर्णादिगुणज्ञानम् *

वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥३१८॥

वर्ण, वश्य, तारा, योनि, ग्रहमैत्री, गणमैत्री, भकूट, नाड़ी यी वर्णादिक एकदेखि एक अधिक गुणवाला हुन्छन् ॥३१८॥

* तत्रादौ वर्णज्ञानम् *

मीनालिकर्कटा विप्राः क्षत्री मेषो हरिर्धनुः ।
शूद्रयुग्मं तुलाकुम्भौ वैश्यकन्या वृषो मृगः ॥३१९॥
नोत्तमामुद्वहेत्कन्यां ब्राह्मणीं च विशेषतः ।
म्रियते हीनवर्णश्च ब्रह्मणा सदृशो यदि ॥३२०॥
विप्रवर्णेषु या नारी शूद्रवर्णेषु यः पतिः ।
ध्रुवं भवति वैधव्यं शुक्रस्य दुहिता यदि ।३२१॥

मीन, वृश्चिक, कर्क यी राशि ब्राह्मण वर्ण हुन् । मेष, सिंह, धन यी राशि क्षत्रिय वर्ण हुन् । मिथुन, तुला, कुम्भ यी राशि शूद्र वर्ण हुन् । कन्या, वृष, मकर यी राशि वैश्य वर्ण हुन् । वर्णमा श्रेष्ठ कन्या उत्तम हुन्न, ब्राह्मणी विशेष वर्जित हुन्छ, फेरि वर्णहीन वरको मृत्यु हुन्छ, चाहे त्यो ब्रह्माकै समान किन नहोस् । ब्राह्मण वर्णकी स्त्री र पति शूद्रवर्ण भए शीघ्रै विधवा हुन्छे । चाहे त्यो शुक्राचार्यकै कन्या किन नहोस ॥३१९-३२१॥

* वर्णचक्रम् *

वर्ण	ब्राह्मण	क्षत्रिय	वैश्य	शूद्र
राशि	१२।८।४	१।५।९	६।२।१०	३।७।११

* वश्यज्ञानम् *

मकरस्य पूर्वभागो मेषसिंहौ धनुर्वृषः ।
चतुष्पदाःकीटसंज्ञः कर्कः सर्पश्च वृश्चिकः ॥३२२॥
तुला च मिथुनं कन्या पूर्वार्धो धनुषस्तथा ।
द्विपदाख्या पश्चिमार्धं मकरस्य तथा पुनः ॥३२३॥
कुम्भमीनौ जलचरा राशयः परिकीर्तिताः ।
सिंहं विना वशाः सर्वे द्विपदानां चतुष्पदाः ॥३२४॥
भक्ष्या जलचरास्तेषां भयस्थाने सरीसृपाः ॥३२५॥

मकर राशिको पहिलो भाग अर्थात् आधा मकर र मेष, सिंह, धन राशिको दोस्रो भाग फेरि वृष यी राशिको चतुष्पदसंज्ञा हो। फेरि अरू कर्कको कीटसंज्ञा हो। वृश्चिकको सर्पसंज्ञा हो। तुला मिथुन, कन्या, धनको पैह्लो भाग यिनको द्विपदसंज्ञा हो। अरू मकरको दोस्रा भाग, कुम्भ, मीन जलचर हो। यसप्रकार कहिएका द्विपदको सिंहबाहेक सबै वश्य हुन्, अरु जलचर द्विपदको भोजन हो, सर्पदेखि द्विपदलाई भय हुन्छ ॥३२५॥

* वश्यचक्रम् *

मकर पूर्वार्ध। मेष। सिंह। धन परार्ध। वृष	चतुष्पद
कर्क	कीट
वृश्चिक	सर्प
तुला। मिथुन। कन्या। धन-पूर्वार्ध	द्विपद
मकर परार्ध। कुम्भ। मीन	जलचर

* ताराज्ञानम् *

कन्यर्क्षाद्वरभं यावत्कन्याभं वरभादपि ।
गणयेन्नवहृत् शेषे त्रीष्वद्रिभमसत्स्मृतम् ॥३२६॥

कन्याका नक्षत्रदेखि वरका नक्षत्रसम्म गन्नु, अरु वरका नक्षत्रदेखि कन्याका नक्षत्रसम्म गन्नु दुवै अङ्क फरक फरक गरेर स्थापित गर्नु उसमा नौको भाग दिनु, तीन, पाँच वा सात शेष रह्यो भने अशुभ तारा जान्नु ॥३२६॥

* योनिज्ञानम् *

अश्विन्याः शतभस्याश्वो महिषः स्वातिहस्तयोः ।
पूभाधनिष्ठयोः सिंहो भरण्यन्त्यभयोर्गजः ॥३२७॥
कृत्तिकापुष्ययोर्मेषः श्रुतिपूषाढयोः कपिः ।
ऊषाभिजिद्द्वयोर्बभ्रूरोहिणीमृगयोरहिः ॥३२८॥
ज्येष्ठानुराधयोरेणः श्वा मूलाद्राभयोस्तथा ।
पुनराश्लेषयोरोतुराखुः पूफामघर्क्षयोः ॥३२९॥
विशाखाचित्रयोर्व्याघ्रो गौरुफोत्तरभाद्रयोः ।
मैत्री वैरं विचार्यैवं भानां प्रोक्तास्तु योनयः ॥३३०॥
गोव्याघ्रं महिषाश्वं च श्वैणं मार्जारमूषकम् ।
सिंहेभं कपिमेषं च वैरं तु नकुलोरगम् ॥३३१॥
त्याज्यं परस्परं वैरं दम्पत्योः स्वामिभृत्ययोः ॥३३२॥

अश्विनी शतभिषा नक्षत्रको अश्व (घोड़ा) योनि हो । स्वाती र हस्त नक्षत्रको महिष पूर्वाभाद्रपदा धनिष्ठा नक्षत्रको सिंह, भरणी र रेवती नक्षत्रको गज, कृत्तिका र पुष्य नक्षत्रको मेष (भेडो), श्रवण, पूर्वाषाढ़ा यी दुवै नक्षत्रको वानर, रोहिणी र मृगशिरा

नक्षत्रको सर्प, ज्येष्ठा र अनुराधा नक्षत्रको मृग (हरिण), मूल र आर्द्रा नक्षत्रको कुक्कुर, पुनर्वसु र आश्लेषाको विरालो, पूर्वाफाल्गुनी र मघाको मूषक, विशाखा र चित्राको व्याघ्र, उत्तरा फाल्गुनी र उत्तरा भाद्रपदको गौ योनि हो । यही प्रकारले मैत्री र योनि वैरको विचार गर्नु ॥ ३२७–३३२ ॥

* योनिवैरज्ञानम् *

गौको बाघ, महिपको घोड़ा, कुत्ताको मृग, सिंहको हस्ती, बानरको भेडा, अरु नेउरीको सर्प परम वैरत्व हुन्छ । यस निमित्त विवाह र नोकरीमा यी सबै वर्जित गर्नू ।

* योनिचक्रम् *

नक्षत्र	अ. श.	स्वा. ह.	ध. पूर्वाभा.	भ. रे.	पुष्य. कृ.	श्र. पू. षा.	उ. षा. अभि.	मृ. रो.	ज्ये. अनु.	मू. आ.	पुनर्वसु श्ले.	म. पू. फा.	वि. चि.	उ.भा. उ फा.
योनि	अश्व	महिष	सिंह	हस्ती	मेष	वानर	नकुल	सर्प	हरिण	श्वान	मार्जार	मूषक	व्याघ्र	गौ

* ग्रहमैत्रीज्ञानम् *

मित्राणि द्युमणेः कुजेज्यशशिनः शुक्रार्कजौ वैरिणौ
सौम्यश्चास्य समो विधोर्बुधरवी मित्रे न चास्य द्विषत् ॥
शेषाश्चास्य समाः कुजस्य सुहृदश्चन्द्रेज्यसूर्या बुधः
शत्रुः शुक्रशनी समौ च शशभृत्सूनोःसिताहस्करौ॥३३३॥
मित्रे चास्य रिपुः शशीगुरुशनिक्ष्माजाः समा गीष्पते-
र्मित्राण्यर्ककुजेन्दवो बुधसितौ शत्रू समः सूर्यजः ॥
मित्रे सौम्यशनी कवेः शशिरवी शत्रू कुजेज्यौ समौ
मित्रेशक्रबुधौशनेःरविशशिक्ष्माजाद्विषोऽन्यःसमः॥३३४॥

सूर्यका मंगल, बृहस्पति र चन्द्रमा मित्र; बुध सम; शुक्र, शनैश्चर शत्रु हुन्। चन्द्रमाका बुध र सूर्य मित्र; मंगल, बृहस्पति, शुक्र र शनि सम हुन्। अरु शत्रु कोही छैनन्। मंगलका चन्द्रमा, बृहस्पति र सूर्य मित्र हुन्, बुध शत्रु; शुक्र र शनि सम हुन्। बुधका शुक्र र सूर्य मित्र, चन्द्रमा शत्रु; बृहस्पति, शनैश्चर र मंगल सम हुन्। बृहस्पतिका सूर्य, मंगल र चन्द्रमा मित्र हुन्, बुध र शुक्र शत्रु हुन्, अनि शनिश्चर सम हो। शुक्रका बुध, शनिश्चरमित्र हुन्, चन्द्रमा, सूर्य शत्रु हुन्, मंगल र बृहस्पति सम हुन्। शनिश्चरका शुक्र, बुध मित्र हुन्; सूर्य, चन्द्रमा, मंगल शत्रु हुन्; बृहस्पति सम हुन् ॥ ३३३–३३४ ॥

* मैत्रीचक्रम *

ग्रहाः	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
मित्र	म. बृ. चं.	सू. बु.	चं.बृ.सू.	सू. शु.	सू. म. च.	बु. श.	बु. शु.
सम	बु.	मं.बृ.शु.श	शु. श.	म.बृ.श.	श.	मं. बृ.	बृ.
शत्रु	शु. श.	००	बु.	चं.	बु. शु.	चं. सू.	सू.चं.मं.

* गणमैत्रीज्ञानम् *

रक्षोनरामरगणाः क्रमतो मघाहि-
वस्विन्द्रमूलवरुणानिलतक्षराधाः ॥
पूर्वोत्तरात्रयविधातृयमेशभानि
मैत्रादितीन्दुहरिपौष्णमरुल्लघूनि ॥३३५॥
निजनिजगणमध्ये प्रीतिरत्युत्तमा स्या-
दमरमनुजयोः सा मध्यमा संप्रदिष्टा ।
असुरमनुजयोश्चेन्मृत्युरेव प्रदिष्टो-
दनुजविबुधयोः स्याद्वैरमेकान्ततोऽत्र ॥३३६॥

मघा, श्लेषा, धनिष्ठा, ज्येष्ठा, मूल, शतभिषा, कृत्तिका, चित्रा र विशाखा यी नक्षत्रको राक्षस गण हो। तीनै पूर्वा, तीनै उत्तरा, रोहिणी, भरणी र आर्द्रा यी नक्षत्रको मनुष्य गण हो, अनुराधा पुनर्वसु, मृगशिरा, श्रवण, रेवती, स्वाती, हस्त, अश्विनी, पुष्य यी नक्षत्रको देवता गण हो ॥३३५-३३६॥

फल—आफ्ना आफ्ना गणमा अति उत्तम प्रीति हुन्छ अर्थात् वर र कन्याको जन्म नक्षत्र र गण एकै भएमा विवाह भए वर कन्या दुवैमा बड़ो गाढ़ प्रीति हुन्छ, अरु वर कन्या दुवैमा कसैको जन्म नक्षत्र देवता गणको र कसैको मनुष्यगणको भएमा मध्यम प्रीति हुन्छ। फेरि कसैको जन्म नक्षत्र राक्षसगणको र कसैको मनुष्य गणको भएमा वर कन्याको मृत्यु हुन्छ। वर कन्या दुवैमा एकको जन्म नक्षत्र राक्षस गण र दोस्राको देवता गण भएमा दुवैको परस्पर वैर रहन्छ, मिलाप हुँदैन।

* गणचक्रम् *

राक्ष.	म.	श्ले	ध.	ज्ये.	मू	श.	कृ.	चि.	वि.
मनु.	पू. भा.	पू. षा.	पू फा.	उ.भा.	उ. षा	उ. फा.	रो.	भ.	आ.
देवता	अनु.	पुन.	मृ.	ध.	रे.	स्वा.	ह.	अ.	पुष्य

❀ भकूटज्ञानम् ❀

मृत्युः षडष्टके ज्ञेयोऽपत्यहानिर्नवात्मजे।
द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यकृत् ॥३३७॥

कन्याका जन्मराशिदेखि वरका जन्मराशिसम्म र फेरि वरका जन्मराशिदेखि कन्याको जन्मराशिसम्म गन्दा छैटौं वा आठौं भयो भने दुवैको मृत्यु हुन्छ। नवौं वा पाँचौं भएमा सन्तानको हानि हुन्छ। दोस्रा वा बाहौं भएमा दुवै निर्धनी हुन्छन्। यसदेखि अतिरिक्त भयो भने दुवै सुखी रहन्छन् ॥३३७॥

* मृत्युषडष्टकज्ञानम् *

कन्यामेषे वृषे चापे कामालिघटकर्कटे ।
मृगसिंहे तुलामीने त्यजेन्मृत्युषडष्टके ॥३३८॥

कन्या र मेष, वृष र धन, मिथुन र वृश्चिक, कुम्भ र कर्क, मकर र सिंह, फेरि तुला र मीनमा मृत्युषडष्टक हुन्छ ॥३३८॥

* वृद्धिषडष्टकज्ञानम् *

मेषालिमकरे युग्मे कन्याकुम्भतुले वृषे ।
सिंहमीने धने कर्के षडष्टौ प्रतिवृद्धिदम् ॥३३९॥

मेष र वृश्चिक; मकर र मिथुन; कन्या र कुम्भ; तुला र वृष; सिंह र मीन; धन र कर्क यिनको परस्पर वृद्धिषडष्टक जान्नु ॥ ३३९॥

* वर्गगुणज्ञानम् *

अकचटतपयशवर्गाः खगेशमार्जारसिंहशुनाम् ।
सर्पाखुमृगावीनां निजपञ्चमवैरिणामष्टौ ॥ ३४० ॥

अवर्ग, कवर्ग, चवर्ग, टवर्ग, तवर्ग, पवर्ग, यवर्ग, शवर्ग यी आठ वर्ग हुन्छन् । यिनको वर्गसंज्ञा यस्ता प्रकारले जान्नु । अवर्ग गरुड, कवर्ग बिरालो, चवर्ग सिंह, टवर्ग श्वान, तवर्ग सर्प, पवर्ग मूषक (मूसो), यवर्ग मृग, शवर्ग मेष (भेडो) हो । यसमा आफ्ना पाँचौंको वैरी हुन्छ । जस्तै–गरुड़को साँप, बिरालाको मूसो, सिंहको हरिण, श्वानको भेड़ो, साँपको गरुड़, मूषाको बिरालो हरिणको सिंह, भेड़ाको श्वान (कुत्ता) वैरी हुन्छ, यस कारण कन्याका नामको पहिलो अक्षर जुन वर्गको हुन्छ उसैदेखि वरका वर्गको पाँचौं हुनु ठीक होइन । कन्या र वरका नामको पैह्लो अक्षर एकै वर्गको भए दुवैको परस्पर प्रीति हुन्छ ॥३४०॥

* वर्गचक्रम् *

अ इ उ ए ओ	गरुड़	१	त थ द ध न	सर्प	५
क ख ग घ ङ	मार्जार	२	प फ ब भ म	मूषक	६
च छ ज झ ञ	सिंह	३	य र ल व	मृग	७
ट ठ ड ढ ण	श्वान	४	श ष स ह	मेष	८

* नाडीविचारः *

ज्येष्ठारौद्रार्यमाम्भःपतिभयुगयुगं दास्रभं चैकनाडी
पुष्येन्दुत्वाष्ट्रमित्रान्तकवसुजलभं योनिबुध्न्ये च मध्या ॥
वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो पौष्णभं चापरास्या-
द्दम्पत्योरेकनाड्यां परिणयनमसन्मध्यनाड्यां हि मृत्युः ॥

ज्येष्ठा, मूल, आर्द्रा, पुनर्वसु, शतभिषा, पूर्वाभाद्रपद, उत्तराफाल्गुनी, हस्त, अश्विनी यी नक्षत्रको आदि नाड़ी हो; पुष्य, मृगशिरा, चित्रा, अनुराधा, भरणी, धनिष्ठा, पूर्वाषाढ़ा, पूर्वाफाल्गुनी उत्तराभाद्रपद यिनको मध्य नाड़ी हो; स्वाती, विशाखा, कृत्तिका, रोहिणी आश्लेषा, मघा, उत्तराषाढ़ा, श्रवण, रेवती यिनको अन्त्य नाड़ी हो।

फल—एकै नाड़ीमा वर कन्याको नक्षत्र भयो भने विवाहमा अशुभ हुन्छ। अरु मध्य नाड़ीमा भए मृत्यु हुन्छ ॥ ३४१ ॥

* नाड़ीचक्रम् *

अ.	आ.	पु.न.	उ.फा.	ह.	ज्ये.	मू.	श.	पू.भा.	आदिनाड़ी
भ.	मृ.	पुष्य	पू.फा.	चि.	अनु.	पू.षा.	ध.	उ.भा.	मध्यनाड़ी
कृ.	रो.	श्ले.	म.	स्वा.	वि.	उ.षा.	श्र.	रे.	अन्त्यनाड़ी

* नक्षत्रनिषेधज्ञानम् *

भामिनीजन्मनक्षत्राद्द्वितीयं पतिसम्भवम् ।
न शुभं भर्तृनाशाय कथितं ब्रह्मयामले ॥ ३४२ ॥

ब्रह्मयामलमा कहेको छ कि स्त्रीका जन्म-नक्षत्रदेखि दोस्रो नक्षत्र पतिको भयो भने विवाह शुभ हुँदैन, किन्तु पतिनाशक हुन्छ ॥३४२॥

* भकूटादिपरिहारः *

प्रोक्ते दुष्टभकूटके परिणयस्त्वेकाधिपत्ये शुभो-
ऽथोराशीश्वरसौहृदेऽपि गदितो नाड्यर्क्षशुद्धिर्यदि ।
अन्यर्क्षेशपयोर्वलित्वसखिते नाड्यर्क्षशुद्धौ तथा
ताराशुद्धिवशेन राशिवशिताभावे निरुक्तो बुधैः ॥३४३॥

उक्त प्रकार जो दुष्ट भकूट कहियो उसको परिहार यस प्रकार हुन्छ—यदि वर-कन्याका राशिको स्वामी एकै भएमा जस्तै मेष-वृश्चिकको (भौम) वृष-तुलाको (शुक्र) हुँदा विवाह शुभ हुन्छ, अरु राशिको मैत्री भएमा पनि शुभ हुन्छ, यदि नाड़ी शुद्धि नक्षत्र शुद्धि होस् अरु उक्त राशीश अंशेशको परस्पर मैत्री होस् बलवान् पनि हुन्, नाड़ीशुद्धि ताराशुद्धि होस्; एवं राशिवश्यता पनि उचित होस्ता ग्रहका शत्रुभावको दोष लाग्दैन। यहाँ (ग्रहमैत्री) मित्रषट्काष्टक (१) एकाधिपत्य (२) सबलांशेशमैत्री (३) राशिवश्यता (४) तारा-शुद्धि (५) यी षट्काष्टकको परिहार छ, यी मध्यमा एक भए पनि षट्काष्टक दोष लाग्दैन ॥३४३॥

* गणपरिहारः *

मैत्र्यां राशिस्वामिनोरंशनाथद्वन्द्वस्यापि स्याद्गणानां न दोषः
खेटारित्वं नाशयेत्सद्भकूटं खेटप्रीतिश्चापि दुष्टं भकूटम् ॥३४४॥

दुवै राशिका स्वामीको दुवै राशिका नवांशका स्वामीको मित्रता भएमा गणको दोष लाग्दैन । यदि शुभ भकूट होस् अर्थात् कन्याका जन्मराशिदेखि वरको जन्मराशि, वरको जन्मराशिदेखि कन्याको जन्म-राशि तेस्रो, चौथो, सातौं, दशौं, तेह्रौं भयो भने वर कन्याको जन्म-राशिका स्वामीहरुका शत्रुताको विनाश गर्दछ, यदि दुवै जन्मराशीश-

को परस्पर मित्रता भयो भने दुष्ट भकूटको विनाश गर्दछ ॥३४४॥

* नाडीगणदोषपरिहारः *

राश्यैक्ये चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्या न्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव ।
नाडीदोषो नो गणानां च दोषो
नक्षत्रैक्ये पादभेदे शुभं स्यात् ॥३४५॥

वर र कन्याको राशि एकै भयो, जन्म नक्षत्र भिन्नै भयो अनि फेरि नक्षत्र दुवैको एकै होस् राशि भिन्नै होस्ता, नाड़ीदोष र गणको दोष लाग्दैन। फेरि दुवैको नक्षत्र एकै होस् परन्तु चरणको भेद भयो भने मात्रै विवाह शुभ हुन्छ ॥३४५॥

* केचिन्मतेन वर्णादिदोषपरिहारः *

गणदोषो योनिदोषो वर्णदोषः षडष्टकम् ।
चत्वारि नैव दुष्यन्ति राशिमैत्री यदा भवेत् ॥३४६॥

गणदोष, योनिदोष, वर्णदोष, षडष्टक यी चारै दोष ग्रहमैत्री भयो भने पनि दोष गर्न सक्तैनन् ॥३४६॥

* पुनः परिहारः *

न वर्गवर्णो न गणो न योनिर्द्विर्द्वादशे[1] नैव षडष्टके[2] वा ।
ताराविरुद्धे नवपञ्चमे[3] वा मैत्री यदा स्याच्छुभदो विवाहः॥

वर्ग, वर्ण, गण, योनि, द्विर्दादश, षडष्टक, तारा, नवपञ्चक यी सबै दोष हुँदा पनि यदि केवल ग्रहमैत्री मात्र पनि बन्यो भने विवाह शुभदायक हुन्छ ॥ ३४७ ॥

---

१. मीन मेष, वृष मिथुन, कर्क सिंह, कन्या तुला, वृश्चिक धनु र मकर कुम्भ यी राशि 'द्विर्दादश' कहिन्छन्।

२. मेष कन्या, तुला मीन, मिथुन वृश्चिक, मकर सिंह, कुम्भ कर्क, वृष धन यी दुई-दुई राशिको 'मृत्युषडष्टक' संज्ञा हुन्छ।

३. मीन वृश्चिक, कर्क मीन, कर्क वृश्चिक, कुम्भ मिथुन, मकर कन्या यी दुइ-दुइ राशिको 'नवपंचक' संज्ञा हुन्छ।

* नवपञ्चकपरिहारः *

वरस्य पञ्चमे कन्या कन्याया नवमे वरः ।
एतत्त्रिकोणकं ग्राह्यं पुत्रपौत्रसुखावहम् ॥३४८॥

वरका राशिदेखि पञ्चम कन्याको राशि होस् कन्याका राशिदेखि नवौं राशि वरको होस्ता नवपञ्चक दोष पनि शुभ हुन्छ । अरु पुत्र पौत्रादि सबैलाई सुख दिने हुन्छ ॥ ३४८ ॥

* मङ्गलीयदोषज्ञानम् *

लग्ने व्यये च पाताले जामित्रे चाष्टमे कुजे ।
पत्नी हन्ति स्वभर्तारं भर्ता भार्यां न संशयः ॥३४९॥
एवंविधे कुजे सख्ये विवाहो न कदाचन ।
कार्यो वा गुणबाहुल्ये कुजे वा तादृशे द्वयोः ॥३५०॥

स्त्रीका जन्म लग्नमा बाह्रौं, सातौं, चौथो र आठौं स्थानमा मङ्गल होस्ता पतिलाई विनाश गर्छ त्यस्तै पतिको होस्ता स्त्री विनाश गर्छ, यी स्थानमा यदि मङ्गल होस्ता कस्तै भए पनि विवाह नगर्नु । अथवा बहुत गुण मिलेमा विवाह गर्नु । दुवै संगले मङ्गली हुन् ता शुभ हुन्छ ॥ ३४९–३५० ॥

* कस्यचिन्मतेन भौमपरिहारः *

जामित्रे च यदा सौरिर्लग्ने वा हिबुकेऽथवा ।
नवमे द्वादशे चैव भौमदोषो न विद्यते ॥३५१॥

जन्मलग्नदेखि सातौं, लग्नमा वा चौथो नवौं र अनि बाह्रौं शनैश्चर भयो भने मङ्गलको दोष लाग्दैन ॥ ३५१ ॥

* नाड्यादिदोषदानम् *

दोषापनुत्तये नाड्या मृत्युञ्जयजपादिकम् ।
विधाय ब्राह्मणांश्चैव तर्पयेत्काञ्चनादिना ॥३५२॥

हिरण्मयीं दक्षिणां च दद्याद्वर्णादिकूटके ।
गावोऽन्नं वसनं हेम सर्वदोषापहारकम् ॥३५३॥

नाड़ी दोषमा मृत्युञ्जयको जप गराएर ब्राह्मणलाई सुवर्ण (सुन) दान दिनु उचित हुन्छ । वर्णादिकूटमा अर्थात् वर्णादि दोषमा सुवर्ण दान दिनु अरू गोदान, वस्त्र-दान र सुवर्णको दान गर्नाले सर्व दोष नष्ट हुन्छ ॥ ३५२-३५३ ॥

* गुणप्रमाणेन शुभाशुभज्ञानम् *

साम्ये च वर्णोत्तमजे वरे भूर्गुणोऽथ वश्याशनके गुणार्धम्।
एकोऽरिवश्ये द्वितयं सखित्वे स्याद्वैरभक्षे गुणहानिरेव॥
ताराशुभेऽथो वरकन्ययोस्तु त्रयस्तदर्धं सदसद्वसत्वे।
महारि वैरे सममित्रतायाः खेन्दुत्रिकाम्बुप्रमिता गुणाः स्युः॥
वैरेऽरिसाम्येऽरिसुहृत्त्वकेऽपि द्वयोश्च साम्ये सममित्रतायाम्।
एकाधिपत्योभयमित्रतायां खैकद्विवह्न्यम्बुशरागुणाः स्युः॥
साम्ये च षड्नामनुजश्च देवी पत्नीशराः स्युः विपरीतके षट्।
दैव्याङ्गनाराक्षसनात्र चैको गुणोऽन्यथा खं त्वथ दुष्टकूटे॥
चेद्योनिमैत्री रमणी सुदूरं वेदानचेत्खं त्वनयोः पदैकम् ।
भूरिक्षपादैक्य अभाव इष्टे चेत्कण्टके भारिनृदूरते षट् ॥
भिन्नर्क्षराशैक्य इषून्मितः स्युस्त्वन्यस्य सप्ताथ च नाडिभेदे।
गजागुणैक्यं धृतितोऽधिकं चेत्स्त्रीकान्तयोःसौख्यकरं प्रदिष्टम्

* योनिगुणाः *

वर कन्या दुवैको वर्ण एकै होस् या वरको वर्ण उत्तम होस्ता एक गुण हुन्छ । वश्य भक्षक छ भने आधा गुण पाउँछ ।

शत्रु वश्य भएमा एक गुण पाउँछ। मित्र वश्य होस् वा सम वश्य होस् ता दुइ गुण पाउँछ।

१ वर्णगुणज्ञानाय चक्रम्

	वरस्य	विप्र	क्ष.	वै.	शू.
कन्यायाः	विप्र	१	०	०	०
	क्षत्री	१	१	०	०
	वैश्य	१	१	१	०
	शूद्र	१	१	१	१

२ वश्य गुणज्ञानाय चक्रम्

	वरस्य	च.	मा.	ज.	व.	की.
कन्यायाः	च तु	२	१	१	॥	२
	मान	१	२	१	०	०
	जल	१	॥	२	१	२
	वन	०	०	१	२	०
	कीट	१	०	१	०	२

३ ताराया गुणबोधकचक्रम्

	वरस्य	१	२	३	४	५	६	७	८	९
कन्यायाः	१	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३
	२	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३
	३	१॥	१॥	०	१॥	०	१॥	०	१॥	१॥
	४	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३
	५	१॥	१॥	०	१॥	०	१॥	०	१॥	१॥
	६	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३
	७	१॥	१॥	०	१॥	०	१॥	०	१॥	१॥
	८	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३
	९	३	३	१॥	३	१॥	३	१॥	३	३

❀ तारा गुणाः ❀

वर र कन्या दुवैको तारा शुभ होस्ता तीन गुण पाउँछ। एक तारा शुभ एक अशुभ होस्ता डेढ़ गुण पाउँछ। अन्यथा शून्य गुण।

* योनिगुणाः *

महावैर योनि होस्ता शून्य गुण पाउँछ तथा वैरमा एक गुण पाउँछ। समयोनिमा तीन गुण पाउँछ अरु मित्र योनिमा चार गुण हुन्छ।

---

४ अथात्रवरकन्ययोर्नक्षत्रमेलापके वर्णादिनाड्यन्तानामष्टकूटानांगुणस्य-संख्याज्ञानमिदम्। अथात्र योनिकूटस्य गुणज्ञानाय चक्रम्।

वरस्य

योनिः	अश्व	गज	मेष	सर्प	श्वान	मार्जा	मूष	गौ	महिष	व्याघ्र	मृग	वानर	नकुल	सिंह
अश्व	४	२	३	२	२	२	२	३	०	१	३	२	२	१
गज	२	४	३	२	२	२	२	२	३	२	२	३	२	०
मेष	३	३	४	३	२	३	२	३	३	१	३	०	३	१
सर्प	२	२	३	४	२	२	१	१	२	२	२	२	०	२
श्वान	२	२	२	२	४	१	१	२	२	१	०	२	२	१
मार्जा	२	२	३	२	१	४	०	२	२	१	२	२	२	२
मूष	२	२	२	१	१	०	४	२	२	२	२	२	२	१
गौ	३	२	३	१	२	२	२	४	३	०	३	२	३	१
महिष	०	३	३	२	२	२	२	३	४	१	२	२	२	३
व्याघ्र	१	२	१	२	१	१	२	०	१	४	१	१	२	२
मृग	३	२	३	२	०	२	२	३	२	१	४	२	२	२
वानर	२	३	०	२	२	२	२	२	२	१	२	४	२	३
नकुल	२	२	३	०	२	२	२	३	२	२	२	२	४	२
सिंह	१	०	१	२	१	२	१	१	३	२	२	३	२	४

कन्यायाः

* मैत्रीगुणाः *

५ ग्रहमैत्रिकस्वगुणज्ञानाय चक्रम्

कन्यायाः \ वरस्य	सू.	चं.	मं	बु.	गु.	शु.	श.
सू.	५	५	५	४	५	०	०
चं.	५	५	४	२	४	१	१
मं	५	४	५	१	५	३	१
बु.	४	२	१	५	१	५	४
गु.	५	४	५	१	५	१	३
शु.	०	१	३	५	१	५	५
श.	०	१	१	४	३	५	५

दुवै वर कन्याका राशिदेखि परस्पर शत्रुता होस्ता शून्य गुण हुन्छ। एक शत्रु र एक सम होस्ता एक गुण पाउँछ। एक शत्रु एक मित्र होस्ता २ गुण पाउँछ। दुवैमा सामान्य होस्ता तीन गुण पाउँछ। एक सम एक मित्र होस् ता चार गुण हुन्छ। दुवै राशिको स्वामी एकै होस् अथवा मित्रता होस् ता पाँच गुण पाउँछ॥

* गणमैत्रीगुणाः *

६ गणमैत्री गुणज्ञानाय चक्रम्

वरस्य	गणाः	देवता	मनुष्य	राक्षस
कन्यायाः	देवता	६	५	१
	मनुष्य	६	६	०
	राक्षस	५	०	६

दुवै वर र कन्याको समगण भयो भने ६ गुण पाउँछ फेरि वरको मनुष्य गण होस् कन्याको देवतागण होस्ता पाँच गुण पाउँछ। वरकन्या देवतामनुष्य भए ६ गुण पाउँछ। कन्या देवतागणकी होस् वर राक्षसगणको होस्ता एक गुण पाउँछ। उसमा अन्यथा भए अर्थात् मनुष्य राक्षस भयो भने शून्य गुण पाउँछ।

* भकूटगुणाः *

वर कन्यादेखि षडष्टकादि दुष्टभकूटहोस् परन्तु पुरुषका राशिदेखि स्त्रीका राशि दूर होस् अरु दुवैदेखि योनिमा मैत्री होस् अर्थात् योनि गुणमा मित्रता भए चार गुण हुन्छ। यो बात नहोस् ता शून्य गुण जान्नु। वर र कन्याको नक्षत्र एकै भएर चरण भेद होस् ता एक गुण हुन्छ। दुवैको नक्षत्र वा चरण अभाव होस् अर्थात् अरु अरु होस् ता पनि एकै गुण पाउँछ। दुष्टकूट होस् राशीशदेखि शत्रुता होस् अरु स्त्रीदेखि पुरुष दूर (टाढा) होस्ता छः गुण पाउँछ। नक्षत्र भिन्न होस् राशि एकै होस्ता पाँच गुण पाउँछ। यसदेखि अन्यथा होस्ता सात गुण पाउँछ।

॥ ७ राशिकूटस्य गुणबोधचक्रम् । वरस्य ॥

	राशयः	१ मे.	२ वृ.	३ मि.	४ क.	५ सिं.	६ कं.	७ तु.	८ वृ.	९ ध.	१० म.	११ कुं.	१२ मी.
कन्यायाः	मे.	७	०	७	७	०	०	०	०	०	७	७	०
	वृ.	०	७	०	७	७	०	०	७	०	०	७	७
	मि.	७	०	७	०	७	७	०	०	७	०	७	०
	क.	७	७	०	७	०	७	७	०	०	७	०	०
	सिं.	०	७	७	०	७	०	७	७	०	०	७	०
	कं.	०	०	७	७	०	७	०	७	७	०	०	७
	तु.	७	०	०	७	७	०	६	०	७	७	०	०
	वृ.	०	७	०	०	७	७	०	७	०	७	७	०
	ध.	०	०	७	०	०	७	७	०	७	०	७	७
	म.	७	०	०	७	०	०	७	७	०	७	०	७
	कु.	७	७	७	०	७	०	०	७	७	०	७	०
	मी.	०	७	०	०	०	७	०	०	७	७	०	७

* नाडीगुणः *

८ नाड़ीगुण.चक्रम्

कन्यायाः	वर	आ	म.	अं
	आ	०	८	८
	म	८	०	८
	अं	८	८	०

नाडी दुवै वर र कन्याको अन्य-अन्य (दोस्रा दोस्रै) होस्ता आठ गुण पाउँछ, एकै नाड़ी भए शून्य गुण पाउँछ। यी माथि लेखेको सबै गुण हरु जोड़दामा यदि अठारदेखि अधिक होस् ता विवाहमा शुभ हुन्छ। स्त्री पुरुषलाई सुखदायक पनि हुन्छ। अरु जो अठारदेखि कम होस् ता विवाहमा अशुभ हुन्छ पुरा अठार भएमा मध्यम जान्नु ॥ ३५४-३५९ ॥

* कस्यचिन्मतेन वर्णदोषः परिहारः *

हीनवर्णो यदा राशी राशीशो वर्णमुत्तमम् ।
तदा राशीश्वरो ग्राह्यस्तस्य राशिं न चिन्तयेत् ॥३६०॥

राशिदेखि जसको वर्ण हीन छ फेरि त्यसमा राशिस्वामीको वर्ण उत्तम भएमा विवाह शुभ हुन्छ। राशिको विचार नगर्नु राशिका स्वामीको ग्रहण गर्नु ॥ ३६० ॥

* राशीश्वरवर्णचक्रम् *

१।८	२।७	३।६	९।१२	१०।११	४	५	राशि
क्षत्रिय	ब्राह्मण	शूद्र	ब्राह्मण	शूद्र	वैश्य	क्षत्रिय	वर्ण
मं.	शु.	बु.	गु.	श.	चं.	सू.	स्वामी

* विवाहे रविचन्द्रगुरुशुद्धिचक्रम् *

रविः	चन्द्रः	गुरुः	ग्रहाः	
३।६। १०।११	३।६।७ ११	२।५।७ ९।११	शुभस्था- नानि	अत्र कन्याविवाहे कुमारस्योपनयने गुरुबलं चिन्त्यम् ॥ कुमारस्योपनयने विवाहेऽपि सूर्यबलं चिन्त्यम्, उभयोश्चन्द्रबलं चिन्त्यमिति।
१।२।५ १२।९	१।२ ५।९	१।३ १०।६	पूज्यस्था नानि	
४।८ १०	४ ८।१२	४ ८।१२	निन्दित- स्थानानि	

* वधूप्रवेशमुहूर्तः *

समाद्रि पञ्चाङ्कदिने विवाहाद्वधूप्रवेशोष्टिदिनान्तराले ।
शुभः परस्ताद्विषमाब्दमासदिनेऽक्षवर्षात्परतो यथेष्टम् ॥
ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले ।
वधूप्रवेशः सन्नेष्टो रिक्तारार्के बुधे परैः ॥३६२॥

विवाहका दिनदेखि सोह्र दिनभित्र सम दिनमा अर्थात् दोस्रो, चौथो, छैटौं, दशौं, बाह्रौं, चौधौं, सोह्रौं अनि फेरि सातौं, पाँचौं, नवौं दिन र १६ दिनपछि पैल्हा, तेस्रा, पाँचौं वर्षमा पैल्हा, तेस्रा, पाँचौं, सातौं, नवौं, एघारौं मैन्हासा वधू-प्रवेश शुभ हुन्छ। पाँच वर्ष बितेपछि आफ्नू इच्छाअनुसार जैले ल्याए पनि विषम वर्ष मासादिको विचार गरेर वधूप्रवेश गर्नु, उक्त समय मिल्न सकेन भने इच्छानुसार ल्याउनु ।

ध्रुवसंज्ञक[1] नक्षत्र, क्षिप्रसंज्ञक[2] मृदुसंज्ञक[3] तथा श्रवण, धनिष्ठा, मूल, मघा, स्वाती यी नक्षत्रमा वधू प्रवेश गर्नु शुभ हुन्छ। फेरि चौथी, नवमी, चतुर्दशी यी तिथि र रविवार भौमवार यी दिनमा अरु कुनै आचार्यका मतले बुधवारमा पनि वधूप्रवेश गर्नु अशुभ हुन्छ ॥ ३६१–३६२ ॥

* द्विरागमनमुहूर्तः *

विवाहाद्विषमे वर्षे कुम्भमेषालिगे रवौ ।
बलिन्यर्के विधौ जीवे शुभाहे·चाश्विनीमृगे ॥३६३॥
रेवतीरोहिणीपुष्ये त्र्युत्तरे श्रवणत्रये ।
हस्तत्रये पुनर्वस्वौ तथा मूलानुराधयोः ॥३६४॥

---

१. रोहिणी र तीन उत्तरा यी नक्षत्र ध्रुवसंज्ञक हुन् ।
२. हस्त, अश्विनी, पुष्य र अभिजित् यी नक्षत्र क्षिप्रसंज्ञक हुन् ।
३. मृगशिरा, चित्रा, अनुराधा र रेवती यी मृदुसंज्ञक नक्षत्र हुन् ।

कन्यामीनतुले युग्मे वृषे प्रोक्तबलान्विते ।
लग्ने पद्मदलाक्षीणां द्विरागमनमिष्यते ॥३६५॥
संमुखे दक्षिणे शुक्रे नो गच्छेत्तु कदाचन ।
गर्भिणी तु विगर्भास्यान्नवोढा वन्ध्यतामियात् ॥
बालकश्चेद्विपद्येत विगेहादपि चेद्व्रजेत् ॥३६६॥

विवाहदेखि विषम वर्षमा द्विरागमन शुभ हुन्छ । कुम्भ, मेष, वृश्चिकका सूर्य हउन् अरु सूर्य, चन्द्रमा, बृहस्पति बली हउन् अनि फेरि शुभ दिन पनि होस् । अश्विनी, मृगशिरा, रेवती, रोहिणी, पुष्य, तीनै उत्तरा, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, हस्त, चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, मूल र अनुराधा यी नक्षत्र शुभ छन् । फेरि कन्या, मीन, तुला, मिथुन, वृष यी लग्न स्त्रीहरूका द्विरागमनमा शुभ हुन्छन् । अनि संमुख र दक्षिण शुक्रमा पनि कहिल्यै न जानु । यदि गर्भिणी स्त्री गई भने विना गर्भकी हुन्छे अर्थात् गर्भ तुहाउँछे । अरु जो नवीन अर्थात् विना गर्भवाली स्त्री गई भने वन्ध्या हुन्छे, यदि बालकलाई साथमा लिएर गए बालको मृत्यु हुन्छ ॥३६३–३६६॥

❀ शुक्रपरिहारः ❀

एकग्रामे चतुष्कोणे दुर्भिक्षे राजविग्रहे ।
विवाहे तीर्थयात्रायां प्रतिशुक्रो न दोषभाक् ॥३६७॥

एक ग्राममा, चारै कोणमा अनि दुर्भिक्ष कालमा, राजाले दुःख दिएमा अनि फेरि विवाहमा अर्थात् वधूप्रवेशादिमा वा तीर्थ-यात्रा आदिमा शुक्रका संमुख र दक्षिणको दोष लाग्दैन ॥ ३६७ ॥

❀ गोत्रभेदेन शुक्रपरिहारः ❀

कश्यपेषु वशिष्ठेषु भृगावाङ्गिरसेषु च ।
भरद्वाजेषु वत्सेषु प्रतिशुक्रो न दोषदः ॥३६८॥

कश्यपगोत्र, वशिष्ठगोत्र, भृगुगोत्र, आङ्गिरसगोत्र, भरद्वाजगोत्र वा वत्स गोत्रीमा शुक्रको संमुख र दक्षिणको दोष लाग्दैन ॥३६८॥

* पुनः शुक्रपरिहारः *

पित्र्ये गृहे चेत्कुचपुष्पसंभवः स्त्रीणां न दोषः प्रतिशुक्रसंभवः ।
भृग्वङ्गिरावत्सवशिष्ठकश्यपाऽत्रीणां भरद्वाजमुनेः कुले तथा ॥

पिताका घरमा जस स्त्रीको कुच (स्तन) उठोस् वा रजस्वला होस् उस स्त्रीलाई शुक्रका सम्मुख र दक्षिणको दोष लाग्दैन । भृगु, अङ्गिरा, वत्स, वशिष्ठ, कश्यप, अत्रि र भरद्वाज यी गोत्रीहरूलाई संमुख र दक्षिण शुक्रको दोष लाग्दैन ॥३६९॥

* शुक्रान्ध परिहारः *

रेवत्यादिमृगान्ते च यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ।
तावच्छुक्रो भवेदन्धः सम्मुखे दक्षिणे शुभः ॥३७०॥

रेवतीदेखि मृगशिरासम्मका नक्षत्रमा चन्द्रमा भएका वेला शुक्र अन्ध हुन्छ । त्यो शुक्र संमुख दक्षिणादिमा शुभदायक हुन्छ ॥३७०॥

* द्वितीयप्रकारेण शुक्रान्धज्ञानम् *

यावच्चन्द्रः पूषभात्कृत्तिकाद्ये
पादे शुक्रोऽन्धो न दुष्टोग्रदक्षे ।
मध्ये मार्गं भार्गवास्तेऽपि राजा
तावत्तिष्ठेत्सम्मुखत्वेऽपि तस्य ॥३७१॥

चन्द्र नक्षत्र, रेवतीदेखि कृत्तिकाका पैल्हा चरण सम्म शुक्र अन्ध रहन्छ । उसमा यात्रा परेमा संमुख दाहिनु भए पनि शुक्रको दोष लाग्दैन । फेरि राजाका यात्रामा मध्यमार्गमा नै यदि शुक्र अस्त भयो भने राजाले त्यहीं बस्नु, जबतक शुक्र उदय हुँदैन तबतक वास गर्नु अथवा जबतक सम्मुख रहन्छ तबसम्म वास गर्नु ॥३७१॥

* दानेन शुक्रपरिहारो दीपिकायाम् *

सितमश्वं सितं छत्रं हेममौक्तिकसंयुतम् ।
ततो द्विजातये दद्यात्प्रतिशुक्रप्रशान्तये ॥३७२॥

सेता घोड़ा, सेता छाता, मोती संयुक्त सुन ब्राह्मणलाई दिनु सम्मुख दक्षिण शुक्रको दोष शान्त हुन्छ ॥३७२॥

* त्रिरागमनमुहूर्तः *

आदित्यहस्तेऽन्त्यमृगाश्विमैत्रे
तथा श्रविष्ठास्वपि वातपैत्र्ये ।
वध्वास्तृतीयं गमनं प्रशस्तं
स्याद्योगिनी शूलतमोविशुद्धौ ॥३७३॥

पुनर्वसु, हस्त, रेवती, मृगशिरा, अश्विनी, अनुराधा, धनिष्ठा, स्वाती, मघा यी नक्षत्रमा वधूको त्रिरागमन (तेस्रोबार मैताल्याउनु) शुभ हुन्छ । योगिनी, दिशाशूल र राहुको शुद्धि पनि हुनु आवश्यक छ ॥३७३॥

* त्रिरागमने मासिकराहुविचारः *

आद्येऽर्के भ्रमतो राहुः पूर्वाशादिक्चतुष्टये ।
संमुखे दक्षिणे त्याज्यस्तृतीयागमने स्त्रियाः ॥३७४॥

मेष राशिका सूर्यदेखि पूर्वादि चारै दिशामा राहु बस्तछ, त्यो स्त्रीहरुका सम्मुख र दाहिने वर्जित हुन्छ, उदाहरण चक्रमा छ ॥३७४॥

* मासिकराहुवासचक्रम् *

पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	राहुदिशा वासः
मेष, सिंह धन	वृष, कन्या, मकर	मिथुन, तुला कुम्भ	कर्क, वृश्चिक मीन	सूर्य-राशि

❀ राहुफलम् ❀

अग्रे राहौ च वैधव्यं दक्षिणे दुःखदो भवेत् ।
पृष्ठे पुत्रवती नारी वामे सौभाग्यशालिनी ॥३७५॥

संमुख राहु भए विधवा हुन्छे, दाहिने भए दुःख पाउँछे, पछाडि भए पुत्रवती हुन्छे, वाजा परे सौभाग्यशालिनी हुन्छे ॥३७५॥

* कस्यचिन्मतेन त्रिमासिकराहुज्ञानम् *

गमोक्ततिथ्यादिषु कारयेद् बुधो वध्वास्तृतीयं पतिवेश्मनो गमम्।
तत्रालितस्त्रि त्रिभसंस्थिते रवौ प्रागादि राहुर्न शुभोऽग्रदक्षे ॥

यात्राका तिथ्यादिमा पतिका घर वधूप्रवेश तेस्रा वार जाँदा वृश्चिकका सूर्यदेखि तीन तीन महीनामा राहु पूर्वादि चारै दिशामा वाम गर्दछ, त्यो राहु संमुख र दाहिने वर्जित हुन्छ ॥३७६॥

❀ त्रिमासिकराहुचक्रम् ❀

पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	राहुदिशा
वृश्चिक, धन, मकर	कुम्भ मीन, मेष	वृष, मिथुन, कर्क	सिंह, कन्या, तुला	सूर्य-राशि

❀ गृहारम्भमुहूर्तः ❀

मृगे धातृचित्रानुराधोत्तरान्त्ये धनिष्ठाकरस्वातिपुष्याम्बुपेषु।
नभोमार्गवैशाखपौषे तपस्ये समन्दे शुभाहे गृहारम्भणं सत्॥

मृगशिरा, रोहिणी, चित्रा, अनुराधा, तीनै उत्तरा, रेवती, धनिष्ठा, हस्त, स्वाती, पुष्य, शतभिषा यी नक्षत्र गृहारम्भमा शुभ हुन्। फेरि श्रावण, मार्गशीर्ष, वैशाख, पौष, फाल्गुन, यी मास शुभ हुन् तथा शनैश्चर-समेतका शुभ दिन हुनुपर्छ ॥३७७॥

* गृहारम्भे भूमिलक्षणम् *

श्वेता शस्ता द्विजेन्द्राणां रक्ता भूमिर्महीभुजाम् ।
विशां पीता च शूद्राणां कृष्णाऽन्येषां तु मिश्रिता ॥३७८॥

सफेद (सेतो) भूमि ब्राह्मणलाई श्रेष्ठ हो, अरु क्षत्रियलाई लालवर्ण, वैश्यलाई पीतवर्णको, शूद्रलाई कृष्णवर्णको भूमि श्रेष्ठ हो। अरु वर्णलाई मिश्रित अर्थात् मिलेको भूमि शुभ हुन्छ ॥३७८॥

* ग्रहविचारः *

भौमार्करिक्तामाद्यूने चरोनेङ्गे विपञ्चके ।
व्यष्टयान्त्यस्थैः शुभैर्गेहारम्भस्त्र्यायारिगै खलैः ॥३७९॥

गृहारम्भमा मङ्गल, रविवार, रिक्तातिथि, चर लग्न, पञ्चक यी सम्पूर्ण वर्जित हुन् । तथा आठौं बाह्रौं शुभ-ग्रह अशुभ हुन्छ । अरु तेस्रो, एकादश, छैठौं पापग्रह शुभ हो ॥३७९॥

* गृहारम्भचक्रम् *

गेहाद्यारम्भेऽर्कभाद्वत्सशीर्षे रामैर्दाहो वेदभैरग्रपादे ॥
शून्यं वेदैः पृष्ठपादे स्थिरत्वं रामैः पृष्ठे श्रीर्युगे दक्षकुक्षौ ३८०
लाभोरामैःपुच्छगैःस्वामिनाशो वेदैर्नैःस्वं वामकुक्षौ मुखस्थैः
रामैःपीडा सन्ततं वार्कधिष्ण्याद्दश्वैरुद्रैर्दिग्भिरुक्तं ह्यसत्सत् ।

सूर्यका नक्षत्रदेखि गृहारम्भको वत्स चक्र विचार गर्नु । तीन नक्षत्र वत्सका शीर्षमा दिनु त्यसको फल दाहकारक हुन्छ, अरु चार नक्षत्र अग्रपादमा दिनु त्यसको फल स्थिरता हो। अरु तीन नक्षत्र पृष्ठमा दिनु त्यसको फल लक्ष्मीप्रद हो। फेरि अरु चार नक्षत्र दाहिने कोखामा दिनु त्यको फल लाभप्रद हो । फेरि तीन नक्षत्र पुच्छरमा दिनु त्यसको फल स्वामि-नाशक हुन्छ । अरु चार नक्षत्र बाआ कोखामा दिनु त्यसको फल निःस्वताकारक अर्थात् दरिद्रता होला । अरु बाँकी तीन नक्षत्र मुखमा दिनु त्यसको फल संन्तानपीड़क हुन्छ अथवा सूर्यका नक्षत्रदेखि सात नक्षत्र अशुभ हो । फेरि एघार शुभ हो । फेरि दश अशुभ हो यसै क्रमले जान्नु ॥३८१॥

* गृहारम्भचक्रन्यासः सूर्यभात् *

शीर्ष	अग्र पाद	पृष्ठ्य पाद	पृष्ठ	दक्षिण कुक्षि	पुच्छ	वामकुक्षि	मुख	अङ्ग
३	४	४	३	४	३	४	३	नक्षत्र
दाह	शून्य	स्थिरता	लक्ष्मी	लाभ	स्वामि नाश	निर्धनता	पीड़ा	फल

* पुनश्चक्रम् *

७	११	१०	नक्षत्र
अशुभ	शुभ	अशुभ	फल

* ग्रामस्य ऋणधनविचारः *

स्ववर्गं द्विगुणं कृत्वा परवर्गेण संयुतम् ।
अष्टभिस्तु हरेद्भागं योऽधिकः स ऋणी भवेत् ॥३८२॥

अवर्ग आदि जो आठ वर्ग विवाहमा कहिए उसैदेखि ग्रामको ऋण धन विचार गर्नु । आफ्ना नामका वर्गलाई दूना गरेर फेरि त्यसलाई ग्रामका अङ्कमा जोडिदिनु, त्यसमा आठको भाग दिनु जो शेष बच्छ त्यसलाई अलग राखेर फेरि ग्रामका वर्गाङ्कलाई दूना गर्नु नाउँका वर्गाङ्कमा जोड़ीदिनु उसमा आठको भाग दिनु जो शेषाङ्क बच्छ त्यसलाई अलग राखनु, दुवै अङ्क हेर्नु जो अधिक हुन्छ सो ऋणी हुन्छ जो कम (थोर) हो सो धनी हुन्छ ।

जस्तै—ग्रामको नाउँ कास्की र मालिकको नाऊँ भास्कर छ । कास्कीको वर्ग २ नाउँको वर्ग ६ भयो ग्रामका अङ्कलाई दुना गर्दा ४ भयो नाऊँको अङ्क जोड़दा १० भयो, आठले शेष गर्दा २ शेष बच्यो। अब फेरि नामका अङ्कलाई दूना गर्दा १२ भयो ग्रामको अङ्क जोड़दा १४ भयो ८ ले भाग दिंदा ६ रह्यो । यी दुवै शेषांक मध्ये नाउँका अंक अधिक (घेर) भयो। यस निमित्त भास्करको अंक घेर भयो ऋणी भयो, कास्की धनी भएकाले कास्कीमा भास्करलाई जुरेन ॥३८२॥

* गृहारम्भे राहुमुखचक्रं[1] पूर्वोक्तम् *

ईशान	वायव्य	नैर्ऋत्य	आग्नेय	दिशा
सिंह, कन्या, तुला	वृश्चिक, धन, मकर	कुम्भ, मीन, मेष	वृष, मिथुन कर्क	सूर्य-राशि

जुन दिशामा मुख छ उसैका पहिला दिशामा खात हुन्छ। त्यसमा खन्नु शुभ हुन्छ, फेरि पूर्वोक्त भूमिसुप्त[2] पनि विचार्नु पर्छ।

* परहस्तगतयोगज्ञानम् *

द्यूनाम्बरे यदैकोऽपि परांशस्थो ग्रहो गृहम्।
अब्दान्तः परहस्तस्थं कुर्याच्चेद्वर्णपोऽबलः ॥३८३॥

घरका प्रारम्भ कालमा एक पनि ग्रह शत्रुका नवांशमा स्थित होस् त त्यो घर एक वर्ष भित्र बनाउनेका हातदेखि दोस्राका हातमा जान्छ। परन्तु उसका वर्णको स्वामी बलवान् होस्ता शुभ हुन्छ अर्थात् शुक्र बृहस्पति ब्राह्मणका स्वामी हुन्, मङ्गल, सूर्य क्षत्रियका स्वामी हुन् अरु चन्द्रमा वैश्यका स्वामी हुन् ॥३८३॥

* रक्षोभूतयुतयोगः *

अजैकपादहिर्बुध्न्यशक्रमित्रानिलान्तकैः।
समन्दैर्मन्दवारे स्याद्रक्षोभूतयुतं गृहम् ॥३८४॥

शनिवार युक्त पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद, ज्येष्ठा, अनुराधा, स्वाती, भरणी यी नक्षत्रमा शनिवारका दिन आरम्भ गरेका घरमा राक्षस, भूतको निवास रहन्छ ॥३८४॥

* ग्रामवासफलम् *

ग्रामो यत्र भवेदृक्षे तदाद्याः सप्त मस्तके।

१—पहिले यसै प्रकरणमा 'देवालये गेहविधौ' इत्यादि श्लोक द्वारा राहुका वास आदिको व्याख्या गरिसकेको छ।

२—यसको विवरण पनि राहुवासका पहिले 'प्रद्योतनात्पञ्च' इत्यादि श्लोक द्वारा यसै प्रकरणमा उल्लेख भएको छ।

पृष्ठे सप्त हृदि सप्त सप्त पादे च तारकाः ॥३८५॥
मस्तके च धनी मान्यः पृष्ठे हानिश्च निर्धनः ॥
हृदये सुखसंपत्तिः पादे पर्यटनं फलम् ॥३८६॥

ग्रामका नक्षत्रदेखि सात नक्षत्र ग्रामका मस्तकमा राख्नु अरु सात नक्षत्र पीठमा दिनु अरु सात हृदयमा स्थापित गर्नु, अरु बाँकी सात नक्षत्र चरणमा दिनु ॥३८५-३८६॥

फल—आफ्नु नक्षत्र ग्रामका मस्तकमा पऱ्यो भने धनी हुन्छ, ग्राममा संतान पाउँछ। पीठमा परे हानि हुन्छ, अरु निर्धनी पनि हुन्छ, हृदयमा परोस्ता सुख सम्पदा र चरणमा परे विदेशमा भ्रमण गराउँछ ॥

* ग्रामराशिविचारः *

एकभे सप्तमे ग्रामे वैरं हानिस्त्रिषष्ठगे ।
तुर्याष्टद्वादशे रोगः शेषे स्थाने सुखं भवेत् ॥३८७॥

आफ्ना नाम राशिदेखि ग्रामको राशि एकै होस् वा सातौं होस् ता विरोध हुन्छ, तेस्रो, छैठौं होस्ता हानि होला, चौथो आठौं बाह्रौं होस्ता रोग होला अरु शेष स्थानमा सुखकारक हुन्छ ॥३८७॥

* ग्रामे निवासदिग्विचारः *

मध्ये ग्रामस्य गोद्वन्द्वनक्रसिंहाख्यराशयः ।
मीनालिकन्यकाः पूर्वे दक्षिणे कर्कराशिकः ॥३८८॥
धन्विनः पश्चिमे मेषस्तुलाकुम्भस्तथोत्तरे ।
नो वसेयुर्नराः सौख्यधनलाभात्मजार्थिनः ॥३८९॥

वृष, मिथुन, मकर र सिंह राशिले नगरका मध्यमा निवास नगर्नु। मीन, वृश्चिक, कन्या राशिले पूर्व, कर्क राशिले दक्षिण, धनराशिले पश्चिम, बाँकी मेष, तुला र कुम्भले नगरका उत्तर दिशामा निवास नगर्नू। जो मनुष्यले सुख धन र सन्तानादिको इच्छा गर्दछन् उनले उपरोक्त दिशामा निवास गर्नु उचित हुँदैन ॥३८९॥

वैनतेयमुखा वर्गा बलिष्ठाः पूर्वतः क्रमात् ।
स्वदिशायां गृहं श्रेष्ठं पञ्चम्यां दिशि मृत्युदाः ॥३८०॥

पूर्व आदि आठ दिशामा क्रमैले गरुड़ आदि आठ वर्ग उत्तरोत्तर बली हुन्छन् । यो विषय तल लेखेका चक्रबाट राम्रोसित विदित हुन्छ । जुन वर्गको जो दिशा हो त्यै श्रेष्ठ हुन्छ, परन्तु आफूदेखि पाँचौं दिशालाई मृत्युदायक सम्झनु ॥३९०॥

* वर्गदिशाश्रेष्ठचक्रम् *

गरुड़	विडाल	सिंह	श्वान	सर्प	मूषक	मृग	मेष	वर्ग
पूर्व	आग्नेय	दक्षिण	नैऋत्य	पश्चिम	वायव्य	उत्तर	ईशान	दिशा
अ	क	च	ट	त	प	य	श	वर्ण
इ	ख	छ	ठ	थ	फ	र	ष	वर्ण
उ	ग	ज	ड	द	ब	ल	स	वर्ण
ए	घ	झ	ढ	ध	भ	व	ह	वर्ण
ओ	ङ	ञ	ण	न	म	०	०	वर्ण
१	२	३	४	५	६	७	८	वर्णाङ्क
०	०	०	०	०	०	०	०	०

* पिण्डज्ञानम् *

एकोनितेष्टर्क्षहताद्भितिथ्यो रूपोनितेष्टायहतेन्दुनागैः ।
युक्ता धनैश्चापि युता विभक्ता भूपाश्विभिः शेषमितो हि पिण्डः
स्वेष्टायनक्षत्रभवोऽथ दैर्घ्यहृ-
त्स्याद्विस्तृतिर्विस्तृतिहृच्च दीर्घता ॥
आया ध्वजो धूमहरिश्वगोखरे-
भध्वांक्षकाः पिण्ड इहाष्टशेषिते ॥३९२॥

विवाहमा वर-कन्याको जन्म नक्षत्रदेखि मेलापकको विचार गरिए

जस्तै ग्राम आदिका निवासमा पनि ग्रामका प्रसिद्ध नामदेखि र निवास गर्नेका प्रसिद्ध नामदेखि विचार गर्नुपर्छ। ग्रामका नाम नक्षत्र-लाई इष्ट मानेर उसै इष्ट नक्षत्रका संख्यामा एक घटाई दिनु र शेष-लाई एकसय बाउन्नले (१५२) गुणा गर्नु अनि त्यसलाई अलग राखेर आफ्ना इष्टमा एक घटाई दिनु र त्यसलाई एकासी (८१) ले गुणा गर्नु अब दुवै अङ्कहरुलाई जोड़ेर त्यसमा सत्र अरु जोड़ी दिनु र त्यसमा २१६ को भागदिनु शेष पिण्ड (क्षेत्रफल) हुन्छ। पिण्डका अङ्कमा अर्थात् जसमा २१६ को भाग दिएको छ त्यै अङ्क इष्ट नक्षत्रको हो। त्यसमा कल्पित हातका लम्बाइको भाग दिनाले लब्धि चौड़ाइ आउँछ, चौड़ाइको भाग दिनाले लम्बाइ सिद्ध हुन्छ। शेषाङ्कलाई चौबीस (२४) ले गुणा गरेर पूर्वोक्त प्रकारले भाग दिंदा लम्बाइ चौड़ाइको अंगुल निस्कन्छ। कमती-बढ़ती लम्बाइ चौड़ाइ गर्न चाहेका अङ्कमा २१६ बराबर गर्नु र त्यसमा भाग दिएर आफ्ना कार्यार्थिको लम्बाइ चौड़ाइ निकाल्नु। यो माथिबाट ज्ञान हुन्छ। फेरि पिण्डमा ८को भाग दिनाले लब्ध ध्वजादिक आय हुन्छ, क्रमैले नाम—ध्वज १ धूम २ हवि ३ श्वान ४ गो ५ खर ६ हात्ती ७ काक ८ यही क्रमले शेषाङ्कमा आठ आय जान्नु ॥३९१–३९२॥

* आयप्रकारस्तथा द्वारप्रकारः *

ध्वजादिकाःसर्वदिशि ध्वजे मुखं कार्यं हरौ पूर्वयमोत्तरे तथा।
प्राच्यां वृषे प्राग्यमयोर्गजेऽथवा पश्चादुदक्पूर्वयमे द्विजादितः॥

पूर्वोक्त ध्वज आयलाई चारै दिशामा द्वार प्रसिद्ध हुन्छ। फेरि सिंहायको मुख, पूर्व दक्षिण-उत्तरमा प्रसिद्ध हुन्छ। अरु वृषायको पश्चिम मुखको द्वार प्रधान हुन्छ। गजायको पूर्व दक्षिण मुख प्रधान हुन्छ अथवा ब्राह्मणले पश्चिम मुख, क्षत्रियले उत्तर मुख, वैश्यले पूर्व मुख, शूद्रले उत्तर मुखको द्वार (दैलो) गर्नु शुभ हुन्छ ॥३९३॥

* द्वितीयप्रकारेणायज्ञानम् *

विस्तारगुणितं दैर्घ्यं गृहक्षेत्रफलं लभेत् ।
तत्पृथग्वसुभिर्भक्तं शेषमायोध्वजादिकः ॥३९४॥
ध्वजो धूम्रोऽथ सिंहःश्वा सौरभेयः खरो गजः ।
ध्वांक्षश्चैव क्रमेणैतदायाष्टकमुदीरितम् ॥३९५॥
ध्वजे कृतार्थो मरणञ्च धूमे सिंहे जयश्चाथ शुनि प्रकोपः ॥
वृषेच राज्यं च खरे च दुःखं ध्वांक्षे मृतिश्चैव गजे सुखंस्यात्॥
ब्राह्मणस्य ध्वजो ज्ञेयो सिंहो वा क्षत्रियस्य च ।
वृषभश्चैव वैश्यस्य सर्वेषां तु गजः स्मृतः ॥३९७॥

कल्पित लम्बाइ-चौड़ाइलाई अथवा चौड़ाइ-लम्बाइलाई आपसमा गुणन गर्नाले क्षेत्रफल हुन्छ। फेरि उसैमा आंठको भाग दिनाले जो बाँकी रहन्छ त्यो ध्वज आदि आय हुन्छ। ध्वज १, धूम २, सिंह ३, श्वान ४, वैल ५, खर ६, हात्ती ७, काक ८ यो आठ आय क्रमैले जान्नु ।

फल—ध्वजसंज्ञक आयको फल कृतार्थ अर्थात् प्रसन्नता हुन्छ, धूमको फल मरण हुन्छ, सिंहायको फल जयकारक हुन्छ, श्वान आयको फल कोप-कारक हुन्छ, वृषको फल राज्यदायक हुन्छ, खर आयको फल दुःखप्रद हुन्छ। ध्वांक्ष आयको फल मृत्युदायक हुन्छ, गजायको फल सुखप्रद हुन्छ। ब्राह्मण-वर्णको ध्वजाय, क्षत्रियको सिंहाय र वैश्यको वृषाय शुभ हुन्छ, फेरि संपूर्ण वर्ण (चारैवर्ण) लाई गजाय शुभ हुन्छ ॥ ३९४–३९७ ॥

* इष्टर्क्षज्ञानम् *

पुष्याश्विनीवारुणपूर्वभाद्रमित्राणि पूर्वोत्तरहस्तचित्रा ।
ज्येष्ठार्यमामित्रशशाङ्कमूलकर्णो धनिष्ठाभगभं मघा च ॥

श्लेषान्त्यपूभान्त्यमथाम्बुपेशमूलेन्दुपौष्णोत्तरभाद्रभानि।
अश्वादिनक्षत्रसमुद्भवानामिष्टर्क्षभानां क्रमशो गृहेषु ॥

अश्विन्यादि सत्ताइसै नक्षत्रको इष्टर्क्ष यही चक्रका क्रमले जान्नु। जस्तै अश्विनी नक्षत्र जसका नामको नक्षत्र छ, उसको इष्टर्क्ष पुष्य नक्षत्र भयो। उसको अंक आठ भयो। भरणीको अश्विनी १ इष्टर्क्ष हो। शेष चक्रवाट जान्नू॥ ३९८–३९९ ॥

* इष्टर्क्षचक्रम् *

अ.	भ.	कृ.	रो.	मृ.	आ.	पुन.	पुष्य.	श्ले.	नक्षत्र
पुष्य ८	अ. १	श. २४	पू.फा. २५	अनु. १७	पू.फा. ११	उ.फा. १२	ह. १३	चि. १४	इष्टर्क्ष
म.	पू.फा.	उ.फा.	ह.	चि.	स्वा.	वि.	अ.	ज्ये.	नक्षत्र
ज्ये. १८	उ.फा. १२	अनु. १७	मृ. ५	मू. १९	श्र. १२	ध. २३	पू.फा ११	म. १०	इष्टर्क्ष
मू.	पू.षा.	उ.षा.	श्र.	ध.	श.	पूभा.	उ.भा.	रे.	नक्षत्र
श्ले. ९	रे. २७	पू.भा. २५	रे. २७	श. २४	मू. १९	मृ. ५	रे. २७	उ.भा. २६	इष्टर्क्ष

* खननप्रकारः *

जलान्तं प्रस्तरान्तं वा पुरुषान्तमथापि वा।
क्षेत्रं संशोध्य चोद्धृत्य शल्यं सदनमारभेत् ॥४००॥

जलान्तसम्म अथवा जहाँ पत्थर (ढुंगो) मिलेको छ वहाँसम्म अथवा एक पुरुष लामु गहराऽसम्म खनेर जगा शुद्ध गर्नु अरु शल्य अर्थात् हाड आदि निकालेर घर बनाउनु उचित हुन्छ ॥

* शुभाशुभभूमिज्ञानम् *

खन्यमाने यदा क्षेत्रं पाषाणः प्राप्यते तदा।
धनायुश्चिरता वै स्यादिष्टकासु धनागमः ॥४०१॥

कपालाङ्गारकेशादौ व्याधिना पीडितो भवेत् ॥४०२॥

क्षेत्र खनेपछि ढुंगो निक्ले धन आयुको वृद्धि होला। ईंट निक्ले धनप्राप्ति होला। कपाल, कोइला केश आदि निक्ले रोग लाग्नेछ४०२

* गृहस्थानविचारः *

स्नानस्य पाकशयनास्त्रभुजेश्च धान्य-
भाण्डारदैवतगृहाणि च पूर्वतः स्युः ॥
तन्मध्यतस्तु मथनाज्यपुरीषविद्या-
भ्यासाख्यरोदनरतौषधिसर्वधाम ॥ ४०३ ॥

पूर्व दिशामा स्नान-गृह, आग्नेयमा पाकगृह अर्थात् भान्सा-घर, दक्षिणमा शयन-गृह, नैर्ऋत्यमा शस्त्र-गृह, पश्चिममा भोजन-गृह, वायव्यमा धान्य-संग्रह-गृह, (ढुकुटी) उत्तरमा भाण्डार गृह अर्थात् भाँडा राख्ने आदि, ईशानमा देवता-गृह हुनुपर्छ। यी सबैका बीचमा क्रमैले दधि-मथन-गृह, घृत-संग्रह-गृह, पुरीषगृह (टट्टी-घर) र विद्या-भ्यासको घर, रोदन-गृह, रति-गृह तथा औषध-गृह र सर्वधाम-गृह यी सबै हुनुपर्छ। यो बात सबै तल 'गृह-चक्र' बाट जान्नू ॥ ४०३ ॥

* गृहचक्रम् *

पूर्व	आ-ग्नेय	दक्षिण	नैर्ऋत्य	पश्चिम	वायव्य	उत्तर	ईशान	दिशा
स्नान गृह	पाक गृह	शयन गृह	शस्त्र गृह	भोजन गृह	धान्य-संग्रह गृह	भा-ण्डार गृह	देवता गृह	स्थान
दधिमथन	घृत	पुरीष	विद्या	रोदन	रति	औषध	सर्वधाम	मध्यस्थानगृह

* गृहायुर्ज्ञानम् *

जीवार्कविच्छुक्रशनैश्चरेषु लग्नारिजामित्रसुखत्रिगेषु ।

स्थितिः शतं स्याच्छरदां सितार्करेज्येतनुत्र्यङ्गसुते शते द्वे॥
लग्नाम्बरायेषु भृगुज्ञभानुभिःकेन्द्रे गुरौ वर्षशतायुरालयम्॥
बन्धौ गुरुर्व्योम्नि शशी कुजार्कजौ
लाभे तदाऽशीतिसमायुरालयम् ॥
स्वोच्चे शुक्रे लग्नगे वा गुरौ वेश्मगतेऽथवा ।
शनौ स्वोच्चे लाभगे वा लक्ष्म्या युक्तं चिरं गृहम् ॥४०६॥

गृहारम्भका समय लग्नमा बृहस्पति, छैटौं सूर्य, बुध सातौं, शुक्र चौथो, शनि तेस्रो होस्ता गृहको आयु सय (१००) वर्षको हुन्छ ।

शुक्र लग्नमा, सूर्य तेस्रो, मङ्गल छैटौं, बृहस्पति पाँचौं होस्ता घरको आयु दुइ सय (२००) वर्षको हुन्छ ।

लग्नमा शुक्र, दशौं बुध, एघारौं सूर्य, लग्नलाई छोड़ेर केन्द्र अर्थात् ४।७।१० मा बृहस्पति होस्ता सय (१००) वर्षको आयु होला ।

फेरि बृहस्पति चौथो, चन्द्रमा दशौं, मङ्गल, शनैश्चर एघारौं होस्ता त्यो घरको अस्सी ८० वर्षको आयु हुनजान्छ ।

उच्च शुक्र अर्थात् मीनराशिको भएर लग्नमा बसोस् बृहस्पति चौथो, शनैश्चर पनि उच्चको अर्थात् तुलाको भएर एघारौं होस्ता त्यो घर लक्ष्मीयुक्त चिरंजीवी होला ॥४०४–४०६॥

* नाशयोगः *

गृहेशतत्स्त्रीसुखवित्तनाशोऽर्केन्दुजीज्यशुक्रे विबलेऽस्तनीचे ।
कर्तुःस्थितिर्नो विधुवास्तुनोर्भे पुरःस्थिते पृष्ठगते खनिःस्यात्॥

गृहारम्भ कालमा सूर्य, चन्द्रमा, बृहस्पति, शुक्र निर्बल, अस्त किंवा नीचका भए क्रमैले गृहेश, स्त्री, सुख, धनको नाश गर्छ । अरू

चन्द्रनक्षत्र द्वारका संमुख पऱ्यो भने कर्ता (घर बनाउने) को स्थिति रहँदैन । पछाडि परे भने खन्नु पर्छ ।

* चन्द्रनक्षत्रज्ञानम् *

कृत्तिका आदि सात-सात नक्षत्र पूर्व आदि चारै दिशामा वास गर्छन् । गृहको द्वार पहिले निश्चित गरेर विचार गर्नु । नीव (चर) दिने बेलामा यो विचार गर्नु कि नीव अर्थात् चरको नक्षत्र कुन दिशामा छ त्यो द्वारका संमुख र दाहिने शुभ हुन्छ । तथा बायाँ र पछाड़ि अशुभ हुन्छ ॥ ४०७ ॥

* गृहनामज्ञानम् *

दिक्षु पूर्वादितः शाला ध्रुवा भूद्वीकृतागजाः ।
शालाध्रुवाङ्कसंयोगः सैको वेश्मध्रुवादिकम् ॥४०८॥
ध्रुवधान्ये जयनन्दौ खरकान्तमनोरमम् ।
सुमुखं दुर्मुखोग्रं च रिपुदं धनदं क्षयम् ॥४०९॥
आक्रन्दं विपुलं ज्ञेयं विजयं चेति षोडश ।
गृहं ध्रुवादिकं ज्ञेयं नामतुल्यफलप्रदम् ॥४१०॥

पूर्व आदि चारै दिशामा शालाका अङ्क क्रमैले जोड़िदिनु । पूर्वमा १, दक्षिण २, पश्चिममा ४ उत्तरमा ८ । जुन दिशामा शाला छ उसै दिशाको अङ्क जोड़ेर एक अरु जोड़िदिनु जति अङ्क हुन्छ त्यै ध्रुव १, धान्य २, जय ३, नन्दन ४, खर ५, कान्त ६, मनोरम ७, सुमुख ८, दुर्मुख ९, उग्र १०, रिपुद ११, धनद १२, क्षय १३, आक्रन्द १४, विपुल १५ र विजय १६ यी सोह्र नाम छन् । यिनको फल नामकै तुल्य जान्नू ॥ ४०८–४१० ॥

---

*—चन्द्रमा र वास्तु नक्षत्र जान्ने रीत मुहूर्तचिन्तामणिमा विशदरूपले वर्णन गरेको छ ।

* गृहाख्यशुभाशुभफलचक्रम् *

ध्रुव	धान्य	जय	नन्द	खर	कान्त	मनोरम	सुमुख	गृह
१	२	३	४	५	६	७	८	नाम
शुभ	शुभ	शुभ	शुभ	अशुभ	शुभ	शुभ	शुभ	फल
दुर्मुख	उग्र	रिपुद	धनद	क्षय	आक्रन्द	विपुल	विजय	गृह
९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	नाम
अशुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	शुभ	फल

* अंशफलज्ञानम् *

भं नागतष्टं व्यय ईरितोऽसौ ध्रुवादिनामाक्षरयुक्स पिण्डः।
तष्टो गुणैरिन्द्रकृतान्तभूपाह्यंशा भवेयुर्न शुभोऽन्तकोऽत्र॥

पूर्व कहेका इष्ट नक्षत्रका संख्यामा आठको भाग दिनाले जो शेष बच्छ त्यो व्यय कहिन्छ। त्यसको प्रयोजन यो हो कि आयका अपेक्षा न्यून व्ययवाला घर शुभ हुन्छ, व्ययमा ध्रुवादिक नामको अक्षर जोड्नु र त्यसै अङ्कमा पिण्ड जोड़िदिनु, उसमा ३ (तीन) को भागदिनु एक शेप रहेमा इन्द्रको अंश, दुइ शेप बचेमा यमराजको अंश र तीन बचेमा राजाको अंश हुन्छ। जुन घरमा यमको अंश रहन्छ त्यो घरमा शुभ कहिल्यै पनि हुँदैन।

* ध्रुवादिका नामाक्षर जान्ने उपाय *

ध्रुव, धान्य, जय, नन्द, खर, कान्त यिनको नाममा दुइ अक्षर मनोरममा चार अक्षर, सुमुख वा दुर्मुखमा तीन अक्षर, उग्रमा दुइ अक्षर, रिपुदमा तीन अक्षर, धनदमा तीन अक्षर, क्षयमा दुइ अक्षर; आक्रन्द, विपुल र विजयमा तीन अक्षर हुन्छ॥ ४११॥

* पृथ्वीशोधनप्रकारः *

कुण्डार्थपृथ्वीपरिशोधहेतवे प्रष्टुर्मुखाद्यः प्रथमं स्फुटीभवेत्।
वर्गादिवर्णः किल तद्दिशि स्मृतं शल्यं मुनीन्द्रैर्हयैस्तु मध्यतः

नयाँ घर बनाउनका लागि प्रथम पृथ्वी शोधन गर्नु। प्रश्नकर्ताका मुखबाट जो आदि अक्षर निक्लन्छ उसदेखि प्रश्नको विचार गर्नु। अवर्गादि गरिएका जो आठ वर्ग छन् तीनदेखि पूर्वादि आठ दिशामा शल्य क्रमैले जान्नु। ह, प, य, यी अक्षर मध्यस्थ (माझमा) रहने जान्नु।४१२।

* शल्यज्ञानार्थचक्रम् *

	ई०	पू०	आ०	
	श	अ	क	
उ	य	ह प य	च	द
	प	त	ट	
	वा०	प०	नै०	

स्मृत्वेष्टदेवतां प्रष्टुर्वचनस्याद्यमक्षरम्।
गृहीत्वा तु ततः शल्याशल्यं सम्यग्विचार्यते ॥४१३॥

पहिले प्रश्नकर्ताले आफ्ना इष्ट देवताको स्मरण गरेर अनिपछि प्रश्न गर्नु। प्रश्नका आदि अक्षरदेखि शल्याशल्यको विचार गर्नु ॥४१३॥

* प्रश्नाक्षरफलानि *

पृच्छायां यदि अः प्राच्यां नरशल्यं तदा भवेत्।
सार्द्धहस्तप्रमाणेन तच्च मानुषमृत्युकृत् ॥४१४॥

प्रष्टाका मुखदेखि आदि अक्षर अवर्गको निस्क्यो भने पूर्व दिशामा डेढ़ हात गहिरो खन्दा मनुष्यको हाड निक्लन्छ। त्यसको फल मृत्युकारक जान्नु ॥४१४॥

आग्नेय्यां दिशि कः प्रश्ने खरशल्यं करद्वये।
राजदण्डो भवेत्तत्र भयं नैव निवर्त्तते ॥४१५॥

पहिलो अक्षर कवर्गको निक्लेमा आग्नेय कोणमा दुइ हात गैह्रो खन्दामा गधाको हाड़ निक्लन्छ, त्यसले राजदण्डका भयले कैल्है पनि निवृत्त हुन पाउँदैन ॥४१५॥

याम्यायां दिशि चः प्रश्ने तदा स्यात्कटिसंस्थितम्।
नरशल्यं गृहे तस्य मरणं चिररोगतः ॥४१६॥

आदिको अक्षर चवर्गको उच्चारण होस्ता दक्षिण दिशामा कमरका बराबर गहिरो खन्दा मनुष्यको हाड निक्लन्छ। त्यसले चिरकाल (धेरै दिन) सम्म रोगाएर (मालिकको) मर्नु पर्छ ॥४१६॥

नैर्ऋत्यां यदि टः प्रश्ने सार्द्धहस्तादधः स्थले ।
शुनोऽस्थि जायते तत्र बालानां जायते मृतिः ॥४१७॥

आदिमा टवर्ग निस्कलेमा नैर्ऋत्य दिशामा डेढ़ हात गैह्रो खन्दा कुकुरको हाड निस्कन्छ। त्यसको फल बालकहरुको मृत्यु हुन्छ।४१७।

पश्चिमायां तु तः प्रश्ने शिशोः शल्यं प्रजायते ।
सार्द्धहस्ते गृहस्वामी न तिष्ठति सदा गृहे ॥४१८॥

तवर्गको उच्चारण गरेमा पश्चिम दिशातिर डेढ़ हात गैह्रोमा बालकको हाड निस्कला। त्यसको फल घरका स्वामीले सदा घरमा बस्न पाउन्नन् ॥४१८॥

वायव्यां दिशि पः प्रश्ने तुषाङ्गाराश्चतुष्करे ।
कुर्वन्ति मित्रनाशं च दुःस्वप्नदर्शनं सदा ॥४१९॥

पवर्गको उच्चारण होस्ता वायव्य दिशामा चार हात गहिरो खन्दा धानको भूस डढेको अँगार निस्कन्छ। त्यसको फल मित्रनाशक र दुःस्वप्न-दर्शक हुन्छ ॥४१९।

उदीच्यां दिशि यः प्रश्ने विप्रशल्यं करादधः ।
तच्छीघ्रं निर्धनत्वाय कुवेरसदृशस्य हि ॥४२०॥

य वर्गको उच्चारण गरेमा उत्तरदिशातिर एक हात गहिरामा ब्राह्मणको हाड निक्लन्छ। यसको फल कुबेरका समान धनी भए पनि निर्धनी हुन्छ ॥४२०॥

ईशान्यां यदि शः प्रश्ने गोशल्यं सार्द्धहस्ततः ।
तद्गोधनस्य नाशाय जायते गृहमेधिनः ॥४२१॥

शवर्गको उच्चारण होस्ता ईशान दिशामा डेढ़ हात खन्दा गाईको हाड़ निक्लला। त्यसको फल गोधनको नाश हुन्छ ॥४२१॥

हपयाः कोष्टमध्ये च वक्षोमात्रं भवेदधः।
नृकपालमथो भस्मलोहं तत्कुलनाशकृत् ॥४२२॥

ह, प, य, को उच्चारण आदि प्रश्नमा होस्ता घरका बीचमा छातीका बरावर गहिरामा मनुष्यको खप्पर (कपाल) वा खरानी अथवा फलाम निस्कन्छ। त्यसको फल कुल नाश गर्ने हुन्छ ॥४२२॥

* द्वारमुहूर्तः *

अश्विन्यामुत्तराहस्तपुष्यश्रुतिमृगेषु च।
स्वातौ पौष्णे च रोहिण्यां द्वारशाखावरोपणम् ॥४२३॥

अश्विनी, तीनै उत्तरा, हस्त, पुष्य, श्रवण, मृगशिरा, स्वाती, रेवती, रोहिणी यो नक्षत्रमा द्वार राख्नु शुभ हुन्छ ॥ ४२३ ॥

* द्वारचक्रम् *

सूर्यभाद्वेदभैः शीर्षे संस्थितैर्धनसम्पदः।
गृहस्योद्वासनं तस्मादष्टभिः कोणसंस्थितैः ॥४२४॥
शाखाष्टसंमितैस्तस्माद्धनं सौख्यं भवेद्गृहे।
देहल्यां तु त्रिभिर्धिष्ण्यैर्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥४२५॥
चतुर्भिर्मध्यगैस्तस्माद्द्रव्यलाभः सुखं भवेत्।
एतच्चक्रं विचार्यादौ द्वारं कुर्यात्स्वमन्दिरे ॥४२६॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म द्वारचक्र गन्नु अर्थात् जस नक्षत्रमा सूर्य बसेका छन् उसैदेखि लिएर चार नक्षत्रद्वारका शिर अर्थात् माथिल्ला भागमा राख्नु त्यसको फल लक्ष्मीदायक हुन्छ, आठ नक्षत्र चारै कुनामा दिनु त्यसको फल उजाड़ हुन्छ। आठ नक्षत्र शाखा (दाहिने देब्रेमा दिनु) त्यसको फल धन र सुख-प्रद

जान्नु । तीन नक्षत्र दैलामा दिनु त्यसको फल गृहेशको मृत्यु हुन्छ। चार नक्षत्र मध्यमा दिनु त्यसको फल द्रव्य-लाभ तथा सुखकारक हुन्छ, यस प्रकार घरका द्वार-चक्रको विचार गर्नु पर्छ ॥४२४-४२६॥

* सूर्यभाद्द्वारचक्रन्यासः *

शिर	कोण	दाहिने देब्रे	दैलो	मध्य	स्थान
४	८	८	३	४	नक्षत्र
लक्ष्मी	उजाड	सुख	गृहपतिमरण	सुख	फल

* कपाट (दैलो) चक्रम् *

कृताकराब्धियुग्मराममन्तकाश्ववारिधौ
करौ समुद्रसूर्यभाद्दिनर्क्षकं फलं वदेत् ॥
धनागमो विनाशसौख्यबन्धनं मृतिः क्षतिः
शुभं च मन्दमङ्गलं शुभं कपाटचक्रयोः ॥४२७॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म दैलाचक्र विचार गर्नु । प्रथम चार नक्षत्रले धनागम गर्छ, फेरि दुइ नक्षत्रले विनाश गर्छ, फेरि चार नक्षत्रले सुख दिन्छ । अरु दुइ नक्षत्रले बन्धन गराउँछ । फेरि तीन नक्षत्र मृत्युदायक हुन्छ । फेरि दुइ नक्षत्रले घाउ पैदा गराउँछ । अरु चार नक्षत्र शुभदायक जान्नु । अरु दुइ नक्षत्र मङ्गलप्रद जान्नु, अरु चार नक्षत्र शुभप्रद जान्नू ॥ ४२७ ॥

* कपाटचक्रन्यासः *

४	२	४	२	३	२	४	२	४	नक्षत्र
शुभ	अशुभ	शुभ	अशुभ	अशुभ	अशुभ	शुभ	शुभ	शुभ	फल

* सूर्यराशिमध्ये द्वारमुखविचारः *

कर्के कुम्भे च सिंहे च मकरे च दिवाकरे ।
पूर्वे वा पश्चिमे वापि द्वारं कुर्याच्च वेश्मनः ॥४२८॥

मेषे वृषे वृश्चिके च तुले चापि यदा रविः ।
गृहद्वारं तथा कुर्यादुत्तरं वापि दक्षिणम् ॥४२९॥
धनुर्मिथुनकन्यासु मीने च यदि भानुमान् ।
न कर्तव्यं तदा गेहं कृते दुःखमवाप्नुयात् ॥४३०॥

कर्क, कुम्भ, सिंह, मकर यी राशिका सूर्य हुँदा पूर्व वा पश्चिम दिशामा द्वार गराउनू । मेष, वृष, वृश्चिक, तुला यी राशिका सूर्य भएमा उत्तर-दक्षिण द्वार शुभ हुन्छ । धन, मिथुन, कन्या, मीन यिनका सूर्यमा घर नबनाउनू । बनाएमा अवश्य दुःख पाउला ॥४२८–४३०॥

* राशिमध्ये द्वारविचारः *

द्विजो वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रियो राशिजो नरः ।
द्वारं च पूर्वतः कुर्याद्दिशानां च चतुष्टयम् ॥४३१॥

ब्राह्मण-वर्ण राशि अर्थात् मीन, वृश्चिक र कर्क राशिवालाले द्वार (ढोका) पूर्वमुखको गराउनू । वैश्यवर्ण अर्थात् कन्या, वृष र मकर राशिले ढोका दक्षिणमुखको गर्नु, शूद्र-वर्ण अर्थात् मिथुन, तुला र कुम्भ राशिको द्वार पश्चिममुख गर्नु, क्षत्रियवर्ण अर्थात् मेष, सिंह, धन राशिको द्वार उत्तरमुख गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४३१ ॥

* राशिमध्ये द्वारविचारचक्रम् *

ब्राह्मण	वैश्य	शूद्र	क्षत्रिय	वर्ण
मीन, वृश्चिक कर्क	मकर, कन्या वृष	मिथुन, तुला कुम्भ	मेष, सिंह धन	राशि
पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	द्वार-दिशा

* गृहप्रवेशमुहूर्तः *

तपःफाल्गुने ज्येष्ठराधेषुपौष्णे मृगे ब्राह्य चित्रासुराधोत्तरासु
सितेरोहिणीयेशनौशीतभानौसुरेज्ये प्रवेशःशुभःसद्मनिस्यात्

माघ, फागुन, ज्येष्ठ, वैशाख यी महीनामा अनि रेवती, मृगशिरा, रोहणी, चित्रा अनुराधा र तिनै उत्तरा यिनै नक्षत्रमा शुक्र, बुध, शनैश्चर, सोमवार र गुरुवार यी दिनमा गृह-प्रवेश गर्नु शुभ हुन्छ।४३२।

* गृहादिविचारः *

त्रिकोणकेन्द्रायधनत्रिगैःशुभैर्लग्ने त्रिषष्ठायगतैश्च पापकैः।
शुद्धाम्बुरन्ध्रे विजनुर्भमृत्यौ व्यर्कारिरिक्ताचरदर्शचैत्रे ॥

त्रिकोण ९।५ वा केन्द्र १।४।७।१० यिनमा तथा एघारौं वा दोस्रा, तेस्रा स्थानमा शुभ ग्रह हउन् अनि लग्नमा र तेस्रा, छैटा, एघारौंमा पापग्रह हुनु पनि शुभ हो। अरु चौथो आठौं लग्न वर्जित हुन्छ, रविवार भौमवार, रिक्तातिथि ४–९–१४ र चरलग्न १–७–१० अमावस्या चैत्रमास यी पनि गृहप्रवेशमा वर्जित हुन्छन् ॥४३३॥

* गृहप्रवेशे कुम्भचक्रम् *

वक्त्रे भू रविभात्प्रवेशसमये कुम्भेऽग्निदाहः कृताः
प्राच्यामुद्वसनं कृता यमगता लाभः कृताः पश्चिमे ॥
श्रीवेदाः कलिरुत्तरे युगमिता गर्भे विनाशो गुदे
रामाःस्थैर्यमतः स्थिरत्वमनलाः कण्ठे भवेत्सर्वदा ॥४३४॥

गृह-प्रवेश समयमा घड़ाको समान कलशचक्र बनाउनु पर्छ। जस्मा मुख, पूर्व, दक्षिण, पश्चिम, उत्तर, गर्भ, गुदा कंठको विभाग गरेर सूर्य बसेको नक्षत्र कंठमा स्थापित गर्नु, त्यस नक्षत्रमा गृह-प्रवेश भए घर अग्निले जल्नेछ। यसपछि चार ४ नक्षत्र चक्रका पूर्वमा स्थापित गर्नु र यसमा गृह-प्रवेश भए घर उजिृनेछ। अरु चार ४ नक्षत्र दक्षिणमा स्थापित गर्नु यिनमा गृहप्रवेश गरे लाभ होला। यस पछिको चार ४ नक्षत्र पश्चिम दिशामा स्थापित गर्नु यिनमा गृह-प्रवेश हुस्ता घरमा सम्पत्ति वृद्धि होला। बादका चार नक्षत्र उत्तर दिशामा स्थापित गर्नु यिनमा गृह-प्रवेश भए घर वालाहरुको परस्पर झगड़ा होला। यसपछिको चार ४ नक्षत्र चक्रका मध्य भागमा स्थापित

गर्नु यी नक्षत्रमा गृह प्रवेश होस्त विनाश हुन्छ। यसपछिका तीन (३) नक्षत्र गुदामा त्यस पछिका तीन नक्षत्र कण्ठमा स्थापित गर्नु, यिनको फल घर स्थिरताले रहनेछ ॥ ४३४ ॥

* सूर्यभात्कलशचक्रम् *

मुख	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	गर्भ	गुदा	कंठ	अंग
१	४	४	४	४	४	३	३	नक्षत्र
अग्नि-दाहः	उद्वसनं (उजार)	लाभ	श्रीलाभ	कलि प्रदः	विनाश-कारकः	स्थिरत्वं	सर्वदा स्थिरत्वं	फल

* वामरविज्ञानम् *

वामो रविर्मृत्युसुतार्थलाभतोऽर्के पञ्चभे प्राग्वदनानि मन्दिरे
पूर्णातिथौ प्राग्वदने गृहे शुभो नन्दादिके याम्यजलोत्तरानने

गृह प्रवेशका लग्नदेखि आठौं, नवौं, दशौं, एघारौं र बाह्रौं स्थानमा सूर्य भए पूर्वदिशाका द्वारवालालाई वाम-सूर्यहुन्छन्। प्रवेश-लग्नदेखि पाँचौं, छैठौं, सातौं, आठौं, नवौं स्थानमा सूर्य होस्ता दक्षिण दिशाका द्वारवालालाई वाम सूर्य हुन्छन्। लग्नदेखि तेस्रा, चौथा, दोस्रा पाँचौं र छैठौं स्थानमा सूर्य हउन्ता पश्चिम दिशाका द्वारवालालाई वाम सूर्य हुन्छन्। एघारौं, बाह्रौं, पहिलो, दोस्रो र तेस्रो स्थानमा सूर्य भए उत्तरका द्वारवालालाई वामार्क हुन्छ। वाम-सूर्य शुभ हो। पूर्णा तिथिमा पूर्वदिशाका द्वारमा प्रवेश गर्नु शुभ हो, अरु नन्दादि· तिथिमा क्रमैले दक्षिण, पश्चिम र उत्तर द्वारमा प्रवेश गर्नु शुभ हो। जस्तै—नन्दा दक्षिणद्वार, भद्रा पश्चिम, जया उत्तर-द्वारमा प्रवेश शुभ हो ॥ ४३५ ॥

* ग्रहबलाबलज्ञानम् *

गजशरर्तुयुगाश्वमहीगुणाद्रिसहिता मघवादिदिशः क्रमात्
गृहपतेरवधापुरदिङ्मितिर्वसुहृतास्य ग्रहस्य दशाभवेत् ४३६

पूर्व आदि आठै दिशामा अङ्क स्थापित गर्नु। क्रमैले पूर्वमा आठ (८) आग्नेयमा पाँच (५) दक्षिणमा छः (६) नैर्ऋत्यमा चार (४) पश्चिममा सात (७) वायव्यमा एक (१) उत्तरमा तीन (३) ईशानमा दुई (२) यी अङ्क पूर्वादि दिशाहरूका हुन्छन्।

जुन दिशाको घर विचार गर्नु छ उसै दिशाको अङ्क राख्नु क्रमैले अवर्णादि आठ वर्ग छन् तिनका आठ अङ्कछन् त्यसको क्रम लेखिन्छ।

अवर्गमा आठ, कवर्गमा पाँच, चवर्गमा छः, नवर्गमा चार तवर्गमा सात, पवर्गमा एक, यवर्गमा तीन, सवर्गमा दुई यसै प्रकारले पुरको नाम जुन वर्गको छ त्यो अङ्क राख्नु। यी तीनै अङ्क जोड़ेर आठको भाग दिनु शेष अष्टोत्तरी दशाका क्रमले दशा हुन्छ। त्यसको फल शुभ ग्रहको दशा भए शुभ र पापग्रहको दशा भए अशुभ हुन्छ। अरु आफ्ना राशिका स्वामीको भए शुभ जान्नु यसै प्रकार सबै दिशाहरूको विचार गर्नु ॥ ४३६ ॥

* दशाचक्रम् *

१	२	३	४	५	६	७	८	शेषाङ्क
सू.	चं.	मं.	बु	श.	बृ.	रा.	शु.	दशा

* देवालयमठाद्यारम्भमुहूर्तः *

गृहारम्भोक्तनक्षत्रे मठं कुर्यात्तु साश्विभैः।
सर्वदेवालयं तैस्तु पुनर्भश्रवणान्वितैः ॥४३७॥

गृहारम्भका नक्षत्रमानै शिवालय वा ठाकुरद्वारा बनाउनु पनि शुभ हुन्छ तथा अश्विनी, पुनर्वसु, श्रवण यी नक्षत्रमा सर्व देवालयहरुको आरम्भ गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४३७ ॥

* यात्रामुहूर्तविचारः *

धनुर्मेषसिंहेषु यात्रा प्रशस्ता शनिज्ञोशनोराशिगे चैव मध्या
रवौकर्कमीनालिसंस्थेऽतिदीर्घाजनुः पञ्चसप्तत्रितारास्च नेष्टाः

न षष्ठी न च द्वादशी नाष्टमी नो
सिताद्या तिथिः पूर्णिमामा न रिक्ता ।
हयादित्यमित्रेन्दुजीवान्त्यहस्त-
श्रवोवासवैरेव यात्रा प्रशस्ता ॥४३८॥

धन, मेष र सिंहका सूर्यमा यात्रा उत्तम हुन्छ । मकर, कुम्भ, मिथुन, कन्या, वृष र तुलाका सूर्यमा यात्रा मध्यम हुन्छ । कर्क, मीन र वृश्चिकका सूर्यमा दीर्घ यात्रा जानु अर्थात् यात्रामा धेरै दिन लाग्छ । फेरि यात्रामा पहिलो पाँचौं, सातौं र तेस्रो तारा पनि निषिद्ध हुन्छ ।

षष्ठी, द्वादशी, अष्टमी र शुक्लपक्षको प्रतिपदा, पूर्णमासी, अमावस्या, रिक्ता ४।९।१४ यी तिथिहरू यात्रामा वर्जित छन् । अश्विनी, पुनर्वसु, अनुराधा, मृगशिरा, पुष्य, रेवती, हस्त, श्रवण र धनिष्ठा यी नक्षत्र यात्रामा शुभ छन् ॥ ४३९ ॥

* दिक्शूलज्ञानम् *

शनौ चन्द्रे त्यजेत्पूर्वां दक्षिणां च दिशं गुरौ ।
सूर्ये शुक्रे पश्चिमां च बुधे भौमे तथोत्तराम् ॥४४०॥

पूर्वदिशामा शनि र सोमवार, दक्षिण दिशामा बृहस्पतिवार, पश्चिम दिशामा रवि र शुक्रवार, उत्तरदिशामा बुध-मंगलवार दिशाशूल हुन्छ अर्थात् सोम र शनिवार पूर्व नजानु । रवि र शुक्रवार पश्चिम नजानु । मंगल र बुधवार उत्तर दिशा नजानु । गए प्राणधनको हानि होला ॥ ४४० ॥

* वार-नक्षत्र-शूलचक्रम् *

पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	दिशा
ज्ये.	पू. भा	रो.	उ. फा.	नक्षत्रशूल
श. चं.	बृ.	शु. र.	मं. बु.	वारशूल

* विदिक्शूलज्ञानम् *

आग्नेय्याञ्च गुरौ चन्द्रे नैर्ऋत्यां रविशुक्रयोः ।
ईशान्याञ्चन्द्रजे वायौ मङ्गले गमनं त्यजेत् ॥४४१॥

बृहस्पति र सोमवार आग्नेयमा, रवि र शुक्रवार नैर्ऋत्यमा, बुधवार ईशानमा र मङ्गलवार वायु (वायव्य) कोणमा विदिक्शूल हुन्छ, यत्नले वर्जित गर्नु ॥ ४४१ ॥

* शूलदोषनिवारणभक्ष्याः *

सूर्यवारे घृतं पीत्वा गच्छेत्सोमे पयस्तथा ।
गुडमङ्गारके वारे बुधवारे तिलानपि ॥४४२॥
गुरुवारे दधि ज्ञेयं शुक्रवारे यवानपि ।
माषान्भुक्त्वा शनौ गच्छेच्छूलदोषोपशान्तये ॥४४३॥

रविवार घिउ, सोमवार दूध, मंगलवार गुड (शक्खर), बुधवार तिल, गुरुवार दही, शुक्रवार जौ, शनिवार मास यी पदार्थ खाएर यात्रा गर्नु, शूल-दोष शान्त हुन्छ अर्थात् लाग्दैन ॥४४२-४४३॥

* सर्वदिग्गमननक्षत्रज्ञानम् *

सर्वदिग्गमने हस्तः पूषाश्वौ श्रवणो मृगः ।
सर्वसिद्धिकरः पुष्यो विद्यायां च गुरुर्यथा ॥४४४॥

हस्त, रेवती, अश्विनी, श्रवण, मृगशिरा यी नक्षत्रमा सबै दिशाका यात्रा शुभ छन् । अरु पुष्य नक्षत्र विद्यारम्भमा बृहस्पति समान यात्रामा सिद्धिकारक हुन्छ ॥ ४४४ ॥

* योगिनी विचारः *

नवभूम्यः शिववह्नयोऽक्षविश्वेऽर्ककृताः शक्ररसास्तुरङ्गतिथ्यः
द्वि दिशो ऽमावसवश्च पूर्वतः स्यु-
स्तिथयः संमुखवामगा न शस्ताः ॥४४५॥

नवमी प्रतिपदामा योगिनी पूर्वदिशामा रहन्छन्, एकादशी तृतीयामा योगिनी आग्नेय कोणमा, त्रयोदशी पञ्चमीमा योगिनी दक्षिणदिशामा, द्वादशी चौथीमा योगिनी नैर्ऋत्य कोणमा, चतुर्दशी षष्ठीमा योगिनी पश्चिमदिशामा, पूर्णिमा र सप्तमीमा योगिनी वायव्य कोणमा, दशमी द्वितीयामा योगिनी उत्तर दिशामा, अमावश्या अष्टमी तिथिमा ईशानमा योगिनीको वास हुन्छ, यो यात्रामा सम्मुख र बायाँ अशुभ हुन्छ ॥ ४४५ ॥

❁ योगिनीचक्रम् ❁

पू.	आ.	द.	नै.	प.	वा.	उ.	ई.	दिशा
९।१	३।११	१३।५	१२।४	१४।६	१५।७	१०।२	३०।८	तिथि

✻ काल-पाशयोगयोर्विचारः ✻

कौबेरीतो वैपरीत्येन कालो वारेऽर्काद्ये संमुखे तस्य पाशः ॥
रात्रावेतौ वैपरीत्येन गण्यौ यात्रायुद्धे संमुखे वर्जनीयौ ।४४६।

उत्तर दिशादेखि लिएर रवि-चन्द्र आदि वारमा कालयोग विपरीत क्रमले रहन्छ । त्यसको क्रम यस प्रकार हुन्छ – रविवार उत्तरमा, सोमवार वायव्यमा, मंगलवार पश्चिममा, बुधवार नैर्ऋत्यमा, बृहस्पतिवार दक्षिणमा, शुक्रवार आग्नेयमा, शनिवार पूर्वदिशामा काल रहन्छ । कालका संमुखमा पाश रहन्छ त्यसको क्रम यो हो, रविवार दक्षिणमा, सोमवार आग्नेयमा, मंगलवार पूर्वमा, बुधवार ईशानमा, बृहस्पतिवार उत्तरमा, शुक्रवार वायव्यमा र शनैश्चरवार पश्चिममा पाश रहन्छ ॥

काल र पाश दुवै रात्रिमा विपरीत रहन्छन् । जस्तै रविवारका

१—तथा चोक्तं विजयकल्पलतायाम्—
पृष्ठतो दक्षिणे वापि योगिनी गमने हिता ।
वामसंमुखयोर्नेष्टा वायुमेवं विचिन्तयेत् ॥ १ ॥

रात्रिमा दक्षिणमा काल र उत्तरमा पाश रहन्छ, त्यस्तै प्रकार सोम आदिका रात्रिमा यो काल पाशको विचार जानिलिनु। काल र पाश दुवै यात्रा युद्धमा सन्मुख वर्जित हुन्छ ॥ ४४६ ॥

* काल-पाशचक्रम *

र०	चं०	मं०	बु०	बृ०	शु०	श०	वार
उ०	वा०	प०	नै०	द०	आ०	पू०	दिनमा कालको दिशा.
द०	आ०	पू०	ई०	उ०	वा०	प०	दिनमा पाशको दिशा.
द०	आ०	पू०	ई०	उ०	वा०	प०	रात्रिमा कालको दिशा.
उ०	वा०	प०	नै०	द०	आ०	पू०	रात्रिमा पाशको दिशा.

* यात्रायामनिष्टलग्नज्ञानम् *

कुम्भकुम्भांशकौ त्याज्यौ सर्वथा यत्नतो बुधैः ।
तत्र प्रयातुर्नृपतेरर्थनाशः पदे पदे ॥४४७॥

कुम्भ लग्न र कुम्भ राशिको नवांश यी दुवै यात्रामा अवश्य त्याग गर्नु। किनभने यी दुइमा यात्रा गर्ने राजाको मनोरथ पद-पदमा नष्ट भएर जान्छ ॥ ४४७ ॥

* मृत्युयोगः *

जन्मराशितनुतोऽष्टमेऽथवा स्वारिभाच्च रिपुभे तनुस्थिते ॥
लग्नगास्तदधिपा यदाथवा स्युर्गतं हि नृपतेर्मृतिप्रदम् ॥

जन्म राशिदेखि किंवा जन्म-लग्नदेखि आठौं लग्न यात्राको होस् अथवा शत्रुका राशिदेखि छैठौं लग्न यात्राको होस् अथवा यी राशिका स्वामी लग्नमा होस् ता यात्रा नगर्नु। राजाको यात्रा मृत्यु दिने हुन्छ।

* वाञ्छितयोगाः *

लग्ने चन्द्रे वापि वर्गोत्तमस्थे यात्रा प्रोक्ता वाञ्छितार्थैकदात्री।
अम्भोराशौ वा तदंशे प्रशस्तं नौकायानं सर्वसिद्धिप्रदायि ॥

मीन र कुम्भ लग्न तथा जलचर राशिका नवांश छोड़ेर अरु लग्न होस् अथवा लग्नमा चन्द्रमा होस् किंवा वर्गोत्तम होस् अर्थात् सम राशिमा चन्द्रमा होस् उसै राशिको नवांश होस्ता त्यो यात्रा वाञ्छित फल दिने हुन्छ। जलचर लग्नमा या जलचर राशिका नवांशमा नाउको यात्रा सबै सिद्धिहरु दिने हुन्छ ॥ ४४९ ॥

* यात्राकालिक लग्नफलम् *

दिग्द्वारभे लग्नगते प्रशस्ता यात्रार्थदात्री जयकारिणी च।
हानिं विनाशं रिपुतो भयञ्च कुर्यात्तथा दिक्प्रतिलोमलग्ने

यात्रा कालमा दिग्द्वारि राशिका लग्नमा यात्रा गर्नु शुभ हुन्छ अर्थात् जुन दिशामा जानु छ उसै दिशाको लग्न होस्ता दिग्द्वारि जान्नु। तथा दाहिने भए पनि शुभै हो। उस लग्नमा यात्रा गर्नाले अर्थ जय प्राप्ति होला तथा विलोम अर्थात् पछि वाआतर्फमा लग्नको वास भए हानि, विनाश, शत्रुभय हुन्छ। यसै प्रकारले चन्द्र पनि विचार गर्नुपर्छ।

* लग्नवास-चन्द्रवासचक्रम् *

पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर	दिशा
मेष सिंह धन	वृष कन्या मकर	मिथुन तुला कुंभ	कर्क वृश्चिक मीन	राशि

* कालवर्ज्यज्ञानम् *

उषःकालो विना पूर्वां गोधूलिः पश्चिमां विना।
विनोत्तरां निशीथः सन् याने याम्यां विनाभिजित् ॥४५१॥

पूर्व दिशा छोडेर अन्य दिशामा यात्रा गर्न प्रातः कालमा जानु। पश्चिम छोडेर अन्य दिशाका यात्रामा गोधूलिमा यात्रा गर्नु। उत्तर दिशा छोडेर अन्य दिशाको यात्रा निशीथ अर्थात् आधिरातका समय

गर्नु । दक्षिण छोडेर अरु दिशाको यात्रा गर्दा अभिजित्[1] मुहूर्त शुभ हुन्छ । अर्थात् प्रातःकाल पूर्व दिशामा सायंकाल पश्चिममा अर्द्धरात्रि उत्तर दिशामा अभिजित् मुहूर्तमा दक्षिण दिशामा जानु ॥ ४५१ ॥

* वर्णनिर्णयः *

योगात्सिद्धिर्धरणिपतीनामृक्षगुणैरपि भूदेवानाम् ॥
चौराणामपि शकुनैरुक्ता भवति मुहूर्तादपि मनुजानाम् ४५२

राजाहरूलाई योगसिद्धि, ब्राह्मणहरूलाई नक्षत्रगुण, चोरहरूलाई शकुनबल, मनुष्यहरुमा मुहूर्तबल लिनु पर्छ ॥ ४५२॥

* पूर्वादियात्रायां वाहनानि *

प्राच्यां गच्छेद् गजेनैव दक्षिणस्यां रथेन हि ।
दिशि प्रतीच्यामश्वेन तथोदीच्यां नरैर्नृपः ॥ ४५३ ॥

पूर्वदिशामा हात्तीका सवारीमा, दक्षिणदिशामा रथका ऊपर, पश्चिम घोड़ामा, उत्तर पालकी आदिका सवारीमा राजाले यात्रा गर्नु उत्तम हुन्छ ॥ ४५३ ॥

* यात्रायां दिशादोहदम् *

आज्यं तिलौदनं मत्स्यं पयश्चापि यथाक्रमम् ।
भक्षयेद्दोहदं दिश्यमाशां पूर्वादिकां ब्रजेत् ॥४५४॥

पूर्वदिशा घिउ, दक्षिण दिशा तिल चामल, पश्चिम दिशा माछा खाएर तथा उत्तर दिशामा दूध पिएर यात्रा गर्दा दोष लाग्दैन ॥४५४॥

* दिशादोहदचक्रम् *

दिशा	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर
भक्ष्य	घृत	तिल, चामल	माछा	दूध

---

१ अभिजित् मुहूर्तको विवरण संवत्सर प्रकरणमा आइसकेको छ । त्यसको आशय यो हो कि दिनका आठौं मुहूर्तको नाम अभिजित् संज्ञक हो । दिनका सोह्रौं भागलाई मुहूर्त भन्दछन् ।

* चन्द्रवासज्ञानम् *

मेषे च सिंहे धनुपूर्वभागे वृषे च कन्यामकरे च याम्ये ।
युग्मे तुलायां च घटे प्रतीच्यां कर्कालिमीने दिशि चोत्तरस्याम्

* चन्द्रवासचक्रम् *

दिशा	पू.	द.	प.	उ.
राशि	१ ५ ९	२ ६ १०	३ ७ ११	४ ८ १२

मेष, सिंह, धन राशिका चन्द्रमा पूर्वदिशामा रहन्छन्; वृष, कन्या, मकर राशिका चन्द्रमा दक्षिण दिशामा बस्दछन् । तुला, मिथुन, कुम्भ राशिका चन्द्रमा पश्चिम दिशामा हुन्छन् । कर्क, वृश्चिक र मीन राशिका चन्द्रमा उत्तर दिशामा वास गर्दछन् ॥

* चन्द्रफलम् *

सम्मुखे त्वर्थलाभाय दक्षिणे सुखसम्पदः ।
पृष्ठे शोकश्च सन्तापो वामे चन्द्रे धनक्षयः ॥४५६॥

सम्मुख चन्द्रमा भए अर्थलाभ, दाहिने चन्द्रमा भए सुखसम्पत्ति दिने, पृष्ठ चन्द्रमा भए शोक संताप, बायाँ चन्द्रमा धनको क्षय गर्ने हुन्छ । अतः शुभ कार्यमा पृष्ठ र बायाँ चन्द्रमा कैल्है नपार्नू ॥४५६॥

* प्रस्थानप्रकारः *

कार्याद्यैरिह गमनस्य चेद्विलम्बो भूदेवादिभिरुपवीतमायुधं च
क्षौद्रं चामलफलमाशु चालनीयं सर्वेषां भवति यदेव हृत्प्रियं वा

यात्राकालको निश्चय भैसकेपछि कोही आवश्यक कार्यले यात्रामा विलम्ब भए ब्राह्मणले जनै, क्षत्रियले हतियार, वैश्यले मधु (मह) शूद्रले उत्तम फल अथवा अधिक प्रिय वस्तु यात्रा गर्ने दिशामा राखिदिनु र आवश्यक कार्य भए यात्रा गर्नु, दोष लाग्दैन ॥ ४५७॥

* प्रस्थानदिनप्रमाणम् *

पूर्वे दिनानि सप्तैव याम्ये पञ्च दिनानि च ।
पश्चिमे दिवसांस्त्रीन्वै दिनानां द्वयमुत्तरे ॥४५८॥

पूर्वदिशाका लागि प्रस्थान सात दिनसम्म रहन्छ, दक्षिण

दिशाका लागि तीन दिन, पश्चिम दिशाका लागि तीन दिन, फेरि उत्तर दिशाका लागि पाइतो दुइ दिनसम्म राख्नु उचित हुन्छ ॥४५८॥

* प्रस्थानप्रमाणज्ञानम् *

प्रस्थानमत्र धनुषां हि शतानि पञ्च
केचिच्छतद्वयमुशन्ति दशैव चान्ये ।
सम्प्रस्थितो य इह मन्दिरतः प्रयातो
गन्तव्यदिक्षु तदपि प्रयतेन कार्यम् ॥४५९॥

पाँच सौ धनुप वर (टाढ़ा) प्रस्थान राख्नु (धनु चार हात लामु हुन्छ) फेरि कोही आचार्य भन्दछन् कि दुइ सौ धनुपदेखि पर प्रस्थान (पाइतो) सार्नु अरु कसैका मतमा यो छ कि दश धनुप पर्यन्त प्रस्थान गर्नु उचित हुन्छ । आफ्ना घरदेखि जुन दिशाको यात्रा गर्नु छ उसै दिशामा पाइतो सार्नु उचित हुन्छ ॥ ४५९ ॥

* दुग्धादित्याज्यम् *

दुग्धं त्याज्यं पूर्वमेव त्रिरात्रं क्षौरं त्याज्यं पञ्चरात्रं च पूर्वम् ।
क्षौद्रं तैलं वासरेऽस्मिन्वमिश्च त्याज्यं यत्नाद्भूमिपालेन नूनम्

यात्राका तीन दिन पूर्वदेखि दूध र पाँच दिन पहिले क्षौर गर्नु वर्जित छ । यात्राका दिनमा मधु, तेल र वमन (उल्टी) यत्नपूर्वक राजाले वर्जित गर्नु पर्छ ॥ ४६० ॥

* वारशकुनम् *

रसालां पायसं काञ्जीं शृतं दुग्धं तथा दधि ।
पयोऽश्रित तिलान्नं च भक्षयेद्वारदोहदम् ॥४६१॥

रविवार शक्खर, सोमवार खीर, भौमवार काञ्जी (दहीको पानी), बुधवार पकाएको दूध, बृहस्पतिवार दही, शुक्रवार कच्चा (काँचो) दूध, शनैश्चरवार तिल मिलेको भात दोहद हो । जुन दिन यात्रा गर्ने दिन कहिएको दोहद (शकुन) खाएर यात्रा गरे शुभ हुन्छ ।

* शकुनचक्रम् *

वार	र.	चं.	मं	बु.	बृ.	शु.	श.
दोइद	घकर	पायस	काञ्जी	पक्का दूध	दही	काँचो दूध	तिलान्न

* नक्षत्रशकुनम् *

कुल्माषांस्तिलतण्डुलानपि तथा माषांश्च गव्यं दधि
त्याज्यं दुग्धमथैणमांसमपरं तस्यैव रक्तं तथा ।।
तद्वत्पायसमेव चाषपललं मार्गं च शाशं तथा
षाष्टिक्यं च प्रियंग्वपूपमथवा चित्राण्डजान्सत्फलम् ४६२
कौर्मं सारिकगौधिकं च पललं शाल्यं हविष्यं हया-
द्क्षे स्यात्कृसरान्नमुद्गमपि वा पिष्टं यवानां तथा ।।
मत्स्यान्नं खलु चित्रितान्नमथवा दध्यन्नमेवं क्रमा-
द्भक्ष्याभक्ष्यमिदं विचार्य मतिमान्भक्ष्येत्तथाऽलोकयेत् ४६३

अश्विनी नक्षत्रमा पकाएको गेड़ा मास, भरणीमा तिल-चामल, कृत्तिकामा मास, रोहिणीमा गाईको दही, मृगशिरामा गाईको घिउ, आर्द्रामा गौको दूध, पुनर्वसुमा हरिणको मासु, पुष्यमा हरिणको रक्त, आश्लेषामा खीर, मघामा नीलकण्ठ पक्षीको मासु, पूर्वा फाल्गुनीमा हरिणको मासु, उत्तराफाल्गुनीमा खरायोको मासु, हस्तमा साठीको चामल, चित्रामा कागुनो, स्वातीमा अपूप (पुआ), विशाखामा अनेक प्रकारका पक्षीहरुको मासु, अनुराधामा उत्तमफल, ज्येष्ठामा कछुआको मासु, मूलमा मैना पंछीको मासु, पूर्वाषाढामा गोह (गोहारा) को मासु, उत्तराषाढ़ामा शाही जानवरको मासु, अभिजित्मा मूँग आदि हविष्यान्न, श्रवणमा खिचड़ी, धनिष्ठामा मूँग-भात, शतभिषामा जौको पीठो, पूर्वभाद्रपदमा माछा र भात, उत्तरभाद्रपदमा अनेक प्रकारको पाकेका अन्न, रेवती नक्षत्रमा दही-भात खाएमा सगुन हुन्छ । जुन

नक्षत्रमा जस दोहद (शकुन) को विधान छ, उसमा उसै शकुनको भक्षण गरेर जानु, यदि भक्षणको योग्य छैन भने शकुनका चीज हेरेर यात्री गर्नु शुभ हुन्छ ॥ ४६२-४६३ ॥

❀ नक्षत्रशकुनचक्रम् ❀

नक्षत्र	शकुन	नक्षत्र	शकुन
अ.	पकाएको डोलो मासु	स्वा.	अपूप अर्थात् पुआ
भ.	तिल चामल	वि.	अनेक प्रकारका पक्षीहरू-को मासु
कृ.	मासु	अनु.	उत्तम फल
री.	गाईको दही	ज्येष्ठा.	कछुआको मासु
मृ.	गो-घृत	मू.	मैना पक्षीको मासु
आ.	गो-दुग्ध	पू. षा.	गोहराको मासु
पुन.	हरिणको मासु	उ. षा.	शाहीचराको मासु
पुष्य	हरिणको (रक्त) रगत्	अभिजित्	मूँग और हविष्यान्न
आ.	खीर	श्र.	कृशरान्न (खिचड़ी)
मघा.	नीलकण्ठको मासु	ध.	मूँगको दाल र भात
पू. फा.	मृगको मासु	श.	यवपिष्ट (जौको पीठो)
उ. फा.	खरायोको मासु	पू. भा.	माछा-भात
ह.	साठी-धानको चामल	उ. भा.	अनेक प्रकारका पाकेका अन्न-हरू
चि.	कागुनो	रे.	दही-भात

❀ तिथिशकुनम् ❀

पक्षादितोऽर्कदलतण्डुलवारिसर्पिः
श्राणा हविष्यमपि हेमजलं त्वपूपम् ॥

भुक्त्वा व्रजेद्रुचकमम्बु च धेनुमूत्रं
यावान्नपायसगुडानसृगन्नमुद्गान् ॥४६४॥

प्रतिपदामा मदार (आँक) को पत्र (पात) द्वितीयामा चामल धोएको चौलानी, तृतीयामा घिउ, चौथीमा पातलो हलुवा, पञ्चमीमा हविष्यान्न, षष्ठीमा सुवर्ण धोएको पानी, सप्तमीमा पुआ, अष्टमीमा ज्यामीर-निंबू, नवमीमा कमल-जल, दशमीमा गोमूत्र, एकादशीमा जौको भात, द्वादशीमा खीर, त्रयोदशीमा गुड़, चतुर्दशीमा रुधिर (रक्त) र पूर्णमासी र अमावस्याका दिन मूँग-भात शकुन हो। जुन तिथिमा यात्रा गर्नु छ उसैमा कहे अनुसार शकुन खाना वा छुनाले तथा हेरेरमात्र यात्रा गर्नाले कार्य सिद्धि हुन्छ ॥४६४॥

❀ तिथिशकुनचक्रम् ❀

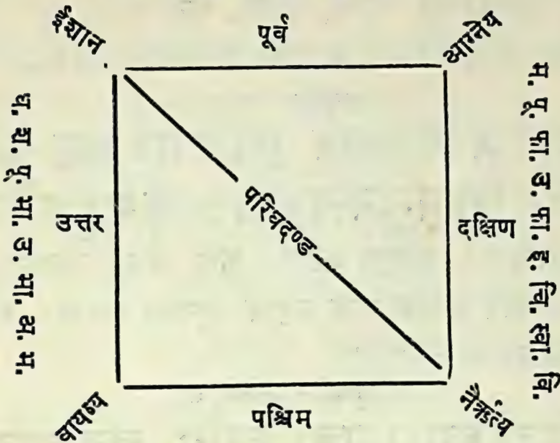
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५ ३०
आँकको पत्ता	चामल धोएको पानी	घृत	गील हलुआ	हविष्यान्न	सुवर्ण धोएको जल	अपूप (पूआ)	ज्यामिर निंबू	कमलको जल	गोमूत्र (गहुँत)	यवको भात	पायस (खीर)	गुड़	रुधिर (रगत)	मूँग भात

* परिघदण्डज्ञानम् *

भानि स्थाप्यान्यग्धिदिक्षु सप्त सप्तानलर्क्षतः।
वायव्याग्नेयदिक्संस्थं पारिघं नैव लङ्घयेत् ॥४६५॥

पूर्वादि चारै दिशाहरूमा कृत्तिका आदि सात-सात नक्षत्र वास गर्दछन्, अरु वायव्य-दिशादेखि आग्नेय-दिशासम्म गएका रेखाको नाम परिघ-दण्ड हो। त्यसको उल्लङ्घन (नाघ्नु) यात्रामा वर्जित छ। अर्थात् उत्तर-पूर्वका नक्षत्रमा दक्षिण-पश्चिमको यात्रा र दक्षिण-पश्चिमका नक्षत्रमा उत्तर-पूर्वको यात्रा वर्जित गर्नु ॥४६५॥

* परिघदण्डचक्रम् *

* यात्रायां होराफलं तत्रादौ सूर्यहोराफलानि *

काकत्रयं विप्रचतुष्टयं च बभ्रुद्वयञ्चाष्टवृषाम्बराणि ।
मिलन्ति मार्गे रजकी कुमारी सूर्यस्य होराचलितस्य पुंसः ॥

सूर्यका होरामा यात्रा गरे तीन काग, चार ब्राह्मण, दुइ न्याउरी-मूसा, आठ गोरु, वस्त्र तथा धोबीकी कन्या बाटमा भेटिन्छन् ॥४६६॥

* चन्द्रहोराफलम् *

गोपुष्पमेषाश्च मृदङ्गभेरी नारीद्वयं बभ्रु खगौ क्रमेण ।
काकस्तुरङ्गो द्विजयुग्ममिन्दोर्होराप्रयाणे चलितस्य पुंसः ॥

चन्द्रमाका होरामा यात्रा गर्दा गौ, फूल, भेड़ा, मृदङ्ग, ठूलो नगारा वा ढोल, दुइटी स्त्री, न्याउरी मूसो, पक्षी, कौवा, घोड़ा, दुइ ब्राह्मण यी जीव मार्गमा मिल्नेछन् ॥४६७॥

* भौमहोराफलम् *

मार्जारयुद्धं कलहं कुटुम्बे रजस्वलानारित्रयं च षण्ढः ।
रण्डाग्निनग्नं भवनस्य दाहः कुजस्य होराचलितस्य पुंसः ॥

बिरालाको युद्ध, कुटुम्बमा कलह, तीन रजस्वला स्त्री, नपुंसक (हिजड़ा), विधवा स्त्री, अग्नि, नाङ्गो, जल्दै गरेको घर यति पदार्थ मङ्गलका होरामा यात्रा गर्दा बाटामा भेटिनेछन् ॥४६८॥

* बुधहोराफलम् *

बाला सलज्जा जलपूर्णकुम्भं पुष्पान्नवामे खलु चाषपक्षी ।
श्रीमान् कुमारो विधुनन्दनस्य होराप्रयाणे शकुना मिलन्ति॥

लज्जाशील स्त्री, जलपूर्ण कलश, फूल, अन्न, वाममार्गमा नीलकण्ठ पक्षी, धनवान् बालक यति पदार्थ बुधका होरामा गमन गर्दा मार्गमा भेटिनेछन् ॥ ४६९ ॥

* गुरुहोराफलम् *

दैवज्ञधेनुर्द्विजबभ्रुवाहा राज्ञः कुमारः खलु पुष्पकं च ।
सपुत्रका स्त्री च घटोऽम्बुपूर्णः सुरेज्यहोरा शकुनं करोति॥

ज्योतिषी पण्डित, गो, ब्राह्मण, न्याउली (न्याउरीमूसो) राजाको सवारी, बालक, फूल, पुत्रसमेतकी स्त्री, जल भरिएको घड़ा यी शकुन बृहस्पतिका होरामा यात्रा गर्दा मार्गमा मिल्नेछन् ॥४७०॥

* शुक्रहोराफलम् *

धेनुर्द्विजः काकचतुष्टयञ्च नपुंसको वा गणितागमज्ञः ।
मद्यं च मांसं गणिका च शूद्रा मिलन्ति मार्गे यदि शुक्रहोरा॥

गौ, ब्राह्मण, चार कौवा (काग) नपुंसक, ज्योति मदिरा, मांस, वेश्या शूद्र, यी पदार्थ शुक्रका होरामा यात्रा गर्दा बाटामा भेटिनेछन् ॥४७१॥

* शनिहोराफलम् *

खरः पिशाचो यदि वाऽथ वह्निर्नपुंसको वा पुरुषः प्रमत्तः ।
रजस्वला भानुसुतस्य होरा प्रस्थानकाले शकुनं करोति॥

गधा, पिशाच, अग्नि, नपुंसक, मतवाला पुरुष, रजस्वला स्त्री शनैश्चरका होरामा यात्रा गर्नाले बाटामा भेटिनेछन् ॥४७२॥

॥ मार्गमध्ये प्रमिताक्षरायां शुभशकुनयोगाः ॥

लग्ने गीष्पतिशुक्राणां ब्राह्मणाः सम्मुखाः स्त्रियः ।
बुधशुक्रौ च केन्द्रस्थौ सवत्सा गौ प्रदृश्यते ॥४७३॥
चन्द्रसूर्यौ च भवतो दशमस्थौ यदाऽथवा ।
दीपादर्शौ सुमनसो रजको धौतवाससः ॥४७४॥
सुतस्थाने यदा सौम्यो वृषो वृद्धस्तु सम्मुखः ।
गुरुश्चेत्पञ्च नवमो दक्षभागे च वायसः ॥४७५॥
चन्द्रो गुरुश्च सहजे श्वानो वामाङ्गभागतः ।
सर्वे कर्मायभवने भारद्वाजोऽथ नाकुलः ॥४७६॥
चाषस्य दर्शनं वा स्याद्वामाङ्गेऽत्यन्तदुर्लभम् ।
आदित्यो राहुसौरी च सहजस्थौ कुमारिका ॥४७७॥
प्रौढानां सुभगानां वा दर्शनं सर्वकामदम् ।
षष्ठे तृतीये कर्माये भौमश्चेत्तत्फलं भवेत् ॥४७८॥
दास्यो वेश्या सुरा मांसं लाभश्चैव सुनिश्चितः ।
सप्ताष्टपञ्चमे यस्य जीवो ज्ञो वात्र वर्त्तते ॥४७९॥
आदर्शपुष्पमांसानि सुरादर्शश्च लाभदः ।
राहुर्भौमश्च मन्दश्च लग्नाद्यदि तृतीयगः ॥४८०॥
उद्धृतं गोमयं पश्येच्छीघ्रं लाभं धनं दिशेत् ॥४८१॥

यात्राका लग्नमा बृहस्पति र शुक्र भएमा सम्मुख ब्राह्मण र स्त्री मिल्नेछन् । बुध-शुक्र केन्द्रमा भए बाछासितको गौ मिल्नेछन् । चन्द्रमा सूर्य दशौं भए दीपदर्शन होला किंवा फूल दृष्टिगोचर होला (देखिएला) अथवा कपड़ा धुँदै गरेका धोबी मिल्नेछन् । पञ्चम

स्थानमा बुध होस्ता सम्मुख बाँधेको गोरु मिल्ला। बृहस्पति पाँचौं वा नवौं स्थानमा भए दक्षिण भागमा कौआ (काग) मिल्ला। चन्द्रमा र बृहस्पति तेस्रा स्थानमा भएमा वामभागमा कुक्कुर मिल्ला। संपूर्ण ग्रह दशौं वा एघारौं स्थानमा होउन् ता भार्गव पक्षी मिल्ला वा न्याउरीमूसो मिल्ला अथवा नीलकण्ठ पक्षी वामभागमा मिल्ला त्यो अत्यन्त दुर्लभ हो। सूर्य राहु शनैश्चर तेस्रा हुनूता कुमारी (कन्या) मिल्नेछन्, किंवा युवती स्त्री, अथवा सौभाग्यवती स्त्री मिल्ने-छन्, यिनको दर्शन सबै कामनाहरू परिपूर्ण गर्नेहुन्छ। छैटौं तेस्रो दशौं स्थानमा मङ्गल होस् तापनि पूर्वोक्त फलको लाभ होला तथा दासी, वेश्या र मदिरा-मासु देखेमा त्यो पनि लाभदायकै हो। सातौं, आठौं र पाँचौं स्थानमा बृहस्पति वा बुध होस्ता दर्पण, फूल, मासु, मदिरा देखिनेछ, त्यो पनि लाभकारी हो। राहु, मङ्गल शनैश्चर लग्नदेखि तृतीय स्थानमा भएमा पशुले गोबऱ्याउँदै गएको देखिन्छ। त्यो धन लाभ गराउने जान्नु ॥ ४७३–४८१ ॥

* शुभशकुनज्ञानम् *

विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं
वेश्यावाद्यमयूरचापनकुलो बद्धैकपश्वामिषम् ॥
सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यका
रत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥४८२॥
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजका मीनाज्यसिंहासनं—
शावं रोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् ॥
भारद्वाजनृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा
दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥४८३॥

ब्राह्मण, घोड़ा, हात्ती, फल, अन्न, दूध, दही, गौ, सस्यूं, कमल,

वस्त्र, वेश्या, बाजा, मुजुर चरो, नीलकण्ठ, न्याउरी मूसा, बाँधेको पशु, मासु, शुभ वचन, कुसुम (फूल), उखु, पूर्णकलश, छत्र (छाता), आटो, कन्या, रत्न, पगड़ी, सेतो गोरु, मदिरा, बालक समेतको स्त्री, दीपक (दियो), बलेको अग्नि, दर्पण (ऐना), अन्जन, धोएका वस्त्र लिएर हिंडेको धोबी, माछा, घिउ, सिंहासन, रोदन-रहित मुर्दा, पताका, शहद (मह), छाग (बाख्रा), अस्त्र, गोरोचन, भारद्वाज पक्षी, पालकी, वेदध्वनि, माङ्गल्यगीत, अंकुश यतो शकुन यात्राका समयमा मिलेमा शुभफल दिन्छ, अरू रित्ता घड़ा आफ्ना पछाड़ि मिलेमा पनि शुभै हो ॥ ४८२–४८३ ॥

* अशुभशकुनज्ञानम् *

वन्ध्याचर्मतुषास्थिसर्पलवणाङ्गारेन्धनक्लीबविट्
तैलोन्मत्तवसौषधारिजटिलप्रव्राट्तृणव्याधिताः ।
नग्नाभ्यक्तविमुक्तकेशपतितव्यङ्गक्षुधार्त्ता असृक्
स्त्रीपुष्पं सरटः स्वगेहदहनं मार्जारयुद्धं क्षुतम् ॥४८४॥
काषायी गुडतक्रपङ्कविधवा कुब्जा कुटुम्बे कलि–
र्वस्त्रादेः स्खलनं लुलायसमरं कृष्णानि धान्यानि च ।
कार्पासं वमनं च गर्दभरवो दक्षेऽतिरुङ्गर्भिणी
मुण्डार्द्राम्बरदुर्वचोऽन्धबधिरोदक्यानदृष्टाःशुभाः ।४८५।

बाँझी स्त्री, चमड़ा (छाला), भूस, हाड़, सर्प, नमक (नून), अङ्गार (निर्धूम अग्नि), ईन्धन (दाउरा), हिजड़ो (नपुंसक), विष्ठा, तेल, मदोन्मत्त पुरुष, चर्बी (बोसो), औषधि, शत्रु, जटाधारी संन्यासी, तृण (कसिंगर), रोगी, नांगो, बुकुवा लाएको मानिस, खुला बाल (केश) वाला, पतित, अङ्गरहित, भोको, रुधिर, स्त्रीको रज, छेपारो (गिगिंट), आफ्नु घर जलेको, बिरालाको लड़ाई,

छिक्का, लाल (रातो) लुगा लाएको मनुष्य, गुड़, मही, हिलो, विधवा-स्त्री, कुबड़ी (लङ्गड़ी) स्त्री, आफ्नु कुटुम्बमा झगड़ा, वस्त्रादि देहबाट खसेको, भैंसीको लड़ाई, कालो अन्न, कपास, बमन (उल्टी) हुनु, दाहिने तर्फ गधाको शब्द हुनु, क्रोधको अधिकता, गर्भवती-स्त्री, केश मुड़ेको मानिस, चीसो कपडा हातमा लिएको दुर्वचन, अन्धो, बहिरो, रजस्वला-स्त्री यति दुःशकुन होस् ता यात्रामा शुभ हुँदैन । यी देखेमा यात्रा नगर्नू ॥ ४८४–४८५ ॥

* दुःशकुनपरिहारः *

आद्येऽपशकुने स्थित्वा प्राणानेकादशं व्रजेत् ।
द्वितीये षोडश प्राणांस्तृतीये न क्वचिद् व्रजेत् ॥४८६॥

पहिले पहिलेको यो दुःशकुन होस्ता स्थिर भएर एघार श्वास लिनु र जानु, दोस्रा बार दुःशकुन भएमा स्थिर भएर सोह श्वास लिएर जानु, फेरि तेस्रोपालि दुःशकुन होस् ता यात्रा कदापि नगर्नू । फर्केर घर आउनू ॥ ४८६ ॥

* चन्द्रघातविचारः *

भूपञ्चाङ्कद्वयङ्गदिग्वह्निसप्तवेदाष्टेशार्काश्च घाताख्यचन्द्रः ।
मेषादीनां राजसेवाविवादे वर्ज्यो युद्धाद्ये च नान्यत्र वर्ज्यः ।

मेष राशिको पहिलो, वृषको पाँचौं, मिथुनको नवौं, कर्कको दोस्रो, सिंहको छैटौं, कन्याको दशौं, तुलाको तेस्रो, वृश्चिकको सातौं, धनको चौथो, मकरको आठौं, कुम्भ-राशिको एघारौं र मीन राशिको बाह्रौं चन्द्रमा घात हुन्छ ॥ ४८७ ॥

* चन्द्रघात चक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	क.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	रा.
१	५	९	२	६	१०	३	७	४	८	११	१२	घात

* तिथिघातज्ञानम् *

गोस्त्री झषे घाततिथिस्तु पूर्णा भद्रा नृयुक्कर्कटकेऽथ नन्दा ।

कौर्प्याजयोर्नक्रघटे च रिक्ता जयाधनुःकुम्भहरौ न शस्ताः॥

वृष, कन्या, मीनराशि हुने प्राणीहरुलाई पूर्णातिथि घात हो। मिथुन वा कर्कको भद्रा, वृश्चिक वा मेषको नंदा, मकर वा तुलाको रिक्ता, धनु, कुम्भ, सिंहको जया घात हो। यसै कारण यात्रा आदिमा वर्जित हुन्छ ॥ ४८८ ॥

वृष. कन्या. मीन.	मिथुन, कर्क	वृश्चिक, मेष	मकर, तुला	धन, कुम्भ, सिंह	राशि
पूर्णा ५।१०।१५	भद्रा २।७।१२	नन्दा १।६।११	रिक्ता ४।९।१४	जया ३।८।१३	घात तिथि

* नक्षत्रघातज्ञानम् *

मघाकरस्वातिमैत्रमूलश्रुत्यम्बुपान्त्यभम् ।
याम्यब्राह्मेशसार्पं च मेषादेर्घातभं न सत् ॥४८९॥

मेष राशि हुने मनुष्यको मघा नक्षत्र घात हो, वृषराशि हुनेको हस्त मिथुन राशिको स्वाती कर्कको अनुराधा सिंहको मूल कन्याको श्रवण तुलाको शतभिषा वृश्चिकको रेवती धनको भरणी मकरराशि हुनेको रोहिणी कुम्भको आर्द्रा मीनको आश्लेषा नक्षत्र घात जान्नु। यी सबै यात्रामा अशुभ हुन्छन् ॥ ४८९ ॥

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	राशि
म.	ह.	स्वा.	अ.	मू.	श्र.	श.	रे.	भ.	रो.	आ.	आश्ले	घात नक्षत्र

* घातलग्नम् *

भूमिद्व्यङ्ध्यद्रिदिक्सूर्याङ्गाष्टाङ्केशाग्निसायकाः ॥
मेषादिघातलग्नानि यात्रायां वर्जयेत्सुधीः ॥४९०॥

मेषराशि हुनेको मेषलग्न घात हो। वृषराशिको वृष लग्न,

मिथुनराशि हुनेको कर्कलग्न, कर्कराशिको तुला लग्न, सिंहराशि हुनेको मकर लग्न, कन्याराशिको मीन लग्न, तुलाराशिको कन्यालग्न, वृश्चिक राशिको वृश्चिक लग्न, धन राशिको धन लग्न, मकर राशिको कुम्भ लग्न, कुम्भ राशिको मिथुन लग्न, मीनराशिको सिंह लग्न घात हो। यस निमित्त यात्रामा यो सबै त्याग्नुपर्छ ॥ ४९० ॥

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	राशि
मे.	वृ.	क.	तु.	म.	मी.	कं.	वृ.	ध.	कुं.	मि.	सिं.	घात लग्न

* सर्वाङ्कविचारः *

तिथ्यृक्षवारयुतिरद्रिगजाग्नितष्टा
स्थानत्रयेऽत्र वियति प्रथमेऽतिदुःखी ॥
मध्ये धनक्षतिरथो चरमे मृतिः स्या-
त्स्थानत्रयेऽङ्कयुजि सौख्यजयौ निरुक्तौ ॥४९१॥

जुन दिन यात्रा गर्नु छ, उस दिनमा शुक्ल पक्षका प्रतिपदादेखि लिएर जो तिथि हुन्छ अरू अश्विनीदेखि लिएर जो नक्षत्र छ रविवारदेखि गनेर जो वार हुन्छ, यिनका सबैका संख्या योगलाई तीन स्थानमा राखेर प्रथम स्थानमा सातको, दोस्रा स्थानमा आठको र तेस्रो स्थानमा तीनको भाग दिनु। तीनै स्थान मध्ये पहिला स्थानमा शून्य बाँचे यात्रा गर्ने प्राणीले दुःख पाउँछ। दोस्रा स्थानमा शून्य बाँचे धनको क्षय होला। तेस्रा स्थानमा शून्य बाँचे मृत्यु होला। तीनै स्थानमा अङ्क शेष बाँचे यात्रा गर्ने सुखी र विजयी हुन्छ ॥४९१॥

घात-चक्रको० द्वादशराशिपरत्वेन नवग्रहादितिथिवारमासनक्षत्रादिघातचक्रं स्त्रीणां घातचन्द्रचक्रं च लिख्यते।

राशि	मास	तिथि.	वार.	नक्षत्र.	योग.	करण.	प्रहं.	लग्न.	घा. पा.	घा. मं.	घा. लं.	घा. रा.	घा. लं.	स्त्री.	रा.	मं.	स्त्री.	च.	प.
मे.	कार्तिक	नन्दा.	रवि.	मघा.	विष्कु.	बव.	१	१	१	५	२	६	७	३	८	४	१	३	३८
वृ.	मार्ग.	पूर्णा.	शनि.	हस्त.	शूल.	शकुनी	४	२	५	९	६	१०	१०	७	१२	८	८	४	११
मि.	आषा.	भद्रा.	चन्द्र.	स्वाती.	परि.	चतुष्पा	३	४	९	१	१०	२	३	११	४	१२	७	४	२३
क.	पौष.	भद्रा.	बुध.	अनु.	व्याघा.	नाग.	१	७	२	६	३	७	८	४	९	५	६	५	४४
सिं.	ज्येष्ठ.	जया.	शनि.	मूल.	धृति.	बव.	१	१०	६	१०	७	११	१२	८	१	९	५	५	५०
कं.	भाद्र.	पूर्णा	शनि.	श्रवण.	शूल.	कौल.	१	१२	१०	२	११	३	४	१२	५	१	३	५	४१
तु.	माघ.	रिक्ता.	गुरु.	शत.	शूल.	तैतिल.	४	६	३	७	४	८	९	५	१०	६	६	५	४१
वृ.	आश्वि.	नन्दा.	शुक्र.	रेव.	व्यति.	गर.	१	८	७	११	८	१२	१	६	२	१०	२	५	५०
ध.	श्रावण.	जया.	शुक्र.	भर.	वरीया.	तैतिल.	१	६	४	८	५	९	१०	६	११	७	१०	५	४२
म.	वैशा.	रिक्ता.	मंगल.	रोहि.	वैधृति.	शकुनी	४	११	८	१२	९	१	२	१०	३	१२	११	५	२
कुं.	चैत्र	जया.	गुरु.	आर्द्रा.	गंड.	किंस्तु.	३	३	११	३	१२	४	५	१	६	२	५	४	८
मि.	फाल्गु.	पूर्णा.	शुक्र.	आश्ले.	वैधृति.	चतुष्पा	४	५	१२	४	१	५	६	२	७	६	२	३	१५

* नक्षत्रनाडीनिषिद्धज्ञानम् *

पूर्वाग्निपित्र्यन्तकतारकाणां भूपभकृत्युग्रतुरङ्गमाः स्युः।
स्वातीविशाखेन्द्रभुजङ्गमानां नाड्यो निषिद्धा मनुसंमिताश्च॥

तीनै पूर्वाहरुका आदिको सोह्र घड़ी, कृत्तिकाको एक्काइस घड़ी, मघाको एघार घड़ी, भरणीको सात घड़ी, स्वाती, विशाखा,

ज्येष्ठा, आश्लेषा यी नक्षत्रको चौध घड़ी यात्रामा निषिद्ध हुन्छ वर्जित गर्नू ॥ ४९२ ॥

* नक्षत्रनाड़ीनिषिद्धचक्रम् *

पू. ३	कृ.	म.	भ.	स्वा.	वि.	ज्ये.	आश्ले.	नक्षत्र
१६	२१	११	७	१४	१४	१४	१४	त्याज्यघटिका

* महाडलदोषः *

रवेर्भतोऽब्जभोन्मितिर्नगावशेषिताद्व्यगाः ।
महाडलो न शस्यते त्रिषण्मितो भ्रमो भवेत् ॥४९३॥

सूर्य भएका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म गन्दा जति संख्या हुन्छ त्यसमा सातको भाग दिंदा दुइ वा सात शेष बचे महाडल नामको दोष हुन्छ । तीन वा छः बचे भ्रमण नाम गरेको दोष हुन्छ । यी दुई यात्रामा निषिद्ध हुन्छन् ॥ ४९३ ॥

* हिम्बरयोगः *

शशाङ्कभं सूर्यभतोऽत्र गण्यं पक्षादितिथ्या दिनवासरेण ।
युतं नवाप्तं नगशेषकं चेत्स्याद्धिम्बरं तद्गमनेऽतिशस्तम्॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म जति संख्या हुन्छ त्यसमा शुक्ल वा कृष्ण पक्षका वर्तमान तिथिको संख्या जोड़ेर नौको भाग दिनाले सात शेष रहे हिम्बर नाम गरेको योग हुन्छ, त्यो यात्रामा अतिशुभ हुन्छ ॥ ४९४ ॥

* पन्थाराहुज्ञानम् *

स्युर्धर्मे दस्रपुष्योरगवसुजलपद्वीशमैत्राण्यथार्थे ।
याम्याजांघ्रीन्द्रकर्णादितिपितृपवनोडून्यथो भानि कामे ॥
वह्न्याद्रांबुध्न्यचित्रानिरृतिविधिभगाख्यानिमोक्षेऽथरोहि-
ण्यर्यम्णाप्येन्दुविश्वान्तिमभदिनकरर्क्षाणिपंथादिराहौ ४९६

अश्विनी, पुष्य, आश्लेषा धनिष्ठा, शतभिषा, विशाखा अनुराधा यी नक्षत्रहरुको धर्म संज्ञा हो। भरणी, पूर्वाभाद्रपद, ज्येष्ठा, श्रवण, पुनर्वसु, मघा, स्वाती यिनको अर्थसंज्ञा हो। कृत्तिका, आर्द्रा, उत्तराभाद्रपद, चित्रा, मूल, अभिजित् र पूर्वाफाल्गुनी यिनको कामसंज्ञा हो। रोहिणी, पूर्वाषाढा, मृगशिरा, रेवती, उत्तराषाढा, उत्तराफाल्गुनी र हस्त यिनको मोक्षसंज्ञा हो। यसैलाई पन्था-राहुचक्र पनि भन्दछन्। यात्रामा विचार गर्नु पर्छ ॥ ४९५–४९६ ॥

* पन्थाराहुचक्रम् *

अ.	पुष्य.	आ.	वि.	अनु	ध.	श.	धर्म
भ.	पुन.	मघा.	स्वाती.	ज्ये.	श्र.	पू. भा.	अर्थ
कृ.	आ.	पू.फा.	चित्रा	मूल	अभि.	उ.भा.	काम
रो.	मृ.	उ. फा.	हस्त.	पू. षा.	उ. षा.	रेवती	मोक्ष

* पन्थाराहुफलम् *

धर्मगे भास्करे वित्तमोक्षे शशी-वित्तगेधर्ममोक्षस्थितिःशस्यते।
कामगे धर्ममोक्षार्थगः शोभनो मोक्षगे केवलं धर्मगः प्रोच्यते॥

यस पहिलेका चक्रमा धर्म-मार्गमा सूर्य रहेका बेला चन्द्रमा अर्थ वा मोक्षमा स्थित हउन् ता यात्रामा शुभ हुन्छ। अरु अर्थ मार्गमा सूर्य भएर धर्म वा अर्थमा चन्द्रमा हुन् तापनि शुभै जान्नु। काममा सूर्य र धर्म, मोक्ष, अर्थमा चन्द्रमा हउन् ता यात्रामा शुभ जान्नु। अरु मोक्षमा सूर्य तथा धर्मसंज्ञक नक्षत्रमा चन्द्रमा होस् तापनि शुभ जान्नु, अन्यथा अशुभ जान्नु ॥ ४९७ ॥

* द्वितीयप्रकारेण पन्थाराहुफलम् *

धर्ममार्गे गते सूर्ये अर्थांशे चन्द्रमा यदि।
तदा शत्रुभयं तस्य ज्ञेयं तु विविधैः शुभैः ॥४९८॥

धर्म मार्गमा सूर्य र अर्थ मार्गमा चन्द्रमा होस् ता यात्रा गर्नाले शत्रुभय होला ॥ ४९८ ॥

धर्ममार्गे गते सूर्ये चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
संहारश्च भवेत्तत्र भङ्गो हानिः प्रजायते ॥ ४९९ ॥

धर्म मार्गमा सूर्य र उसैमा चन्द्रमा पनि भए संहार, भङ्ग र हानि हुन्छ ॥ ४९९ ॥

अर्थमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे धर्मस्थिते यदि ।
गजलाभो भवेत्तस्य तत्र श्रीः सर्वतोमुखी ॥ ५०० ॥

अर्थ मार्गमा सूर्य र धर्म मार्गमा चन्द्रमा होस् ता यात्रा गर्नाले हात्ती र बहुत सुख प्राप्त होला ॥ ५०० ॥

अर्थमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
प्रथमं जायते कार्य पुनर्भङ्गो भविष्यति ॥ ५०१ ॥

अर्थ मार्गमा सूर्य र उसैमा चन्द्रमा पनि होस् ता यात्रा गर्नाले पहिले ता कार्य होला, फेरि पछि भङ्ग हुनेछ ॥ ५०१ ॥

अर्थमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे मोक्षस्थिते यदि ।
भूमिलाभो भवेत्तस्य हर्षयुक्तः सुखी भवेत् ॥ ५०२ ॥

अर्थ मार्गमा सूर्य, मोक्ष मार्गमा चन्द्रमा भए यात्रा गर्नाले भूमि लाभ, हर्षयुक्त र फेरि सुखी होला ॥ ५०२ ॥

काममार्गे गते सूर्ये चन्द्रे धर्मे च संस्थिते ।
गजाश्वाश्च विलभ्यन्ते राजमानश्च संभवेत् ॥ ५०३ ॥

काम मार्गमा सूर्य र धर्म मार्गमा चन्द्रमा भए, यात्रा गर्नाले राजसम्मान तथा हात्ती, घोड़ा आदि पनि प्राप्त हुनेछ ॥ ५०३ ॥

काममार्गे गते सूर्ये चन्द्रे चैवार्थसंस्थिते ।

सकलं जायते तस्य विघ्नभंगो विनिर्दिशेत् ॥ ५०४ ॥

काम मार्गमा सर्य अर्थ मार्गी चन्द्रमा भए सबै कार्यहरुको सिद्धि (विघ्न-भङ्ग) होला ॥ ५०४ ॥

काममार्गे गते सूर्ये चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
विग्रहं दारुणं चैव कार्यनाशं विनिर्दिशेत् ॥ ५०५ ॥

काम मार्गमा सूर्य र चन्द्रमा दुवै भए अत्यन्त दारुण विग्रह र कार्यको नाश अरु अनेक विघ्न पनि होला ॥ ५०५ ॥

काममार्गे गते सूर्ये चन्द्रे मोक्षगतेऽपि वा ।
राज्ञो लाभो भवेत्तस्य स्वेष्टलाभं विनिर्दिशेत् ॥ ५०६ ॥

काम मार्गी सूर्य, मोक्ष मार्गी चन्द्रमा भएका वेला यात्रा गर्नाले राज्यलाभ र धेरै सुवर्णादि इच्छित द्रव्यको लाभ हुनेछ ॥ ५०६ ॥

मोक्षमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे धर्मस्थिते यदि ।
हेमलाभो भवेत्तस्य सर्वकार्यं प्रसिद्ध्यति ॥ ५०७ ॥

मोक्ष मार्गमा सूर्य, धर्म मार्गमा चन्द्रमा भएका वेला यात्रा गरे सुवर्ण लाभ होला । फेरि अरु सबै कार्यहरु सिद्ध होला ॥ ५०७ ॥

मोक्षमार्गे गते सूर्ये अर्थांशे चन्द्रमा यदि ।
विफलं तस्य कार्यं च चौरराजारिजंभयम् ॥ ५०८ ॥

मोक्ष मार्गमा सर्य र अर्थ मार्गमा चन्द्रमा होस्ता सबै कार्यको निष्फल, चोर, राजा, शत्रु आदिबाट पनि अत्यन्त भय होला ॥५०८॥

मोक्षमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे कामस्थिते यदि ।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति कार्ये च जयमेव च ॥ ५०९ ॥

मोक्षमार्गमा सूर्य, काम मार्गमा चन्द्रमा भएका वेला यात्रा गर्नाले सबै कार्यको सिद्धि होला । अरु कार्यमा पनि आफ्नु विजय होला ॥ ५०९ ॥

मोक्षमार्गे गते सूर्ये चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
विग्रहो दारुणश्चैव विघ्नस्तस्य भविष्यति ॥ ५१० ॥

मोक्ष मार्गमा सूर्य र चन्द्रमा भएका बेला यात्रा गर्नाले दारुण विग्रह र अरु २ धेरै प्रकारका विघ्न आदि पनि हुनेछ ॥५१०॥

यात्रा युद्धे विवाहे च प्रवेशे नगरादिषु ।
व्यापारेषु च सर्वेषु पन्थाराहुः प्रशस्यते ॥ ५११ ॥

फेरि यात्रामा, युद्धमा, विवाहमा, ग्रामादि प्रवेशमा र व्यापार आदिमा पन्था राहुको विचार गर्नु अति आवश्यक छ ॥ ५११ ॥

* ग्रहाधीनेन शुभयोगज्ञानम् *

स्थाने यदा स्युर्गुरुसौम्यशुक्राः
सिद्ध्यन्ति कार्याणि च पञ्चमेऽह्नि ॥
राज्यास्पदं वा सुखदेशलाभं
मासस्य मध्ये ग्रहभावयुक्तम् ॥ ५१२ ॥

यात्राका लग्नमा गुरु, बुध, शुक्र, स्थित हुन् ता पाँचौं दिनमा आफ्नु कार्य सिद्ध गर्छ, अरु राज्य, सुख, अनि देशको लाभ गर्ला, अर्थात् एक मासमा ग्रह भावले युक्त भए पछि फल जान्नुपर्छ ॥५१२॥

* योग-अधियोग-योगाधियोगाः *

बुधेज्यभृगुपुत्राणामेकश्चेत्केन्द्रकोणगः ।
तदा योगोऽत्र गमने क्षेमो भवति भूभुजाम् ॥५१३॥
अधियोगो भवेत् द्वाभ्यामत्र क्षेमजयो ध्रुवम् ।
त्रिभिर्योगाधियोगोऽत्र यशः क्षेमधनागमः ॥५१४॥

बुध, बृहस्पति, शुक्र यी तीनै ग्रहमध्ये एकै ग्रह पनि केन्द्र १।४।७।१० वा त्रिकोण ९।५ मा होस्ता योगसंज्ञक योग हुन्छ ।

त्यसमा यात्रा गर्नाले राजाहरुको कल्याण होला। फेरि अरु यी तीनै ग्रहका मध्यमा दुइ ग्रह केन्द्र वा त्रिकोणमा हउन् ता अधियोगसंज्ञक योग हुन्छ। त्यसमा यात्रा गर्नाले क्षेम जय होला तथा तीन ग्रह केन्द्र वा त्रिकोणमा भए योगाधियोगसंज्ञक योग हुन्छ, त्यसमा यात्रा गर्नाले यश, क्षेम अरु धनलाभ पनि होला। अरु फेरि कुनै आचार्यका मतले योगाधियोगमा भूमिको पनि लाभ हुनेछ ॥ ५१३-५१४ ॥

* यात्रायां मासमध्ये तिथिचक्रं फलञ्च *

पौषे पक्षत्यादिका द्वादशैवं—
तिथ्यो मघादौ द्वितीयादिकास्ताः ।
कामात्तिस्रः स्युस्तृतीयादिवच्च—
याने प्राच्यादौ फलं तत्र वक्ष्ये ॥५१५॥
सौख्यं क्लेशो भीतिरर्थागमश्च
शून्यं नैःस्वं निस्वता मिश्रता च ॥
द्रव्यक्लेशो दुःखमिष्टाप्तिरर्थो—
लाभः सौख्यं मङ्गलं वित्तलाभः ॥५१६॥
लाभो द्रव्याप्तिर्धनं सौख्ययुक्तं
भीतिर्लाभो मृत्युरर्थागमश्च ॥
लाभः कष्टं द्रव्यलाभो सुखं च
कष्टं सौख्यं क्लेशलाभौ सुखं च ॥५१७॥
सौख्यं लाभः कार्यसिद्धिश्च कष्टं
क्लेशः कष्टात्सिद्धिरर्थो धनं च ॥
मृत्युर्लाभो द्रव्यलाभश्च शून्यं
शून्यं सौख्यं मृत्युरत्यन्तकष्टम् ॥५१८॥

पौषमासदेखि बाह्र महीनाको चक्र-लेख्नु। त्यसको तल पौष महीनामा बाह्र तिथि तेर्छो परेवादेखि, फेरि माघमा द्वितीयादेखि तेर्छो तिथि लेख्नु, यसै प्रकार सब चक्र अर्थात् फाल्गुनमा तृतीयादेखि तेर्छो तिथि लेख्नु, तथा चैत्रमा चौथीदेखि लेख्नु। यसै प्रकार सबै महीनामा लेख्नु। अरु फेरि यो पनि जान्नु पर्छ कि त्रयोदशी र तृतीया, चौथी र चतुर्दशी, पंचमी र पूर्णिमाको पनि एकै फल हुन्छ। अरुएक पंक्तिमा पूर्व आदि चारै दिशाहरू फल चक्रका क्रमले जान्नु। पंक्तिमा पूर्वादि दिशाको फल दिशाहरुका क्रमले जान्नु॥५१५-५१८॥

* तिथिचक्रम् *

मा.	पौ.	मा.	फा	चै.	वै.	ज्ये.	आ.	श्रा.	भा.	आ	का.	मा.	पूर्वा	दक्षिणा	पश्चिमा	उत्तरा
ति.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	सौख्यं	क्लेश	भीति	अर्थागम
ति.	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	शून्यम्	दरिद्रता	दरिद्रता	मिश्रभिला.
ति.	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	द्रव्य क्लेश	क्लेश	इष्टाप्ति	अर्थ
ति.	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	लाभः	सुख प्राप्तिः	मंगल.	धनलाभः
ति.	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	लाभ-	द्रव्याप्ति	धनम्	सौख्य
ति.	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	भीतिः	लाभः	मृत्युः	अर्थागमः
ति.	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	लाभः	कष्टम्	द्रव्य लाभः	सुखम्
ति.	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	कष्टम्	सौख्य	क्लेशात्-लाभः	सुखम्
ति.	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	सौख्य	लाभः	कार्यसिद्धिः	कष्टम्
ति.	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	क्लेशः	कष्टात्सिद्धिः	अर्थ	धनलाभः
ति.	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	मृत्यु	लाभः	द्र य लाभः	शून्यम्
ति.	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	शून्यम्	सौख्य	मृत्युः	अत्यंन्त कष्टं

* युद्धयात्रा कथ्यते *

राहुभुक्तानि ऋक्षाणि जीवपक्षस्त्रयोदश ।
मृतपक्षस्तु भोग्यानि कर्तरी तदधिष्ठितम् ॥५१९॥
ततः पञ्चदशे ग्रस्तं चिन्त्यं युद्धे गमादिषु ।
जीवपक्षः शुभो ज्ञेयो मृतपक्षस्त्वशोभनः ॥५२०॥
मृतपक्षाच्छुभं ग्रस्तं ग्रस्तभात्कर्तरी शुभा ।
मृतपक्षे सहस्रांशौ जीवपक्षे विधौ स्थिते ॥५२१॥
यात्रायां विजयस्तत्र विपरीते पराजयः ।
उभौ चेज्जीवपक्षस्थौ यात्रा तत्रापि शोभना ॥५२२॥
चेदुभौ मृत्युपक्षस्थौ रविन्दू तत्र कष्टदौ ।
यायिनो जयदश्चन्द्रो जीवपक्षे व्यवस्थितः ।
भानुमान् जीवपक्षस्थः स्थायिनो विजयावहः ॥५२३॥

राहुका नक्षत्रदेखि गनेर लाँदा जो तेह्रौं नक्षत्र आउँछ, त्यो जीवपक्ष संज्ञक हो । फेरि अगाड़िको तेह्रौं नक्षत्र मृतपक्ष संज्ञक हो । अरु जस नक्षत्रमा राहु बसेको छ त्यो नक्षत्र कर्तरीसंज्ञक हो । फेरि राहुका नक्षत्रदेखि पन्ध्रौं नक्षत्र ग्रस्त संज्ञक हो । यिनको युद्ध यात्रा आदिमा विचार गर्नु उचित हुन्छ । जीवपक्ष शुभ, मृत पक्ष अशुभ हो । मृतपक्षदेखि ग्रस्त औ ग्रस्तदेखि कर्तरी शुभ हुन्छ । मृतपक्षमा सूर्य जीवपक्षमा चन्द्रमा भएका वेला यात्रा गर्दा युद्धमा जय होला । अरु विपरीत अर्थात् मृतपक्षमा चन्द्रमा जीवपक्षमा सूर्य होस्ता यात्रामा पराजय होला, फेरि सूर्य चन्द्रमा दुवै जीवपक्षमा हुन्ता यात्रामा शुभ होला । यदि चन्द्रमा सूर्य दुवै मृतपक्षमा हुन् ता कष्टदायक हुन्छ । अरु जीवपक्षमा चन्द्रमा हउन् ता युद्धमा जानेहरुले विजय

गर्नेछन् । यदि सूर्य जीवपक्षमा भए स्थायी राजा अर्थात् जो आफ्नै किलामा बसेको छ उसैको जीत होला ॥ ५१९–५२३ ॥

* यामराहुविचारः *

अष्टासु प्रहरार्द्धेषु प्रथमाद्येष्वहर्निशम् ।
पूर्वस्यां वामतो राहुस्तुर्यां तुर्यां दिशं व्रजेत् ॥५२४॥
यात्रायां दक्षिणे राहुर्युद्धकाले जयी भवेत् ।
पृष्ठे च समता ज्ञेया सम्मुखे वाममृत्युदः ॥५२५॥

आठ प्रहरार्द्ध अर्थात् आधा २ प्रहरदेखि पूर्व आदि चार चार दिशामा राहु चल्छ । सो युद्ध यात्रामा दाहिने राहु जीत गराई दिनेवाला हो, फेरि पछाड़ि सामान्य जान्नु, अरु सम्मुख र बायाँमा मृत्युदायक हुन्छ ॥ ५२४–५२५ ॥

* राहुचक्रम् *

पू.	वा.	द.	ई.	प.	आ.	उ.	नै.	दिशा
॥	१	१॥	२	२॥	३	३॥	४	दिनप्रहरार्द्धः
४॥	५	५॥	६	६॥	७	७॥	८	रात्रिप्रहरार्द्ध

* पञ्चस्वरचक्रज्ञानम् *

कादिहान्ताँल्लिखेद्वर्णान् स्वराधोङञणोज्झितान् ।
तिर्यक्पंक्तिक्रमेणैव पञ्चत्रिंशत्प्रकोष्ठके ॥५२६॥
नरनामादिमो वर्णो यस्मात्स्वरादधः स्थितः ।
स स्वरस्तस्य वर्णस्य वर्णस्वर इहोच्यते ॥५२७॥
न प्रोक्ता ङञणा वर्णा नामादौ सन्ति ते नहि ।
चेद्भवन्ति तदा ज्ञेया गजडास्ते यथाक्रमम् ॥५२८॥

यदि नाम्नि भवेद्वर्णः संयुक्ताक्षरलक्षणः ।
ग्राह्यास्तदादिमो वर्ण इत्युक्तं ब्रह्मयामले ॥५२९॥
अस्वरो मेषसिंहालीरिः कन्यायुग्मकर्कटाः ।
धनुर्मीनावुकारः स्यादेकारश्च तुलावृषौ ॥५३०॥
ओस्वरो मृगकुम्भौ च राशीशास्तु ग्रहस्वराः ।
स्वराधःस्थापयेत्खेटान् राशेर्यो यस्य नायकः ॥५३१॥
अकारे सप्त ऋक्षाणि रेवत्यादिक्रमेण च ।
पञ्च पञ्च इकारादावेवमृक्षस्वरोदयः ॥५३२॥
अकारादिक्रमान्न्यस्य नन्दादितिथिपञ्चकम् ।
दिनस्वरादयो नित्यं स्वस्वतिथ्यादि जायते ॥५३३॥
नभस्य मार्गे वैशाखेष्वकारस्योदयो भवेत् ।
आश्विनश्रावणाषाढेष्विकारो नायकः स्मृतः ॥५३४॥
उकारश्चैत्रपौषे स्यादेकारो ज्येष्ठकार्तिके ।
ओकार उदयं याति माघफाल्गुनमासयोः ॥५३५॥
आद्यो बालः कुमारश्च युवा वृद्धो मृतस्तथा ।
किञ्चिल्लाभकरो बालः कुमारस्त्वर्धलाभदः ॥५३६॥
सर्वसिद्धो युवा प्रोक्तो वृद्धोमध्योऽधमोऽन्तिमः ।
युद्धकाले विचिन्त्येषु तिथिमार्गेण निश्चितम् ॥५३७॥

स्वरहरूका तलको आदि अक्षर लेख्नु । ङ ञ ण यी अक्षरहरूलाइ छोडेर लेख्नु । तेर्छा पंक्तिमा क्रमैले पैंतिस कोठाको चक्र भरनु नरका नामको आदि अक्षर जुन स्वरका तल हुन्छ त्यही

उसको वर्णज स्वर अर्थात् बालस्वर जान्नु। ङ ञ ण यी अक्षर स्वरमा कहिएका छैनन्। परन्तु जसका नामादिमा होस्‌ता ग, ज, ड यस क्रमले जान्नु अर्थात् ङ का जगामा ग, ञ का जगामा ज, फेरि ण का जगामा ड अक्षरको ग्रहण गर्नु पर्छ। यदि नामका अक्षरमा दुइ अक्षर मिलेको होस्‌ता आदिका अक्षर ग्रहण गर्नु भन्ने ब्रह्मयामलमा कहेको छ।

अकार स्वरमा मेष, सिंह, वृश्चिक लग्न स्थापित गर्नु तथा कन्या, मिथुन, कर्क इकार स्वरका तल लेख्नु। धन, मीन उकार स्वरका मनि लेख्नु। तुला-वृष एकार स्वरका तल लेख्नु। तथा मकर कुम्भ ओकार स्वरका मनि लेख्नु। उसका मनि ग्रह स्थापित गर्नु। यै क्रमले जस राशिको स्वामी जो ग्रह हो उसै ग्रहका उसै राशिका साथ स्थापित गर्नु, अकारादि स्वरमा चक्रदेखि जान्नु। तथा अकार स्वरका मनि रेवत्यादि सात नक्षत्र स्थापित गर्नु। अरु पुनर्वसुदेखि पाँच नक्षत्र इकार स्वरमा लेख्नु तथा उत्तराफाल्गुनीदेखि पाँच नक्षत्र उकार स्वरमा लेखिदिनु। फेरि अनुराधादेखि पाँच नक्षत्र एकार स्वरमा स्थापित गर्नु वा श्रवणदेखि पाँच नक्षत्र ओकार स्वरमा लेख्नु। अकारादि स्वरमा नन्दादि पाँच तिथिहरू क्रमैले लेख्नु सो नित्य दिन र स्वरोदय हुन्। आफ्ना २ स्वरदेखि स्पष्ट गरेर चक्रमा जान्नु। भाद्र, मार्गशीर्ष, वैशाख यी महिना अकारका मनि लेख्नु तथा आश्विन, श्रावण, आषाढ़ इकार स्वरमा लेख्नु। अरु चैत्र, पौष उकार स्वरमा स्थापित गर्नु। ज्येष्ठ, कार्तिक एकार स्वरमा लेख्नु; माघ, फाल्गुन महिना उकार स्वरमा स्थापित गर्नु। प्रथम कोठामा बालस्वर छ, दोस्रामा कुमार स्वर छ, तेस्रामा युवा छ, चौथामा वृद्ध र पाँचौंमा मृत जान्नु। बालस्वर थोरै लाभ गर्दछ, कुमार संज्ञक आधा लाभ गर्दछ अरु युवा स्वर सर्वसिद्धिकारक हुन्छ तथा वृद्धस्वर मध्यम हुन्छ, मृतस्वरले अधम फल दिन्छ।

युद्धकालमा विशेष विचार गर्नु उचित हो। तिथिदेखि जान्नु। तथा युद्ध-कालमा नामादि अक्षरदेखि लिनु गोचरमा जन्म नामाक्षरदेखि विचार गर्नु उचित हुन्छ ॥ ५२६–५३७ ॥

* पञ्चस्वरचक्रन्यासः *

बाल	कुमार	युवा	वृद्ध	मृत	स्वर
अ	इ	उ	ए	ओ	वर्ण
क	ख	ग	घ	च	वर्ण
छ	ज	झ	ट	ठ	वर्ण
ड	ढ	त	थ	द	वर्ण
ध	न	प	फ	ब	वर्ण
भ	म	य	र	ल	वर्ण
व	श	ष	स	ह	वर्ण
नन्दा १।६।११	भद्रा २।७।१२	जया ३।८।१३	रिक्ता ४।९।१४	पूर्णा ५।१०।१५	तिथि
र. मं.	बु. चं.	बृ.	शु.	श.	वार
रेवत्यादि ७	अदित्यादि ५	अर्यमादि ५	मित्रादि ५	श्रवणादि ५	नक्षत्र
मे. सिं. वृश्चिक	कन्या. मि. कर्क	ध. मी.	तु. वृष.	म. कुं.	लग्न
मार्ग. वै. भाद्र	आ. श्रा. आश्वि.	चैत्र, पौष	ज्ये. का.	आ. फा.	मास

* युद्धयात्रायामकुलादिनक्षत्रज्ञानम् *

स्वात्यन्तकाहिवसुपौष्णकरानुराधा-
दित्यध्रुवाणि विषमास्तिथयोऽकुलाः स्युः ॥

सूर्येन्दुमन्दगुरवश्च कुलाकुलज्ञो—
मूलाम्बुपेशविधिभं दशषड्द्वितिथ्यः ॥५३८॥
पूर्वाश्वीज्यमघेन्दुकर्णदहनाद्वीशेन्द्रचित्रास्तथा
शुक्रारौ कुलसंज्ञकाश्च तिथयोऽर्काष्टेन्द्रवेदैर्मिताः ॥
यायी स्यादकुले जयी च समरे स्थायी च तद्वत्कुले
सन्धिःस्यादुभयोःकुलाकुलगणे भूमीशयोर्युध्यतोः ॥५३९॥

स्वाती, भरणी, आश्लेषा, धनिष्ठा, रेवती, हस्त, अनुराधा, पुनर्वसु वा ध्रुवसंज्ञक नक्षत्र तथा विषम तिथि १।३।५।७।९।११।१३ शनि, चन्द्र, गुरु, सूर्य यी वारहरूको अकुलगण संज्ञा हो। मूल, शतभिषा, आर्द्रा, अभिजित् यी नक्षत्र, दशमी, षष्ठी, द्वितीया तिथि, बुधवार यिनको कुलाकुलगण संज्ञा हो। तीनै पूर्वा, अश्विनी, पुष्य, मघा, मृगशिरा, श्रवण, कृत्तिका, विशाखा, ज्येष्ठा, चित्रा यी नक्षत्र शुक्रवार, मङ्गलवार तथा द्वादशी, अष्टमी, चतुर्दशी चौथी तिथि यिनको कुलगणसंज्ञा हो। जानेको अकुल संज्ञक नक्षत्रादिमा जीत हुन्छ। युद्धका समयमा तथा स्थायी अर्थात् स्थिर हुनेको कुलगणका नक्षत्रादिहरूमा जीत हुन्छ। अरु कुलाकुलगणमा राजाहरूका युद्धमा दुवै जनाको मिलाप हुन्छ ॥ ५३८-५३९ ॥

* वारघातविचारः *

मेषे रविर्बुधः कर्के मिथुने चन्द्र एव च।
कन्यावृषभसिंहेषु शनिः स्यान्मकरे कुजः ॥५४०॥
धनुर्वृश्चिकमीनेषु शुक्रोऽथ तुलकुम्भयोः।
जीवश्चैते जन्मराशौ घातवारा बुधैः स्मृताः ॥५४१॥

मेषराशिवालाको रविवार घात हो। कर्कको बुधवार, मिथुनको

चन्द्रवार तथा कन्या, वृष, सिंहको शनिवार, मकरको मङ्गलवार र धनु, वृश्चिक र मीनको शुक्रवार तुला वा कुम्भको बृहस्पतिवार घात हो। यो जन्म राशिमा पण्डितहरू घातवार कहन्छन् ॥ ५४०–५४१ ॥

* घातवारचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	राशि
र.	श.	चं.	बु.	श.	श.	बृ.	शु.	शु.	मं.	बृ.	शु	वार

* ग्रहयोगज्ञानम् *

तनौ जीव इन्दुर्मृतौ वैरिगोऽर्कः ।
प्रयातो महीन्द्रो जयत्येव शत्रून् ॥५४२॥
लग्ने गुरौ रिपौ भौमे लाभेऽर्के सहजे शनौ ।
जयत्याशु रिपून् यानेऽनुकूलो यदि भार्गवः ॥५४३॥
गुरौ लग्नेऽष्टमे चन्द्रे षष्ठे सूर्ये जयत्यरीन् ।
तनौ जीवेऽथवा शेषैर्वित्तायस्थैर्जयो गमे ॥५४४॥
लग्ने सूर्ये विधौ द्यूने धनस्थैर्ज्ञेज्यभार्गवैः ।
प्रयाति नृपतिः सोऽरीञ्जयेत्तार्क्ष्य इवोरगान् ॥५४५॥
मन्दारौ त्रिषडायस्थौ बलिनौ ज्ञेज्यभार्गवौ ।
प्रयाणे भूपतेर्यस्य वसुधा तस्य हस्तगा ॥५४६॥
लग्ने जीवे विधौ द्यूने चतुर्थे ज्ञे तथा भृगौ ।
पापैस्त्रिगैर्महीपालः प्रस्थितो लभते श्रियम् ॥५४७॥
लाभेऽर्के खे बुधे शुक्रे दुश्चिक्ये भूमिजे शनौ ।
द्यूनेऽब्जे तनुगे जीवे प्रस्थितस्य भवेज्जयः ॥५४८॥
लग्नेऽब्जे वा गुरौ षष्ठे सूर्ये व्योमगते शनौ ।

सुतेज्ये हिबुके शुक्रे राजा हन्ति गमे रिपून् ॥५४९॥
शुक्रे तुर्ये त्रिलाभस्थे केन्द्रस्थगुरुवीक्षिते ।
सप्ताष्टाङ्कगतैः पापैर्योगोऽयं बहु लाभदः ॥५५०॥
शुक्रार्केज्यैस्त्रितुर्यस्थैः शत्रुस्थे मन्दभूमिजे ।
यात्राभूमिभुजां शस्ता शत्रुवृन्दविदारिणी ॥५५१॥

लग्नमा बृहस्पति र चन्द्रमा छैठौं या आठौंमा सूर्य भएका योगमा यात्रा गर्नाले राजाले शत्रु जित्नेछन् । लग्नमा बृहस्पति, छैटो मङ्गल, एघारौं सूर्य तेस्रो शनैश्चर भएका योगमा यात्रा गर्नाले शत्रुलाई जित्नेछन् । शुक्र बायाँ वा पछाड़ि भएर बृहस्पति लग्नमा, आठौं चन्द्रमा, छैठौं सूर्य भए शत्रुलाई जित्नेछन् अथवा लग्नमा बृहस्पति शेष ग्रह राहु केतु छोड़ेर दोस्रा एघारौंमा हुन् ता जीत होला । लग्नमा सूर्य होस् चन्द्रमा सातौं होस् दोस्रामा बुध, बृहस्पति, शुक्र हुन्ता यस्ता योगमा राजाले यात्रा गरे गरुड़ले सर्प जिते झैं जित्छन् । शनैश्चर मङ्गल तेस्रो, छैठौं, एघारौं; बुध, बृहस्पति र शुक्र बली भएका योगमा राजा यात्रा गरुन् ता पृथ्वी लाभ होला । लग्नमा बृहस्पति, चन्द्रमा सातौं, चौथो बुध शुक्र र पापग्रह तेस्रामा भएको योगमा यात्रा गरे अवश्य लक्ष्मी प्राप्त होला । एघारौं सूर्य, दशौं बुध वा शुक्र, तेस्रा मङ्गल वा शनैश्चर, सातौं चन्द्रमा र बृहस्पति लग्नमा भएका बेला यात्रा गर्नाले जयप्राप्ति होला । लग्नमा चन्द्र वा गुरु, छैठौं सूर्य, दशौं शनैश्चर, पाँचौं वा चौथो शुक्र भएका योगमा राजाले यात्रा गर्दा शत्रुलाई जित्लान् । शुक्र चौथो, तेस्रो, एघारौं, केन्द्रमा भएर बृहस्पति शुक्रलाई देख्तछ भने र सातौं, आठौं, नवौं पापग्रह हुन् ता यात्रा गर्नाले बहुत लाभ होला । शुक्र, सूर्य, बृहस्पति तेस्रो चौथो होस् र शनैश्चर, मङ्गल छैटो होस् ता राजाहरुलाई यात्रा शुभ भएर शत्रुको समूह नाश गर्ने हुन्छ ॥ ५४२–५५१ ॥

* पुनः शत्रुञ्जययोगः *

सिते लग्नगते सूर्ये लाभगे हिबुके विधौ ।
ततो राजा रिपून् हन्ति केशरीवेभसंहतिम् ॥५५२॥

लग्नमा शुक्र, सूर्य लाभस्थानमा, चन्द्रमा चौथो भएका योगमा राजाले यात्रा गरेमा सिंहले हात्ती मारे झैं शत्रुलाई मार्ला ॥५५२॥

* शत्रुञ्जययोगचक्रम् *

* पुण्डरीकयोगः *

गुरौ कर्कटगे लग्ने भानावेकादशे स्थिते ।
पुण्डरीको महायोगः शत्रुपक्षविनाशकृत् ॥५५३॥

कर्क राशिको बृहस्पति लग्नमा र एघारौं सूर्य भए पुण्डरीक महायोग हुन्छ त्यो शत्रुपक्ष नाशकारक हो ॥५५३॥

* पुण्डरीकयोगचक्रम् *

* कामदयोगः *

वृषराशिगते चन्द्रे लाभस्थे केन्द्रगे गुरौ ।
कामधेनुरयं योगः कामदो यायिनो रणे ॥५५४॥

वृष राशिको चन्द्रमा भएर एघारौं होस् केन्द्रमा बृहस्पति होसता कामधेनुसंज्ञक योग रणमा जानेको कामना पूर्ण गरिदिने होला।५५४।

* कामदयोगचक्रम् *

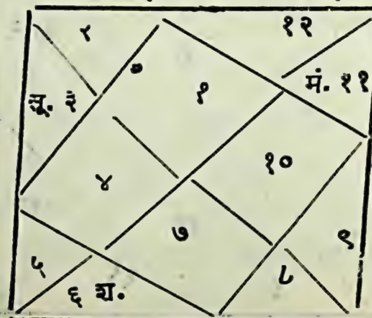

* पूर्णचन्द्रयोगः *

त्रिषष्ठलाभगेष्वेषु रविमन्दकुजेषु च ।
पूर्णचन्द्रो महायोगः पूर्णराज्यप्रदः सदा ॥५५५॥

तेस्रो सूर्य, छैठौं शनैश्चर र एघारौं मङ्गल होस् ता पूर्णचन्द्र महायोग हुन्छ त्यो यात्रामा राज्यदायक हुन्छ ॥५५५॥

* पूर्णचन्द्रयोगचक्रम् *

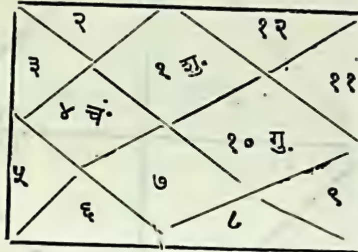

* मृगेन्द्रयोगज्ञानम् *

लग्ने शुक्रे शशी बन्धौ कर्मस्थाने गुरुर्यदा ।
मृगेन्द्रयोगो विख्यातो यातुः सर्वार्थसाधकः ॥५५६॥

लग्नमा शुक्र, चन्द्रमा चौथो र दशौं बृहस्पति होस्ता मृगेन्द्र-संज्ञक योग हुन्छ, उसमा यात्रा सर्वार्थ-साधक हुन्छ ॥५५६॥

* मृगेन्द्रयोगचक्रम् *

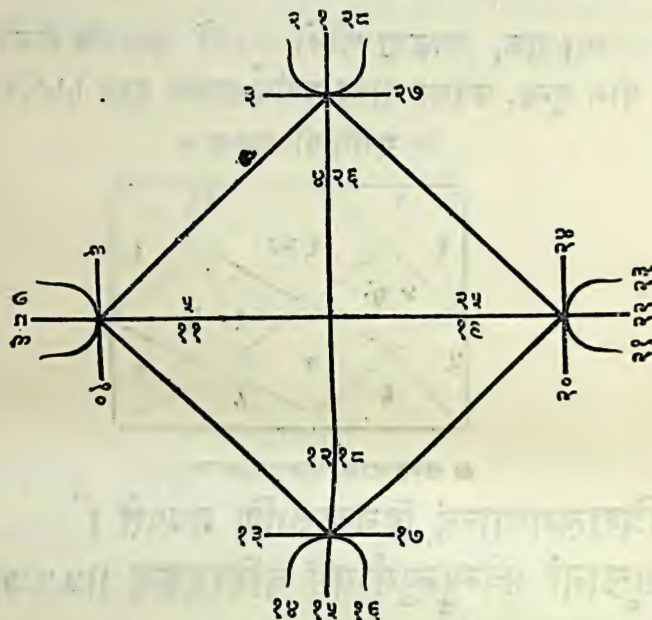
* चन्द्रकालानलचक्रज्ञानम् *

पूर्वत्रिशूलमध्यान्तं दिनर्क्षाणि गण्यते ।
त्रिशूलानां भवेन्मृत्युर्मध्यमं बहिरष्टकम् ॥५५७॥
लाभक्षेमं विजानीयाच्चन्द्रगर्भे न संशयः ।
चन्द्रकालानलं चक्रं नामभं दृश्यते रणः ॥५५८॥
गर्भे द्वयं द्वयं दद्यादन्यत्रैकैकमेव च ॥५५९॥

पूर्वका त्रिशूलदेखि मध्यका अन्ततक चक्र लेख्नु अभिजित्समेत चन्द्रमाका नक्षत्रदेखि आफ्ना नाम नक्षत्रसम्म गन्नू। नाम नक्षत्र त्रिशूलमा परून् ता युद्धमा मृत्यु होला। अरु त्रिशूलका पासमा जो एक शूल हो उसमा परे मध्यम जान्नु। अरु चन्द्र गर्भका नक्षत्रमा नाम नक्षत्र परे लाभ क्षेम जान्नु। यस चन्द्रकालानलचक्रमा नाम-

नक्षत्र युद्धमा हेर्नु उचित हो । गर्भमा दुइ २ नक्षत्र दिनु अन्यत्र एक एक दिनु ॥ ५५७ ५५९ ॥

❀ चन्द्रकालानलचक्रन्यासः ❀

❀ युद्धनाडीज्ञानम् ❀

आर्द्रादौ मृगपर्यन्तं मध्ये मूलं प्रतिष्ठितम् ।
रवीन्दुनामनक्षत्रं यद्येको नाडिगो भवेत् ॥५६०॥
तस्य मृत्युर्न सन्देहो रोगाद्वाथ रणेऽपि वा ॥५६१॥

आर्द्रा नक्षत्र आदि मानेर मृगशिराको अन्तसम्म त्रिनाड़ीचक्र लेख्नु । तथा बीचमा मूलनक्षत्र स्थापित गर्नु ॥ ५६० ॥

फल—सूर्य चन्द्रका नक्षत्र तथा नाम नक्षत्र एक नाड़ीमा परे मृत्यु हुनेछ, युद्ध र रोगमा नाड़ी-चक्र विचार्नु आवश्यक छ ॥५६१॥

* युद्धनाडीज्ञानम् *

आ	पू. फा.	उ. फा.	अनु.	ज्ये.	ध.	श.	भ.	कृ.
पुन	म.	ह.	वि.	मू.	श्र.	पू. भा.	अ.	रो.
पुष्य	आश्ले	चि.	स्वाती	पू. षा.	उ. षा.	उ. भा.	रे.	मृ.

* भूमिवलावलज्ञानम् *

भूम्यक्षरं चतुर्गुण्यं तिथिवारसमन्वितम् ।
शिवनेत्रैर्हरेद्भागं शेषं भूमिबलाबलम् ॥५६२॥
चन्द्रशेषे बला भूमिः शून्या नेत्रे च शेषके ।
वह्निशेषे भवेन्मृत्युर्युद्धकाले विचिन्तयेत् ॥५६३॥

भूमिका नामको अक्षर चौगुना गर्नु, तिथि वार जोड़िदिनु, तीनको भाग दिनु र शेपदेखि भूमिबलाबल विचार्नू। एक बचे भूमि बल जान्नु २ शेप बचेमा शून्य भूमि जान्नु फेरि तीन बचे भूमि मृत्युकारक जान्नु ॥ ५६२-५६३ ॥

* युद्धसमये नारदविचारः *

तिथिवारयुतं कार्यं त्रिभिर्भागो विधीयते ।
स्वर्गपातालमृत्युश्च क्रमतो याति नारदः ॥५६४॥
मृत्युलोके यदा तिष्ठेत्तदा युद्धं न संशयः ॥५६५॥

तिथि र वार जोड़िदिनु, उसमा तीनको भाग दिनु र शेष क्रमैले नारद जान्नु। एक बचे स्वर्गमा, दुइ बचे पातालमा र तीन बचे मृत्युलोकमा जान्नु। मृत्युलोकमा नारद भए पक्कै युद्ध जान्नू, यसमा केही संदेह छैन ॥५६५॥

* युद्धकालज्ञानम् *

जन्मभाद्दिनभं यावद्गणनीयं यथाक्रमात् ।
तिथियुक्तं च वेदघ्नं त्रिभिर्भागो विधीयते ॥५६६॥

एको मृत्युर्द्वयोर्घातं शून्ये सुखसमन्वितम् ।
कालज्ञानमितिख्यातं युद्धकाले विचिन्तयेत् ॥५६७॥

जन्म-नक्षत्रदेखि दिनका नक्षत्रसम्म गन्नु, त्यसमा तिथि जोडिदिनु र चारले गुणा गर्नु त्यसै अङ्कमा तीनको भाग दिनु । एक शेष बचे मृत्यु, दुइ बचे घात, शून्य बचे सुख युक्त जान्नु । यस काल ज्ञानलाई युद्ध समयमा विचार्नु आवश्यक छ ॥५६६–५६७॥

* शस्त्रघट्टनयुक्तिज्ञानम् *

कृत्तिका च विशाखा च भौमवारेण संयुता ।
तद्योगे घटितं शस्त्रं सङ्ग्रामे सिद्धिदायकम् ॥५६८॥

कृत्तिका वा विशाखा नक्षत्र मङ्गलवारले युक्त भएका दिन हथियार गढ्न सके युद्धमा सिद्धि होला ॥५६८॥

अपामार्गरसेनैव यानि शस्त्राणि लेपयेत् ।
जायन्ते तानि संग्रामे वज्रसाराणि निश्चितम् ॥५६९॥

अपामार्गको रस लेपन गरेको शस्त्र युद्धमा वज्र समान हुन्छ ५६९

* यात्रान्ते गृहप्रवेशमुहूर्तः *

हरेर्वासरं चाष्टषष्ठीं च रिक्तांविहाय प्रभुः सन्निवृत्तः प्रयाणात्।
शुभाहे विशेन्मन्दिरं मित्रचित्रामृगात्र्युत्तरारेवतीरोहिणीषु॥
प्रवेशान्निर्गमस्तस्मात्प्रवेशं नवमे तिथौ ।
नक्षत्रे च तथावारे नैव कुर्यात् कदाचन ॥५७१॥

द्वादशी, अष्टमी, षष्ठी, रिक्ता ४।९।१४ यी तिथिहरूमा राजा यात्रादेखि फर्केर आए गृहप्रवेश गर्नु वर्जित हुन्छ । अरु शुभ दिनमा मन्दिरमा प्रवेश गर्नु । अनुराधा, चित्रा, मृगशिरा, तीन उत्तरा, रेवती, रोहिणी यी नक्षत्र शुभ हुन् । प्रवेशदेखि यात्रा वा यात्रा-

देखि प्रवेश नवम दिन वा नवम नक्षत्र तथा नवम तिथिमा वर्जित गर्नु ॥ ५७०-५७१ ॥

* रुद्रयामले शिवद्विघटिकामुहूर्तः *

त्रिपुरहरमुहूर्तं केन दृष्टं श्रुतं वा
सकलमपि हि दिष्टं शम्भुना भूतहेतोः ॥
यदि शुभमशुभं वा यादृश तादृशं वा
तदिदमपि नरेन्द्रैः सर्वदा चिन्तनीयम् ॥५७२॥

श्रीमहादेवजीको द्विघटिका मुहूर्तलाई सबैले देखे वा सुनेको छ। यसलाई प्राणीहरूका कल्याणका लागि श्रीमहादेवजीले कल्पित गरेका छन्, शुभ किं वा अशुभ कार्य राजाहरूले यस मुहूर्तको विचार गरेर आफ्नू कर्तव्य गर्ने गरुन् ॥ ५७२ ॥

* श्रीपार्वत्युवाच *

श्रीशम्भो प्राणनाथेश वद मे करुणानिधे ! ।
त्रिपुरस्य वधे प्रोक्ता मुहूर्ता ये शुभप्रदाः ॥५७३॥
भूतानामुपकारार्थं सर्वकालेष्टसिद्धिदम् ।
पुरुपार्थप्रदं ब्रूहि करुणाकर शङ्कर ॥५७४॥

श्रीपार्वतीजी श्रीमहादेवजी सँग प्रश्न गर्दछिन् कि हे प्राणनाथ ! हे दयाका समुद्र, श्रीशम्भो ! त्रिपुर दैत्यका वधमा कहिएका, शुभ दिने, सर्वकालिक सिद्धि दिने, पुरुपार्थ दिने मुहूर्त प्राणीका उपकारका लागि दया-निधान शंकरजी ! आज्ञा गर्नु होस् ॥५७४॥

* ईश्वर उवाच *

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ज्ञानं त्रैलोक्यदीपकम् ।
ज्योतिःसारस्य यत्सारं देवानामपि दुर्लभम् ॥५७५॥

न तिथिर्न च नक्षत्रं न योगः करणं तथा ।
कुलिकं यमयोगश्च न भद्रा न च चन्द्रमा ॥५७६॥
न शूलं योगिनी राशिर्न होरा न तमोगुणः ।
व्यतीपाते च संक्रान्तौ भद्रायामशुभे दिने ॥५७७॥
शिवालिखितमित्येतत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।
कदाचिच्चलते मेरुः सागराश्च महीधराः ॥५७८॥

श्रीमहादेवजी उत्तर दिनु हुन्छ हे देवि ! तिमि सुन, म तीनै लोक प्रकाश गर्नें, ज्योतिःसारको सार ज्योतिष शास्त्रका सारांश अर्थात् उसदेखि पनि मसीनु निश्चय गरेर देवताको पनि दुर्लभ यस मुहूर्तमा तिथि, नक्षत्र, योग, करण, कुलिक, यम-योग काल, चन्द्रमा, दिशाशूल, योगिनी राशि अर्थात् लग्न, काल, होरा, तमोगुण, व्यतीपात, क्रान्ति, भद्रा, अशुभ दिन, यति कुयोग आदि यस मुहूर्तमा केही विचार्नु पर्दैन । शिवजीले कहेका यी मुहूर्त सबै प्रकार विघ्नहरू शान्ति गर्नें छन् । चाहे सुमेरु पर्वत चलायमान होस् किंवा समुद्र, पर्वत चलून् तर पनि यी मेरा वाक्य अटल छन् ॥५७८॥

सूर्यः पतति वा भूमौ वह्निर्वा याति शीतताम् ।
निश्चलश्च भवेद्वायुर्नान्यथा मम भाषितम् ॥५७९॥
तत्रादौ कथयिष्यामि मुहूर्तानि च षोडश ।
गुणत्रयप्रयोगेन चलन्त्येव अहर्निशम् ॥५८०॥

सूर्य पृथ्वीमा गिरुन् किंवा अग्नि ठंढा (चीसा) हउन् वा वायु निश्चल हउन् जस्तै होस् , परन्तु मेरो वाक्य अन्यथा हुँदैन । यस्ता वचन महादेवजी कहनु हुन्छ, आदिमा सोह मुहूर्त छन् सो तीन गुणको प्रयोग गरेर दिन रात चल्दछन् ॥५८०॥

* मुहूर्तज्ञानम् *

रौद्रं श्वेतं तथा मैत्रं चार्वटञ्च चतुर्थकम् ।
पञ्चमं जयदेवं च षष्ठं वैरोचनं तथा ॥५८१॥
तुरगं सप्तमञ्चैव ह्यष्टमं चाभिजित्तथा ।
रावणं नवमं प्रोक्तं वालवं दशमं तथा ॥५८२॥
विभीषणं रुद्रसंज्ञं द्वादशञ्च सुनन्दनम् ।
याम्यं त्रयोदशं ज्ञेयं सौम्यं प्रोक्तं चतुर्दशम् ॥५८३॥
भार्गवं तिथिसंज्ञं च सविता षोडशं तथा ।
एतानि प्रोक्तकार्येषु नियोज्यानि यथाक्रमात् ॥५८४॥

रौद्र १ श्वेत २ मैत्र ३ चार्वट ४ जयदेव ५ वैरोचन ६ तुरगदेव ७ अभिजित् ८ रावण ९ वालव १० विभीषण ११ सुनन्दन १२ याम्य १३ सौम्य १४ भार्गव १५ सविता १६ यी सोह्र मुहूर्त उक्त कार्यमा क्रमैले योजित गर्नु ॥५८१-५८४॥

* मुहूर्तकर्मज्ञानम् *

रौद्रे रौद्रतरं कार्यं श्वेते कुञ्जरबन्धनम् ।
स्नानदानादिकं मैत्रे चार्वटे स्तम्भनं भवेत् ॥५८५॥
कार्यं यज्जयदेवसंज्ञकवरे सर्वार्थकं साधये-
त्तद्वैरोचनसंज्ञके प्रभवति पट्टाभिषेकं क्रमात् ॥
ज्ञात्वैवं तुरदेवनाम्नि विदिते शस्त्रास्त्रकं साधयेत्
कार्यं स्यादभिजिन्मुहूर्तकवरे ग्रामप्रवेशं सदा ॥५८६॥

रौद्र मुहूर्तमा घोर-कार्य, श्वेतमा हात्ती-बन्धन, मैत्रमा स्नानदानादि, चार्वटमा स्तम्भन प्रतिष्ठादि, जयदेवमा सबै कार्य, वैरोचनमा

राजगद्दी, तुरदेवमा शस्त्राभ्यास तथा अभिजित् मुहूर्तमा ग्रामप्रवेश सदा शुभ हो ॥ ५८५-५८६ ॥

रावणे साधयेद्वैरं युद्धकार्यं च बालवे ।
विभीषणे शुभं कार्यं यन्त्रकार्यं सुनन्दने ॥५८७॥
याम्ये भवेन्मारणकार्यमुग्रं सौम्ये सभायामुपवेशनं स्यात् ॥
स्त्रीसेवनं भार्गवके मुहूर्ते सवितृनाम्नि प्रपठेत्सुविद्याम् ५८८

रावणमा वैरिसाधन,बालवमा युद्ध कार्य, विभीषणमा शुभ कार्य, नन्दनमा यन्त्र अर्थात् पेच चलाउनु, याम्यमा मारण कार्य, सौम्यमा सभा प्रवेश, भार्गवमा स्त्रीसङ्ग र सविता मुहूर्तमा विद्यापढ्नू ५८७-५८८

* वारपरत्वे मुहूर्तोदयज्ञानम् *

उदये रौद्रमादित्ये मैत्रं सोमे प्रकीर्तितम् ।
जयदेवं कुजे वारे तुरदेवं बुधे स्मृतम् ॥५८९॥
रावणं च गुरौ ज्ञेयं भार्गवे च विभीषणम् ।
शनौ याम्यं मुहूर्तं च दिवारात्रिप्रयोगतः ॥५९०॥
दिनादौ यत्प्रवर्तेत रात्र्यादौ तदनन्तरम् ।
दिनान्ते यः समायाति तस्मादेकान्तरेण वै ॥५९१॥

रविवारका उदयमा प्रथम रौद्र मुहूर्तको प्रवेश, सोमका उदयमा मैत्र, मङ्गलका उदयमा जयदेव, बुधका उदयमा तुरदेव, बृहस्पतिका उदयमा रावण, शुक्रको उदयमा विभीषण र शनैश्वरका उदयमा याम्य मुहूर्तको उदय हुन्छ । यसै क्रमले दिन रात्रिमा मुहूर्तवास जान्नु । दिनमानमा सोहले भाग दिनु । जो लब्धि मिल्छ त्यो मुहूर्तको प्रमाण जान्नु । दिनमान साठीमा घटाई दिनु, शेप रहेको रात्रिमान हो । त्यसमा सोहको भाग दिंदा जो लब्धि मिल्छ उसैका प्रमाण रात्रिमा

पनि सोह मुहूर्त हुन्छन्। दिनका आदिमा जो मुहूर्त छ उसैको दोस्रो रात्रिको आदिमा हुन्छ। दिनका अन्तमा हुने एक मुहूर्त छोड़ेर रात्रिको अन्तमा हुन्छ ॥ ५८९–५९१ ॥

* गुणोदयज्ञानम् *

गुरु सोमदिनं सत्त्वं राजश्चाङ्गारके भृगौ।
रवौ मन्दे बुधे वारे तमो नाडीचतुष्टयम् ॥५९२॥

* गुणको वास *

बृहस्पति र सोमवारका उदयमा दुइ मुहूर्तसम्म सत्वगुणको निवास, मङ्गल वा शुक्रका दुइ मुहूर्त रजोगुणको वास र रवि, शनि, बुधवारका दुइ मुहूर्तसम्म तमोगुणको वास जान्नू ॥५९२॥

* गुणानां वर्णज्ञानम् *

सत्त्वं गौरं रजः श्यामं तामसं कृष्णमेव च।
इमं वर्ण विजानीयात्सत्त्वादीनां यथोदितम् ॥५९३॥

सत्त्वगुण गौर अर्थात् गोरो वदन (शरीर) को हो। रजोगुण श्यामवर्ण हो, तमोगुण कृष्णवर्ण हो। यी वर्ण सत्त्वादि अर्थात् सत्त्वगुण आदिको जान्नु ॥ ५९३ ॥

* गुणानां फलम् *

सत्त्वेन साधयेत्सिद्धिं रजसा धनसम्पदम्।
तमसा छेदभेदादि साधयेन्मोक्षमार्गकम् ॥५९४॥

सत्त्वगुणमा सिद्धि साधन, रजोगुणमा धन सम्पत्ति साधन, तमोगुणमा छेद-भेदादि अर्थात् काट्नु तोड़-फोड़ आदिको साधन गर्नु शुभ हो तथा मोक्षमार्ग शुभ हुन्छ ॥ ५९४ ॥

* मुहूर्ताङ्गरेखाज्ञानम् *

शून्यं नभः खादिभिरेव वर्णैर्विघ्नं धनुर्युग्मगणाधिपाद्यः।
मृत्युस्तथा पादयमादिवर्णैःश्रीविष्णुनामामृतसंज्ञसिद्धिः ॥

शून्य तथा नभ वा ख संज्ञा तथा अभ्रसंज्ञा यी नाम शून्य रेखाका हुन् तथा विघ्न, धनु, युग्म, गणाधिप यी विघ्न रेखाका नाम हुन् । मृत्यु, पाद यम यी नाम काल रेखाका हुन् । श्री, विष्णु, अमृत, सिद्धि यी अमृतरेखाका नाम हुन् ॥५९६॥

* रेखास्वरूपम् *

अमृतश्चोर्ध्वरेखैका कालरेखात्रयं भवेत् ।
विघ्नमावर्तकं ज्ञेयं शून्ये शून्यमितिक्रमः ॥५९७॥

एक रेखा ऊर्ध्व गर्नाले अमृतरेखाको स्वरूप हुन्छ तीन रेखा ऊर्ध्व गर्नाले कालसंज्ञक अर्थात् मृत्युसंज्ञक जान्नु । गोल रेखा गर्नाले विघ्नसंज्ञक रेखा हुन्छ । यसैलाई धन पनि जान्नु । शून्यको स्वरूप लेखनाले शून्यसंज्ञक जान्नु ॥५९७॥

* रेखाफलम् *

शून्येनैव भवेत्कार्यं विघ्नमावर्तके भवेत् ।
स्यान्मृत्युः कालरेखायां सर्वसिद्धिस्तथामृते ॥५९८॥

शून्य रेखामा केही कार्य हुँदैन, अरु गोल अर्थात् विघ्न रेखामा विघ्न होला, कालरेखामा मृत्यु, अमृतरेखामा सर्वसिद्धि हुनेछ ॥५९८॥

* राशीनां घातगुणाः *

धनुर्मीनकर्कटानां सत्त्वे घातो विनिर्दिशेत् ।
तुलावृषभमेषानां घातो रजसि निश्चितम् ॥५९९॥
कन्यामिथुनसिंहानां कुम्भस्य मकरस्य च ।
घातस्तमसि वेलायां विपरीतं शुभावहम् ॥६००॥

धनु, मीन, कर्क राशिको सत्त्वगुण घात हो । तुला, वृष र मेष यिनको रजोगुण घात हो । कन्या, मिथुन, सिंह, कुम्भ र मकर यिनको तमोगुण घात हो । यिनका विपरीत अर्थात् यिनलाई छोड़ेर शुभ हुन् ॥५९९-६००॥

* राशीनां वर्णाः *

धनुष्कर्कटमीनाख्या गौरवर्णाः प्रकीर्तिताः ।
वृषमेषतुलाश्चैव वृश्चिकः श्यामवर्णकः ॥६०१॥
मिथुनो मकरः कुम्भः कन्या सिंहश्च कृष्णकः ।
गौरश्च म्रियते सत्त्वे श्यामवर्णो रजोगुणः ॥६०२॥
कृष्णस्तामसवेलायां म्रियते नात्र संशयः ॥ ६०३॥

धनु, कर्क र मीन राशिको गौर वर्ण हो । वृष, मेष, तुला र वृश्चिक श्यामवर्ण हुन् । मिथुन, मकर, कुम्भ, कन्या र सिंहको कृष्णवर्ण हो ।

फल—गौरवर्ण राशिको सत्वगुण मृत्युकारक, श्यामवर्णको रजोगुण मृत्युकारक र कृष्णवर्णको तमोगुण मृत्युकारक जान्नु ६०१-६०३

* मासेषु मुहूर्तव्यवस्थाज्ञानम् *

माघफाल्गुनचैत्रेषु वैशाखे श्रावणे तथा ।
नभस्यमासि वाराणां मुहूर्तानि यथाक्रमात् ॥६०४॥

* महीनामा मुहूर्त-व्यवस्था *

माघ, फाल्गुन, चैत्र, वैशाख, श्रावण तथा भाद्रपद यी महीनामा रविवारादि मुहूर्त यथाक्रम पूर्वोक्त प्रकारले जान्नु ॥ ६०४ ॥

* रव्यादिवारेषु दिनरात्रिरेखा *

रवौ नभःकेशवविघ्नराजो गोविन्दनामा नभ आखुगामी ।
रात्रौ नृसिंहो युगलं नभःपल्लक्ष्मीशलम्बोदररामसंज्ञौ ॥
सोमे हरिर्विघ्नपतिः सुरेशः शून्यं च गौरीसुतविष्णुसंज्ञौ ।
पदं निशायां खखविष्णुशून्यं युग्मं च नारायणविघ्ननाथौ॥

रविवार प्रथम मुहूर्तमा शून्य रेखा हुन्छ, फेरि तीन मुहूर्तसम्म अमृतरेखा, चार मुहूर्त विघ्नरेखा, तीन मुहूर्त अमृतरेखा, एक मुहूर्त शून्य रेखा र शेषमा विघ्नरेखा जान्नु । रात्रिका प्रथम तीन मुहूर्तमा

अमृतरेखा, दुइ मुहूर्त विघ्न रेखा, एक मुहूर्त शून्यरेखा, एक मुहूर्त कालरेखा, तीन मुहूर्त अमृतरेखा, चार मुहूर्त विघ्न रेखा र दुइ मुहूर्त सम्म अमृतरेखा जान्नु। सोमवार प्रथम दुइ मुहूर्त अमृतरेखा, चार मुहूर्त विघ्नरेखा, तीन मुहूर्त अमृतरेखा, एक मुहूर्त शून्यरेखा, चार मुहूर्त विघ्नरेखा र दुइ मुहूर्त अमृतरेखा जान्नु, अरु रात्रिका प्रथम चार मुहूर्तमा कालरेखा, दुइ मुहूर्त शून्यरेखा, दुइ मुहूर्त अमृतरेखा, एक मुहूर्त शून्यरेखा, दुइ मुहूर्त विघ्नरेखा, चार मुहूर्तसम्म अमृतरेखा र शेष विघ्नरेखा जान्नु ॥ ६०५-६०६ ॥

भौमे यमौ मारमणोऽथ युग्मं युग्मं हरिश्चैव गजाननश्च ।
नक्तं च विघ्नो द्विपदं मुकुन्दः पदत्रयं श्रीपतिखं नभश्रीः ॥
बुधे धनुःकृष्णयमौ च सौरिः सिद्धिर्धनुः सौरियमौ च सिद्धिः।
रात्रौ सुपर्णध्वज एव युग्मं नभोऽथ दामोदरकुञ्जरास्यौ ॥

मङ्गलवार प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म कालरेखा, अनि चार अमृत, चार विघ्न, दुइ अमृत र शेष विघ्नरेखा हो। अनि रात्रिका प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म विघ्नरेखा, अनि दुइ काल, तीन अमृत, तीन काल, तीन अमृत, दुइ शून्य र एक मुहूर्तसम्म अमृत रेखा हुन्छ। बुधवार प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म विघ्नरेखा, अनि दुइ अमृत, दुइ काल, तीन अमृत, दुइ विघ्न, दुइ अमृत, दुइ काल र शेष अमृतरेखा जान्नु। रात्रिका प्रथम पाँच मुहूर्त अमृतरेखा अनि दुइ विघ्न, एक शून्य, चार मुहूर्त अमृतरेखा र शेष विघ्नरेखा जान्नु ॥६०७-६०८॥

गुरौ गोपिनाथस्तथा विघ्नराजो नभः केशवः कुञ्जरास्यस्तथैव।
निशायां पदं नन्दजः सूर्यसूनुर्नभोमाधवश्चापमेकं हरिश्च ॥
शुक्रे कृष्ण स्याद्यमः खं मुरारिर्गौरीपुत्रः श्रीपतिः शून्यमेकम्।
नक्तंकालः कंसहा खं च युग्मंपादद्वन्द्वो वामनः खं च पादौ॥

बृहस्पतिवार प्रथम चार मुहूर्त अमृतरेखा, अनि चार विघ्न, एक शून्य, तीन अमृत र शेष विघ्न रेखा जान्नु । अनि रात्रिका प्रथम एक मुहूर्तसम्म काल रेखा, तीन अमृत, चार काल, दुइ शून्य, तीन अमृत, दुइ मुहूर्तसम्म विघ्न र शेष अमृतरेखा जान्नु । शुक्रवार प्रथम दुइ मुहूर्त अमृतरेखा, अनि दुइ काल, एक शून्य, तीन अमृत, चार विघ्न, तीन मुहूर्त अमृत र शेष शून्यरेखा जान्नु । अरु रात्रिका प्रथम दुइ मुहूर्त काल, अनि तीन मुहूर्त अमृत, एक शून्य, दुइ विघ्न, दुइ काल, तीन अमृत, एक मुहूर्त शून्य रेखाको भोग हो र शेष कालरेखा जान्नु ॥६१०॥

शनौ पदं श्रीः खनभोनभः खं नारायणः खं हरिखं हरिश्च ।
रात्रौ च शून्यं यमयुग्ममाधवो खविघ्नराजौ नृहरिश्च पादौ ॥

शनिवार प्रथम एक मुहूर्त काल, अनि एक अमृत, चार शून्य, च । अमृत, एक शून्य, दुइ अमृत, एक शून्य र शेष अमृतरेखाको भोग जान्नु । अरु रात्रिका प्रथम एक मुहूर्तसम्म शून्य, अनि दुइ काल, तीन अमृत, एक शून्य, चार विघ्न, तीन मुहूर्तसम्म अमृत र शेष कालरेखाको भोग जान्नु ॥ ६११ ॥

* प्रोक्ताश्विनकार्तिकादिमासेऽर्कादिवारेषु रेखाः *

अथाश्विने कार्त्तिकमार्गपौष सूर्यादिवारेषु मुहूर्तरेखाः
नामाक्षराणां वचनप्रवृत्या विचारपूर्वं विबुधैर्विचिन्त्यम् ॥
सूर्ये नृसिंहो द्विपदश्च चापो हरिर्नभः खं पदमच्युतोऽङ्घ्रिः
रात्रौ पदं चापखमच्युतश्च युग्मं यमौ विष्णुखसिद्धि संज्ञौ ६१२

आश्विन, कार्त्तिक, मार्गशीर्ष र पौष यी महीनामा रविवारादि मुहूर्त रेखाको विचार पूर्वाचार्यहरुले यस्ता प्रकारले चिन्तन गर्दछन् कि नाम र वचनका प्रमाणले रेखा जान्नु अर्थात् रेखाका दोस्रा नाममा जति अक्षर छन् उती मुहूर्तसम्म त्यही रेखा जान्नु अनि वचन अर्थात् जो प्रथम

प्रधान नाम रेखाहरुको कहियो त्यसैका मध्यमा कसैको नाम पाठमा आए, एक मुहूर्तसम्म त्यही रेखा जान्नु। विघ्नरेखा धन्वाकार हुन्छ त्यसले दुइ मुहूर्त वास गर्दछ अर्थात् धनुको प्रत्यञ्चा दुवै तरफ जोड़िएको हुन्छ, यसले दुइ कोठामा स्थापित छ, यो व्याख्यान ऊपरबाट जान्नु। रविवार प्रथम तीन मुहूर्त अमृतरेखा, फेरि दुइ विघ्न, फेरि दुइ अमृत, त्यसपछि दुइ शून्य, फेरि एक काल, तीन पर्यन्त अमृत हुन्छ, शेष कालरेखा जान्नु। अनि रात्रिका प्रथम मुहूर्त कालरेखा, फेरि तीन विघ्न, फेरि एक शून्य, फेरि तीन अमृत, दुइ विघ्न, त्यसपछि दुइ कालरेखा, त्यसपछि दुइ अमृत, अनि एक मुहूर्त शून्यरेखा र शेष अमृत जान्नु।।६१२-६१३

सोमेऽह्नि चापं खनभोमुकुन्दो नभश्च युग्मं हरिखं हरिश्च।
पदं निशायांखयुगं मुरारिर्विनायको विष्णुनभश्च विष्णुः।।
भौमे तथेभास्यनभोऽथ विष्णुर्नभोयुगं गोपतिखं गणेशः।
नक्तं गजेन्द्रास्यखमच्युतश्च युग्मञ्च शून्यं नृहरिश्च शून्यम्।६१५

सोमवारका दिन प्रथम एक मुहूर्त कालरेखा हुन्छ, त्यसपछि दुइ विघ्न, अनि दुइ शून्य, अनि तीन अमृत, अनि एक शून्य, अनि दुइ विघ्न, अनि दुइ अमृत, एक मुहूर्त शून्यको हो। शेष अमृत जान्नू। मङ्गलवारका दिन प्रथम चार मुहूर्तसम्म विघ्न जान्नु। अनि एक शून्य, पछि दुइ अमृत, अनि एक शून्य, पछि दुइ विघ्न, त्यसपछि तीन अमृत, अनि एक मुहूर्त शून्य, शेष विघ्न रेखा हुन्छ। तथा रात्रिमा प्रथम चार मुहूर्त शून्य अनि तीन अमृत, पछि दुइ विघ्न, अनि एक शून्य, त्यसका पछि तीन मुहूर्तसम्म अमृतको भोग हुन्छ। शेष विघ्न जान्नू।। ६१४-६१५ ।।

बुधे धनुःश्रीपतिपादयुग्मं नारायणः स्याद्गणनाथसिद्धिः।
रात्रौ तु कालौ हरिशून्यकालौ गोविन्दगौरीसुतशून्यसिद्धिः।।

गुरौ हरिः शून्ययुगं सुरेशः श्रीर्विघ्नराजो गगनं तथा श्रीः।
निश्यङ्घ्रिदैत्यारिखकार्मुकञ्चपदे मुरारिः खयुगं पुनः श्रीः॥

बुधवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्त विघ्नरेखा, अनि तीन अमृत, फेरि दुइ काल, फेरि चार अमृत, त्यसपछि चार विघ्न र शेष शून्यरेखा हुन्छ। रात्रिमा प्रथम दुइ मुहूर्त कालरेखा, फेरि दुइ अमृत, फेरि एक शून्य, अनि दुइ काल, फेरि तीन विघ्न, पछि एक मुहूर्त शून्यको हुन्छ। शेष अमृतरेखा जान्नु। बृहस्पतिवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्त अमृतरेखा, अनि एक शून्य, अनि दुइ विघ्न, पछि चार अमृत, अनि चार विघ्न, त्यसका पछि दुइ शून्य, पछि अमृतरेखाको भोग जान्नु। अरु रात्रिमा प्रथम एक मुहूर्तसम्म कालरेखा, फेरि तीन अमृत, पछि एक शून्य, अनि फेरि दुइ विघ्न, त्यसकापछि दुइ काल, अनि तीन अमृत, पछि एक मुहूर्त शून्यरेखा, अनि दुइ मुहूर्त विघ्नसंज्ञक जान्नु। शेष अमृतसंज्ञक रेखाले वास गर्दछ॥ ६१६–६१७॥

शुक्रेऽमृतञ्चापमरिन्दमश्च लम्बोदरः केशवशून्यपादम्।
नक्तञ्च युग्मं नृहरिः खयुग्मं नृसिंहयुग्मं गगनञ्च युग्मम्॥
शनौ पदं श्रीर्नभो न कृष्णःखं श्रीपदं विष्णुनभो हरिः पदं।
रात्रौ पदं खं पदनन्दसूनुर्गजाननो गोपतिशून्यपादाः॥६१८

शुक्रवारका दिन प्रथम एक मुहूर्तसम्म अमृतरेखा हुन्छ। फेरि दुइ विघ्न, अनि फेरि चार अमृत, पछि चार विघ्न, फेरि तीन अमृत, पछि एक मुहूर्त शून्यरेखा, शेष कालसंज्ञकरेखा जान्नु। अरु रात्रिका दुइ मुहूर्तसम्म विघ्नसंज्ञक रेखा, अनि तीन अमृत, त्यस पछि एक शून्य, पछि दुइ विघ्न, फेरि तीन अमृत, अनि पछि दुइ विघ्न, अनि एक मुहूर्तसम्म शून्यरेखा हुन्छ। शेष विघ्नरेखाको भोग जान्नु। शनैश्चरवारका दिन प्रथम एक मुहूर्त कालरेखाको हुन्छ। अनि एक अमृत-

रेखा, पछि एक शून्य, अनि एक अमृत, अनि पछि एक शून्य, अनि दुइ अमृत, अनि एक शून्य, अनि एक अमृत, अनि एक काल, बादमा दुइ अमृत र अनि एक शून्य पछि दुइ मुहूर्त अमृतरेखाको जान्नू। शेष कालरेखा जान्नू। अरु रात्रिमा प्रथम एक मुहूर्त कालरेखाले वास गर्दछ। अनि एक शून्य, फेरि पछि एक काल, अनि फेरि चार अमृत, फेरि चार विघ्न, अरु तीन अमृत, पछि फेरि एक शून्यरेखाको भोग हुन्छ, शेष कालरेखाको जान्नु ॥ ६१८–६१९ ॥

* ज्येष्ठाषाढमलमासेषु रव्यादिवारे मुहूर्तरेखाः *

ज्येष्ठमासे तथाषाढे तथा वै मलमासके ।
सूर्यादिवारे संशोध्याः क्रमशो नामभादिमे ॥६२०॥
अर्के शून्ये च कृष्णो युगपदयुगलं खं हरिर्विष्णुचापं ।
रात्रौ लक्ष्मीशयुग्मं युगलहरियुगं युग्मकृष्णं च शून्यम् ॥
सोमे चापद्वयं नो नृहरिखयुगलं पीतवासाश्च शून्यं
चापं द्वन्दं निशायामजपदखमजं चापपद्मेशपादाः ॥६२१॥

ज्येष्ठ, आषाढ़मास वा मलमासमा रविवारादिका क्रमले नामका राशि द्विघटिकामहूर्त शोधन गर्नु। आइतवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म शून्य, फेरि दुइ अमृत, फेरि पछि दुइ विघ्न, पछि एक काल, फेरि दुइ विघ्न, अनि एक शून्य, फेरि चार मुहूर्त अमृतरेखाको हो, शेष विघ्नसंज्ञक जान्नु। अनि रात्रिमा प्रथम तीन मुहूर्तसम्म अमृत-रेखा, फेरि चार विघ्न, फेरि पछि दुइ अमृत, फेरि चार विघ्न, उपरान्त-का दुइ अमृतरेखा हो र शेष शून्यरेखा जान्नु। अरु सोमवारका दिन प्रथम चार मुहूर्तसम्म विघ्नरेखाले वास गर्छ। फेरि एक शून्य, फेरि तीन अमृत, पछि एक शून्य, त्यसका उप्रान्त दुइ विघ्न, फेरि चार मुहूर्तसम्म अमृत रेखा, शेष शून्यरेखा जान्नु। तथा रात्रिका प्रथम चार

मुहुर्तसम्म विघ्नरेखा, त्यसपछि दुइ अमृत, पछि एक काल, त्यसपछि एक शून्य, त्यसपछि दुइ अमृत, पछि दुइ विघ्न, त्यसपछि तीन मुहूर्त अमृतरेखाको हुन्छ। शेष कालरेखाको भोग जान्नु ॥ ६२०-६२१॥

भौमे शून्ये च कृष्णो युगगगनहरिस्त्रीणि चापानिसिद्धि-
र्नक्तं युग्मं द्विशून्यं युगयुगलपदं श्रीखचापं हरिश्च ॥
सौम्ये श्रीविघ्ननाथोऽथ हरिगणपतिः पद्मनाभश्च पादा-
दोषायांसिद्धि युग्मंहरिखगजमुखाःकृष्णशून्ये च कृष्णः॥
जीवे विष्णुश्च चापो गगनमजितखञ्चाङ्घ्रिपादौनृसिंहो-
रात्रौनौ खं मुरारिर्गगनयुगगजोविष्णुचापाङ्घ्रियुग्मम्।
शुक्रे युग्मं मुरारिर्गगनयुगगजो रामचापोऽथ पादौ
तद्रात्रौ युग्मगोपीपतियुगगगनं श्रीवरः खंपदे श्रीः।६२३।

मङ्गलवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म शून्यरेखा जान्नु। अनि दुइ अमृत, अनि दुइ विघ्नसंज्ञक, अनि एक शून्यसंज्ञक, अनि दुइ अमृत, अनि छ विघ्नरेखा र शेष अमृतरेखा जान्नु। रात्रिमा प्रथम चार मुहूर्तसम्म विघ्न, अनि एक शून्य, अनि चार विघ्न, अनि एक काल, यस उप्रान्त एक अमृत, अनि एक शून्य, फेरि दुइ मुहूर्तसम्म विघ्न रेखा, शेष अमृतरेखा जान्नु। बुधवारका दिन प्रथम एक मुहूर्त अमृतरेखा, फेरि चार विघ्न, अनि दुइ अमृत, फेरि चार विघ्न, अनि चार अमृत र शेष कालरेखाको हुन्छ। अरु रात्रिमा एक मुहूर्त प्रथम अमृतरेखाले वास गर्छ। अनि दुइ विघ्न, फेरि दुइ अमृत, फेरि एक शून्य, अनि चार विघ्न, अनि दुइ अमृत, फेरि दुइ मुहूर्त पर्यन्त शून्यरेखा र शेष अमृतरेखा हुन्छ। बृहस्पतिवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म अमृत-रेखाले वास गर्दछ। फेरि दुइ मुहूर्त विघ्नरेखा, अनि एक शून्य, अनि तीन अमृत, फेरि एक शून्य, उप्रान्त चार मुहूर्तसम्म कालसंज्ञक र

शेष अमृत जान्नु। तथा रात्रिमा प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म शून्यरेखा, फेरि तीन अमृत, फेरि एक शून्य, चार विघ्न, त्यसका उप्रान्त दुइ अमृत, फेरि दुइ मुहूर्त विघ्नरेखा र शेष कालसंज्ञक जान्नु। शुक्रवारका दिन प्रथम दुइ मुहूर्तसम्म विघ्नरेखा, फेरि तीन अमृत, फेरि एक शून्य, यसपछि चार अमृत, फेरि दुइ मुहूर्तसम्म विघ्नरेखा हुन्छ र शेष काल संज्ञक जान्नु। तथा रात्रिमा प्रथम दुइ मुहूर्त विघ्नरेखा, फेरि चार अमृतरेखा, अनि दुइ विघ्न, अनि एक शून्य, पछि तीन अमृत, यस उप्रान्त एक शून्यरेखा, अनि दुइ मुहूर्तसम्म कालरेखा र शेष अमृत रेखाको भोग जान्नु ॥ ६२३ ॥

मन्दे श्रीयुग्मसिद्धिः खहरिहरिनभःशौरिखं सिद्धिखं वा।
नक्तं श्रीयुग्मसिद्धिः खखयुगलहरिर्व्योमगोविन्दशून्यम् ॥

शनैश्चरवारका दिन प्रथम एक मुहूर्त अमृतरेखाले वास गर्दछ। फेरि २ विघ्न, अनि २ अमृत, फेरि १ शून्य, फेरि ४ अमृत, यसका पछि १ शून्य, २ अमृत, अनि फेरि १ शून्य, फेरि १ मुहूर्तसम्म अमृतरेखा हुन्छ र शेष शून्यरेखाको भोग जान्नु। तथा रात्रिमा प्रथम २ मुहूर्तसम्म अमृतरेखा हुन्छ। फेरि २ अमृत, फेरि २ शून्य, अनि फेरि २ विघ्न, फेरि २ अमृत, यसपछि १ शून्य, फेरि ३ मुहूर्त पर्यन्त अमृतरेखा र शेष शून्यसंज्ञक रेखाको भोग जान्नु ॥ ६२४ ॥

इति मासव्यवस्था समाप्ता।

रुद्रप्रोक्तमिदं ज्ञानं शिवायै रुद्रयामले।
गोपनीयं प्रयत्नेन सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥६२५॥

यो द्विघटिका मुहूर्तको ज्ञान रुद्रयामल ग्रन्थमा श्रीमहादेवजीले श्रीपार्वतीजीसँग वर्णन गरेका थिए, यसलाई बडा यत्नले गुप्त राख्नु शीघ्र सिद्धिकारक हुन्छ ॥ ६२६ ॥

इति श्रीज्योतिःसारे मुहूर्तप्रकरणं द्वितीयं समाप्तम् ॥

* शिवोक्तद्विघटिकामुहूर्तचक्राणि प्रारभ्यन्ते *

तत्रादौ षोडशमुहूर्तचक्रम्

मुहूर्त	फलम्
रौद्र	रौद्रकार्यं
श्वेत	कुञ्जरबन्धन
मैत्र	स्नानदानादि शुभकार्यं
चार्वट	स्तम्भन
जय-देव	सर्वकार्यसिद्धि
वैरो-चन	शुभपट्टाभिषेक (राजगद्दी)
(तुरग) देव	शस्त्रसाधन
अभि-जित्	ग्रामप्रवेश
रावण	वैरकार्यं
बालव	युद्धकार्यं
विभीषण	शुभकर्म
सुनंदन	यन्त्रचालन
याम्य	मारणकार्यं
सौम्य	सभाप्रवेश
भार्गव	स्त्रीसेवन
सविता	विद्यारम्भ

* वारपरत्वे मुहूर्तोदयचक्रम् *

वार	मुहूर्तोदय
रवि	रौद्र
चन्द्र	मैत्र
भौम	जयदेव
बुध	तुरदेव
गुरु	रावण
शुक्र	विभीषण
शनि	याम्य

* वारपरत्वे गुणोदयचक्रं फलं च *

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	वार
तमोगुण कृष्णवर्ण	सत्वगुण गौरवर्ण	रजोगुण श्यामवर्ण	तमोगुण कृष्णवर्ण	सत्वगुण गौरवर्ण	रजोगुण श्यामवर्ण	तमोगुण कृष्णवर्ण	गुणोदय
अशुभ कर्म	सिद्धि	धन सम्पत्ति	अशुभ कर्म	सिद्धि	धन सम्पत्ति	अशुभ कर्म	फल

* रेखाज्ञानचक्रम् *

अमृत	काल	विघ्न	शून्य	रेखानाम
सिद्धिकर	मृत्युकर	विघ्नकर	कार्यहानि	फल
श्री, विष्णु, अमृत. सिद्धि	मृत्यु, पाद यम, काल	विघ्न, धनुः, युग्म, गणाधिप	शून्य, नभ खं, अभ्र	रेखासंज्ञा

* राशीनां गुणघातचक्रम् *

* गुणराशिवर्णज्ञानं घातचक्रं च *

सत्वगुण	रजोगुण	तमोगुण	गुण
गौर	श्याम	कृष्ण	गुणवर्ण
धनु-मीन-कर्क	तुला-वृष-मेष वृश्चिक	कन्या-सिंह-मिथुन कुम्भ-मकर	घातलग्न
गौरवर्ण	श्यामवर्ण	कृष्णवर्ण	घातवर्ण

अथ माघ-फाल्गुन-चैत्र-वैशाख-श्रावण-भाद्रपद मासेषु-आश्विन-कार्तिक-मार्ग-पौष मासेषु-ज्येष्ठाषाढ मल मासेषु च सूर्यादि वारे मुहूर्तानि नाम राशितः शोध्यानि-

तत्रादौ रविदिने मुहूर्त चक्रम्।

रौद्र	श्वेत	मैत्र	चार्वट	जयदेव	वैरोचन	तुरग	अभिजित	रावण	बालव	विभीषण	सुनन्दन	याम्य	सौम्य	भार्गव	सविता	मुहूर्त
त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	गुण
०	६	६	६	⌒		⌒		६	६	६	०	⌒		⌒		माघ॰ फा॰ चै॰ वै॰ श्रा॰ भाद्रेषु
६	६	६	४	४	⌒		६	६	०	०	४	६	६	६	४	आश्विन॰ कार्तिक॰ मार्गशीर्ष॰ पौषेषु
०	०	६	६	⌒		४	⌒		०	०	६	६	६	⌒		ज्येष्ठा-षाढ॰ मल-मासेषु

अथ रवि रात्रौ मुहूर्त चक्रम्।

शं॰	मै॰	चा॰	ज॰	वै॰	तु॰	अ॰	रा॰	बा॰	वि॰	सु॰	या॰	सौ॰	भा॰	स॰	गौ॰	मुहूर्त
र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	गुण
६	६	६	⌒		०	४	६	६	६	⌒		⌒		६	६	माघ॰ फा॰ चै॰ वै॰ श्रा॰ भाद्रेषु
४	⌒		०	६	६	६	⌒		४	४	६	६	०	६	६	आश्विन का॰ मार्ग-पौषेषु
६	६	६	⌒		⌒		६	६	⌒		⌒		६	६	०	ज्येष्ठा॰ षाढ॰ मल॰ मासेषु

अथ चन्द्र दिने मुहूर्त चक्रम्।

मे·	चा·	ज·	वैं·	तु·	अ·	रा·	वा·	वि·	सु·	या·	सौ·	भा·	स·	रौ·	श्वे·	मुहूर्त
स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	गुण
ऽ	ऽ	⌒		⌒		ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		⌒		ऽ	ऽ	माघ-फा-चै·वै·श्रा-भाद्रेषु
	⌒		०	०	ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		ऽ	ऽ	०	ऽ	ऽ	आश्विन-का-मार्ग-पौषेषु
⌒		⌒		०	ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	०	ज्येष्ठा-षाढ मल-मासेषु

अथ चन्द्र रात्रौ मुहूर्त चक्रम्।

चा·	ज·	वै·	तु·	अ·	रा·	वा·	वि·	सु·	या·	सौ·	भा·	स·	रौ·	श्व·	मे·	मुहूर्त
त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	गुण
४	०	०	ऽ	ऽ	०	⌒		ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		माघ· फा· चै· वै· श्रा· भाद्रेषु
४	०	⌒		ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		ऽ	ऽ	०	ऽ	ऽ	आश्विन-का· मार्ग-पौषेषु
⌒		⌒		ऽ	ऽ	४	०	ऽ	ऽ	⌒		ऽ	ऽ	ऽ	४	ज्येष्ठा-षाढ मल-मासेषु

अथ भौमदिने मुहूर्तचक्रम्।

ज॰	वै॰	वु॰	ब्र॰	ए॰	वा॰	वि॰	सु॰	पा॰	सो॰	भा॰	स॰	रौ॰	रवे॰	मै॰	चां॰	मुहूर्त
र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	गुरा
४	४	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	०⌒०		०⌒०		ऽ	ऽ	०⌒०		०⌒०		माघ॰ फा॰ चै॰ वै॰ ज्या॰ भाद्रेषु
०⌒०		०⌒०		०	ऽ	ऽ	०	०⌒०		ऽ	ऽ	ऽ	०	०⌒०		आश्विन-का॰ मार्ग पौषेषु
०	०	ऽ	ऽ	०⌒०		०	ऽ	ऽ	०⌒०		०⌒०		०⌒०		ऽ	ज्येष्ठा॰ षाढ मल॰ मासेषु

अथ भौम रात्रौ मुहूर्त चक्रम।

वै॰	नु॰	ब्र॰	ए॰	वा॰	वि॰	सु॰	पा॰	सौ॰	भा॰	स॰	रौ॰	श्वे॰	मै॰	चा॰	ज॰	मुहूर्त
स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	त॰	त॰	स॰	स॰	र॰	र॰	गुरा
०⌒०		४	४	ऽ	ऽ	ऽ	४	४	४	ऽ	ऽ	ऽ	०	०	ऽ	माघ॰ फा॰ चै॰ वै॰ आ॰ भाद्रेषु
०⌒०		०⌒०		०	ऽ	ऽ	ऽ	०⌒०		०	ऽ	ऽ	ऽ	०⌒०		आश्विन॰ का॰ मार्ग पौषेषु॰
०⌒०		०⌒०		०	०⌒०		०⌒०		४	ऽ	०	०⌒०		ऽ	ऽ	ज्येष्ठा॰ षाढ मल॰ मासेषु

अथ बुध दिने मुहूर्त चक्रम् ।

तु	अ	रौ	वा	वि	सु	वा	सौ	भा	स	रौ	खे	मे	चा	ज	वै	मुहूर्त
त	त	स	स	र	र	त	त	स	स	र	र	त	त	स	स	गुणा
⌒		ऽ	ऽ	४	४	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		ऽ	ऽ	४	४	ऽ	माघ-फा-चै-वै-श्रा भाद्रेषु
⌒		ऽ	ऽ	ऽ	४	४	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		ऽ	आश्विन-का-मार्ग-पौषेषु
ऽ	⌒		⌒		ऽ	ऽ	⌒		⌒		ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	४	ज्येष्ठा-षाढ-मल-मासेषु

अथ बुध रात्रौ मुहूर्त चक्रम् ।

अ	रा	वा	वि	स	या	सो	भा	स	रो	ख	मै	चा	ज	वै	तु	मुहूर्त
र	र	त	त	स	स	र	र	त	त	स	स	र	र	त	त	गुणा
ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		०	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		माघ-फा-चै-वै-श्रा भाद्रेषु
४	४	ऽ	ऽ	०	४	४	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		०	ऽ	आश्विन-का-मार्ग-पौषेषु
ऽ	⌒		ऽ	ऽ	०	⌒		⌒		ऽ	ऽ	०	०	ऽ	ऽ	ज्येष्ठा-षाढ-मल-मासेषु

अथ गुरु दिने मुहूर्त चक्रम् ।

रा·	वा·	वि·	सु·	या·	सौ·	धा·	स·	रौ·	श्वे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ·	मुहूर्त
स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	गुण
ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		०	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		माघ-फा-चै-वै-आ-आर्द्रेषु·
ऽ	ऽ	०	⌒		ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		⌒		०	०	ऽ	आश्विन-का· मार्ग-पौषेषु
ऽ	ऽ	⌒		०	ऽ	ऽ	ऽ	०	४	४	४	४	ऽ	ऽ	ऽ	ज्येष्ठा-षाढ-मल-मासेषु

अथ गुरु रात्रौ मुहूर्त चक्रम् ।

वा	वि·	सु·	या·	सौ·	धा·	स·	रौ·	श्वे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ·	रा·	मुहूर्त
त·	त·	स·	स·	र·	र·	त	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	ल·	स·	गुण
४	ऽ	ऽ	ऽ	४	४	४	४	०	ऽ	ऽ	ऽ	⌒		ऽ	ऽ	माघ-फा-चै-वै-आ-आर्द्रेषु
४	ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		४	४	ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		ऽ	आश्विन-का-मार्ग-पौषेषु·
०	०	ऽ	ऽ	ऽ	०	⌒		⌒		ऽ	ऽ	⌒		४	४	ज्येष्ठा-षाढ-मल-मासेषु

अथ शुक्र दिने मुहूर्त चक्रम् ।

वि·	सु	पा·	सौ·	ब्रा·	स·	दी·	श्रे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ	उ·	श	मुहूर्त
शु·	शु·	त·	त	क्रू	क्रू·	र·	र·	त·	क्रू	म·	म·	र·	क्रू	म·	क्रू	गुण
१	१	४	४	०	१	१	१	⌒		⌒		१	१	१	०	माघ· फा· चै· वै· ज्या· भाद्रेषु
१	⌒		१	१	१	१	⌒		⌒		१	१	१	०	४	आश्विन· का· मार्ग· पौषेषु
⌒		१	१	१	०	⌒		⌒		१	१	⌒		४	४	ज्येष्ठा· षाढ· मल· मासेषु

अथ शुक्र रात्रौ मुहूर्त चक्रम् ।

मु·	या·	सौ·	ब्रा·	स·	दी·	श्रे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ	रा·	श·	वि·	मुहूर्त
स·	क्रू·	र·	र·	म·	म·	स·	स·	र·	र·	त·	त	क्रू	स·	र·	र·	गुण
४	⌒		१	१	०	⌒		४	४	१	१	१	०	४	४	माघ· फा· चै· वै· ज्या· भाद्रेषु
⌒		१	१	१	०	⌒		१	१	१	⌒		०	⌒		आश्विन· का· मार्ग· पौषेषु
⌒		१	१	१	१	⌒		०	१	१	१	०	४	४	१	ज्येष्ठा· षाढ· मल· मासेषु

अथ शनि दिने मुहूर्त चक्रम्।

या·	सौ·	भा·	स·	सें·	खे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ·	रा·	वा·	वि·	सु·	मुहूर्त
त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	गुण
ॐ	ठ	०	०	०	०	ठ	ठ	ठ	ठ	०	ठ	ठ	०	ठ	ठ	माघ· फा· चै· वै· श्रा· भाद्रेषु
ॐ	ठ	०	ठ	०	ठ	ठ	ठ	ठ	ॐ	ठ	ठ	०	ठ	ठ	ॐ	आश्विन-का-मार्ग-पौषेषु
ठ	⌒		ठ	ठ	०	ठ	ठ	ठ	ठ	०	ठ	ठ	०	ठ	ॐ	ज्येष्ठा-षाढ मल-मासेषु

अथ शनि रात्रौ मुहूर्त चक्रम्।

सौ·	भा·	स·	शै·	खे·	मै·	चा·	ज·	वै·	तु·	अ·	रा·	वा·	वि·	सु·	या·	मुहूर्त
र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	स·	स·	र·	र·	त·	त·	गुण
ॐ	०	ॐ	ठ	ठ	ठ	०	⌒		⌒		ठ	ठ	ठ	ॐ	ॐ	माघ· फा· चै· वै· श्रा· भाद्रेषु
ॐ	०	ॐ	ठ	ठ	ठ	ठ	⌒		⌒		ठ	ठ	ठ	०	ॐ	आश्विन-का· मार्ग-पौषेषु
ठ	⌒		ठ	ठ	०	०	⌒		ठ	ठ	०	ठ	ठ	ठ	०	ज्येष्ठा-षाढ मल-मासेषु

प्रश्नप्रकरणम्

—+*+—

* मूकप्रश्नविचारः *

इष्टमङ्कं द्विगुणितमेकेन सह संयुतम् ।
त्रिभिश्चैवहरेद्भागं शेषं च फलमादिशेत् ॥ १ ॥

इष्ट अंक दुगुना (द्विगुणित) गरेर १ जोडिदिनु त्यसमा ३ को भाग दिनू र शेष अनुसार फल कहनू ॥ १ ॥

विषमाङ्के जीवचिन्ता समे धातोः प्रकीर्तिता ।
शून्ये मूलं विजानीयाच्छारदावचनं यथा ॥ २ ॥

शेष विषम भए प्रश्नकर्ताको जीव चिन्ता, सम भए धातु चिन्ता र शून्य रहे मूल चिन्ता जान्नु ॥ २ ॥

उदाहरण—प्रश्नकर्ताको इष्ट अङ्क ६ छ, द्विगुणित गर्दा १२ भयो, १ जोडदा पिण्ड १३ भयो । तीनले भाग दिंदा १ शेष रह्यो विषम अङ्क शेष रहेको हुनाले प्रश्नकर्ताको जीव चिन्ता रहेछ ।

* कोटिनिर्धारणम् *

स्वांशंविलग्नेयदिवात्रिकोणेस्वांशेस्थितःपश्यतिधातुचिंताम्
परांशकस्थश्च करोति जीवं मूलं परांशोपगतः परांशम् ॥३॥

प्रश्नकालमा कुनै पनि ग्रहले आफ्ना नवांशमा बसेर लग्न पंचम वा नवम भावमा आफ्ना नवांशलाई देखे पृच्छकका मनमा धातु-संबन्धी (सुन चाँदी आदि) चिन्ता होला । अरु ग्रहका अंशमा स्थित ग्रहले स्वांशमा लग्न वा पंचम अथवा नवम भावलाई देखे जीव संबन्धी (मनुष्य, पशु, पक्षी आदि) चिन्ता होला । फेरि परांश (अर्काका अंशमा) बसेर परांशमा स्थित लग्न वा नवम पंचम भावलाई देखे मूल संबन्धी (वृक्ष तृणादि) को चिन्ता होला ॥ ३ ॥

* दृष्टितो धातुमूलजीवज्ञानम् *

व्योमदृष्टिर्भवेज्जीवो मूलं भूम्यवलोकनम् ।
समावलोकने धातुर्ज्ञेयं केवलदृष्टितः ॥ ४ ॥

प्रश्नकर्ताको आकाशतर्फ दृष्टि भए जीव चिन्ता होला। पृथिवीका तर्फ हेरे मूल चिन्ता होला। सम दृष्टि (न ऊँधो भूमिमा न ऊँभो आकाशमा) भए धातु चिन्ता होला। केवल दृष्टिबाटै धातु मूल जीव प्रश्न जान्नू ॥ ४ ॥

* पूर्वादिदिग्विभागतः फलमाह *

पूर्वस्यां धातुचिन्ता स्याज्जीवं दक्षिणतस्तथा ।
उत्तरस्यां वदेन्मूलं पश्चिमे मिश्रितं फलम् ॥ ५ ॥
शिरःस्पर्शे तु जीवः स्यात्पादस्पर्शे तु मूलकम् ।
धातुश्च मध्यमस्पर्शे शारदावचनं यथा ॥ ६ ॥
बाहुवक्त्रशिरः स्पर्शे जीवचिन्ता शुभावहा ।
हृदयोदरसंस्पर्शे धातुचिन्ता तु मध्यमा ॥ ७ ॥
गुदावृषणसंस्पर्शे चाधमं मूलचिन्तनम् ।
जानुजङ्घापदस्पर्शे जीवचिन्तां विनिर्दिशेत् ॥ ८ ॥

प्रश्नकर्ताका आगमन कालमा पूर्वतर्फ मुख भए धातुचिन्ता, दक्षिणतिर मुख भए जीवचिन्ता, उत्तरतिर मुख भए मूल चिन्ता जान्नू। पृच्छकको मुख पश्चिम दिशातर्फ भए मिश्रित धातु जीवादि जान्नु। अब अङ्ग-स्पर्श (शरीर छोए) अनुसार धातु मूल जीव कहिन्छ—शिर स्पर्श गरे जीव चिन्ता, पाद (पाउ) स्पर्श गरे मूल चिन्ता, मध्यस्थान (कटि) स्पर्श गरे धातु चिन्ता जान्नू। बाहु, वक्त्र (मुख), शिर स्पर्श गरे शुभ जीव चिन्ता जान्नू। हृदय, उदर

स्पर्शले मध्यम धातु चिन्ता जान्नु । गुदा वृषण स्पर्शले अधम मूल चिन्ता कहनू। अरु जानु, जंघा, पाद स्पर्शले जीव चिन्ता जान्नू यहाँ पुनः पादोपादानदेखि जंघापदका संबन्धार्थमा तात्पर्य छ ॥५-८॥

* एतदेव पुनरपि प्रकारान्तरेणाह *

धातुं मूलं जीवमित्योजराशौ युग्मे विद्यादेतदेव प्रतीपम् ।
लग्ने योंऽशस्तत्क्रमाद्गण्य एव संक्षेपोऽयं विस्तरात्तत्प्रभेदः॥

प्रश्नकालमा मेष, मिथुन, सिंह, तुला, धन, कुम्भ यी विषम राशिका लग्न आएर लग्न प्रथम नवांशमा भए— प्रश्नकर्ताका मनमा धातु सम्बन्धी चिन्ता कहिदिनू। द्वितीय नवांशको भए मूल सम्बन्धी प्रश्न कहनू। तृतीय नवांश भए जीव सम्बन्धी प्रश्न कहनू फेरि चौथा मा धातु, पाँचौंमा मूल, छैटामा जीव यही प्रकार जान्नू। वृष, कर्क, कन्या, वृश्चिक, मकर, मीन यी सम लग्न प्रश्नमा भए विषम राशिको विपरीत जान्नू अर्थात् प्रथम नवांशमा जीव चिन्ता; द्वितीय नवांशमा मूल चिन्ता; तृतीय नवांशको धातु सम्बन्धी प्रश्न बताउनू। यसै प्रकार अगाड़ि पनि सम्झनु । लग्नमा जो नवांश तत्काल उदय छ उसैका बलानुसार फल कहनू ॥ ९ ॥

* अङ्कानुसारेण फलम् *

न दृश्यतेऽष्टाद्वितये च कार्यं रसैः समुद्रैर्निजकार्यसिद्धिः॥
सप्तत्रयोऽङ्काः कथयन्ति धैर्यं नवैकपञ्च त्वरितं ददन्ते ।१०।

अंगुलीले आठ र दुइ अंक छोए कार्यसिद्धि हुँदैन । ६।४ अंकमा हात राखे कार्यसिद्धि हुन्छ । ७-३ अंकमा हाथ राखे धैर्य धारण गर, ढीलो कार्यसिद्ध हुन्छ । १-५ अंकमा हाथ राखे अत्यन्त शीघ्र कार्यसिद्ध हुन्छ ॥ १० ॥

* नष्टवस्तुप्रश्नः *

लग्नत्रिकर्मात्मजमित्रधर्म-लाभार्थगैः सौम्यखगैर्बलान्वितैः।

केन्द्रत्रिकोणाष्टमलाभवर्ज्यैः पापैर्भवेन्नष्टधनस्य लाभः ।११।

लग्न, तेस्रो, दशौं, पाँचौं र मित्र गृह, नवमस्थान, एकादशस्थान र द्वितीयस्थानमा सौम्य (शुभ) ग्रह बलयुक्त हउन् अरु पाप ग्रह केन्द्र १–४–७–१० त्रिकोण ५–९ अष्टम र एकादश स्थान रहित भए नष्टधनको लाभ हुन्छ ॥ ११ ॥

केन्द्रत्रिकोणाष्टमवित्तसंस्थैः पापग्रहैश्चाशुभवीक्षितैश्च ॥
सौम्यैःसमिश्रैःखलु वित्तनष्टिर्नाशो भवेदन्यधनस्य चापि।१२

केन्द्र १-४-७-१० त्रिकोण ५-९ वित्त २ यी स्थानमा पापग्रह स्थित हुन्, फेरि तिनलाई पापग्रह पूर्ण दृष्टिले देखुन् अरु शुभग्रह मिश्रित (शुभ पाप दुवै ग्रहको दृष्टि युक्त) भएन भने नष्ट धनको लाभ हुँदैन, त्यसैका विषयमा अरु धन पनि व्यय (नाश) हुन्छ ॥१२॥

यस्मिन् राशौ भवेच्चन्द्रस्तद्राशेरधिपेन चेत् ।
दृश्यते चन्द्रमाः प्रश्नः तदा नष्टं च लभ्यते ॥ १३ ॥
चन्द्रो यदि भवेल्लग्ने तदा पूर्वगतं भवेत् ।
दशमस्थानगे चन्द्रे तदा नष्टं च दक्षिणे ॥ १४ ॥
सप्तमे च भवेच्चन्द्रस्तदा वित्तं च पश्चिमे ।
चतुर्थे च भवेच्चन्द्रस्तदा सौम्या दिगुच्यते ॥ १५ ॥

जुन राशिमा चन्द्रमा छ त्यसै राशिका स्वामीले चन्द्रमालाई पूर्ण दृष्टिले देखे नष्ट धनादि वस्तु प्राप्त हुन्छ । चन्द्रमाका अनुसार दिशाको निरूपण गर्नु । चन्द्रमा लग्न गत भए पूर्व दिशामा, दशम स्थानमा भए दक्षिण दिशामा र सप्तम स्थानमा भए पश्चिम दिशामा र प्रश्न लग्नदेखि चन्द्रमा चतुर्थ स्थानमा भए उत्तर दिशामा नष्ट-धनादि गएको छ । उक्त स्थानमा चरराशि भए अत्यन्त दूर अर्थात्

घेरै टाढ़ा गएको छ भन्नू। स्थिर राशि भए घरका समीप (नजीकै) छ। द्विस्वभाव राशि भए टाढ़ा नजीक अर्थात् मध्यमा होला ॥१३-१५॥

लग्नाच्चन्द्रो भवेद्यत्र तत्र चौरगृहं भवेत्।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यःशूद्रो वा स्वजनोऽङ्गना ॥ १६ ॥
भ्राता पुत्रश्च स्नूषा स्यान्मूषिकोऽथ भृत्यश्च भूः।
मेषादिषु क्रमाच्चौरं नामेशाद्राशितुल्यकम् ॥ १७ ॥

लग्नदेखि चन्द्रमा जुन राशिमा छ, त्यो जुन दिशाको स्वामी छ उसै दिशामा चोरको घर बताउनू। जस्तै प्रश्नलग्नमा चन्द्रमा सिंह राशिमा छ भने सिंह लग्न पूर्वको स्वामी हो अतः पूर्व दिशामा चोरको घर होला। अब राशिका क्रमले चोर ज्ञान लेखिन्छ—यदि प्रश्न कालमा मेषलग्न भए ब्राह्मण, वृषलग्न भए क्षत्रिय, मिथुन लग्न भए वैश्य, कर्कलग्न भए शूद्र, सिंह लग्न भए आफ्नै बन्धु, कन्या लग्न भए स्त्री, तुला लग्न भए भाई, वृश्चिक लग्न भए पुत्र, धन लग्न भए नोकर, मकर लग्न भए बुहारी, कुम्भ लग्न भए मूसाले लग्यो भन्नू, मीन लग्न भए पृथिवीमा यै क्रमले जान्नु। स्वरूप वर्णका लागि राशि तुल्य जान्नू उदाहरणार्थ तल वर्णचक्र लेखिदिएको छ ॥१६-१७॥

* वर्णचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं,	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	रा.
रक्त	श्वेत	शुकवत्	पाटल	धूम्रप.	चित्र	कृष्ण	कनक	पिंगल	कर्बु०	बभ्रु०	स्वच्छ	वर्ण०

अन्धमन्दाक्ष संमध्यलोचनं च सुलोचनम्।
गणयेद्रोहिणीपूर्वं सप्तवारमनुक्रमात् ॥ १८ ॥
अन्धे च लभते शीघ्रं काणे चैव दिनत्रये।
चिपिटे मासमेकं स्याद्दिव्यदृष्टौ न लभ्यते ॥ १९ ॥

* तथा च *

अन्धके लभते शीघ्रं मन्दके च दिनत्रयम् ।
मध्यके च चतुःषष्ठ्या न प्राप्नोति सुलोचने ॥ २० ॥

रोहिणी नक्षत्रदेखि लोचनको गणना हुन्छ, अर्थात् रोहिणी अन्ध लोचन, मृगशिरा मन्द, आर्द्रा मध्य, पुनर्वसु सुलोचन इत्यादि क्रमले गन्नू। उत्तराषाढ़ाको अन्त्य चरण श्रवणको आद्यचरण अभिजित्‌संज्ञा हुन्छ। अन्धलोचनमा वस्तु वा कुनै माल हराए छिटै मिल्छ। काण अर्थात् मन्द लोचनमा हराए तीन दिन पछि बड़ा कष्टले मिल्ला। मध्यनेत्रमा हराए एक महिनापछि सुन्नसम्म सुनिन्छ, मिल्न मुश्किल छ। सुलोचनका दिन हराए मिल्दैन, सुन्न पनि सुनिंदैन अर्थात् दिव्य दृष्टिले हेरे पनि देखिनेछैन ॥१८–२०॥

* नक्षत्राणामन्धमन्दादिलक्षणकोष्ठकम् *

रोहिणी ४	मृगशिरा ५	अर्द्रा ६	पुनर्वसु ७
पुष्य ८	अश्लेषा ९	मघा १०	पूर्वाफाल्गुनी ११
उत्तराफाल्गुनी १२	हस्त १३	चित्रा १४	स्वाती १५
विशाखा १६	अनुराधा १७	ज्येष्ठा १८	मूल १९
पूर्वाषाढ़ा २०	उत्तराषाढ़ा २१	अभिजित् २२	श्रवण २३
धनिष्ठा २४	शतभिषा २५	पूर्वाभाद्रपद २६	उत्तराभाद्रपद २७
रेवती २८	अश्विनी १	भरणी २	कृत्तिका ३
अन्धलोचन	मन्द (काण) लोचन (नेत्र)	मध्य लोचन	सुलोचन
पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर
शीघ्र लाभ	तीन दिन पछि कष्टले मिल्ला	१ मास पछि सुन्नामा आउला	नष्ट वस्तु पाइँदैन

वस्त्वक्षरगुणयोगस्त्रियुतः पञ्चहृतस्तथा ।
एकेन स्वगृहे ज्ञेयं द्वितीयेन बहिस्तथा ॥ २१ ॥

तृतीये शयनागारे चतुर्थे स्थानसन्निधौ ।
पंचमे च विनोदेन हृतस्तेनैव बुध्यताम् ॥ २२ ॥

हराएका वस्तुको अक्षर गुण योग गरेर अरु तीन मिलाइदिनू र पाँचको भाग दिनू। एक शेष रहे नष्ट भएको धन आफ्नै घरमा छ। दुइ भए घरबाहिर गइसक्यो। पाइँदैन। तीन शेष रहे शयन स्थानमा छ। चार रहे आफ्ना स्थानका समीप अन्य स्थानमा होला। पाँच शेष भए आफ्नैमा अर्थात् आपुसमा दिल्लगी ठट्टाले चोरिएको हुन्छ। अब धन प्राप्तिको दोस्रो उपाय कहिन्छ। प्रश्नकालको तिथि, बार, नक्षत्र र प्रहर जम्मा (एकट्ठा) गरेर त्यसलाई दशले गुणा गर्नु र सातले भाग दिनू। शेष १ रहे पृथ्वीमा धन गाड़ेको छ। २ रहे भाँड़ामा राखेको छ। ३ रहे (पानी) का बीच छ। ४ रहे आकाशैमा अर्थात् कुनै ऊँचा घर वा वृक्ष आदि उच्चा स्थानमा छ। ५ रहे तुष अर्थात् तृण कसिंगर भूस आदिमा छ। ६ रहे गोबर आदि मैला स्थानमा छ। ७ अङ्क रहे खरानी वा रसेटा आदिमा छ भन्नू अर्थात् सबै ठाउँमा आफ्नू बुद्धि र देश-काल आदि सबै विचार गरेर बताउनू, शास्त्र अनन्त छ ॥२१-२२॥

* चोरज्ञानमाह *

स्थिरोदये स्थिरांशे वा वर्गोत्तमगतेऽपि वा ।
स्थितं तत्रैव तद्द्रव्यं स्वकीयेनैव चोरितम् ॥२३॥

स्थिर राशिको लग्न र स्थिर राशिकै नवांश पनि भए नष्ट वस्तु उसै स्थानमा छ, दोस्रा स्थानमा गएको छैन। त्यो माल आफ्नै घरका मालिक वा नोकर-चाकरहरुले लिएको छ पाइन्छ ॥२३॥

* स्थानज्ञानमाह *

आदिमध्यावसानेषु द्रेष्काणेषु विलग्नतः ।
द्वारदेशे तथा मध्ये गृहान्ते च वदेद्धनम् ॥ २४ ॥

प्रश्न समयमा लग्नको प्रथम द्रेष्काण भए नष्टवस्तु घरका ढोका(दैला)का समीपमा छ। दोस्रा द्रेष्काण भए नष्टवस्तु घरका अन्तर्भाग (भित्र) छ। तेस्रो द्रेष्काण भए घरका पछाड़ि वा बाहिर अथवा चोरको हातमा छ भन्नू ॥ २४ ॥

चरे दूरं विजानीयात्स्थिरे गृहगतं भवेत् ।
द्विस्वभावे वदेद्बाह्यं लग्नात् त्रिविधमादिशेत् ॥ २५ ॥
अग्निभान्मध्यतो लेख्यं पूर्वादिषु त्रिकं त्रिकम् ।
यस्यां च तस्य नक्षत्रं तस्यां नष्टधनं भवेत् ॥ २६ ॥
चन्द्रभादग्निपर्यन्तं गणनीयं भमण्डलम् ।
त्रिकं त्रिकं मध्यमं स्यादग्निभे मार्ग उच्यते ॥ २७ ॥

प्रश्न कालमा पूर्वोक्त चर राशि भए नष्ट धन दूर देश पुग्यो। स्थिर राशिको लग्न भए घरैमा छ। द्विस्वभाव राशिको लग्न भए घरबाहिर टाढ़ा नजीक विचार गरेर बताउनू अर्थात् टाढा पनि जान सक्छ, नजीक पनि हुन सक्छ। नक्षत्रबाट धन ज्ञान कहिन्छ। कृत्तिका नक्षत्रदेखि तीन ३ मध्यमा र पूर्वादि दिशामा राख्नू, प्रश्नकालको नक्षत्र जुन दिशामा छ उसै दिशामा नष्टधन बताउनू, उतै मिल्छ अथवा चन्द्र नक्षत्रदेखि जुन नक्षत्रमा चन्द्रमा छ उस नक्षत्रदेखि कृत्तिका पर्यन्त नक्षत्र मण्डलको गणना गरेर ३-३ मध्यमादि दिशामा दिनु र कृत्तिकाबाट मार्ग (बाटो) बताउनू ॥२५–२७॥

* चौरस्यावस्थामाह *

कुमारिकां बालशशी बुधश्च वृद्धां शनिःसूर्यगुरू प्रसूताम् ।
सविस्मयां भौमसितौ विधत्त एवं वयः स्यात्पुरुषेषु चैवम् ॥ २८ ॥

चन्द्रमा र बुधको कुमारी कन्या, सूर्य र शनिको वृद्धा स्त्री, बृहस्पतिको प्रसूता, मङ्गल र शुक्रको विस्मय युक्त स्त्री जान्नू। यै

प्रकार पुरुषको पनि उमेर बताउनू; जस्तै चन्द्रमा र बुधको बालक, शनिको बूढो, सूर्यको सन्तान भएको; बृहस्पति, मंगल र शुक्रको चिन्तायुक्त पुरुष बताउनू ॥२८॥

* नष्टवस्तूनां दिशाज्ञानम् *

दिग्वाच्या केन्द्रगतैः संभवे वा वदेद्विलग्नर्क्षात् ।
मध्याच्च्युतैर्विलग्नान्नवांशकैर्योजना वाच्या ॥ २९ ॥

कोही बलवान ग्रह केन्द्रमा भए उसै दिशामा वस्तु गएको छ। केन्द्रमा सूर्य भए गत वस्तु पूर्व दिशामा छ। चन्द्रमा भए वायव्य दिशामा, मङ्गल भए दक्षिण दिशामा, बुध भए उत्तर दिशामा, बृहस्पति भए ईशान दिशामा कहनु, शनि भए पश्चिम दिशामा, राहु भएमा नैर्ऋत्य कोणमा गएको छ। केन्द्रमा एकदेखि बढ़ता ग्रह भए सबैभन्दा बलवान् जो ग्रह छ त्यसैको दिशा उपदिशा बताउनू। केन्द्रमा कोही पनि बलवान् ग्रह नभए प्रश्न लग्नबाटै दिशा बताउनू। जस्तै मेष, सिंह, धनको पूर्व। वृष, कन्या, मकरको दक्षिण। मिथुन, तुला, कुम्भको पश्चिम। कर्कट, वृश्चिक, मीन लग्नको उत्तर दिशा कहनू। यसैका साथसाथै लग्नका नवांशको पनि विचार गरेर योजन (चार कोस) कहनू। प्रथम नवांशदेखि पाँच नवांशसम्म भए गत वस्तु उसै स्थानमा छ। पाँचदेखि ऊपर जति नवांश बित्यो उति टाढ़ा उसै दिशामा गयो भनेर बताइदिनू, तर यहाँ पनि बुद्धिबलले द्विगुण त्रिगुण दश गुण सबै ग्रहबल र बुद्धिका अनुसार बताउनू ॥२९॥

* मुष्टिगतप्रश्नज्ञानमाह *

चन्द्रे शुक्रे भवेद्रौप्यं बुधे स्वर्णमुदाहृतम् ।
गुरौ रत्नयुतं हेम सूर्ये मौक्तिकमुच्यते ॥ ३० ॥
कुजे रत्नं शनौ लोहमस्थिजातं च शेषके ॥ ३१ ॥

सम्पूर्ण ग्रहहरूमा केन्द्रमा शुक्र बलवान भए र लग्नमा भए चाँदी मुठीमा छ भन्नू, बुध भए सुन कहनू। बृहस्पति भए रत्नजड़ित सुवर्णको औंठी कहनू। सूर्य भए मोती कहनू। मंगल भए लालरत्न माणिक आदि कहनू। शनि बलवान् भए लोह (फलाम) कहनू। राहु केतु भए अस्थि आदि पाषाण अर्थात् ढुंगो काठ आदि बताउनू ॥ ३०-३१ ॥

॥ प्रश्नलग्नाद्वस्तुज्ञानम् ॥

मेषेऽरुणो वृषे शुक्लो हरितं मिथुने मतम् ।
पाटलं कर्कटे राशौ धूम्रवर्णश्च केसरी ॥ ३२ ॥
विचित्रवर्णं कन्यायां कृष्णवर्णं तुलाधरे ।
अलौ पिशङ्गवर्णं च कुम्भके बभ्रुवर्णकम् ।
मीने तु मलिनं कान्तं विज्ञेयं राशिवर्णतः ॥ ३३ ॥

प्रश्न लग्न मेष छ भने वस्तु लाल (रातो) कहनू, वृष भए सेतो, मिथुन लग्नमा हरित अर्थात् सुगाको जस्तो रंग, कर्कट लग्नमा गुलाबी, सिंह लग्नमा धूम्र [धूँवाको जस्तो], कन्या लग्नमा धेरै वर्ण मिलेको, तुलालग्न भए कालो वर्ण, वृश्चिक लग्नमा पिशंगवर्ण अर्थात् जौको जस्तो वा जटाको जस्तो, धन लग्नभए पिंगल रंगको, मकर लग्नमा कर्बुर, कुम्भमा बभ्रुवर्णको, मीनलग्न प्रश्नकालमा भए स्वच्छ वर्ण अर्थात् माछाको जस्तो रङ्ग हुन्छ ॥ ३२–३३ ॥

* गमागमप्रश्न *

त्रिकोणे कुजात्सौरिशुक्रज्ञजीवा–
यदैकोऽपि वा नो गमोऽर्काच्चशशी वा ।
बलीयाँस्तु मध्ये तयोर्यो ग्रहः स्या-
त्स्वकीयां दिशं प्रत्युतासौ नयेच्च ॥३४॥

मङ्गलदेखि नवम, पञ्चम, शनि, शुक्र, बुध, बृहस्पति यी ग्रह एकट्ठा वा अलग २ भएर अथवा सूर्यदेखि नवम, पंचम चन्द्रमा भए पनि पुरुषको अभीष्ट दिशाको गमन हुँदैन, कारण यो छ कि ती ग्रहमध्ये जो वली छ त्यै ग्रहले आफ्ना दिशातिर लान्छ ॥३४॥

* यात्राप्रश्नः *

चरोदये शीतकरे स्थिरर्क्षे सौम्यग्रहैः संयुतवीक्षितैर्वा ।
यात्रा भवेत्सौख्यजयार्थसिद्ध्यै कल्याणदात्री निरुपद्रवा च॥

चरलग्न होस्, चन्द्रमा स्थिर राशिमा वसुन्, शुभ ग्रह लग्नमा हउन् वा लग्नलाई देखे भने सुख, जय, धन लाभ गर्ने र कल्याण वृद्धि गर्ने उपद्रव रहित [निर्विघ्न] श्रेष्ठ यात्रा हुन्छ ॥ ३५ ॥

स्थिरोदये शीतकरे स्थिरर्क्षे पापग्रहैः संयुतवीक्षितैर्वा ।
प्रष्टुः प्रवासो न भवेत्स्वधाम्नःस्थितिः प्रदिष्टा सुखसिद्धये च॥

स्थिरलग्न हवस्, स्थिरराशिमा चन्द्रमा हउन्, अरु क्रूर ग्रहहरूले युक्त वा पूर्ण दृष्टिले देखे भने प्रश्नकर्ताको यात्रा देशान्तरमा हुँदैन, स्थिति सुख दिनेवाला घरैमा हुन्छ ॥ ३६ ॥

द्व्यङ्गोदये द्व्यङ्गगते हिमांशौ पापग्रहैर्दृष्टिगतैर्न सौम्यैः ।
प्रष्टुर्निवृत्तिः परदेशयाने क्लेशाऽर्थनाशोऽरिपराजयश्च ॥

द्विस्वभाव लग्न होस्, द्विस्वभाव राशिमा भएर पापग्रहले पूर्ण दृष्टिसँग देखेर शुभ ग्रहको दृष्टि नहोस् वा पापग्रह लग्नमा भएमा प्रश्नकर्ताको परदेश निवृत्ति आगमन कहनु, फेरि अरु क्लेश शत्रुभय धनादि नाश इत्यादि अशुभ हुन्छ भनेर वताइदिनु ॥ ३७ ॥

क्रूरे कलत्रे हि व्रजेद्यदर्थं तत्कार्यनाशो गमनं च न स्यात् ।
पापग्रहैः कर्कगतैर्न यात्रा स्याज्ज्येष्ठबन्धोर्नृपतेर्निषेधात् ॥

त्रिलाभषष्ठोपगतैश्च पापैर्यात्राप्रयाणादिषु संक्षयः स्यात् ।
मार्गान्निवृत्तिश्च रसातलस्थे भूयो ग्रहैः केन्द्रगतैश्च सिद्धिः॥

लग्नदेखि सप्तमस्थानमा क्रूर ग्रह भए जुन कार्यका निमित्त पुरुष यात्रा गर्छ त्यो कार्यै नष्ट हुन्छ, त्यसको यात्रै हुँदैन। प्रश्न लग्नदेखि दशम स्थानमा पापग्रह भए जेठो दाजु वा राजाले रोकेर यात्रा बन्द होला। तेस्रामा वा एकादश स्थानमा अथवा छेठौं स्थानमा पापग्रह भए यात्रा गर्दा प्रवासमा क्षय [नाश] हुन्छ। पापग्रह चतुर्थ स्थानमा भए पथिकको मार्ग निवृत्ति हुन्छ। केन्द्र १-४-७-१० स्थानमा शुभग्रह भए यात्रामा सबै सिद्ध हुन्छ॥३८-३९॥

* प्रयाणे सुखप्राप्तियोगः *

लग्नेशकर्माधिपती च लग्ने केन्द्रायगौ श्रेष्ठफलं प्रयाणात् ।
धने स्थिरे भूरिधनस्य लाभस्तुर्ये च यातुः सुखसंपदः स्युः॥
लग्ने शुभे देहसुखं शुभाढ्यं सौख्यार्थलाभः शुभकार्यसिद्धिः।
सुखस्थिते सौख्यजयार्थलाभाःस्युःकार्यसिद्धिर्विविधाम्बराप्तिः

लग्नेश लग्नमा हवोस् अथवा अरु केन्द्र १-४-७-१० र लाभ ११ स्थानमा भए यात्रामा श्रेष्ठ फल हुन्छ। प्रश्न लग्नदेखि धनस्थानमा स्थिर राशि भए धेरै धनको लाभ हुन्छ। चतुर्थ स्थानमा स्थिर राशि भए पथिकलाई सुख संपदा प्राप्ति हुन्छ। लग्नमा शुभग्रह स्थित छ भने देह सुख अर्थादिको लाभ हुन्छ, अरु कार्यको सिद्धि पनि हुन्छ। चतुर्थस्थानमा शुभ ग्रह युक्त भए सुख, जय, धन, लाभ र कार्य सिद्धि अनेक प्रकारका वस्त्र आभूषणादिको प्राप्ति हुन्छ ॥४०-४१॥

शुभोऽस्तगो यत्र च याति गत्या तत्रास्ति रम्या धनवाहनाप्तिः।
धनस्थिते सौख्यजयार्थलाभः केन्द्रे च कोणे शुभकार्यसिद्धिः॥

सप्तम गत शुभ जुन स्थान [राशि] मा स्वगति अर्थात् आफ्ना

पूर्ण गतिमा प्राप्त हुन्छ। वहाँ पथिकलाई धेरै प्रकारको धन वाहनादि प्राप्ति हुन्छ। शुभ ग्रह धनस्थानमा प्रश्न लग्नदेखि स्थित छ भने पनि धन वाहनादिको प्राप्ति अति राम्रो हुन्छ। शुभग्रह केन्द्र १।४। ७।१० त्रिकोणमा ५।९ भए पनि अत्यन्त असल प्रकारले कार्यको परिपूर्ण सिद्धि हुन्छ ॥ ४२ ॥

* पथिक आयाति वा नेति प्रश्नः *

मार्गस्थं पाथकं ब्रूते द्यूने चन्द्रो व्यवस्थितः ।
मार्गनाथेन युग्दृष्टः पथिकागमनं तथा ॥४३॥

चन्द्रमा प्रश्न लग्नदेखि सप्तम स्थानमा भए पथिक बाटामा छ। चन्द्रमा मार्गनाथ[नवमेश]सँग युक्त दृष्ट भएका वेला आइपुग्छ।४३।

लाभेशकर्मायगते स्वकार्यंतदाशुभं सिद्धयति पृच्छकस्य ।
तृतीयगे वा नवमे धनेशे कृत्वा स्वकार्यं स्वपुरे प्रयाति ।४४।

चन्द्रमा, लग्नेश धनेश र शुभग्रह केन्द्रस्थानमा स्थित भए वा पूर्ण दृष्टिले लग्न वा केन्द्र स्थानलाई देखे शुभ फल हुन्छ। पापग्रह केन्द्रमा हुन्, केन्द्रलाई देखुन् अथवा केन्द्रगत (केन्द्रमा जानलागेका) भए विपरीत अशुभ फल हुन्छ ॥४४॥

दूरगतस्यागमनं सुतधनसहजस्थितैर्ग्रहैर्लग्नात् ।
सौम्यैर्नष्टप्राप्तिर्लघ्वागमनं गुरुसिताभ्याम् ॥४५॥

प्रश्नलग्नदेखि पाँच, दुइ, तीन स्थानमा सूर्यादि सब ग्रह बसे भने दोस्रो देशान्तरमा गएको प्रवासी मनुष्य छिटै घर फिरेर आउँछ, फेरि यसमा पनि विशेषता यो छ कि माथि कहेका स्थानमा बुध, गुरु, शुक्र र पूर्ण चन्द्रमा भए हराएको वस्तु पनि प्राप्त हुन्छ। केही खबर पत्तो नदिई भागेको पनि छिटै आउँछ। पूर्वोक्त स्थानमा केवल गुरु र शुक्रमात्र भए प्रवासी छिटै आउँछ। नष्टवस्तु उसै दिन मिल्छ ॥४५॥

जामित्रे त्वथवा षष्ठे ग्रहः केन्द्रेऽथ वाक्पतिः ।
प्रोषितागमनं विद्यात्त्रिकोणे ज्ञे सितेऽपि वा ॥४६॥

तात्कालिक लग्नदेखि छैटौं अथवा सातौं स्थानमा कुनै ग्रह भए र केन्द्रस्थानमा गुरु होस् अथवा बुध शुक्र यिनमा कोही नवम वा पंचम स्थानमध्ये कसैमा भए पनि प्रवासी केही दिनमा आउँछ ॥४६॥

अष्टमस्थे निशानाथे कण्टकैः पापवर्जितैः ।
प्रवासी सुखमायाति सौम्यैर्लाभसमन्वितः ॥४७॥

लग्नदेखि अष्टमस्थानमा चन्द्रमा र केन्द्रस्थान पापग्रहदेखि रहित भए प्रवासी मनुष्य सुखपूर्वक घर आउँछ। त्यसमा पनि केन्द्र स्थानमा शुभ ग्रह भए प्रवासी मनुष्य धेरै धन लिएर छिटै घर आउँछ ॥४७॥

पृष्ठोदये पापनिरीक्षिते वा पापस्तृतीये रिपुकेन्द्रगो वा ।
सौम्यैरदृष्टा वधबन्धदाः स्युर्नष्टा विनष्टा मुषिताश्च वाच्याः ॥

प्रश्नलग्न पृष्ठोदय अर्थात् मेष, वृष, कर्क, धनु, मकर, मीन यी राशिका हउन् त्यसमा पापग्रहको दृष्टि होस् वा तेस्रा छैटौं अथवा प्रथम, चतुर्थ, सप्तम वा दशम यी स्थानमा पापग्रह हउन्, फेरि तिनका ऊपरमा शुभ ग्रहको दृष्टि नभए प्रवासी मनुष्यको वध बन्धन होला अर्थात् मारिएला वा बन्धनमा पर्ला अथवा त्यो बसेका स्थान-देखि अर्का स्थानमा गयो वा चोरले त्यसको सर्वस्व हरण होला अर्थात् चोरिएला भन्नु। शुभ ग्रह लग्नदेखि तेस्रा स्थानमा बसे र यी ग्रहका ऊपर शुभग्रहको दृष्टि छैन भने प्रवासी नष्ट होला अर्थात् एक देशबाट दोस्रा देशमा गयो। अथवा पापग्रह लग्नदेखि छैठौं स्थानमा होस् फेरि त्यसलाई पापग्रहले नदेखेमा चोरले सर्वस्व चोरिदिए भन्नू, फेरि केन्द्रमा पापग्रह हउन् तिनलाई शुभ ग्रहले नदेखेमा वध वा बन्धन भयो अथवा त्यसलाई कसैले ताडना गर्‍यो ॥ ४८ ॥

* प्रवासिनामागमनकालमाह *

ग्रहो विलग्नाद्यतमे गृहे तु तेनाहता द्वादशराशयः स्युः ।
तावद्दिनान्यागमनस्य विद्यान्निवर्तनं वक्रगतैर्ग्रहैस्तु ॥४८॥

लग्नदेखि अगाड़ि अव्यवहित कोही पनि ग्रह जुन राशिमा छन् वहाँतकका राशि गनेर जो संख्या आउँछ त्यसलाई १२ ले गुणा गरेर जो संख्या हुन्छ उति दिनमा प्रवासी आउँछ अथवा त्यो ग्रह जब वक्रगति होला तबै प्रवासी मनुष्य घर आउँछ ॥ ४९ ॥

* दिनसंख्याकथनमाह *

सर्वोत्तमबली लग्नाद्यस्मिन् स्थाने ग्रहः स्थितः ।
मासैस्तत्तुल्यसंख्याकैर्निवृत्तिं यातुरादिशेत् ॥ ५० ॥

सबैभन्दा अधिक बलवान् ग्रह प्रश्नलग्नदेखि जुन स्थानमा अर्थात् जति टाढ़ा छ उति महीनामा प्रवासी आफ्ना घर आउँछ ।५०।

चन्द्रे दिनानि वाच्यानि भानौ मासावधिं वदेत् ।
जीवे प्रश्नगते चैव वर्षमात्रं विनिर्दिशेत् ॥ ५१ ॥
अष्टमासावधिर्लाभो भौमे लग्ने समादिशेत् ।
बुधे मासावधिर्लाभो राहौ लग्नगते तथा ॥
विचार्य सुमहद्बुद्ध्या ब्रूयात्सर्वं सुनिश्चितम् ॥ ५२ ॥

सबै ग्रहभन्दा बली भएर लग्नदेखि जुन राशिमा चन्द्रमा छ पथिकको त्यत्ति दिनमा आगमन (आउने) कहनू । यसै प्रकार सूर्य बलवान् भएमा उत्ति मासमा आगमन कहनू । बृहस्पति भए उत्ति वर्ष कहनू । मंगल बली भए आठ महीनामा प्रवासीको आगमन कहनू । बुध भए एक मासमा, शुक्र भए एक वर्षमा, राहु केतु भए छ महीनामा प्रवासीको आगमन कहनू ॥५१–५२॥

तिथिप्रहरसंयुक्तास्तारकावारमिश्रिताः ।

सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषं चैव शुभाशुभम् ॥५३॥
प्रथमे संस्थितिस्तत्र द्वाभ्यामागमनं भवेत् ।
तृतीये चार्द्धमार्गस्थश्चतुर्थे यानमादिशेत् ॥५४॥
पञ्चमे पुनरावृत्तिं षष्ठे व्याधिं विनिर्दिशेत् ।
शून्ये शून्यं विजानीयाच्छारदावचनं यथा ॥५५॥

तिथि, वार, नक्षत्र, प्रहर यी सबै जम्मा गरेर सातको भाग दिनु जो शेष रहन्छ, त्यसको शुभाशुभ फल कहनू । एक शेष रहे परदेशी परदेशमा स्थित छ, दुइ बचे आउनेछ, तीन रहे आधा बाटामा छ । चार रहे आउन सवारी आदिमा चढ्यो । पाँच रहे अलिवरतक आएर फेरि फिऱ्यो फेरि आउँछ । छ भए व्याधियुक्त अर्थात् बिमार भएर बसेको छ । शून्य अर्थात् सात भए मऱ्यो भन्नू ॥५३-५५॥

तिथिवारं च नक्षत्रं पथिकाक्षरसंततिम् ।
एकीकृत्य मुनेर्भागं ज्ञातव्याऽऽगमनावधिः ॥५६॥
स्थानं स्थितो बहिर्मार्गे चलचित्तं द्वितीयके ।
रामे वेदे भवेन्मार्गे पञ्चमे गृहमागतः ॥
षष्ठे रोगो भवेत्कश्चिच्छून्ये मृत्युं विनिर्दिशेत् ॥५७॥

प्रश्न गरेका वेलाको तिथि, वार, नक्षत्र, पथिक अर्थात् परदेशीका नाउँको अक्षर एकत्र गरेर सातले भागदिनू जो शेष रहन्छ त्यसको गमनागमन फल विचार गर्नु । एक शेष रहे आउन लागेको छ, बाटो हिंड्दैछ भन्नू । दुइ रहे चलचित्त अर्थात् म घर जाऊँ कि न जाऊँ भन्ने यै दोधारमा परेको भन्नू । तीन र चार अङ्क मिलेमा परदेशी बाटामा आउँदैछ भन्नू । पाँच अंक शेष रहे प्रवासी आइपुग्छ भन्नू । छः रहे रोगी भएर बसेको छ भन्नू । शून्य भए मृत्यु भयो भन्नू ॥५६-५७॥

रविरङ्गारको दूरे मार्गे शुक्रबृहस्पती ।
बुधचन्द्रौ समीपस्थौ शनिराहू स्थिरं वदेत् ॥५८॥

सूर्य मङ्गल लग्नमा भए प्रवासी धेरै टाढ़ा गएको छ। बृहस्पति शुक्र लग्नमा भए प्रवासी बाटामा छ। बुध चन्द्रमा लग्नमा भए नजीकै आइपुग्यो। शनि राहु लग्नमा भए प्रवासी स्थिर भएर बसेको छ आउन मुश्किल छ। यस्तै प्रकारले नष्ट वस्तु अर्थात् चोरी भएको माल हराएको वस्तु आदिको पनि विचार गर्नू ॥ ५८ ॥

* मैत्रीप्रश्नः *

तिथिवारर्क्षयोगश्च प्रभुनामयुतस्त्रिभिः ।
युक्तः स्याद्भाजितो द्वाभ्यामिन्दौ मैत्री द्विकं नहि ॥५९॥

अब प्रश्नकालमा कसैले मैत्री हुन्छ कि हुँदैन भनेर सोध्यो भने त्यसै दिनको तिथि, वार, नक्षत्र, योग (विष्कुम्भादि) र स्वामी अर्थात् जससँग मैत्री गर्नु छ उसको नाम (नाउँका अक्षर) जोड़नु र अरु ३ अंक त्यसमा मिलाइदिनु, २ ले भागदिनू शेष १ रहे मैत्री हुन्छ भन्नु शेष० वा २ रहेमा हुँदैन ॥ ५९ ॥

* युद्धप्रश्नः *

युद्धे भाविनि चेत्प्रश्ने लग्नेशः सप्तमाधिपः ।
शत्रू स्यातां तदा युद्धं भविष्यति न चान्यथा ॥६०॥

युद्ध (लड़ाइ) हुन्छ कि हुँदैन भनेर सोधेमा लग्नेश सप्तमेशको आपसमा शत्रुता भयो भने युद्ध हुन्छ। मैत्री भएमा हुँदैन ॥६०॥

* गुप्तहननप्रश्नः *

रिपुं हन्तुं गमिष्येऽद्य लग्ने क्रूरयुते जयः ।
लग्नेन्दू शुभदृष्टौ वा जयः प्रष्टुर्न चान्यथा ॥६१॥

कसैले आएर आज म शत्रु मार्न जान्छु काय पूरा हुन्छ कि

हुँदैन भनेर सोधे प्रश्नलग्न क्रूरयुक्त भए जय हुन्छ। अथवा लग्न चन्द्र शुभ ग्रहको दृष्टि युक्त भए पनि जय हुन्छ अन्यथा हुँदैन ॥ ६१ ॥

* दुर्गभङ्गप्रश्नः *

पापैः सुख-व्योमगतैः परैर्यत्प्रवेष्टितो येन नरेश्वरेण ।
स्वयं च न स्यादचिरेण दुर्गमुक्तं रिपूणां भयविह्वलं स्यात् ॥

पापग्रह प्रश्नलग्नदेखि चतुर्थ वा दशौंमा स्थित भए जो दुर्ग भङ्ग गर्न जान्छ ऊ वहीं बसेका राजासँग मिलेर लड़ाइमा मारिन्छ, दुर्ग भङ्ग हुँदैन ॥ ६२ ॥

लग्ने सुतस्थे दशमे च जीवे सुखं प्रभूतं परितस्त्वरा च ।
निगृह्यते दुर्गमिहोपगम्य पराङ्मुखं तद्भवति क्षणेन ॥६३॥

प्रश्न लग्नमा र पंचम, दशमस्थानमा बृहस्पति भए दुर्गभंग गर्ने जो राजा छ त्यसलाई अत्यन्त सुख हुन्छ । त्यसै बेला दुर्गका चारैतर्फबाट घेरा दिएर दुर्ग आफ्ना हातमा गरी सम्पूर्ण शत्रु भगाइ दिनेछन् ॥ ६३ ॥

* संधिप्रश्नः *

नृराशिसंस्था उदये शुभाःस्युः व्ययायसंस्थाश्च यदा भवन्ति
तदाऽऽशु सन्धि प्रवदेन्नराणां पापैर्द्विदेहोपगतैर्विरोधम् ॥
सन्धि कुर्यात्सुहृद्दृष्टिर्लग्नेशास्तपयोर्मिथः ।
पृच्छायां लग्नपे क्रूरे जातः सन्धिर्विनश्यति ॥६५॥

पुरुष राशिमा शुभग्रह लग्न वा एकादश स्थानमा स्थित भए छिटै मिलाप हुनेछ। पापग्रह द्विस्वभाव राशि अर्थात् मिथुन, कन्या धनु, मीनमा भए विरोध होला। अथवा लग्नेश सप्तमेशको आपुसमा मित्रदृष्टि भए सन्धि हुनेछ। लग्नेश क्रूर (अशुभ) भएमा भएको सन्धि पनि नष्ट हुनेछ ॥६४–६५॥

* विवाहप्रश्नः *

गुरुरविसौम्यैर्दृष्टस्त्रिसुतमदायारिगः शशी लग्नात् ।
भवति च विवाहकर्ता त्रिकोणकेन्द्रेषु वा सौम्याः ॥६६॥

प्रश्नलग्नदेखि ३-५-६-७-११ स्थानमा चन्द्रमा होस् त्यसउपर गु. शु. बु. को दृष्टि भए विवाह अवश्य हुन्छ । अथवा पाचौं नवौं र १-४-७-१० स्थानमा शुभग्रह भए पनि विवाह अवश्य हुन्छ ॥६६॥

कर्कतौलीवृषाश्चन्द्रयुक्ताःशुभनिरीक्षिताः ।
पृच्छाकाले तदा नृणां कन्यालाभो भवेद्ध्रुवम् ॥६७॥
योषिद्ग्रहस्थिताः शेषाः पश्यन्ति स्त्रीनवांशकम् ।
लग्ने च स्यात्तदा लाभः स्त्रियाः पुंसोऽपि तादृशः ॥६८॥

प्रश्नलग्न ४-७-८-१२ राशि होस् त्यसमा चन्द्रमा युक्त भए त्यस पुरुषलाई अवश्य कन्या लाभ हुन्छ । शेष राशिमा स्त्री ग्रह स्थित भएर स्त्री नवांशलाई देखोस् अथवा लग्नमा भए पनि त्यस पुरुषलाई स्त्री लाभ हुनेछ ॥ ६७-६८ ॥

* गर्भप्रश्नः *

कान्ताभिधानंगुणितं मुनिन्द्रैस्तिथ्यायुतं नागहृतं च शेषम् ।
समे च कन्या विषमे च पुत्रो निःशेषभागं मरणाय नूनम् ।६९।

स्त्रीको नामाक्षर वा प्रश्नलग्नदेखि सप्तम स्थानले गुणा गर्नु र त्यसै वेलाको तिथि मिलाएर आठको भाग दिंदा शेष सम अंक २।४। ६ भए कन्याको जन्म हुन्छ । विषम अंक १-३-५-७ रहे पुत्रको जन्म बताउनू । शून्य शेष रहे गर्भस्राव अर्थात् तुहुन्छ ॥ ६९ ॥

* अन्यच्च *

तिथिं वारं च नक्षत्रं गर्भिणीनामसंयुतम् ।
सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषं च फलमादिशेत् ॥७०॥

प्रश्न समयको तिथि बार नक्षत्र र गर्भिणी स्त्रीको नामाक्षर (नाउँको अक्षर) जोडेर सातले शेष गर्नू ॥ ७० ॥

रविर्गुरुर्मङ्गलसौरिपुत्रः शुक्रज्ञसोमेषु वदेच्च कन्याम् ।
विज्ञाय चाङ्कं प्रवदेत्सुनिश्चितं तन्नोपहास्यं व्रजतीह लोके॥

रवि, गुरु, मंगल र शनिश्चर अर्थात् १-३-५-७ शेष रहे पुत्र हुन्छ । शुक्र, बुध, चन्द्रमा अर्थात् सम अंक २-४-६ शेष रहे कन्याको जन्म कहनु । तर अंक प्रश्न र योग प्रश्न राम्रा प्रकारले सोचेर कहनू; किनभने राम्रो विचार गरेर कहेमा यो लोकमा उपहास हुँदैन त्यसलाई धन र ठूलो प्रतिष्ठा पनि हुन्छ ॥ ७१ ॥

ओजस्थैः पुरुषांशकेषु बलिभिर्लग्नार्कगुर्विन्दुभिः
पुंजन्म प्रवदेत्समांशकगतैर्युग्मेषु तैर्योषितः ।
गुर्वर्कौ विषमे नरं शशिसितौ वक्रश्च युग्मे स्त्रियं
द्व्यङ्गस्था बुधवीक्षणाश्च यमलौ कुर्वन्ति पक्षे स्वके ॥७२॥

लग्न, गुरु, सूर्य र चन्द्रमा ओज अर्थात् विषम राशि मे. मि. सिं. तु. ध. कु. मा बसेर पुरुष राशि (मेष, सिंह, वृश्चिक, धन, मीन) का नवांशमा बलवान् भएर बसेमा पुत्र जन्मन्छ । लग्न, चन्द्र, सूर्य र बृहस्पति सम राशि (वृष, कर्क, कन्या, वृश्चिक, मकर र मीन) बसेर स्त्रीराशिका नवांश अर्थात् वृष, मिथुन, कर्क, कन्या, तुला, मकर, कुम्भका नवांशमा बलयुक्त भएर बसे अवश्य कन्या जन्मन्छे । सूर्य बृहस्पति विषम राशिमा भए पुत्र हुन्छ । मंगल, शुक्र, चन्द्रमा समराशिमा वा समराशिका नवांशमा भए कन्याको जन्म हुन्छ । फेरि पूर्वोक्त ग्रह द्विस्वभाव राशिमा अर्थात् ३-६-९-१२ मा बसेर बुधले पूर्ण दृष्टिले देखे यमल अर्थात् जम्ल्याहा जन्मनेछन् । यमल कन्या वा पुत्र हुन्छन्, यस शंकामा यो विचार गरिन्छ कि

चारै राशि द्विस्वभावका छन् जस्तै कि माथि कहेको छ। त्यसमा मिथुन र धन राशिमा पुरुषांशक बली हुन्। अरु कन्या मीन राशि स्त्री अंशका बलि हुन्, यदि मिथुन र धन राशिमा सूर्य बृहस्पति बसेका हुन् उनका माथि बुधको दृष्टि भएमा बुध जहाँसुकै भएर देखे पनि पूर्ण दृष्टि भयो भने यमल (जम्ल्याहा) दुवै पुत्रको जन्म हुन्छ। यदि कन्या मीन राशिका नवांशमा चन्द्रमा, शुक्र, मंगल भएर पूर्ण दृष्टिले देखेमा जम्ल्याहा दुवै कन्या (छोरी) हुन्छन्। यदि द्विस्वभाव राशिका नवांशमा सूर्य, बृहस्पति, चन्द्र, शुक्र, मंगल बसेर बुधको पूर्ण दृष्टि भएमा यमल मध्ये एक कन्या एक पुत्रको जन्म हुन्छ। पहिले पुत्र कि कन्या यस शंकामा यदि पुरुषग्रह वलवान भए प्रथम पुत्र हुन्छ। स्त्री ग्रह वली भएमा प्रथम कन्या जन्म कहनू। यसै प्रकारले जेठा कान्छा पनि गुरुद्वारा सम्झनु पर्छ। लग्न छोडेर विषम राशिमा शनिश्चर भएमा केवल पुत्रकै जन्म हुन्छ ॥ ७२ ॥

लग्नस्य विगतैरंशैर्गता मासा निरूपिताः।
भोग्यांशैर्भोग्यमासाश्च गर्भस्य सुप्रकल्प्यताम् ॥ ७३ ॥
समे लग्ने नवांशे च शनिः कन्याप्रदो भवेत्।
विषमे विषमांशे च लग्ने पुत्रप्रदो भवेत् ॥ ७४ ॥
औजसांशे जीवसूर्यौ पुत्रलाभकरौ मतौ।
कन्यका कारका ज्ञेयाः प्रश्नलग्नान्मनीषिभिः ॥ ७५ ॥

प्रश्नलग्नका शेष अंशदेखि शेषमास कहनू। तर यहाँ दशमांशसंग मतलब छ। सम राशि वा समनवांशमा शनि भए कन्या जन्म कहनु। विषम राशि नवांशमा शनि पुत्रकारक हुन्छ। विषम राशि नवांशमा सूर्य, बृहस्पति भए पुत्र हुन्छ, सम राशि नवांशमा शुक्र, चन्द्र, मंगल भए कन्याजन्म कहन ॥ ७३-७५ ॥

* रोगिप्रश्न *

तिथिं वारं च नक्षत्रं लग्नं प्रहरमेव च ।
अष्टभिस्तु हरेद्भागं शेषांकैः फलमादिशेत् ॥७६॥
हया७ऽग्नौ ३ देवताबाधा पैत्री वै नेत्र २ दन्तिषु ८ ।
षट् ६ चतुर्षु४ भूतबाधा न बाधा ह्येक१ पञ्चके५ ॥७७॥

तिथि, वार, नक्षत्र, लग्न र प्रहर समेत सब एकत्र गरेर आठको भाग दिनू। शेष ७-३ रहे देवताको बाधा हुन्छ। २-८ शेष रहे भूतबाधा छ। १-५ रहे केही बाधा पनि छैन रोगमात्रै हो भन्नू ॥७६-७७॥

* रोगप्रश्न *

मेषे च देविदोषः स्याद्वृषे दोषश्च पैतृकः ।
मिथुने शाकिनीदोषः कर्कटे भूतदोषकः ॥७८॥
सिंहे सहोदराणां वै कन्यायां कुलमातृजः ।
तुले दोषश्चण्डिकाया नाडीदोषो हि वृश्चिके ॥७९॥
चापे च यक्षिणीपीड़ा मकरे ग्रामदेवतात् ।
पुत्राश्च दृष्टिजः कुम्भे मीने त्वाकाशगामिनः ॥८०॥

प्रश्नसमयमा मेषलग्न भए रोगीलाई देवीको दोष छ। वृष भए पितृ दोष, मिथुन भए शाकिनी दोष, कर्कट भए भूतदोष, सिंह भए सहोदरको, कन्या भए कुल मातृकाको, तुला भए चण्डिकाको दोष बताउनु, वृश्चिक भए नाडी दोष, धन भए यक्षिणीको पीडा कहनु, मकर भए ग्रामदेवताको, कुम्भ भए पुत्रादिको दोष, मीन लग्न भए आकाश-देवीको दोष कहनू ॥ ७८-८० ॥

* तथा च *

रौद्राहिशाकांबुपयाम्यपूर्वाद्विदैववस्वग्निषु पापवारे ।
रिक्ताहरिस्कन्ददिने च रोगे शीघ्रं भवेद्रोगिजनस्य मृत्युः ।

आर्द्रा, आश्लेषा, ज्येष्ठा, पूर्वाषाढा, भरणी, पूर्वा, फाल्गुनी, पूर्वाभाद्र पद, विशाखा, धनिष्ठा, कृत्तिका यी नक्षत्रमा र पापवार अर्थात् शनि, रवि, मङ्गलवार र रिक्ता तिथि ४–९–१४ द्वादशी र षष्ठी तिथि यति योग मिलेर कसैलाई रोग लाग्यो भने त्यो रोगी अवश्य पनि छिटै मर्छ ॥ ८१ ॥

लग्नेऽष्टमे व्यये सूर्ये क्षेत्रपालस्य दूषणम् ।
आकाशदेव्याश्चन्द्रे तु लग्ने षष्ठेऽष्टमे व्यये ॥८२॥
द्वादशे दशमे भौमे डाकिनीदूषणं स्मृतम् ।
वनदेव्युद्भवो दोषः समये द्वादशे बुधे ॥८३॥
जामित्रे द्वादशे जीवे देवदोषो निगद्यते ।
अस्ते व्यये दैत्यपूज्ये जलदेव्याश्च दूषणम् ॥८४॥
शनैश्चरे व्यये चास्ते दोषः स्यादामवातजः ।
जामित्रे द्वादशे राहुः कुमति ज्ञातिदूषणम् ॥८५॥

प्रश्नलग्नदेखि ८-१२ स्थान अथवा लग्नमा सूर्य भए रोगीलाई क्षेत्रपालको दोष लाग्यो भन्नु । लग्नमा वा ७-८-१२ स्थानमा चन्द्रमा भए आकाश-देवीको दोष जान्नु । मङ्गल दशौं वा बाह्रौं स्थानमा भए डाकिनी दोष जान्नु । बुध सप्तम वा द्वादश स्थानमा भए वनदेवीको दोष जान्नु । गुरु सप्तम वा द्वादश स्थानमा भए देव दोष जान्नु । शुक्र सप्तम वा द्वादश स्थानमा भए आमबातको दोष जान्नु । राहु सप्तम अथवा द्वादश स्थानमा भए कुमति ज्ञाति अर्थात् दुष्ट-मानिसले जादु टूना आदि गरेको छ भन्नु ॥८२–८५॥

❀ मतान्तरे च ❀

पितृदोषो भवेन्मेषे क्षुधाहानिर्भविष्यति ।
वृषे गगनदेव्यास्तु ज्वरो दुःस्वप्नमक्षिकम् ॥ ८६ ॥

मिथुने च महामायादोषो वेलाज्वरोऽनिलः ।
कर्के च शाकिनीदोषो हास्यरोदनमौनतः ॥ ८७ ॥
सिंहे जले प्रेतदोषो दिवा शीतज्वरोऽरुचिः ।
गृहदोषश्च कन्यायां क्रोधालस्यौ तथाऽरुचिः ॥ ८८ ॥
क्षेत्रपालभवो दोषस्तुले सन्तानपीडनम् ।
वृश्चिके नागदोषश्च ज्वाला देहे कुबुद्धिता ॥ ८९ ॥
चापे देहे भवेद्दोषो ज्वरः शोकोदरव्यथा ।
मकरे चण्डिकादोषो देहभंगो ज्वरोऽनिलः ॥ ९० ॥
मलिनप्रेतदोषश्च कुम्भे देहस्य पीडनम् ।
मीने चापेऽङ्गनादोषो ज्वरो जंजालदर्शनम् ॥ ९१ ॥

प्रश्नलग्न मेष हवोस् अथवा रोगीको जन्मलग्न मेष भएमा क्षुधा हानि हुन्छ, फेरि कुरूप हुन्छ । वृष भए आकाश देवीको दोषबाट ज्वर आउँछ, अनेक प्रकारका दुःस्वप्न आदिको दर्शन हुन्छ, मिथुन भए महामायाको दोष हुन्छ, वेलाज्वर (सामयिक जरो) र भयादि हुन्छ । कर्कलग्न भए शाकिनीको दोष हुन्छ, नानाप्रकारका छाँटा गर्ने कहिले रुने कहिले हाँस्ने कैल्हे पागल जस्तो भएर बकबक गर्ने इत्यादि हुन्छ । सिंह लग्न भए प्रेतबाधा जलदोष दिनमा शीतज्वर अरुचि आदि हुन्छ । कन्या भए दुष्ट ग्रह दोष भएर शरीरमा अत्यन्त बाधा गर्नेछ क्रोध आलस्य अरुचि आदि हुनेछ । तुलालग्नमा क्षेत्रपालको दोष हुनेछ सन्तानादिलाई पनि पीडा गर्ला । वृश्चिकमा सर्प (नाग आदि) को दोष शोक पेटमा पीडा हुन्छ । धनमा ज्वरदोष पेटमा पीडा हुन्छ । मकरमा चण्डीको दोष भएर अङ्गभङ्ग पीडा वात ज्वर आदि हुन्छ । कुम्भमा प्रेतदोष हुन्छ, शरीरमा

अत्यन्त मलीनता र सुस्ती आदि होला । मीन लग्न भए योगिनीको दोष र महाज्वर आदि भएर दुःख दिनेछ ॥ ८६–९१ ॥

व्यये धर्मे तृतीये च षष्ठे पापग्रहो यदा ।
हतो गरैर्जलैः शस्त्रैस्तस्य दोषः कुलोद्भवः ॥ ९२ ॥

लग्नदेखि बाहौं, नवौं, तृतीय र षष्ठ स्थानमा पापग्रह भए विष (जहर), जल, शस्त्र (हतियार) आदिबाट मरेका सगोत्रीय प्रेत आदिको दोष हुनेछ ॥ ९२ ॥

* दूरस्थो जीवति न वेति प्रश्नः *

वारर्क्षतिथियोगास्तु घटिकाद्यादिकास्तथा ।
चैत्राद्या गतमासाश्च प्रवासिनामसंयुताः ।
सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषाच्चैव शुभाशुभम् ॥९३॥
प्रथमे च द्वितीये च प्रवासी लाभसंयुतः ।
तृतीये च चतुर्थे च प्रवासी कष्टतां गतः ॥९४॥
पञ्चमे च चापमृत्युश्च षष्ठे वै दीर्घरोगयुक् ।
सप्तमे च भवेन्मृत्युः शारदावचनं यथा ॥९५॥

तिथि, वार, नक्षत्र, इष्टघटी जम्मा गरेर चैत्रादि गतमास अर्थात् जुन महीनामा प्रश्न गर्छ त्यसदेखि पहिलेका मास (महीना) मा परदेशी पुरुष वा स्त्रीका नाउँको[1] अक्षर जोड़ी सातले भागदिनू । शेष १ वा २ रहे प्रवासी धन लाभ गरेर बसेको छ । ३ र ४ शेष रहे प्रवासी कष्टमा छ । ५ रहे प्रवासीलाई अपमृत्युको भय छ, सके मरि-

---

१ विवाहे सर्वमाङ्गल्ये यात्रायां ग्रह गोचरे । जन्मराशेः प्रधानत्वं नामराशि न चिंतयेत् ॥ १ ॥ देशे ग्रामे गृहे युद्धे सेवायां व्यवहारके । नामराशेः प्रधानत्वं जन्मराशि न चिंतयेत् ॥ २ ॥ काकिण्यां वागशुद्धौ च वादे द्यूते स्वरोदये । कण्ठे पुनर्भूवरणे नामराशेः प्रधानता ॥ ३ ॥

जाला नमरे पनि सारै दुःख पाउनेछ। शेष ६ रहे प्रवासीलाई दीर्घ (लामु) रोग लागेको छ। शेष ७ वा० रहे प्रवासीको मृत्यु भैसक्यो अर्थात् मरिसक्यो। शारदाको वचन कहिल्यै पनि मिथ्या हुँदैन।९३-९५।

* भोजनचिन्ता *

कटुको लवणस्तिक्तो मिश्रितो मधुरो रसः ।
अम्लः कषायः कथिता रव्यादीनां रसा बुधैः ॥९६॥
लग्नं पश्यति यः खेटस्तस्य यः कथितो रसः ।
भोजनेऽसौरसो वीर्यक्रमाद्वाच्यः परे रसाः ॥९७॥

पण्डितहरूले सूर्यादि ग्रहको रस यस्ता प्रकारले वर्णन गरेका छन्। सूर्यको पीरो, चन्द्रमाको नुनीलो, मंगलको तीतो, बुधको मिश्रित (मिलेको), बृहस्पतिको मधुरो अर्थात् गुलियो, शुक्रको अमिलो, शनिको टर्रो रस हुन्छ। लग्नलाई जुन ग्रह बली भएर देख्दछ त्यस ग्रहको जस्तो रस भोजनमा कहनू फेरि त्यस पछि अरु कहनू।

* कीदृङ्मयाद्य भुक्तमितिप्रश्ने *

कीदृङ्मयाद्य भुक्तं पृच्छायां यदि भवेत्स्थिरं लग्नम् ।
तद्भुक्तमेकवेलं द्व्यात्मनि वेलद्वयं चरे त्वसकृत् ॥९८॥
चन्द्रे लग्नगते स्यात्क्षारं भौमे च कटुकमम्लगुरौ ।
मधुरं दिनकृति तिक्तं शुक्रे स्निग्धं बुधे च सर्वरसम् ॥९९॥

आज मैले कस्तो भोजन गरें हुँला भनेर प्रश्न गरे प्रश्न लग्न स्थिर भए भोजन एक बार हुन्छ, द्विस्वभाव लग्न भए दुइ बार हुन्छ, चर लग्न भए घेरैपल्ट भोजन हुन्छ वा भयो भनेर बताउनू। लग्नमा चन्द्रमा भए क्षार अर्थात् नुनिलो र खारो आदि, मङ्गल भए कटु अथवा अमिलो, बृहस्पति भए मधुर (मीठो), सूर्य भए तीतो, शुक्र भए चिल्लो, बुध भए सर्वरस अर्थात् सबै प्रकारको रस मिलेको भोजन बताऊन॥९८–९९॥

जीवे सिते चन्द्रगते बलाढ्ये चन्द्रे बुधे केन्द्रगते शुभान्विते ।
त्रिलाभषष्ठास्पदगैश्च पापैः स्यात्प्रेमनिर्वैरकरं सुभोजनम् ॥

गुरु शुक्र बली भएर चन्द्रमाका घर हुन् चन्द्रमा वा बुध केन्द्रमा शुभ ग्रहसँग युक्त होस् फेरि तृतीय, एकादश र छैठा स्थानमा पाप ग्रह भए अति प्रेमले सुन्दर (राम्रो) भोजन प्राप्त हुन्छ ॥ १०० ॥

भोज्यं बुभुक्षा भोक्ता च सुखाप्तांगबलक्रमात् ।
लग्नपो भोज्यदस्तेषां बलेन फलमादिशेत् ॥१०१॥

भोजनपदार्थ, भोजनदाता, भोजनकर्ता, सुखाप्ति यसमा भोजनदाता (दिनेवाला) लग्नेश हो यसैका बलले फल कहनू ॥ १०१ ॥

* अपि च *

लग्नाधिपो भोज्यदाता सुखेशो भोज्यमीरितम् ।
बुभुक्षा मदपः कर्मपतिर्भोक्तेति चिन्तयेत् ॥१०२॥

लग्नको स्वामी भोजन दिनेवाला, चतुर्थको स्वामी भोजनको पदार्थ (वस्तु) आचार्यहरुले कथन गरेका छन् । सप्तमेश भोजनको इच्छा, दशमेश भोजन कर्ता, यस्ता प्रकारले विचार गर्नू ॥ १०२ ॥

लग्ने लाभे च सत्खेटैर्युते दृष्टे च भोजनम् ।
जीवे लग्ने सिते वापि सुभोज्यं दुस्थितावपि ॥१०३॥
मन्दे तमसि वा लग्ने सूर्येणालोकिते युते ।
लभ्यते भोजनं नाऽत्र शस्त्रभीतिस्तदा क्वचित् ॥१०४॥
रविदृष्टं युतं वापि लग्नं न यदि तत्र हि ।
उपवासस्तदा वाच्यं नक्तं वा विरसाशनम् ॥१०५॥

लग्नमा र एकादशमा शुभ ग्रह हउन् वा दृष्टि होस् ता अवश्य भोजन प्राप्त हुन्छ । शुक्र वा बृहस्पति लग्नमा भए दारिद्र्यादि

दुःखमा पनि अति राम्रो भोजन प्राप्त हुन्छ । लग्नमा शनि वा राहु भएर त्यसलाई सूर्यले देखे अथवा युक्त भए भोजन मिल्दैन अरु यसमा कहींबाट शस्त्र अस्त्रादिको भय हुनेछ । लग्नमा सूर्य वा सूर्यको दृष्टि भए उपवास कहिदिनू अथवा रात्रिमा विरस (रस विनाको सुक्खा) भोजन मिल्ला ॥ १०३–१०५ ॥

चन्द्रे कर्मगते भोज्यमुक्तं शीतं सुखे कुजे ।
तुर्ये खेटस्य वसतो भोज्यान्ने रसमादिशेत् ॥१०६॥
स्निग्धमन्नं सिते तुर्ये तैलसंस्कृतमर्कजे ।
नीचोपगे कदशनं विरसं च ह्यसंस्कृतम् ॥१०७॥

चन्द्रमा दशम स्थानमा भए गरम (तातो) भोजन प्राप्त हुन्छ । मंगल चौथा स्थानमा स्थित भए ठण्डा (चीसो) भोजन प्राप्त हुन्छ, चौथा स्थानमा ग्रहका स्थिति अनुसार भोजनका अन्नमा रसको वर्णन गर्नू । चौथा स्थानमा शुक्र भए भोजनमा चिल्लो अन्न (घृत युक्त) प्राप्त हुन्छ । उक्त ग्रह नीच राशिमा स्थित भए रसरहित असंस्कृत तथा काँचो र खराब अन्न भोजनमा प्राप्त हुन्छ ॥ १०६–१०७ ॥

सूर्यादिभिर्लग्नगतैः सवीर्यैः राजादिगेहे भुजिमामनन्ति ।
सुखे सुखेशे सबले सुभोज्यंचरादिके स्यादसकृत्सकृद्द्विः ॥

सूर्यादि ग्रह बलवान् भएर लग्नमा बसेदेखि राजा आदिका घरमा भोजन मिल्छ भन्ने यो आचार्यहरूको कथन छ । फेरि चौथा-मा बसे भोजन अत्यन्त असल मिल्नेछ । चौथाको स्वामी चरराशिमा भए भोजन धेरैबार मिल्छ, स्थिरराशिमा भए एकैबार मिल्छ, द्विस्वभाव राशिमा भए दुइबार मिल्नेछ ॥१०८ ॥

मूलत्रिकोणगे खेटे लग्ने पितृगृहेऽशनम् ।
मित्रालये मित्रभस्थे शत्रुगेहेऽरिगेहगे ॥१०९॥

शुभेक्षितयुते लग्ने बलाढये स्वगृहे भुजिः ।
गृहराशिस्वभावेन यत्नादन्यच्च चिन्तयेत् ॥११०॥

कोही ग्रह आफ्ना मूलत्रिकोणमा स्थित भएर लग्नमा बसे पिताका घर भोजन मिल्ला । मित्रका घर ग्रह भए मित्रका घर भोजन मिल्छ । शत्रुका घर ग्रह भए शत्रुका घर भोजन मिल्छ । जसका भोजन समयमा शुभ ग्रहले शुभ दृष्टिबाट देखे वा साथैमा बसे भने र बलवान् लग्न वा लग्नेश भएमा आफ्नै घर भोजन प्राप्त हुन्छ । ग्रहका राशिस्वभावले यत्नपूर्वक भोजनको पदार्थ चिन्तना गर्नू ।११०।

* ग्रहाणां बलद्वारा भोजनस्यान्नान्याह *

तिलान्नमर्केहिमगौसुतण्डुलाभौमे मसूराश्चणकांश्च भोज्यम् ।
बुधे समुद्गाः खलु राजमाषागुरौ सगोधूमभुजिः सवीर्ये ॥
शुक्रे यवा बाजरिका युगंधराः शनौ कुलित्थादि समाषमन्नम् ।
भोज्यंतुषान्नं शिखिराहुवीर्याच्छुभेक्षणालोकनतः सहर्षम् ॥

अब ग्रहका बलद्वारा भोजनका अन्नको वर्णन गरिन्छ । लग्नमा बलसहितको सूर्य भए तिलका लड्डू भोजनमा प्राप्त हुन्छ, चन्द्रमा भए चामल अर्थात् भात मिल्छ, मंगल भए मसूर (मुसुरी) चना मिल्छ । बुध बलवान् भए मूगीमाष कालो दाल र भटमाष आदि भोजनमा मिल्छ, बृहस्पति भए गहूँ अर्थात् आटा रोटी आदि मिल्छ । शुक्र बलवान् भए जौ बाजरा जुनेलो मकै आदि मिल्छ, शनिश्चर बली भए कालोदाल गहत कोदो आदि मिल्छ, राहु, केतु यी दुवै बलवान् भए शुभग्रहको दृष्टि समेत भए बडा आनन्दका साथ भूस (पीठो) वा कनिका आदि भोजनमा प्राप्त हुन्छ ॥१११–११२॥

सूर्ये मूलं पुष्पमिन्दौ कुजेस्यात् पत्रं शाखां चापि शाकंसवीर्ये।
शुक्रेज्याज्ञे व्यञ्जनं भूरिभेदं मन्दे नेत्थं सामिषं राहुकेत्वोः ॥

सूर्य बलवान् भए मूलाको शाक भोजनमा प्राप्त हुन्छ, चन्द्रमा बलवान् भए पुष्प अर्थात् गोभी आदिको फूल शाक मिल्छ, मंगल बली भए बडा बडा डाँठ सहितको तोरी आदिको शाक, बुध, बृहस्पति र शुक्र बली भए अनेक प्रकारका व्यञ्जन आदि भोजनमा प्राप्त हुनेछन्। शनिश्चर बली भए पनि यस्तै प्रकारको मिल्छ, राहु केतु बली भए मासु समेतको व्यञ्जन प्राप्त हुन्छ ॥११३॥

* मृगयादि--आखेटकप्रश्नः *

सवीर्यौं कुजज्ञौ नृपात्खेटसिद्धयै
न सिद्धिर्यदा वीर्यहीनाविमौस्तः ॥
जलाखेटमाहुः सवीर्यैर्ग्रहर्क्षै-
र्जलाख्यैर्नगाख्यैर्नगाःखेटमाहुः ॥११४॥

मंगल र बुध दुवै बलिष्ठ भए राजालाई शिकारको सिद्धि दिने हुन्छ। दुवै निर्बली भए मृगयादि (शिकार) को सिद्धि हुँदैन, जलसंज्ञक राशिहरु (कर्क, वृश्चिक, मीन) भए जलसंबन्धी शिकार दिन्छ। पर्वत संबन्धी (मेष, सिंह, धन) राशि भएमा पर्वत संबन्धी शिकारको प्राप्ति हुन्छ ॥ ११४ ॥

लग्नास्तनाथौ केन्द्रस्थौ निर्बलौ क्लेशदायिनी।
मृगयोक्ता शुभफला वीर्याढ्यौ यदि तौ पुनः ॥११५॥

लग्नस्वामी र सप्तमस्वामी यी दुवै निर्बल भएर लग्न, चतुर्थ, सप्तम, दशम यी स्थानमा भए मृगयादि क्लेशकारक हुन्छ। ती दुवै बली भएर केन्द्रमा स्थित भए शिकार शुभफल दिने हुन्छ ॥ ११५ ॥

लग्नेश्वरे द्यूनगते विलग्ने जायेश्वरे स्यान्मृगया प्रभूता।
यामित्रनाथे हिबुकेनभस्थे चाखेटकः स्वल्पतरोऽपि न स्यात्॥

लग्नको स्वामी सप्तम र सप्तमको स्वामी लग्नमा होस् ता

शिकार घेरै मिल्छ, फेरि सप्तम भावको स्वामी चतुर्थ वा दशम भावमा होस् ता शिकार अलिकति पनि मिल्नेछैन ॥ ११६ ॥

ज्ञभौमौ सबलौ सिद्धरस्तांशे मृगयाच्युतिः ।
लग्नद्यूने तत्पती च हेतुस्तैर्जलजादिगैः ॥११७॥
क्रूरकान्तानि यावन्ति मध्ये भानीन्दुलग्नयोः ।
तावन्तः प्राणिनो वाच्या द्वित्रिघ्नाः स्वांशकादिषु ॥११८॥

बुध र मंगल बलवान् भए शिकारको सिद्धि हुन्छ । बुध मंगल समराशिका नवांशमा भए शिकार हातदेखि छुट्नेछ अर्थात्—मार्न-लागेको शिकार भाग्नेछ । लग्न र सप्तम राशि वा त्यसैका स्वामी जल थल आकाश जस्ता राशिमा छन् उसै अनुसार उस्तै प्रकारको शिकार कहनू । चन्द्रमाका मध्यमा जति राशि आक्रान्त भएको छ उति प्राणी शिकारमा प्राप्त हुन्छन्, ती आफ्ना उच्चमा वा मित्रांशकमा भएमा द्विगुणा त्रिगुणा शिकार प्राप्त हुनेछ । उक्त ग्रह वर्गोत्तम राशिमा भए अनेक गुणा शिकार प्राप्त हुनेछ ॥ ११८ ॥

ज्योतिःसारे सोदाहरण भाषाटीका सहितं प्रश्नप्रकरणं समाप्तम् ॥ ३ ॥

ताजिकप्रकरणम्

* वर्षप्रवेशज्ञानम् *

सपादमर्धसार्द्धं च त्रिस्थानस्थं गताब्दकम् ।
वारनाडीपलेभ्यश्च जन्मवारादिसंयुतम् ॥ १ ॥

गतवर्षलाई तीन स्थानमा स्थापना गर्नू र प्रथम स्थानमा सवाइ गर्नु त्यसलाई वार जान्नु । दोस्रा अङ्कलाई आधा गर्नु,

त्यो घटी हुन्छ। तेस्रा स्थानका अङ्कलाई ड्यौढ़ा गर्नु त्यो पला हुन्छ। त्यसमा जन्मवारादि अर्थात् जन्म समयको बार इष्ट घटी पला जोडिदिनु वर्षप्रवेश समयको वारादि (वार घटी पला) हुन्छ।

उदाहरण—गतवर्ष २४ लाई तीन स्थानमा राख्ता २४-२४-२४ त्यसलाई पहिलेका अङ्कमा सवाइ गर्दा अर्थात् ४ ले भाग दिएर जोड़दा ३० भयो। अर्को स्थानमा आधा गर्दा १२ भयो। तेस्रा स्थानमा ड्योढा अर्थात् माथिको आधा १२ जोड़दा ३६ भयो। माथि कहेअनुसार वार, घटी, पला ३०।१२।३६ भयो। वारमा ७ देखि बढ़ता भएको हुनाले ७ ले शेष गर्दा २ रह्यो। यो शुद्ध ध्रुवा २।१२।३६ वारादि भयो। यो २४ वर्षको ध्रुवांक भयो। यसमा जन्म वारादि ४।१५।२१ जोडनाले वर्ष प्रवेश वारादि ५।२७।५७ अर्थात् गुरुवार २७ घटी ५७ पलमा वर्षप्रवेश भयो। यसमा याद राख्ने कुरा यो छ कि सौरमान प्रमाणले सूर्यांश जति छ उतिमा वर्ष प्रवेश हुन्छ अर्थात् जुन महीनाका जति गतेको जन्म छ उति गतेमा उति घटी जाँदा वर्षप्रवेश हुन्छ ॥१॥

* इष्टसमये चन्द्रं हित्वा सूर्यादिग्रहस्पष्टसाधनम् *

गतैष्यदिवसाद्येन गतिर्निघ्नी खषट्हृता ।
लब्धमंशादिकं शोध्यं योज्यं स्पष्टो भवेद्ग्रहः ॥२॥
इष्टकालो यदाग्रे स्यात्प्रस्तारं शोधयेत्तदा ।
अग्रे प्रस्तारक चेत्स्यादिष्टं संशोधयेत्तथा ॥३॥

चालकमा दिनादि गत वा ऐष्य जो छ त्यसलाई गोमूत्रिका क्रमले ग्रहका गतिले गुणा गर्नू तथा विगतिदेखि पनि वारादिक गर्नू त्यसलाई साठीले माथि चढ़ाएर दुवै अङ्कमा फेरि साठीको भाग दिंदा लब्ध अंशादि आउँछ सो जुन पंक्तिदेखि चालन बनाएको छ उसै पंक्तिका ग्रहहरुमा क्रमैले घटाउनु वा जोड्नु अर्थात् गतचालन भए घटाइदिनु ऐष्य चालन भए जोड़िदिनू स्पष्ट ग्रह बन्छ। वक्री

ग्रहको विलोम जान्नु अर्थात् जोड्नेमा घटाइदिनु घटाउनेमा जोड़ि-दिनू। अब चालन स्पष्ट लेखिन्छ—प्रस्तारदेखि इष्टकाल अगाड़ि भए इष्टकालका वारादिमा प्रस्तारका वारादि घटाइदिनु तब त्यो ऐष्य (धन) चालन बन्छ। अरु प्रस्तार अगाडिको र इष्टकाल प्रथम भएमा प्रस्तारका वारादिकमा इष्टमा वारादि घटाउँदा गतचालन (ऋण) अथवा वार घटेन भने सात अरु जोड़ेर घटाइ दिनु वा घड़ी घटेन भने एक अङ्क वारदेखि उतार्नु यही प्रकार पला नघटेमा एक अङ्क घड़ीदेखि झिकेर तल लानू॥ २-३ ॥

* चन्द्रस्पष्टज्ञानम् *

खषट्घ्नं भयाप्तं भभोगोद्धृतं तत्
खतर्कघ्नधिष्ण्येषु युक्तं द्विनिघ्नम् ॥
नवाप्तं शशीभागपूर्वस्तु भुक्तिः
खखाभ्राष्टवेदा भभोगेन भक्ताः ॥४॥

इष्ट समयका भयातलाई साठीले गुणा गर्नु पलात्मक भभोगको भाग दिनू जो लब्धि मिल्छ उसमा अश्विन्यादि गत नक्षत्रलाई साठीले गुणा गरेर जोड़िदिनू र त्यस अंकलाई दूना गर्नु त्यसमा नौको भाग दिनु लब्धि जो मिल्छ त्यो स्पष्ट चन्द्रमाको अंशादि जान्नु। अंशमा तीसदेखि अधिक भएमा तीसको भाग दिंदा जो लब्धि मिल्छ त्यसलाई राशि जान्नू। अब गति साधनको क्रिया लेखिन्छ—

अड्तालीस हजार ४८००० लाई ६० ले गुणा गरेर त्यसमा पलात्मक भभोगको भाग दिनाले लब्धि गति आउँछ, शेषाङ्कलाई साठीले गुणा गरेर फेरि भभोगको भाग दिनू गतिको पला आउँछ॥४॥

* भभोगभयातज्ञानम् *

गतर्क्षनाड्यः खरसेषु शुद्धाः सूर्योदयादिष्टघटीषु युक्ताः।
भयातसंज्ञा भवतीह तस्य निजर्क्षनाडीसहितो भभोगः॥५॥

गत नक्षत्रको घड़ी साठीमा घटाइदिनु त्यसमा जो सूर्योदयदेखि इष्ट घटी छ त्यो जोड़िदनु त्यो भयात भयो। अरु जो साठीमा घटाएको नक्षत्रको घड़ी छ त्यसमा वर्तमान नक्षत्रको घटी जोड़नु भभोग हुन्छ। अब दोस्रा भभोगको क्रम लेखिन्छ—नक्षत्रको अवम भएको छ भने गत नक्षत्र अवमका नक्षत्रमा घटाउँदा भभोग बन्छ तथा नक्षत्रको वृद्धि भयो भने वर्तमानमा जोड़ेर उसैमा वृद्धिको पनि घट्यादि जोड्नु भभोग हुन्छ। अब भयातको दोस्रो क्रम लेखिन्छ, जुन दिनको इष्ट छ उसै दिन सूर्योदयमा जो नक्षत्र छ उसदेखि दोस्रो नक्षत्र इष्ट समयमा भयो भने यस्ता समयमा प्रथम नक्षत्रादि घट्यादि इष्टकालमा घटाउनाले भयात हुन्छ ॥५॥

* अयनांशज्ञानम् *

वेदाब्धिवेदहीनात्तु शकात्खरसभाजितात् ।
अयनांशा भवन्त्येते ब्रह्मपक्षाश्रिताः किल ॥६॥

शालिवाहन शाकेमा चारसय चवालीस ४४४ घटाएर त्यसमा साठी ६० को भाग दिनु जो लब्धि मिल्छ सो अयनांश ब्रह्मसिद्धान्त पक्षका मतले हुन्छ ॥ ६ ॥

* लग्नस्पष्टज्ञानम् *

तत्कालार्कः सायनः स्वोदयघ्ना
भोग्यांशाः खत्र्युद्धृता भोग्यकालः ॥
एवं यातांशैर्भवेद्यातकालो
भोग्यः शोध्योऽभीष्टनाडीपलेभ्यः ॥७॥
तदनु विशोध्य गृहोदयांश्च शेषं
गगनगुणघ्नमशुद्धहृल्लवाढ्यम् ॥

सहितमजादिगृहैरशुद्धपूर्वै
भवति विलग्नमदोऽयनांशहीनम् ॥८॥
भोग्यतोऽल्पेष्टकालात् खरामाहतात्
स्वोदयाप्तांशयुग्भास्करः स्यात्तनुः ॥
अर्कभोग्यस्तनोर्भुक्तकालान्वितो
युक्तमध्योदयोऽभीष्टकालो भवेत् ॥९॥
यदि तनुदिननाथावेकराशौ तदंशा-
न्तरहतउदयःस्यात् खाग्निहृत्त्विष्टकालः ॥
इनत उदय ऊनश्चेत्स शोध्यो द्युरात्रा-
न्निशि तु सरसभार्कात्स्यात्तनूरिष्टकाले ॥१०॥

इष्ट समयका सूर्यमा अयनांश जोड़ेर तीस अंशमा घटाइदिंदा भोग्यांश हुन्छ। फेरि सायनसूर्य जस राशिको छ त्यसलाई उदय मान्नु, त्यसै उदयका पलाले भोग्यांशादिलाई गुणा गर्नु, तीसको भाग दिनु, जो लब्धि मिल्छ त्यो पलात्मक सूर्यको भोग्यकाल हुन्छ। अब सूर्यको भुक्तकाल ल्याउने क्रम लेखिन्छ।

सायनसूर्यका अंशादिलाई उसैका उदयका पलादिले गुणा गर्नु र त्यसमा तीसको भाग दिनु जो लब्धि मिल्छ त्यो पलात्मक सूर्यको भुक्तकाल हुन्छ, फेरि भोग्य कालका पल इष्ट घटीको पला गरेर त्यसमा घटाइ दिनु, अब उस अङ्कमा सायन-सूर्य जुन लग्नको छ त्यसदेखि दोस्रा लग्नका पलाहरु घटाइदिनु। फेरि त्यस अगाडिका लग्नका पलालाई उसै अङ्कमा हीन गर्नु, उसै प्रकारले जो जो लग्न घट्छन् घटाइदिनु र जुन लग्न घट्तैन त्यसलाई अशुद्ध संज्ञा जान्नु फेरि जो शेषाङ्क बचेको छ त्यसलाई तीसले गुणा गरेर त्यस

अङ्कमा अशुद्ध लग्नका पलाले भाग लिनु, जो लब्धि मिल्छ त्यो अंशादि जान्नु, फेरि मेषादिक लग्नका जुन लग्न अशुद्ध संज्ञक भयो त्यसमा जो प्रथम लग्न आएको छ त्यसका अंशादिकमा जोड़िदिनु अर्थात् अंशादिक त्यसका पछि स्थापित गर्नु त्यो राश्यादि अङ्क अर्थात् राशि, अंश, घटी, पला आउँछ। त्यसमा अयनांश घटाइदिनु र राश्यादिक शुद्ध स्पष्ट लग्न हुन्छ। भोग्यकाल इष्ट घटीका पलादिमा घटेन भने त्यसको क्रिया कहिन्छ। भोग्यका पलादेखि इष्टकालका पला कम भएमा इष्ट कालका पलालाई तीसले गुणा गर्नु र सायन सूर्यका पलादिले भाग दिनु जो लब्धि अंशादि मिल्छ त्यो स्पष्ट सूर्यमा जोड़िदिनु र स्पष्ट लग्न हुन्छ।

* लग्नदेखि इष्टकाल ल्याउने क्रम कहिन्छ *

सूर्यलाई सायन गरेर भोग्यकाल पूर्वोक्त रीतिबाट बनाउनु र त्यसलाई अलग राख्नु फेरि स्पष्ट लग्नलाई सायन गर्नु त्यसका अंशादिलाई उसैका उदयका पलाले गुणा गर्नु त्यसमा तीसको भाग दिनु र पूर्वोक्त रीतिले जो लब्धि अंशादि आउँछ त्यसलाई लग्नको भुक्तकाल जान्नु, दुवै अंक एकमा जोड़ी दिनु। त्यसमा मध्य लग्नहरुका पला जोड़ी दिनु अर्थात् सायन सूर्य जुन लग्नको छ उसैका दोस्रा लग्नदेखि सायन लग्नका पैल्हा लग्न तक जोड़नु, यै मध्यको लग्न हो। यी तीनै अंक जोड्नाले इष्ट-कालको पला निक्लन्छ। पलादिमा साठीको भाग दिनाले इष्टकालको घड़ी हुन्छ अरु शेष पला हुन्छ।

* सूर्य र लग्न एक राशिका भएमा इष्टकाल ल्याउने क्रम *

सूर्य र लग्न एक राशिका भए दुवैको अन्तर गर्नु र त्यसलाई उदयका पलादिले गुणा गरेर त्यसमा तीसको भाग दिंदा लब्धि इष्टकाल पलात्मक हुन्छ। सूर्यदेखि लग्न कम भए लब्धि पलात्मक जो मिलेको छ त्यो साठी घटीमा घटाइ दिंदामा इष्टकाल निक्लन्छ

त्यो घव्यादिक जान्नु । अरु रात्रिको लग्न वा इष्टसाधन गर्नु छ भने सूर्यको राशिमा ६ मिलाउनु र शेष क्रिया पूर्वोक्त प्रकारबाट सम्झनु, तर रात्रिको लग्न साधन गर्नु छ भने इष्टकाल सायंकाल अर्थात् सूर्यास्तदेखि लिनु र पूर्वोक्त प्रकार लग्न बनाउनु ॥७-१०॥

※ मासप्रवेशज्ञानम् ※

मासार्कस्य तदासन्नपंक्त्यर्केण सहान्तरम् ।
कलीकृत्यार्कगत्याप्तं दिनाद्येन युतोनितम् ॥११॥

वर्ष प्रवेशका सूर्यका निकट जो मास सूर्य छ त्यसको अन्तर गर्नु । जो अंशादि हुन्छ त्यसको कला गरेर सूर्यको गतिको भाग दिनु तीन वार लब्ध वारादि मिल्छ त्यसलाई सूर्यका पंक्तिमा अन्तर गरेको उसै पंक्तिका वारादि मिश्रमानमा जोड्नु वा घटाउनु । त्यो वर्ष-प्रवेशको सूर्य पंक्तिदेखि अधिक भए जोड़िदिनु कम भए घटाइदिनु र मास स्पष्ट वार आदि हुन्छ ॥११॥

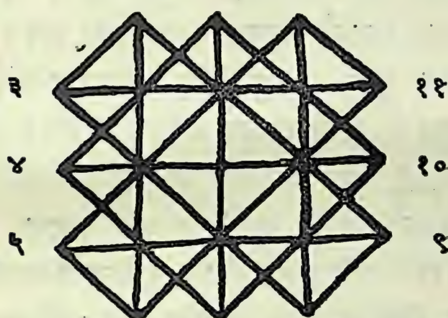
* त्रिपताकीचक्रम् *

रेखात्रयं तिर्यगधोर्ध्वसंस्थमन्योन्यविद्धाग्रकमीशकोणात् ।
स्मृतं बुधैस्तत्त्रिपताकिचक्रंप्राङ्मध्यरेखाग्रगवर्षलग्नात् १२
न्यसेद्ग्रचक्रं किल तत्र सैकां याताब्दसंख्या विभजेन्नभोगैः ॥
शेषोन्मिते जन्मगचन्द्रराशे स्तुल्ये च राशौ विलिखेच्छशाङ्कम्
परे चतुर्भाजितशेषतुल्ये स्थाने स्वराशेःखचरास्तु लेख्याः ।
स्वर्भानुविद्धे हिमगौ त्वरिष्टं तापोऽर्कविद्धे रुगिणोऽर्किविद्धे ॥
महीजविद्धे तु शरीरपीडा शुभैश्च विद्धे जयसौख्यलाभः।१४।

तीन रेखा सीधा, तीन रेखा खड़ा गर्नू अरु परस्पर ईशान कोणदेखि रेखाको वेध गर्नु यसलाई पण्डितहरु त्रिपताकी चक्र भन्द-छन् । यसैका पूर्वका मध्यरेखामा वर्षलग्नको न्यास गर्नु, फेरि गत

वर्षमा एक अरु जोड़िदिनु उसमा नौको भाग दिनु शेष जो अङ्क रहन्छ त्यो जन्मस्थानदेखि चन्द्रमा लेख्नू। अरु ग्रहमा चारको भाग दिएर शेष अङ्क जन्मस्थानदेखि लेख्नू। अरु राहु केतु जन्मस्थानदेखि पछाडि लेख्नु। त्रिपताकी चक्रमा चन्द्रमा राहुदेखि वेधिएको भए अरिष्ट जान्नु। अरु सूर्यले चन्द्रमाको वेध गरे ताप जान्नु, शनैश्चरको चन्द्रमामा वेध भए रोग जान्नु। मङ्गलले चन्द्रमाको वेध गरे शरीरपीड़ा जान्नू। अरु चन्द्रमालाई शुभग्रहको वेध भए जय सुख र लाभ हुने जान्नु॥ १२-१४॥

* त्रिपताकीचक्रन्यासः *

* पञ्चाधिकारिज्ञानम् *

मुन्थेशो वर्षलग्नेशस्तथा त्रैराशिनायकः।
दिवार्कराशिनाथश्च रात्रौ चन्द्रर्क्षनायकः॥१५॥
जन्मलग्नेश्वरश्चैव वर्षपञ्चाधिकारिणः।
पञ्चवर्गीबलाधिक्यं लग्नदर्शी च वर्षराट्॥१६॥

मुन्था लग्नको स्वामी र वर्षलग्नको स्वामी तथा त्रिराशिपति

र दिनमा वर्षप्रवेश भए सूर्य, रात्रिमा वर्ष प्रवेश भए चन्द्रमाका राशिको स्वामी तथा जन्मलग्नको स्वामी यिनलाई पञ्चाधिकारी जान्नु। यी पाँचमध्ये पञ्चवर्गीमा जो अधिक वली छ तथा वर्षलग्नलाई पनि देखतछ त्यै वर्षेश हुन्छ ॥ १५-१६ ॥

* त्रिराशिपतिज्ञानम् *

त्रिराशिपाः सूर्यसितार्किशुक्रादिने निशीज्येन्दुबुधा महीजः
मेषाच्चतुर्णां हरिभाद्विलोमंनित्यं परेष्वार्किकुजेज्यचन्द्राः १७

मेष आदि वाह राशिमा त्रिराशिपति कहिन्छ, दिनका वर्ष-प्रवेशमा मेषदेखि चार राशिका सूर्य, शुक्र, शनैश्चर र शुक्र यी त्रिराशिपति हुन्छन् । जस्तै दिनमा वर्षप्रवेशका समय मेष लग्न भए सूर्य, वृष लग्न भए शुक्र, मिथुन भए शनैश्चर र कर्क लग्न भए शुक्र त्रिराशिपति हुन्छन् । रात्रिमा वर्ष प्रवेशका समम मेष आदि चार राशिका गुरु, चन्द्र, वुध र मंगल यी त्रिराशिपति हुन्छन् अर्थात् रात्रिमा मेष लग्नको स्वामी गुरु, वृषको चन्द्रमा, मिथुनको वुध, कर्कको मंगल त्रिराशिपति हुन्छ । अरु पूर्वोक्त त्रिराशिपति सिंहदेखि चार राशिहरुको विलोम हुन्छ अर्थात् मेष आदिका जो जो दिनेश हुन् तो रात्रिका ईश हुन्छन् अरु जो मेष आदिका रात्रीश छन् दिनेश हुन्छन् जस्तै दिनमा सिंह लग्नको बृहस्पति, कन्याको चन्द्रमा, तुलाको वुध र वृश्चिकको मंगल तथा रात्रिमा सिंहको सूर्य, कन्याको शुक्र, तुलाको शनैश्चर र वृश्चिकको शुक्र त्रिराशिपति हुन्छन् , अरु धन आदि चार राशिहरुका सदा दिन र रात्रिका वर्ष प्रवेशमा शनैश्चर, मंगल, बृहस्पति र चन्द्रमा यी त्रिराशिपति हुन्छन्, जस्तै धनको शनैश्चर, मकरको मंगल कुम्भको बृहस्पति र मीनको चन्द्रमा त्रिराशि-पति हुन्छन् । यी राशिहरुमा र त्रिराशिपतिहरुमा विपर्यास हुँदैन।१७।

*** त्रिराशिपचक्रम् ***

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	लग्न
सू.	शु.	श.	शु.	वृ.	चं.	बु.	मं.	श.	मं.	वृ.	चं.	दिने त्रिराशिपाः
वृ.	चं.	बु.	मं.	सू.	शु.	श.	शु.	श.	मं.	वृ.	चं.	रात्रि त्रिराशिपाः

*** दृष्टिचक्रम् ***

स्थान	३।५।९।११	मित्रदृष्टि
स्थान	७।१।४।१०	शत्रुदृष्टि

*** पञ्चवर्गीसाधनार्थ क्षेत्रादिबलचक्रम् ***

स्वगृही	मित्रगृ.	समगृ.	शत्रु गृ.	ग्रहस्थान
३०।००	२२।३०	१५।००	७।३०	बलप्रमाणम्

*** स्वगृहसंज्ञाचक्रम् ***

सू.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	ग्रह
५	४	१ ८	३ ६	९ १२	२ ७	१० ११	लग्न

*** मित्रसमशत्रुसंज्ञाचक्रम् ***

स्थान	३।५।९।११	मित्र
स्थान	२।६।८।१२	सम
स्थान	१।४।७।१०	शत्रु

*** उच्चबलज्ञानं तथा नवांशज्ञानम् ***

सूर्यादितुङ्गर्क्षमजोक्षनक्रं कन्याकुलीरान्त्यतुलालवैःस्युः ।
दिग्भिर्गुणैरष्टयमैःशरैर्भूतैर्भसंख्यैर्नखसम्मितैश्च ॥१८॥
तत्सप्तमं नीचमनेन हीनो ग्रहोऽधिकश्चेद्रसभाद्विशोध्य ।
चक्राच्चदंशाङ्कलवोबलं स्यात् क्रियेणतौलीन्दुभतो नवांशाः

सूर्य आदि ग्रहको मेष आदि राशिहरुमा दश आदि अंशले उच्च हुन्छन्, जस्तै मेषराशिको सूर्य, वृषको चन्द्रमा, मकरको मङ्गल, कन्याको बुध, कर्कको बृहस्पति, मीनको शुक्र र तुलाको शनैश्वर उच्च हुन्छ ।

सूर्यादि ग्रहको परमोच्चता—मेषको जब दश १० अंश पूरा हुन्छ तब सूर्य परमोच्च हुन्छ, चन्द्रमा वृष राशिका तीन ३ अंश पूरा तक परमोच्च हुन्छ । मंगल मकरका अट्ठाइस २८ अंशसम्म, बुध कन्याका पन्ध्र १५ अंशसम्म बृहस्पति कर्कका पाँच ५ अंशसम्म,

शुक्र मीनका सत्ताइस २७ अंश सम्म र शनैश्चर तुलाका बीस २० अंशसम्म परमोच्च र यसैका सप्तम राशिमा नीच जान्नु, स्पष्ट ग्रहमा त्यै ग्रहको नीच घटाइदिनु। छः राशिदेखि अधिक भएमा त्यै अङ्क बाह्रमा घटाइदिनू, तीसले गुणा गरेर उस अङ्कमा नौ ९ को भाग-दिनू। जो लब्धि मिल्छ त्यो उच्च बल जान्नु। परमोच्च भएमा पूरा २० विस्वा उच्चबल जान्नु। नवांश मेष, मकर, तुला र कर्क-देखि मेषादिक तीन आवृत्ति गरेर सम्झनू। तीन अंश बीस कलाको एक भाग हुन्छ। यै प्रकारले नौ भाग हुन्छ ॥ १८–१९ ॥

* उच्चनीच-चक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
०	१	९	७	३	११	६	उच्चराशि
१०	३	२८	१५	५	२७	२०	परमोच्चांश
६	७	३	११	६	५	०	नीचराशि
१०	३	२८	१५	५	२७	२०	परमनीचांश

* नवांशचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	रा.
मे.	म.	तु.	कं.	मे.	म.	तु.	क.	मे.	म.	तु.	कं.	रा. गणन

* नवांशप्रमाण-चक्रम् *

३	६	१०	१३	१६	२०	२३	२६	३०	अंश
२०	४०	००	२०	४०	००	२०	४०	००	कला
प्रथम भाग	द्वितीय भाग	तृतीय भाग	चतुर्थ भाग	पञ्चम भाग	षष्ठ भाग	सप्तम भाग	अष्टम भाग	नवम भाग	भाग

* पञ्चवर्गीयमध्ये नवांशबल-चक्रम् *

स्वगृही	मित्रगृही	समगृही	शत्रुगृही	ग्रहस्थान
०५।००	०३।४५	०२।३०	०१।१५	बलप्रमाण

* पंचवर्गीबलचक्रम् *

१	स्वगृ	मित्र	सम	शत्रु
गृहेश	३० ०	२२ ३०	१५ ०	७ ३०
हद्दा	१५ ०	११ १५	७ ३०	३ ४५
द्रेष्काण	० ३०	७ ३०	५ ०	२ ३०
नवमांश	५ ०	३ ४५	२ ३०	१ १५

* हद्दाप्रमाणचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	कं.	सिं.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी	राशयः
६	८	६	७	६	७	६	७	१२	७	७	१२	अंशाः
वृ.	शु.	बु.	मं.	वृ.	बु.	श.	मं.	वृ.	बु.	बु.	शु.	हद्देश
६	६	६	६	५	१०	८	४	५	७	६	४	अंशः
शु.	बु.	शु.	शु	शु.	शु.	बु.	शु.	शु.	वृ.	शु.	वृ.	हद्देश
८	८	५	६	७	४	७	८	४	८	७	३	अंशा
बु.	वृ.	वृ.	बु.	श.	वृ.	वृ.	बु.	बु.	शु.	बु.	बु.	हद्देश
५	५	७	७	६	७	७	५	५	४	५	६	अंशाः
मं.	श.	मं.	वृ.	बु.	मं.	शु.	वृ.	मं.	श.	मं.	मं.	हद्देशाः
५	३	६	४	६	२	२	६	४	४	५	२	अंशाः
श.	मं.	श.	श.	मं.	श.	मं.	श.	श.	मं.	श.	श.	हद्देशाः

* हद्दाबल-चक्रम् *

स्वगृही	मित्रगृही	समगृही	शत्रुगृही	ग्रहस्थान
१५।००	११।१५	७।३०	३।४५	बलप्रमाणम्

* दृक्काणचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	कं.	सिं	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कुं.	मी.	लग्नाः
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	अंशाः
मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	सू.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	दृक्का.
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	अंशाः
सू.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	सू.	चं,	मं.	बु.	वृ.	दृक्का.
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	अंशाः
शु.	श.	सू.	चं.	मं.	बु	वृ.	शु.	श.	सू.	चं.	मं.	दृक्का.

* पञ्चवर्गीमध्ये दृक्काणबल-चक्रम् *

स्वगृही	मित्रगृही	समगृही	शत्रुगृही	ग्रहस्थान
१०।००	०७।३०	०५।००	०२।३०	बलप्रमाणम्

* वर्षेशफलम् *

बलपूर्णेऽब्दपे पूर्णं शुभं मध्ये च मध्यमम् ।
अधमे दुःखरोगारिभयानि विविधाः शुचः ॥२०॥

वर्षको स्वामी पूर्णबली भए अर्थात् १३।२० तेह बीसका उपरान्त बल भएमा वर्ष भर पूर्ण शुभ फल जान्नू। मध्यबल अर्थात् ६।४० छः चालीसका उपरान्त १३।२० तेह बीस भित्र भए मध्यम फल जान्नू। अरु अधमबल अर्थात् ६।४० छः चालीस भित्र भए दुःख, रोग, शत्रुभय र अनेक प्रकारको शोकादि प्राप्त हुन्छ ।

वर्षेश निर्णय—पञ्चाधिकारीमा कसै ग्रहको लग्नमा भए जो ग्रह पञ्चवर्गीमा अधिक बली छ त्यही वर्षेश हुन्छ। बल सबैका बराबर भए मुन्थाको स्वामी वर्षेश हुन्छ ।

बल निकाल्ने प्रयत्न—पञ्चवर्गीमा पाँच अधिकार अर्थात् क्षेत्र-बल, उच्च बल, हद्दाबल, द्रेष्काणबल, नवमांशबल यी पाँच अङ्कलाई

एकट्ठा जोड़िदिनु र यसमा चारको भागदिनु, लब्धि बल हुन्छ ॥२०॥

* मुन्थाज्ञानम् *

जन्मलग्न गताब्दश्च युक्तं द्वादशहृत्तथा ।
शेषराशिं प्रदातव्यं मुन्थहा वर्षमध्यगः ॥२१॥

जन्मलग्नमा गतवर्ष युक्त गर्नू, त्यसमा बाहको भाग दिनु जो शेष रहन्छ उसै लग्नमा मुन्था हुन्छ ॥२१॥

* मुद्दादशाज्ञानम् *

जन्मर्क्षसंख्यासहिता गताब्दा द्व्यूनिता नन्दहृतावशेषात् ।
आचंकुराजीशबुकेशुपूर्वा भवन्ति मुद्दादशिकाक्रमोऽयम् २२

जन्मनक्षत्रका संज्ञा अश्विन्यादिदेखि गनेर गतवर्ष जोड़िदिनु, त्यसमा दुइ घटाइ दिनू, फेरि नौको भाग दिनु शेष रहेका अङ्कमा सूर्य आदिको दशा जान्नु । १ बचे सूर्यको दशा, २ बचे चन्द्रमाको, ३ बचे मंगलको, ४ बचे राहुको, ५ बचे बृहस्पतिको, ६ रहे शनिको, ७ रहे बुधको, ८ रहे केतुको, ९ रहे शुक्रको मुद्दादशा जान्नू ॥२२॥

* दशाप्रमाणचक्रम् *

आ.	चं.	मं.	रा.	बृ.	श.	बु.	के.	शु.	दशा
००	१	००	०१	०१	०१	०१	००	२	मास
१८	००	२१	२४	१८	२७	२१	२१	००	दिन

* लग्नस्थमुन्थहायाःफलम् *

शत्रुक्षयं मानसुताश्वलाभं प्रतापवृद्धिं नृपतेः प्रसादम् ।
शरीरपुष्टिं विविधोद्यमांश्च ददाति वित्तं मुथहा तनुस्था ।२३।

वर्षलग्नमा मुन्था भए शत्रुको क्षय, मान, सुत, घोड़ाको लाभ, प्रतापको वृद्धि, राजाको प्रसन्नता, शरीरमा पुष्टता, अनेक प्रकारका उद्यमबाट धनादिको वृद्धि हुन्छ ॥२३॥

* धनस्थमुन्थहायाः फलम् *

उत्साहतोऽर्थागमनं यशश्च स्वबन्धुसम्माननृपाश्रयाश्च ।
मिष्टान्नभोगो बलपुष्टिसौख्यं स्यादर्थभावे मुथहा यदाऽब्दे २४

दोस्रो स्थानमा मुन्था भए उत्साहले धनादिका प्राप्ति, कीर्ति, आफ्नो बन्धुहरुमा सम्मान, राजाको आश्रय, मिष्टान्न भोजन, बल, पुष्टि तथा सुख इत्यादिको लाभ गर्छ ॥२४॥

* सहजस्थमुन्थहायाः फलम् *

पराक्रमाद्वित्तयशःसुखानि स्यादर्थसौख्यं द्विजदेवपूजाः ।
सर्वोपकारस्तनुपुष्टिकीर्तिर्नृपाश्रयश्चेन्मुथहा तृतीये ॥२५॥

तेस्रा स्थानमा मुन्था हुँदा पराक्रमले धन, यश, सुख प्राप्ति होला, तथा भ्रातृ-सुख होला, ब्राह्मण, देवताको पूजन गरे सर्वप्रकारले शरीर पुष्ट कान्ति अनि नृपाश्रय होला ॥ २५ ॥

* सुखभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

शरीरपीडा रिपुभीः स्ववर्ग्यवैरं मनस्तापनिरुद्यमत्वे ।
स्यान्मुन्थहायांसुखभावगायांजनापवादामयवृद्धिदुःखम्२६

चौथा स्थानमा मुन्था हुँदा शरीर पीड़ा, शत्रुभय, स्ववर्गदेखि वैर, मनमा सन्ताप, उद्यम रहित, जनापवाद गराउला तथा रोगादि वृद्धि, दुःख यो फल हुन्छ ॥ २६ ॥

* पञ्चमभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

यदीन्थिहा पञ्चमगाऽब्दवेशे सद्बुद्धिसौख्यात्मजवित्तलाभः ।
प्रतापवृद्धिर्विविधा विलासा देवद्विजार्चा नृपतेःप्रसादः॥२७॥

मुन्था पञ्चम स्थानमा होस्ता उत्तम बुद्धि होला, सुख, पुत्र र धनको लाभ होला, प्रताप वृद्धि होला, नाना प्रकारका विलासादि हुनन्, देवता ब्राह्मणको पूजन राजाको प्रसन्नता होला ॥ २७ ॥

* अरिभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

कृशत्वमङ्गेषु रिपूदयश्च भयं रुजस्तस्करजं नृपाद्वा ।
कार्यार्थनाशो मुथहारिगा चेत् दुर्बुद्धिवृद्धिः स्वकृतेऽनुतापः ॥

मुन्था षष्ठ स्थानमा भए शरीर कृश र शत्रुको उदय होला, रोग र चोर तथा राजादेखि भय होला। कर्म र अर्थको नाश होला, दुर्बुद्धिको पनि उदय हुनेछ तथा स्वकृत कार्यले सन्ताप होला ॥ २८ ॥

* सप्तमभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

कलत्रबन्धुव्यसनारिभीतिरुत्साहभङ्गो धनधर्मनाशः ।
द्यूनोपगा चेन्मुथहा तनौ स्याद्रुजा मनोमोहविरुद्धचेष्टाः २९

सप्तम स्थानमा मुन्था होस्ता स्त्रीदेखि, बन्धुजनदेखि र व्यसन-देखि, फेरि शत्रुबाट भय होला, अरु उत्साहभङ्ग, धन र धर्मको नाश पनि हुनेछ, मोह र विपरीत चेष्टा पनि होला ॥२९॥

* अष्टमभावस्थमुन्थहा फलम् *

भयं रिपोस्तस्करतो विनाशो धर्मार्थयोर्दुर्व्यसनामयश्च ।
मृत्युस्थिता चेन्मुथहा नराणां बलक्षयः स्याद्गमनं सुदूरे ।३०।

अष्टम स्थानमा मुन्था भए शत्रुभय, चोरभय, धर्म र अर्थको नाश, दुष्ट व्यसन, रोग, बलक्षय र दूर-देशमा गमन होला ॥३०॥

* नवमस्थमुन्थहायाः फलम् *

स्वामित्वमर्थोपगमो नृपेभ्यो धर्मोत्सवः पुत्रकलत्रसौख्यम् ।
देवद्विजार्चा परमं यशश्च भाग्योदयो भाग्यगतेन्थिहायाम् ३१

मुन्था नवम स्थानमा भए राजादेखि धनको प्राप्ति होला, धर्मोत्सव होला, पुत्र र स्त्रीदेखि सुख होला, देव ब्राह्मणको पूजन, परम यश र भाग्योदय होला ॥ ३१ ॥

* दशमभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

नृपप्रसादं स्वजनोपकारं सत्कर्मसिद्धिं द्विजदेवभक्तिम् ।
यशोऽभिवृद्धिं विविधार्थलाभं दत्तेऽम्बरस्था मुथहा पदाप्तिम्

दशम स्थानमा मुन्था होस् ता राजा प्रसन्न होलान्, स्वजनदेखि उपकार, उत्तम कर्मको सिद्धि, ब्राह्मण तथा देवताको भक्ति, यशको वृद्धि, नानाप्रकारका द्रव्यको लाभ र श्रेष्ठपदको लाभ होला ॥३२॥

* आयस्थमुन्थहायाः फलम् *

यदीन्थिहा लाभगता विलाससौभाग्यनैरुज्यमनः प्रसादाः ।
भवन्ति राजाश्रयतो धनानि सन्मित्रपुत्राभिमताप्तयश्च॥३३॥

लाभस्थानमा मुन्था भए विलास, सौभाग्य, नीरोगता र मनमा प्रसन्नता होला । राजाका आश्रयले धन मिल्ला, अरु इच्छित मित्र र पुत्रको प्राप्ति होला ॥ ३३ ॥

* व्ययभावस्थमुन्थहायाः फलम् *

व्ययोऽधिको दुष्टजनैश्च सङ्गोरुजा तनौ विक्रमतोऽर्थसिद्धिः ।
धर्मार्थहानिर्मुथहा व्ययस्था यदा तथा स्याज्जनतोऽपि वैरम्

बाह्रौं स्थानमा मुन्था भए खर्च बहुत हुन्छ, अरु दुष्ट जनको संगति होला तथा शरीरमा रोग होला, पराक्रमले पनि कार्य सिद्धि नहोला, धर्म अर्थको हानि र सज्जनहरुसँग वैरत्व समेत होला ॥३४॥

* अरिष्टयोगः *

अब्दलग्नं जन्मलग्नराशिभ्यामष्टमं यदा ।
कष्टं महाव्याधिभयं मृत्युः पापयुतेक्षणात् ॥३५॥

जन्मलग्न अरु जन्मराशिदेखि वर्षलग्न आठौं होस्ता कष्ट र महाव्याधिको भय छ । त्यो वर्षलग्नमा पापग्रह युक्त होस् किंवा त्यसलाई पापग्रहले देखेमा मृत्यु हुन्छ ॥ ३५ ॥

* अरिष्टभङ्गयोगः *

लग्नाधिपो बलयुतः शुभेक्षितयुतोऽपि वा ।
केन्द्रत्रिकोणगोरिष्टं नाशयेत्सुखवित्तदः ॥३६॥

लग्नेश पञ्चवर्गीका बलले बलिष्ठ होस् अरु शुभग्रहको दृष्टि पनि होस् अथवा शुभग्रहले युक्त लग्नेश त्रिकोण ९।५ वा केन्द्र १।४।७।१० मा परेको होस्ता अरिष्टको नाश गरेर सुख र धन दिन्छ ॥३६॥

ग्रहाणां भावफलम्

—:*:—

* लग्नस्थितसकलग्रहफलम् *

सूर्यारमन्दास्तनुगा ज्वरार्तिधनक्षयं पापयुगिन्दुरित्थम् ।
शुभान्वितःपुष्टतनुश्च सौख्यंजीवज्ञशुक्रा धनधान्यलाभम् ३७
चन्द्रज्ञजीवास्फुजितो धनस्थाधनागमं राजसुखं च दद्युः ।
पापा धनस्था धनहानिदाःस्युर्नृपाद्भयं कार्यविघातमार्किः

दुश्चिक्यगाः खलखगा धनधर्मराज्य-
लाभप्रदा बलयुताः क्षितिलाभदाः स्युः ।
सौम्याः सुखार्थसुतलाभयशोविलास-
लाभाय हर्षमतुलं किल तत्र चन्द्रः ॥३८॥
चन्द्रः सुखे खलयुतो व्यसनं रुजं च
पुष्टः शुभेन सहितः सुखमातनोति ।
सौम्याः सुखं विविधमत्र खलाः सुखार्थ-
नाशं रुजं व्यसनमप्यतुलं भयं च ॥४०॥

पुत्रवित्तसुखसञ्चयं शुभाः पुत्रगा भृगुसुतोऽतिहर्षदः ।
पुत्रवित्तधनहानिकारकास्तस्कारामयकलिप्रदाः खलाः ४१
षष्ठे पाप वित्तलाभं सुखाप्तिं भौमोऽत्यन्तं हर्षदः शत्रुनाशम् ।
सौम्याभीतिं वित्तनाशंकलिंच चन्द्रोरोगंपापयुक्तःकरोति४२

सपापः शशी सप्तमे व्याधिभीतिं
खलाः स्त्रीविनाशं कलिं भृत्यभीतिम् ।
शुभाः कुर्वते वित्तलाभं सुखाप्तिं

यशोमानराज्योदयं बन्धुसौख्यम् ॥४३॥
चन्द्रोऽष्टमे निधनदः खलखेटयुक्तः
पापाश्च तत्र मृतितुल्यफला विचिन्त्याः ।
सौम्याः स्वधातुवशतो रुजमर्थहानिं
मानक्षयं मुथशिलेऽशुभजं शुभं च ॥४४॥
तपसि सोदरभीः पशुपीडनं खलखगेऽतिमुदो रविरत्र चेत् ।
शुभखगा धनधर्मविवृद्धिदाः खलखगे च शुभान्यपरे जगुः ४५
गगनगो रविजः पशुवित्तहा रविकुजौ व्यवसायपराक्रमैः ।
धनसुखानि परे च धनात्मजावनिपसङ्गसुखानि वितन्वते ४६
लाभे धनोपचयसौख्ययशोऽभिवृद्धिः
सन्मित्रसङ्गबलपुष्टिकरास्तु सर्वे ।
क्रूरा बलेन रहिताः सुतवित्तबुद्धि-
नाशं शुभास्तु तनुतां स्वफलस्य कुर्युः॥४७॥
पापा व्यये नेत्ररुजं विवादं हानिर्धनानां नृपतस्करादेः ।
सौम्या व्यये सद्व्यवहारमार्गेकुर्युः शनिर्हर्षविवृद्धिमत्र॥४८॥

पापग्रह पापग्रहकासँग भएर चन्द्रमाद्वारा इत्थशाल गर्दछ भने धनक्षय तथा शुभग्रहसँग भएर पापग्रहका लग्नमा परे पुष्ट तनु र सुख तथा आठौं स्थानमा चन्द्रमा पापग्रहसँग होस्ता मृत्यु, शुभग्रह आठौं भएर अन्य शुभग्रहसँग इत्थशाल गरे शुभ जान्नु । अर्थात् जस ग्रहको घेरै गति छ अरु अंशमा कम होस् तथा थोड़ा गतिवाला ग्रहका घेर अंश होस्ता इत्थशाल योग हुन्छ तथा पापग्रहसँग युक्त चन्द्रमा सातौं होस्ता व्याधिभय होला ॥ ३७-४८ ॥

इति ज्योतिःसारे भाषाटीकासहितताजिकनाम प्रकरणं समाप्तम् ॥ ४ ॥

* भावफलचक्रम् *

स्थान	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श. रा. के	ग्रहाः
१	ज्वरागमः धनक्षयः	पुष्टतनुः सुखम्	ज्वरागमः धनक्षयः	धनराज्य-लाभः	धनराज्य लाभ	धनराज्य लाभः	ज्वरागम धनक्षयः	फलं
२	धन-हानिदः	धनागमः राजसुखं	धनहानिः	धनागमः राजसुखं	धनागमः राजसुखं	धनागमः राजसुखं	धनहानिः कार्यहानिः राजभयं	फलं
३	धनधर्म राज्यप्रदः	अतुल-हर्षदः	धनधर्म राज्य-लाभः	सुखार्थ सुतलाभः, यशोमान विलासदः	सुखार्थ-सुतलाभः, यशोमान-विलासदः	सुखार्थ-सुतलाभः यशोमान विलासदः	धनधर्म-राज्य-लाभः	फलं
४	सुखार्थ-नाशः, रोगभयदः	सुख-प्राप्तिः	सुखार्थ-नाशः, रोगभयदः	सुखप्राप्तिः	सुखप्राप्तिः	सुखप्राप्तिः	सुखार्थ-नाशः, रोगभयदः	फलं
५	पुत्रधन नाशः, कलिप्रदः चौरभयं	पुत्रधन-सुखप्रदः	पुत्रधन-नाशः कलिप्रदः चौरभयं	पुत्रधन-सुखप्रदः	पुत्रधन-सुखप्रदः	अति-हर्षदः	पुत्रधन-नाशः कलिप्रदः चौरभयं	फलं
६	धनलाभः सुखप्राप्ति	भयं धननाशः कलिप्रदः	अत्यन्त-हर्षः शत्रुनाशः	भयं धन-नाशः, कलिप्रदः	भयं धन-नाशः, कलिप्रदः	भयं धन-नाशः, कलिप्रदः	धनलाभः सुखाप्तिः	फलं
७	स्त्रीनाशः कलिप्रदः मृत्य-भयम्	वित्तलाभः, सुखाप्तिः, यशोमान राज्योदयः बन्धु-सौख्यं	स्त्रीनाशः कलिप्रदः मृत्य-भयम्	वित्तलाभः, सुखाप्तिः, यशोमान राज्योदयः बन्धु सौख्यं	वित्तलाभः, सुखाप्तिः, यशोमान राज्योदयः बन्धु-सौख्यं	धनलाभः सुखाप्तिः यशोमान-राज्योदयः, बन्धु सौख्यं	स्त्रीनाशः कलिप्रदः मृत्यु-भयम्	फलं
८	मृत्युः तुल्यः	रोगप्रदः, अर्थहानिः मानक्षयः	मृत्यु-तुल्यः	रोगप्रदः, अर्थहानिः मानक्षयः	रोगप्रदः, अर्थहानिः मानक्षयः	रोगप्रदः, अर्थहानिः मानक्षयः	मृत्यु-तुल्यः	फलं

* भावफलचक्रम् *

भावा	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श. रा. के.	ग्रहाः
९	अत्या-नन्ददः	धनधर्म-वृद्धिः	भ्रातृ भय पशुपीडनं	धन धर्म-वृद्धिः	धन धर्म-वृद्धिः	धन धर्म-वृद्धिः	भ्रातृ भयं पशुपीडनं	फलं
१०	घातः	धन सुख-प्राप्तिः	घातः	धन सुख-प्राप्तिः	धन सुख-प्राप्तिः	धन सुख-प्राप्तिः	पशुधन-हानिः	फलं
११	धनदः अत्यन्त-सुखम्, यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त-सुखम् यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त-सुखम्, यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त-सुखम्, यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त-सुखम्, यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त-सुखम्, यशो-वृद्धिदः	धनदः अत्यन्त सुखम्, यशो-वृद्धिदः	फलं
१२	नेत्ररुजं विवादः, राजचौ-राद्धन-हानिः	शुभव्य-वहार-कार्यम्	नेत्ररुजं विवादः, राजचौ-राद्धन-हानिः	शुभव्य-वहार-कार्यम्	शुभव्य-वहार-कार्यम्	शुभव्य-वहार-कार्यम्	हर्ष-वृद्धिदः	फलं

जातकप्रकरणम्

* तत्रादौ दिनेष्टज्ञानम् *

चैत्रे माधवचाश्विने कृतमनुर्मार्गे यमः सप्तभू-
रूर्जे फाल्गुनचाष्टबाणक्षितयः पौषे खत्र्त्विन्दवः।
ज्येष्ठे श्रावणभाद्रयोः स्वरत्रिभूराषाढबाणार्कयो-
र्माघे नेत्ररसेन्दुमासध्रुवकाः शंकुश्च सप्तांगुलः ॥१॥

दिनमा इष्ट काल जान्नका लागि सात अँगुलको शंकु समतल बराबर पृथ्वीमा सीधा तरहले खड़ा गर्नु। जति अंगुल छाया छ त्यसमा सात जोड़नु र त्यस अंकलाई महीनाका ध्रुवमा भाग दिनु लब्धिलाई घटी जान्नु। शेषांकलाई साठीले गुणा गरेर फेरि उसै अंकको भाग दिनु। लब्धि इष्टपल जान्नू। तर दोपहरभित्र नापे जो अङ्क आउँछ त्यो इष्ट जान्नु तथा दोपहर उपरान्त नाप्नाले जो लब्धि मिल्छ त्यो

घड़ी पल दिन प्रमाणमा घटाई दिनु जो शेष रहन्छ त्यसैलाई इष्ट जान्नु। मासका ध्रुवा चक्रमा छन् ॥ १ ॥

* इष्टकालज्ञानार्थं मासध्रुवाचक्रम् *

चै.	वै.	ज्येष्ठ	आ.	श्रा.	भा.	आ.	का.	मा.	पौ.	मा.	फा.	मास
१४४	१४४	१३७	१२५	१३७	१३७	१४४	१५८	१७२	१६०	१६२	१५८	ध्रुवांक

* रात्रीष्टज्ञानम् *

सूर्यभान्मौलिभं गण्यं सप्तहीनं च शेषकम् ।
द्विगुणं च द्विहीनं च गता रात्रिः स्फुटा भवेत् ॥२॥

रात्रिमा खड़ा भएर आफ्ना शिर ऊपर आकाश तर्फ हेर्नु, शिर-ऊपरको नक्षत्र स्थापित गर्नु। फेरि जुन नक्षत्रमा सूर्य छन्, त्यस नक्षत्रदेखि शिरका नक्षत्रसम्म गन्नु। जो अङ्क छ त्यसमा सात घटाइ दिनु शेषलाई दूना गर्नु,त्यसमा दुइ अरु घटाइ दिनु जो शेष रहन्छ त्यसलाई इष्ट घट्यादिक मान्नु। परंतु अर्द्धरात्रिभित्र होस् ता त्यो अङ्क दिन-मानमा जोड़िदिनु सूर्योदयदेखि इष्टकाल हुन्छ। तथा अर्द्धरात्रि उपरांत होस् ता त्यही अङ्क साठीमा घटाइदिनु त्यो सूर्योदयादि इष्टकाल हुन्छ। २।

* नक्षत्रप्रचारज्ञानम् *

पुनर्वसुर्मृगश्चार्द्रा ज्येष्ठा मैत्रं करस्तथा ।
पूर्वाषाढोत्तराषाढो मूलं दक्षिणचारिणः ॥३॥
कृत्तिका रोहिणी पुष्यश्चित्राश्लेषा च रेवती ।
शत धनिष्ठा श्रवणो नव मध्यमचारिणः ॥४॥
अश्विनी भरणी स्वातिर्विशाखा फाल्गुनीद्वयम् ।
मघा भाद्रपदायुग्मं नवचोत्तरचारिणः ॥५॥

पुनर्वसु, मृगशिरा, आर्द्रा, ज्येष्ठा, अनुराधा, हस्त, पूर्वाषाढ़ा, उत्तराषाढ़ा र मूल यी नक्षत्र दक्षिणचारी हुन्। कृत्तिका, रोहिणी, पुष्य, चित्रा, आश्लेषा, रेवती, शतभिषा, धनिष्ठा, श्रवण यी नौ नक्षत्र मध्यचारी हुन्। अश्विनी, भरणी, स्वाती, विशाखा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, मघा,

पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद यी नवै नक्षत्र उत्तरचारी हुन्‌ ॥ ३–५ ॥

* नक्षत्रप्रचारचक्रम्‌ *

पुन.	मृ.	आ.	ज्ये.	अनु.	ह.	पू. षा.	उ. षा.	मू.	दक्षिणचारी
कृ.	रो.	पु.	चि.	श्ले.	रे.	श.	ध.	श्र.	मध्यमचारी
अ.	भ.	स्वा.	वि.	पू. फा.	उ. फा.	म.	पू. भा.	उ. भा.	उत्तरचारी

* नक्षत्रोदयज्ञानम्‌ *

त्रयं यमेऽश्वे चाग्नौ षड्‌ विधौ पञ्चमृगे त्रयम्‌ ।
एकामार्द्रासु नक्षत्रं चत्वारि च पुनर्वसौ ॥६॥
पुष्ये त्रयं रसः सार्पे मघायां भानि पञ्चकम्‌ ।
द्वयं द्वयं च फाल्गुन्योर्ज्ञेयं हस्ते तु पञ्चकम्‌ ॥७॥
चित्रास्वात्योरेकमेकं चतुष्कं च द्विदैवते ।
त्रयं स्यादनुराधायां ज्येष्ठायां च त्रयं स्मृतम्‌ ॥८॥
मूले रुद्राश्चतुष्कं च पूर्वाषाढे तथोत्तरे ।
त्रयं चाभिजिति प्रोक्ताः श्रवणे च त्रयं तथा ॥९॥
धनिष्ठायां च चत्वारि शतं शतभिषासु च ।
द्वयं द्वयं भाद्रयोश्च द्वात्रिंशदपि चान्तिमे ॥१०॥

तीन नक्षत्रले अश्विनी र भरणी उदय हुन्छन्‌, कृत्तिका ६ नक्षत्रले रोहिणी पाँचले, मृगशिरा तीन नक्षत्रले, आर्द्रा एकले, पुनर्वसु चार नक्षत्रले, पुष्य तीन नक्षत्रले, आश्लेषा, मघा, पाँच नक्षत्रले, पूर्वाफाल्गुनी र उत्तरा फाल्गुनी दुइ दुइ नक्षत्रले, हस्त पाँचले, चित्रा र स्वाती नक्षत्र एक-एक नक्षत्रले, विशाखा चार नक्षत्रले, अनुराधाको र ज्येष्ठाको पनि तीनै नक्षत्रले, मूल एघार नक्षत्रले, पूर्वाषाढ़ा र उत्तराषाढ़ा चार नक्षत्रले, अभिजित्‌ र श्रवण तीन नक्षत्रले, धनिष्ठा चार नक्षत्रले, शतभिषा सौ नक्षत्रले, पूर्वाभाद्र र उत्तराभाद्र दुइ दुइ नक्षत्रले र रेवती बत्तीस नक्षत्रले उदय हुन्छ ॥ ६–१० ॥

अश्विन्यादि नक्षत्राणां तारा संख्या

अश्विनी १ ३ अश्वमुख	भरणी २ ३ योनी	कृत्तिका ३ ६ वरूका
रोहिणी ४ ५ शकट		मृगशिरा ५ ३ मृगमुख
आर्द्रा ६ १ मस्वि	पुनर्वसु ७ ४ गृहाकार	पुष्य ८ ३ शराकार
आश्लेषा ९ ५ चक्राकार	मघा १० शालाकार ५	पूर्वाफाल्गुनी ११ शय्या २
उत्तराफाल्गुनी १२ पर्यंकार २	हस्त १३ हस्ताकार ५	चित्रा १४ मौक्तिक १

तथा स्वरूपचक्रम्

स्वाती १५ — प्रवाल १	विशाखा १६ — तोरण ४	अनुराधा १७ — बलि ४
ज्येष्ठा १८ — कुलाकार ३	मूल १९ — सिंहपुच्छ ११	पुर्वाषाढा २० — हस्तीदंत २
त्तराषाढा २१ — शय्याकार २	अभिजित् २२ — त्रिकोण ३	श्रवण २३ — त्रिचरण ३
धनिष्ठा २४ — मृदंगाकार ४	शतभिषा २५ — वर्तुलाकार १००	
पूर्वाभाद्रपद २६ — मंचाकार २	उत्तराभाद्रपद २७ — यमलाकार २	रेवती २८ — मृदंगाकार ३२

सजिलोका लागि नक्षत्रको आकार संख्या-स्वरूप चक्रमा स्पष्ट दिएको छ ।

*** राशिस्वामिचक्रम् ***

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.	के.	स्वामी
५	४	१ ८	३ ६	९ १२	२ ७	१० ११	६	३	राशि

*** उच्चनीचग्रहविचारः ***

मेषे रविर्वृषे चन्द्रो मकरे च महीसुतः ।
कन्यायां रोहिणीपुत्रो गुरुः कर्के झषे भृगुः ॥ ११ ॥
शनिस्तुलायामुच्चस्थो मिथुने सिंहिकासुतः ।
उच्चात्सप्तमगो नीचः कथितो गणकोत्तमैः ॥ १२ ॥

मेष राशिको सूर्य, वृषको चन्द्रमा, मकरको मङ्गल, कन्याको बुध, कर्कको बृहस्पति, मीनको शुक्र, तुलाको शनि र मिथुनको राहु उच्च हुन्छ । यी ग्रह उच्चस्थानदेखि सप्तम स्थानमा नीच हुन्छन् । तथा केतु धनको उच्च अनुमानले जान्नु ॥११-१२॥

*** उच्चनीचग्रहचक्रम् ***

ग्रह	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.	के.
उच्च	मे.	वृ.	म.	कं.	कर्क	मी.	तु.	मि.	ध.
नीच	तु.	वृ.	कर्क	मी.	म.	कन्या	मेष.	धन	मि.

*** योगिनीदशाप्रकारः ***

स्वकीयंच भं रुद्रनेत्रैर्युतं तद्विधायाष्टभिर्भागमाहार्यशेषात् ।
क्रमान्मङ्गलादिर्दशाशून्यशेषं तदा सङ्कटा प्राणसन्देहकर्त्री ॥

अश्विनी आदि जन्म नक्षत्रमा तीन जोड़ेर आठको भाग दिनु । शेष मंगलादि योगिनी दशा जान्नु । शून्य बचे प्राणसन्देह कारिणी संकटा जान्नु ॥१३॥

* दशाक्रमज्ञानम् *

अभून्मङ्गला पिङ्गला धान्यका च
तथा भ्रामरी भद्रिका चोल्किका च ।
तथा सिद्धिका सङ्कटाख्या शिवस्तु
शिवायै पुरा योगिनीत्युक्तवांश्च ॥१४॥

मंगला १ पिंगला २ धान्या ३ भ्रामरी ४ भद्रिका ५ उल्का ६ सिद्धा ७ र संकटा ८ यी आठ योगिनी दशा पहिले पार्वतीजोसँग श्रीमहादेवजीले कहेका हुन् ॥१४॥

* दशास्वामिज्ञानम् *

अथासामधीशाःक्रमान्मङ्गलातोभवेच्चन्द्रभानूगुरुर्भूमिसूनुः
तथासौम्यमन्दौभृगुःसिंहिकायाःसुतःसङ्कटायास्तदंतेचकेतुः

मंगलाको स्वामी चन्द्रमा, पिंगलाको सूर्य, धान्याको बृहस्पति भ्रामरीको मङ्गल, भद्रिकाको बुध, उल्काको शनिश्वर, सिद्धाको शुक्र र संकटाको स्वामी राहु र केतु हो ॥ १५ ॥

* दशाचक्रम् *

मं.	पिं.	धा.	भ्रा.	भ.	उ.	सि.	सं.	दशा
चं.	सू.	बृ.	मं.	बु.	श.	शु.	रा. के.	स्वामी
१	२	३	४	५	६	७	८	वर्षप्रमाण
०	०	०	अ.	भ.	कृ.	रो.	मृ.	नक्षत्र
आ.	पुन.	पुष्य.	श्ले.	म.	पू. फा.	उ. फा.	ह.	,,
चि.	स्वा.	वि.	अनु.	ज्ये.	मू.	पू.षा.	उ. षा.	,,
श्र.	ध.	श.	पू. भा.	उ. भा.	रे.	×	×	,,

* दशाभुक्तभोग्यप्रकारः *

अथो भस्य भुक्ता घटी स्वैर्दशाब्दै-
निंहन्यात्तथा सर्वतारा विभक्ता ।
भवेद्वर्षपूर्वं हि भुक्ता दशायां-
स्ववर्षे च पात्या भवेद्भोगसंज्ञा ॥१६॥

शेषादर्कगुणा मासाः शेषात्त्रिंशद्गुणा दिवा ।
शेषात्षष्ठिगुणा नाड्यः शेषात्षष्ठिगुणा पलाः ॥१७॥

जन्म दशाका वर्षले भयातका घटी आदिलाई गुणा गर्नु र त्यसमा भभोगको भाग दिनु । लब्धि त्यस दशाको भुक्त वर्ष जान्नु । शेषांकलाई बाह्र १२ ले गुणा गरेर भभोगको भाग दिंदा लब्धि दशाका भुक्त महीना हुन्छ । फेरि शेषांकलाई तीस ३० ले गुणा गरेर, भभोगको भाग दिनु लब्धि दशाको भुक्त दिन हुन्छ । शेषांकलाई साठी ६० ले गुणा गरेर भभोगको भाग दिंदा लब्धि दशाको भुक्त घटी जान्नु । शेषांकलाई साठी ६० ले गुणा गरेर भभोगको भाग दिनु लब्धि दशाको भुक्त पला हुन्छ । फेरि त्यो दशाका भुक्त वर्षादिलाई दशाका वर्ष प्रमाणमा घटाइ दिंदा शेष दशाको भोग्य-वर्षादि हुन्छ ॥ १६–१७ ॥

उदाहरण—संवत् १९९५ शके १८३० ज्येष्ठशुक्ल पूर्णमास्यां रविवासरे इष्टम् ५।१० फाल्गुनकृष्णद्वितीयायां चन्द्रे ज्येष्ठा नक्षत्रे भभोगः । ३५।४३ भयातम् ४।५ विंशोत्तरीमध्ये बुधदशायां जन्म । तत्प्रमाणं वर्ष १६ । गणितागत भुक्तवर्षादि १।०।१९।५।५०।१० भोग्यवर्षादि १५।११।१०।९।०।५० एवं सर्वत्र ज्ञेयम् ॥

* अन्तर्दशाप्रकारः *

दशा दशाहता कार्या दशामानेन भाजिता ।
यल्लब्धाऽन्तर्दशा ज्ञेया फलं वर्षादिकं भवेत् ॥१८॥

दशालाई दशाले गुणा गर्नु त्यसमा दशाको जो मान अर्थात् जो अङ्क सबै दशाको प्रमाणको छ, त्यसैले भाग दिनु जो लब्धि मिल्छ त्यसलाई अन्तर्दशाको वर्ष जान्नु। फेरि शेषांकलाई बाह्र १२ ले गुणा गरेर सर्व दशाप्रमाणको भाग लिनाले आएका लब्धिलाई अन्तर्दशाका महीना जान्नु। फेरि शेषांकलाई तीसले गुणा गरेर त्यसमा दशामानको भाग दिनाले लब्धि अन्तर्दशाको दिन जान्नु ॥१८॥

गणितागत उदाहरण—

* अन्तर्दशाचक्रम् *

* मङ्गलान्तर्दशाचक्रम् *

मं.	पिं.	धा.	भ्रा.	भ.	उ.	सि.	सं.	दशा
०	०	०	०	०	०	०	०	वष
०	०	१	१	१	२	२	२	मास
१०	२०	०	१०	२०	०	१०	२०	दिन

* पिङ्गलान्तर्दशाचक्रम *

पिं.	धा.	भ्रा.	भ.	उ.	सि.	सं.	मं.
०	०	०	०	०	०	०	०
१	२	२	३	४	४	५	०
१०	०	२०	१०	०	२०	१०	२०

* धान्यान्तर्दशाचक्रम् *

धा.	भ्रा	भ.	उ.	सि.	स.	मं.	पिं.	दशा
०	०	०	०	०	०	०	०	वष
३	४	५	६	७	८	१	२	मास
०	०	०	०	०	०	०	०	दिन

* भ्रामर्यन्तर्दशाचक्रम् *

भ्रा.	भ.	उ.	सि.	सं.	म.	पिं.	धा.
०	०	०	०	०	०	०	०
५	६	७	८	१०	१	२	४
०	२०	०	१०	२०	१०	२०	०

* भद्रिकान्तर्दशाचक्रम् *

भ.	उ.	सि.	सं.	मं.	पि.	धा.	भ्रा.	दशा
०	०	०	१	०	०	०	०	वष
८	१०	११	१	१	३	५	६	मास
०	०	०	१०	२०	१०	०	२०	दिन

* उल्कान्तर्दशाचक्रम् *

उ.	सि.	सं.	मं.	पिं.	धा.	भ्रा.	भ.
१	१	१	०	०	०	०	०
०	२	४	२	४	६	८	१०
०	०	०	०	०	०	०	०

* सिद्धान्तर्दशाचक्रम् *

सि.	सं.	मं.	पिं.	धा.	भ्रा.	भ.	उ.	दशा
१	१	०	०	०	०	०	१	वर्ष
४	६	२	४	७	९	११	२	मास
१०	२०	१०	२०	०	१०	२०	०	दिन

* सङ्कटान्तर्दशाचक्रम् *

सं.	मं.	पिं.	धा.	भ्रा.	भ.	उ.	सि.
१	०	०	०	०	१	१	१
९	२	५	८	१०	१	४	६
१०	२०	१०	०	२०	१०	०	२०

* योगिनी दशाफलं तत्रादौ मङ्गलाफलम् *

वैरिणा विवदनं विनाशनं वाहनस्य बहुरत्नलाभदा।
कामिनीसुतगृहाद्विलासदा मङ्गला सकलमङ्गलोदया॥१९॥

शत्रुसँग विवाद, वाहनादि विनाश, बहुत रत्नलाभ, स्त्री, पुत्र गृहद्वारा विलास अरु सकल मंगलोदय होला ॥ १९ ॥

* पिङ्गलादशाफलम् *

दुःखशोककुलरोगवृद्धिता व्यग्रता च कलहः स्वजनैश्च ।
अन्त्यभागफलदा कथिताऽसौ पिङ्गला च विदुषां सुखदाऽदौ

दुःख, शोक, कुलरोगको वृद्धि, व्यग्रता अरु स्वजनसँग कलह होला । परन्तु अन्त्यभागमा फल जान्नू । फेरि आदिमा सुख हुन्छ ॥

* धान्यादशाफलम् *

धनं धान्यवृद्धिं धरानाथमान्यं सदा युद्धभूमौ जयं धैर्यवन्तम् ।
कलत्राङ्गनानां सुखं चित्रवस्त्रैर्युतं धान्यका धातुवृद्धिं करोति ।

धन-धान्यको वृद्धि, राजाहरूमा मान अरु युद्धमा जय हुन्छ । धैर्य गर्ला, स्त्रीको सुख दिन्छ अरु चित्र-विचत्रि वस्त्र आदिले युक्त हुन्छ तथा धातुको वृद्धि हुन्छ ॥२१॥

* भ्रामरीदशाफलम् *

विदेशे भ्रमं हानिमुद्वेगता च कलत्राङ्गपीडा सुखैर्वर्जितं च ।
ऋणं व्याधिवृद्धिं तथा भूपकोपं दशा भ्रामरी भोगभङ्गं करोति

विदेशमा भ्रमण गराउला, हानि होला, उद्वेग होला, स्त्रीका शरीरमा पीड़ा होला, सुख वर्जित, ऋणको वृद्धि, व्याधि आदिको वृद्धि र राजाको क्रोध बढ्ला यो भ्रामरीका दशामा भोग भंग होला ॥

* भद्रिकादशाफलम् *

धनानां विवृद्धिं गुणानां प्रकाशं समीचीनवस्त्रागमं राजमानम् ।
अलङ्कारदिव्याङ्गनाभोगसौख्यं दशा भद्रिका भद्रकार्यं करोति

धनको वृद्धि, गुणको प्रकाश, समीचीन (असल) वस्त्रादिको आगम, राजमान, अलंकार अर्थात् भूषण तथा दिव्य स्त्री आदिको सुख-भोग होला, भद्रिका दशाले सदा कल्याण गर्ला ॥ २३ ॥

* उल्कादशाफलम् *

जनानांविवादंज्वराणांप्रकोपंधनादिष्टदारादिकानांवियोगम्।
स्वगोत्रेविवादं सुहृद्बन्धुवैरं दशा चोल्किकाऽनर्थकर्त्री सदैव॥

जनसँग विवाद (झगड़ा) गराउला, ज्वरादिको कोप होला, धन वा इष्ट तथा स्त्री आदिसँग वियोग होला अरु आफ्ना गोत्रमा विवाद गराउला। मित्र र बन्धु आदिदेखि वैर होला, सदा अनर्थ गर्ला ॥२४॥

* सिद्धादशाफलम् *

राज्ञोऽधिकारंस्वजनादिसौख्यंधनादिलाभं गुणकीर्तिसिद्धिम्
वामादिलाभंसुतवृद्धिसौख्यंविद्यांच सिद्धा प्रकरोति पुंसाम् ॥

राज्यको अधिकार, स्वजनादिसँग सुख, धनादि लाभ, गुण कीर्ति आदिको सिद्धि, स्त्री-लाभ, सुतवृद्धिको सुख र विद्यासिद्धि होला २५

* सङ्कटादशाफलम् *

जनानांविवादंज्वराणांप्रकोपंकलत्रादिकष्टंपशूनांविनाशम्।
गृहेस्वल्पवासंप्रवासाभिलाषंसदा सङ्कटा सङ्कटे राजपक्षात् ॥

जनसँग विवाद, ज्वरादिको कोप, कलत्रादिका शरीरमा कष्ट, घरमा थोड़ा वास होला, विदेशको बहुत इच्छा होला, राजाका पक्षदेखि संकट होला ॥२६॥

* अष्टोत्तरीदशाचक्रम् *

आर्द्राचतुष्के सूर्यस्य दशा षडवर्षसंमिते ।
मघात्रये तु चन्द्रस्य दशा पञ्च च वत्सराः ॥२७॥
हस्ताच्चतुष्के भौमस्य दशा स्यादष्टवत्सराः ।
अनुराधात्रये ज्ञस्य दशा सप्त च वत्सराः ॥२८॥
पूर्वाषाढाच्चतुष्के च शनेः स्युर्दशवत्सराः ।
वसुत्रये गुरौ प्रोक्ता ऊनविंशतिवत्सरा ॥२९॥

राहोर्द्वादशवर्षैस्तु उत्तराभाद्रापाच्चतुः ।
एकविंशतिवर्षाणि शुक्रस्य कृत्तिकात्रये ॥३०॥

आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य र आश्लेपा यी नक्षत्रमा जन्म भए सूर्यका दशामा जन्म जान्नू। त्यसको प्रमाण छ वर्षको हुन्छ। मघा, पूर्वाफाल्गुनी र उत्तराफाल्गुनीको जन्म भए चन्द्रमाको दशा पन्ध्र-वर्षको हुन्छ। हस्त, चित्रा, स्वाती र विशाखाको भए मंगलको दशा आठ वर्षको जान्नू। अनुराधा, ज्येष्ठा, मूलको जन्महोस् ता बुधको दशा सत्र वर्षको जान्नु। पूर्वापाढ़ा, उत्तरापाढा, अभिजित् र श्रवण-को जन्म भएमा शनैश्वरका दशा दश वर्षको जान्नू तथा धनिष्ठा, शतभिषा र पूर्वाभाद्रपदको जन्म होस्ता बृहस्पतिको दशा उन्नाइस वर्षको हुन्छ। उत्तराभाद्रपद, रेवती, अश्विनी र भरणीको जन्म होस् ता राहुको दशा बाह्र वर्षको जान्नू। कृत्तिका, रोहिणी र मृगशिरा-को जन्म होस्ता शुक्रको दशा इक्काइस वर्षको जान्नू। यस प्रकारले अष्टोत्तरी दशाको क्रम जान्नु। भुक्त-भोग्य जन्मका दशामा पूर्वोक्त रीतिले जान्नू। परन्तु जस दशामा जति नक्षत्र छन्, उनको भाग जन्मनक्षत्रमा घटित गरेर भुक्त-भोग्य निकाल्नु पर्छ। पूर्वोक्त रीतिले अन्तर्दशा पनि जान्नु अरु फल पनि भावोक्त जान्नू ॥२७-३०॥

● अष्टोत्तरीदशाचक्रन्यासः ●

सू.	चं.	मं.	बु.	श.	बृ.	रा.	शु.	दशा
६	१५	८	१७	१०	१९	१२	२१	वर्ष
आ. पुन. पुष्य श्ले.	म. पू.फा. उ.फा.	ह. चि. स्वा. विशा.	अनु. ज्ये. मू.	पू.पा. उ.षा. अभि. श्रवण	ध. श. पू.भा.	उ.भा. रे. अ. भ.	कृ. रो. मृ.	नक्षत्र

* विंशोत्तरीदशाप्रकारः *

नवर्क्षेष्वग्निभाद्येषु त्रिरावृत्तेष्वधःस्थिताः ।
रवीन्दुभौमराह्वीज्यशनिज्ञशिखिभार्गवाः ॥३१॥
रसादिशोऽद्रयोऽष्टेन्दुमिता भूपा नवेन्दवः ।
सप्तेन्दवोऽद्रयोविंशद्दशावर्षाण्यनुक्रमात् ॥३२॥

कृत्तिका आदि नौ नक्षत्र, तीन आवृत्तिले स्थापित गरेर क्रमैले दशा जान्नू। पहिले दशा सूर्यको, दोस्रा चन्द्रमाको, तेस्रो मङ्गलको, चौथो राहुको, पाँचौं बृहस्पतिको, छैटौं शनिश्वरको, सातौं बुधको, आठौं केतुको र नवौं दशा शुक्रको जान्नू। सूर्यका दशाको प्रमाण छ ६ वर्ष, चन्द्रमाको दश १०, मंगलको सात ७, राहुको अठार १८, बृहस्पतिको सोह्र १६, शनैश्चरको दशा उन्नाइस १९, बुधको सत्र १७, केतुको सात र शुक्रको २० वर्षको प्रमाण जान्नु। भुक्त-भोग्य जन्मका दशामा पूर्वोक्त प्रकार जान्नु। तथा दशाको फल भावफलका समान गर्नू। भावफल अगाड़ि लेखिन्छ ॥३१-३२॥

* विंशोत्तरीमहादशाचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	रा.	बृ.	श.	बु.	के.	शु.	दशा
६	१०	७	१८	१६	१९	१७	७	२०	वर्ष
कृ.	रो.	मृ.	आ.	पु.	पुष्य	श्ले.	म.	पू. फा.	नक्षत्र
उ. फा.	ह.	चि.	स्वा.	वि.	अ.	ज्ये.	मू.	पू. षा.	नक्षत्र
उ. षा.	श्र.	ध.	श.	पू. भा.	उ. भा.	रे.	अ.	भ.	नक्षत्र

* सूर्यान्तर्दशाचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	शु.	दशा
०	०	०	०	०	०	०	०	१	वर्ष
०	६	४	१०	९	११	१०	४	०	मास
१८	०	६	२४	१८	१२	६	६	०	दिन

* चन्द्रान्तर्दशाचक्रम् *

दशा	चं	मं.	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	शु	सू.
वर्ष	०	०	९	१	१	१	०	१	०
मास	१०	७	६	४	७	५	७	८	६
दिन	०	०	०	०	०	०	०	०	०

* भौमान्तर्दशाचक्रम् *

मं.	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	शु.	सू.	चं.	दशा
०	१	०	१	०	०	१	०	०	वर्ष
४	०	११	१	११	४	२	४	७	मास
२७	१८	६	९	२७	२७	०	६	०	दिन

* राह्वन्तर्दशाचक्रम् *

दशा	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	शु.	सू.	चं.	मं.
वर्ष	२	२	२	२	१	३	०	१	१
मास	८	४	१०	६	०	०	१०	६	०
दिन	१२	२४	६	१८	१८	०	२४	०	१८

* गुरोरन्तर्दशाचक्रम् *

	श.	बु.	के.	शु.	सू.	चं.	मं.	रा.	दशा
२	२	२	०	२	०	१	०	२	वर्ष
१	६	३	११	८	९	४	११	४	मास
१८	१२	६	६	०	१८	०	६	२४	दिन

* शनैश्चरान्तर्दशाचक्रम् *

दशा	श.	बु.	के.	शु.	सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.
वर्ष	३	२	१	३	०	१	१	२	२
मास	०	८	१	२	११	७	१	१०	६
दिन	३	९	९	०	१२	०	९	६	१२

* बुधान्तर्दशाचक्रम् *

बु.	के.	शु.	सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.	श.	दशा
२	०	२	०	१	०	२	२	२	वर्ष
४	११	१०	१०	५	११	६	३	८	मास
२७	२७	०	६	०	२७	१८	६	९	दिन

* केत्वन्तर्दशाचक्रम् *

दशा	के.	शु.	सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.	श.	बु.
वर्ष	०	१	०	०	०	१	०	१	०
मास	४	२	४	७	४	०	११	१	११
दिन	२७	०	६	०	२७	१८	६	९	२७

* शुक्रान्तर्दशाचक्रम् *

शु.	सू.	चं.	मं.	रा.	वृ.	श.	बु.	के.	दशा
३	१	१	१	३	२	३	२	१	वर्ष
४	०	८	२	०	८	२	१०	२	मास
०	०	०	०	०	०	०	०	०	दिन

* दृष्टिचक्रम् *

चतुर्थे चाष्टमे भौमस्तृतीये दशमे शनिः ।

नवपञ्चगुरोर्दृष्टे संपूर्णे पूर्णसप्तमे ॥३३॥

चौथा र आठौं स्थानमा मंगल पूर्ण दृष्टिले देख्तछ । तेस्रा र दशौंमा शनिश्चरको पूर्ण दृष्टि हुन्छ, नवौं पाँचौं बृहस्पतिको पूर्ण दृष्टि हुन्छ, फेरि सातौं स्थानमा सबै ग्रह पूर्ण दृष्टिले देख्तछन् ॥३३॥

* दृष्टिचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	.	श.	रा.	के.	ग्रहाः
७	७	४ ७ ८	७	५ ७ ९	७	३ ७ १०	७	७	दृष्टि स्थानानि

* ग्रहभावफलम् *

लग्ने स्थितो दिनकरः कुरुतेऽङ्गपीडां-
पृथ्वीसुतो वितनुते रुधिरप्रकोपम् ।
छायासुतः प्रकुरुते बहुदुःखभाजं
जीवेन्दुभार्गवबुधाःसुखकान्तिदाःस्युः ॥३४॥

दुःखावहा धनविनाशकरप्रतिष्ठा
वित्ते स्थिता रविशनैश्चरभूमिपुत्राः ।
चन्द्रो बुधः सुरगुरुर्भृगुनन्दनो वा
नानाविधं धनचयं कुरुते धनस्थः ॥३५॥

भानुः करोति विरुजं रजनीकरोऽपि
कीर्त्या युतं क्षितिसुतः प्रचुरप्रकोपम् ।
ऋद्धिं बुधः सुधिषणं सुविनीतवेषं
स्त्रीणां प्रियं गुरुकवी रविजस्तृतीये ॥३६॥

आदित्यभौमशनयः सुखवर्जिताङ्गं
कुर्वन्ति जन्मनि नरं सुचिरं चतुर्थे ।
सोमो बुधः सुरगुरुर्भृगुनन्दनो वा
सौख्यान्वितं च नृपकर्मरतः प्रधानम् ॥३७॥

पुत्रे रविः प्रचुरकोपयुतं बुधश्च
स्वल्पात्मजं शनिधरातनुजावपुत्रम् ।
शुक्रेन्दुदेवगुरवः सुतधामसंस्थाः
कुर्वन्ति पुत्रबहुलं सुखिनं स्वरूपम् ॥३८॥

मार्तण्डभूमितनयो हतशत्रुपक्षं
पंगुर्नरं रिपुगृहेष्वतिपूजनीयम् ।
काव्येन्दुजौ मतिविहीनमनल्परोगं
जीवः करोति विकलं मरणं शशाङ्कः ॥३९॥

तिग्मांशुभौमरविजाः किल सप्तमस्था
जायां कुकर्मनिरतां तनुसन्ततिं च ।
जीवेन्दुभार्गवबुधा बहुपुत्रयुक्तां
रूपान्वितां जनमनोहररूपशीलाम् ॥४०॥

सर्वे ग्रहा दिनकरप्रमुखा नितान्तं
मृत्युस्थितो वितनुते किल दुष्टबुद्धिम् ।

शस्त्राभिघातपरिपीडितगात्रयष्टिं
सौख्यैर्विहीनमतिरोगगुणैरुपेतम् ॥४१॥
धर्मस्थिता रविशनैश्चरभूमिपुत्राः
कुर्वन्ति धर्मरहितं विमतिं कुशीलम् ।
चन्द्रो बुधो भृगुसुतः सुरराजमन्त्री
धर्मक्रियासुनिरतं कुरुते मनुष्यम् ॥४२॥
आदित्यभौमशनयः किल कर्मसंस्थाः
कुर्युर्नरं बहुकुकर्मरतं कुपुत्रम् ।
चन्द्रः सुकीर्तिमुशना बहुवित्तयुक्तं
रूपान्वितं बुधगुरू शुभकर्मभाजम् ॥४३॥
लाभस्थितो दिनकरो नृपलाभयुक्तं
तारापतिर्बहुधनं क्षितिजः क्षितीशम् ।
सौम्यो विवेकसुभगं च धनायुषीज्यः
शुक्रः करोति सगुणं रविजः सुकीर्तिम् ॥४४॥
सूर्यः करोति पुरुषं व्ययगो विशीलं
कामीशशिक्षितिसुतो बहुपापभाजम् ।
चन्द्राङ्गजो गतधनं धिषणः कृशाङ्गं
शुक्रो बहुव्ययकरं रविजः सुतीव्रम् ॥४५॥

जन्म लग्न आदि द्वादश स्थानमा जो २ ग्रह बसेका छन् तिनको अलग अलग फल चक्रमा स्पष्ट छ ।

❀ ग्रहभावफलचक्रम् ❀

स्थान	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.रा.के.	ग्रहाः
१	अङ्गपीडाकारकः	सुखकान्तिदः	रक्तविकारः	सुखकान्तिदः	सुखकान्तिदः	सुखकान्तिदः	बहुसुखदः	फलं
२	अतिदुःख, धननाश	नानाप्रकार धनप्राप्तिः	अतिदुखदः, धननाशः	नानाप्रकार धनप्राप्तिः	नानाप्रकार धनप्राप्तिः	नाना प्रकार धनप्राप्तिः	अतिदुःखदः, धननाशः	फलं
३	नीरोगः	कीर्तियुतम्	कोपयुक्तम्	ऋद्धियुतम्	सुबुद्धियुतम्	नाना प्रकार वेष धारणम्	स्त्रीणां प्रियम्	फलं
४	सुखवर्जिताङ्गः	सुखयुतं, नृपकर्मरतः	सुखवर्जिताङ्गः	सुखयुतं, नृपकर्मरत	सुखयुतं, नृपकर्मरत	सुखयुतं, नृपकर्मरत	सुखवर्जिताङ्ग	फलं
५	पुत्ररोगचिन्ता	बहुपुत्रम्	पुत्ररहितम्	स्वल्पपुत्रम्	बहुपुत्रम्	बहुपुत्रम्	पुत्ररहितम्	फलं
६	शत्रुनाशः	दुखमरणप्रदः	शत्रुनाशः	बुद्धिहीनः	शरीरविकलः	बुद्धिहीनः	शत्रुगृहपूज्यः	फलं
७	स्त्रीदुष्टकर्मरताल्पसंततिः	स्त्रीरूपवती पुत्राधिक शीलयुतं मनोहरः	स्त्रीदुष्टकर्मरताल्पसंतति	स्त्रीरूपवती,शीलयुततथा बहुपुत्रयुतं मनोहरः	स्त्रीरूपवती,शीलयुतंतथा बहुपुत्रयुतं मनोहरः	स्त्रीरूपवतीशीलयुतं तथा बहुपुत्रयुतं मनोहरः	स्त्रीदुष्टकर्मरतसूक्ष्मसंततिः	फलं
८	नेष्टफलप्रदः,विकलः,दुष्टबुद्धिः,शस्त्रघातसुखमतिहीनः, रोगयुतः	नेष्टफलप्रदः,विकलः दुष्टबुद्धिः,शस्त्रघातसुखमतिहीनः, रोगयुतः	नेष्टफलप्रदः,विकलता,दुष्टबुद्धिःशस्त्रघात,सुखमतिहीनः, रोगयुक्तः	नेष्टफलप्रदः, विकलता, दुष्टबुद्धिःशस्त्रघात,सुखमतिहीनः, रोगयुक्तः	नेष्टफलप्रदः, विकलता, दुष्टबुद्धिःशस्त्रघातःसुखमतिहीनः, रोगयुक्तः	नेष्टफलप्रदः विकलता,दुष्टबुद्धिःशस्त्रघातः, सुखमतिहीनः, रोगयुक्तः	नेष्टफल प्रदः, विकलता, दुष्टबुद्धिः, शस्त्रघातः	फलं

* ग्रहभावफलचक्रम् *

स्थान	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श, रा. के.	ग्रहाः
९	अधर्मी दुष्टशीलः	धर्मनिरतः	अधर्मी, दुष्टशीलः	धर्मनिरतः	धर्मनिरतः	धर्मनिरतः	अधमी दुष्टशीलः	फलं
१०	कुकर्मी	कीर्तिमान्	बहुकुकर्म-रतः	रूपांधितं, शुभकर्म-भाजनम्	रूपांधितं, शुभकर्म-भाजनम्	बहुधन-युतम्	कुपुत्रम्	फलं
११	नृपलाभ युक्तम्	बहुधन लाभः	राज्ञोलाभः	विवेक-युक्तः	धनायुर्दः	गुणवान्	कीर्तिमान्	फलं
१२	दुष्टस्व-भावः	कामी	पापी	धनहीनः	कृशता	बहुव्यय-करः	तीव्रः	फलं

* द्वादशभावज्ञानम् *

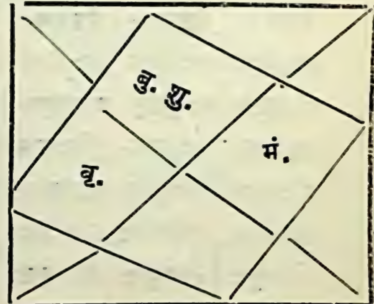
तनुर्धनं च भ्राता च सुहृत्पुत्रो रिपुः स्त्रियः ।
मृत्युश्च धर्मकर्मायो व्ययो भावाः प्रकीर्तिताः ॥४६॥

तनु धन भ्रातृ मित्र पुत्र शत्रु स्त्री मृत्यु धर्म कर्म आय व्यय यी बाह भावका नाम हुन् ॥ ४६ ॥

* शुभयोगः *

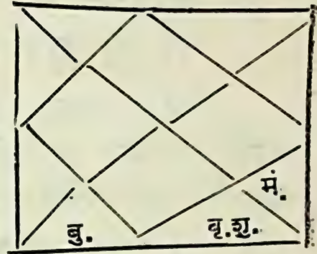
मूर्तौ शुक्रबुधौ यस्य केन्द्रे चैव बृहस्पतिः ।
दशमेऽङ्गारको यस्य स ज्ञेयः कुलदीपकः ॥४७॥

जन्मलग्नमा शुक्र, बुध, केन्द्रमा अर्थात् प्रथम, चतुर्थ, सप्तम, दशम यी स्थानमा बृहस्पति होस् अरु दशम स्थानमा मंगल होस्ता त्यो बालक कुलदीप हुन्छ ॥४७॥

* अशुभयोगः *

नैव शुक्रो बुधो नैव नास्ति केन्द्रे बृहस्पतिः ।
दशमेऽङ्गारको नैव स जातः किं करिष्यति ॥४८॥

बालकका लग्नमा शुक्र, बुध, अथवा केन्द्रमा बृहस्पति किंवा दशम मंगल छैन भने त्यसको जन्म व्यर्थै हो ॥४८॥

* मातापिताभयप्रदयोगः *

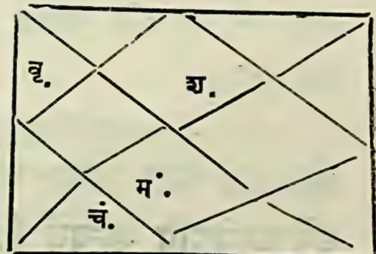
षष्ठे च द्वादशे स्थाने यदा पापग्रहो भवेत् ।
तदा मातृभयं विद्याच्चतुर्थे दशमे पितुः ॥४९॥

छैटौं किंवा बाहौं स्थानमा पापग्रह होस्ता मातालाई र चौथो अथवा दशौं स्थानमा पापग्रह भए पितालाई अशुभ हुन्छ ॥४९॥

* पितानाशयोगः *

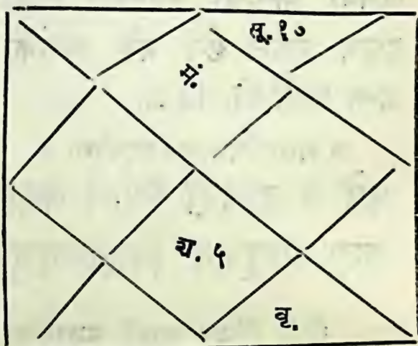
लग्नस्थाने यदा सौरिः षष्ठे भवति चन्द्रमाः ।
कुजस्तु सप्तमे स्थाने पिता तस्य न जीवति ॥५०॥

जन्म लग्नमा शनैश्चर, छैटा स्थानमा चन्द्रमा, सातौं स्थानमा मंगल होस्ता त्यस बालकको पिता बाँच्नेछैन ॥५०॥

* द्वादशवर्षे मृत्युयोगः *

जन्मलग्ने यदा भौमश्चाष्टमे च बृहस्पतिः ।
वर्षे च द्वादशे मृत्युर्यदि रक्षति शङ्करः ॥५१॥
शनिक्षेत्रे यदा सूर्यो भानुक्षेत्रे यदा शनिः ।
वर्षे च द्वादशे मृत्युर्देवो वै रक्षिता यदि ॥५२॥

जन्म लग्नमा मंगल र आठौं स्थानमा बृहस्पति होस्ता शंकरले रक्षा गरेको बालकको पनि बाह्र वर्षमा मृत्यु होला। शनैश्चरका घरमा सूर्य होस् सूर्यका घरमा शनैश्चर होस्ता देवरक्षित बालकको पनि बाह्र वर्षमा मृत्यु होला ॥५१-५२॥

* चतुर्थवर्षे मृत्युयोगः *

षष्ठेऽष्टमे तथा मूर्तौ जन्मकाले यथाः बुधः ।
चतुर्थवर्षे मृत्युश्च यदि रक्षति शङ्करः ॥ ५३ ॥

छैठौ, आठौ र जन्मलग्नमा बुध होस् ता चौथा वर्षमा शंकरले रक्षा गरे ता पनि बालक बाच्नेछैन ॥५३॥

* अष्टमवर्षे मृत्युयोगः *

भौमक्षेत्रे यदा जीवः षष्ठाष्टसु च चन्द्रमाः ।
वर्षेऽष्टमेऽपि मृत्युर्वै ईश्वरो रक्षिता यदि ॥ ५४ ॥

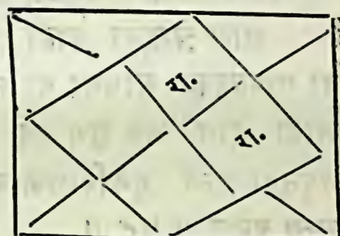
मंगलका घरमा बृहस्पति छैठौं आठौं चन्द्रमा होस् ता आठौं वर्षमा ईश्वररक्षित बालक पनि मृत्युमा प्राप्त होला ॥ ५४ ॥

* षोडशवर्षे मृत्युयोगः *

दशमोऽपि यदा राहुर्जन्मलग्ने यदा भवेत् ।
वर्षे तु षोडशे ज्ञेयो बुधैर्मृत्युर्नरस्य च ॥५५॥

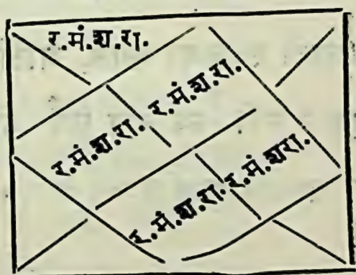
जन्म लग्नदेखि दशौं राहु अथवा जन्मलग्नमा राहु होस् ता सोहौं वर्षमा मृत्यु होला ॥ ५५ ॥

* दारिद्र्ययोगः *

क्रूरश्चतुर्षु केन्द्रेषु तथा क्रूरो धनेऽपि वा ।
दारिद्र्ययोगं जानीयात्स्ववंशस्य क्षयङ्करः ॥५६॥

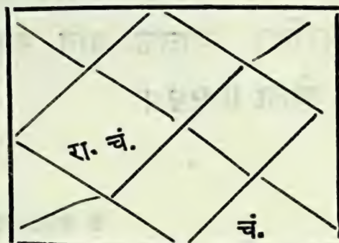
क्रूरग्रह चारै केन्द्र १।४।७।१० स्थानमा अथवा धन स्थानमा क्रूरग्रह बसेको होस् ता दारिद्र्ययोग जान्नु ॥ ५६ ॥

* मृत्युयोगः *

चतुर्थे च यदा राहुः षष्ठे चन्द्रोऽष्टमेऽपि वा ।
सद्य एव भवेन्मृत्युः शङ्करो यदि रक्षति ॥ ५७ ॥

चौथा स्थानमा राहु र छैटा अथवा आठौं स्थानमा चन्द्रमा हुने बालकलाई महादेवजीले स्वयं रक्षा गरे पनि छिटै मृत्यु हुनेछ ॥५७॥

* द्वितीय प्रकारेण मृत्युयोगः *

क्षीणचन्द्रो व्ययस्थाने पापलग्ने स्मरेऽष्टमे ।
शुभैश्च रहिते केन्द्रे शीघ्रं नश्यति बालकः ॥ ५८ ॥

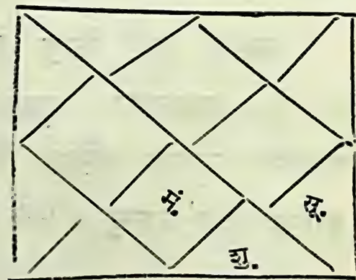
क्षीण चन्द्रमा बाह्रौं स्थानमा वा पापग्रहका साथमा वा सातौं वा आठौं होस् अरु शुभ ग्रह केन्द्रमा नहुन्ता जन्म हुनेबित्तिकै बालकको मृत्यु हुनेछ ॥ ५८ ॥

* अल्पमृत्युयोगः *

सप्तमे भवने भौमश्चाष्टमे भार्गवो यदि ।
नवमे भवने सूर्यः स्वल्पायुष्यः प्रजायते ॥५९॥

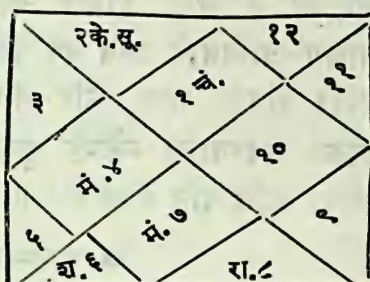
सातौं स्थानमा मंगल, आठौंमा शुक्र र नवौं स्थानमा सूर्य होस् ता अल्पायु हुन्छ ॥ ५९ ॥

❀ तृतीयप्रकारेण मृत्युयोगः ❀

क्षीणचन्द्रो यदा लग्ने पापाश्चाष्टमकेन्द्रगाः ।
स्मरे लग्नपतिः पापयुक्तो नश्येत्तदा शिशुः ॥६० ॥

क्षीण चन्द्रमा लग्नमा होस् पापग्रह आठौं वा केन्द्रमा फेरि लग्नको स्वामी सातौं स्थानमा वा पापग्रह सँग होस् ता बालकको मृत्यु जान्नु ॥ ६० ॥

❀ वशिष्ठोक्तः क्षीणपूर्णचन्द्रनिर्णयः ❀

सम्पूर्णेन्दूभयाष्टम्योर्मध्येन्दुः पूर्णसंज्ञकः ।
विनष्टेन्दूभयाष्टम्योर्मध्येऽसौ क्षीणसंज्ञकः ॥६१॥

शुक्लपक्षका अष्टमीदेखि कृष्णपक्षका सप्तमीसम्म पूर्णचन्द्र हुन्छ, कृष्णपक्षका अष्टमीदेखि शुक्लपक्षका सप्तमीसम्म क्षीणचन्द्रमा हुन्छ, यो क्षीण पूर्णचन्द्रको निर्णय हो ॥ ६१ ॥

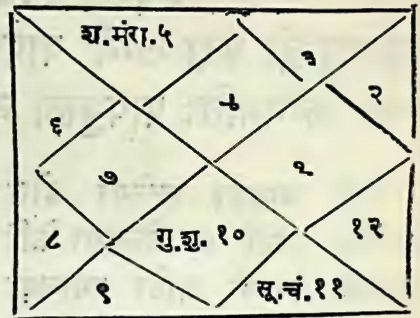
❀ ग्रहबलनिर्बलचक्रम् ❀

उदितः	उच्चस्थः	स्वगृहस्थः	मित्रगेहस्थितः	बलवान्
अस्तः	नीचस्थः	शत्रुगेहस्थः	पापपीडितः	निर्बलः

❀ जातिभ्रंशकारकयोगः ❀

धनस्थाने यदा शौरिः सैंहिकेयो धरात्मजः ।
गुरुशुक्रौ सप्तमे च त्वष्टमे चन्द्रभास्करौ ॥६२॥
ब्राह्मणस्य पदे वापि वेश्यासु च सदा रतिः ।
प्राप्ते विंशतिमे वर्षे म्लेच्छो भवति नान्यथा ॥६३॥

बालकका दोस्रा घरमा शनैश्चर राहु र मंगल फेरि सातौं घरमा बृहस्पति र शुक्र, आठौं घरमा चन्द्रमा र सूर्य होस्ता यदि ब्राह्मण–जातिमानै जन्म भए पनि वेश्या संग्रही भएर फेरि बीस वर्षका अवस्थामा म्लेच्छ हुन्छ, यसमा कत्ति पनि शंका छैन ॥ ६२-६३ ॥

❋ अन्यमतेन मृत्युयोगः ❋

अष्टमस्थो यदा राहुः केन्द्रस्थाने च चन्द्रमाः ।
सद्य एव भवेन्मृत्युर्बालकस्य न संशयः ॥६४॥

आठौं स्थानमा राहु र केन्द्रस्थानमा वृश्चिक राशिको चन्द्रमा भए बालकको शीघ्रै मृत्यु होला ॥ ६४ ॥

❋ एकमासे मृत्युयोगः ❋

द्वादशस्थो यदा चन्द्रः पापाश्चाष्टमगेहगाः ।
मासेनैकेन मृत्युः स्याद्बालकस्य न संशयः ॥६५॥

बाह्रौं स्थानमा चन्द्रमा र आठौं स्थानमा पापग्रह भए एकै महीनामा बालकको मृत्यु अवश्य हुनेछ ॥६५॥

❋ विषदोषेण मृत्युयोगः ❋

षष्ठाष्टमे यदा चन्द्रो बुधयुक्तश्च तिष्ठति ।
विषदोषेण बालस्य तदा मृत्युश्च जायते ॥६६॥

छैटौं वा आठौं स्थानमा चन्द्रमा बुधका साथ बसेको भए बालकको विषदेखि मृत्यु होला ॥६६॥

* एकवर्षे मृत्युयोगः *

अष्टमे च निशानाथः केन्द्रे क्रूरो यदा भवेत् ।
चतुर्थे च यदा राहुर्वर्षमेकं स जीवति ॥६७॥

आठौं स्थानमा चन्द्रमा, केन्द्रमा क्रूरग्रह र चौथा स्थानमा राहु होस् ता बालक एकै वर्ष बाँच्छ ॥६७॥

* दशाहे मृत्युयोगः *

लग्नेऽष्टमे यदा राहुश्चन्द्रो युक्तो हि तिष्ठति ।
दशाहे जायते तस्य बालस्य मरणं ध्रुवम् ॥६८॥

लग्न वा अष्टमस्थानमा चन्द्रमासहित राहु होस् ता बालकको दशै दिनमा मृत्यु हुन्छ ॥६८॥

* द्वितीयवर्षे मृत्युयोगः *

वक्री शनिर्भौमगेहे केन्द्रे षष्ठेऽष्टमेऽपि वा ।
कुजेन बलिना दृष्टो हन्ति वर्षद्वये शिशुम् ॥६९॥

वक्री शनैश्वर, मंगलका घरमा भएर केन्द्र स्थान १।४।७।१० मा होस् अथवा छैठौं आठौं होस् मंगल बली भएर देख्तो होस् ता दुइ वर्षमा बालकको मृत्यु जान्नु ॥ ६९ ॥

* सप्तमदिने सप्तममासे च मृत्युयोगः *

शनिराहुकुजैर्युक्तः सप्तमे नवमे शशी ।
सप्तमे दिवसे हन्ति मासे वा सप्तमे शिशुम् ॥७०॥

शनि, राहु र मंगलले युक्त चन्द्रमा सातौं वा नवौं स्थानमा होस् ता सातौं दिन वा सातौं मासमा बालकको मृत्यु होला ॥७०॥

* अन्यमतेन द्वादशवर्षे मृत्युयोगः *

भौमक्षेत्रे यदा जीवो जीवक्षेत्रे च भूसुतः ।
द्वादशे वत्सरे मृत्युर्बालकस्य न संशयः ॥७१॥

मंगलका घरमा बृहस्पति होस् वा बृहस्पतिका घरमा मंगल होस्ता त्यस बालकको बाहौं वर्षमा मृत्यु होला ॥७१॥

* मात्रारिष्टयोगः *

उच्चे वा यदि वा नीचे सप्तमस्थो दिवाकरः ।
तदा जाते निहन्त्याशु मातरं नात्र संशयः ॥७२॥

उच्चको अथवा नीचको सूर्य सातौं होस् ता बालकको माता (आमा) लाई अरिष्ट होला ॥७२॥

* भ्रातृनाशकयोगः *

धनस्थाने यदा भौमः शनैश्चरसमन्वितः ।
सहजे च भवेद्राहुर्भ्राता तस्य न जीवति ॥७३॥

दोस्रा स्थानमा शनैश्चरले युक्त मंगल र तेस्रा स्थानमा राहु भए भाई बाँच्दैनन् ॥७३॥

* परमायुर्योगः *

पञ्चमे च निशानाथस्त्रिकोणे यदि वाक्पतिः ।
दशमे च महीसूनुः परमायुः स जीवति ॥७४॥

लग्नदेखि पाँचौं स्थानमा चन्द्रमा र त्रिकोणमा बृहस्पति हुन् फेरि दशौं मङ्गल होस् ता एक सय बीस १२० वर्षको दीर्घायु होला।७४।

* परजातलक्षणम् *

लग्नं शशाङ्कं सुरराजमन्त्री न वीक्षितो नैकगृहस्थितो वा ।
न जीववर्गेण युतं तदानीं जातं वदेदन्यसमागमेन ॥७५॥

लग्न वा चन्द्रमालाई बृहस्पतिले नदेखोस् फेरि यिनका साथ पनि नहोस्, बृहस्पतिको वर्ग अर्थात् षड्वर्गमा पनि चन्द्रमा वा लग्न नहोस् ता यो बालक दोस्रा पुरुषदेखि उत्पन्न जान्नु ॥७५॥

* द्वितीयप्रकारेण परजातलक्षणम् *

स्वाती द्वितीया रविवारयुक्ता ससप्तमीसोमजरेवती च ।
सद्वादशी भानुसुते धनिष्ठा चैतेषु जातः परतो वदन्ति॥

जन्मसमयमा द्वितीया, स्वाती र रविवारले युक्त भए, बुधवार र रेवती युक्त सप्तमी वा द्वादशी तिथि, शनिवार र धनिष्ठा नक्षत्र होस्ता अन्य पुरुषदेखि जन्म जान्नु ॥ ७६ ॥

❀ ग्रहदृष्टिज्ञानम् ❀

पादैकदृष्टिर्दशमे तृतीये द्विपाददृष्टिर्नवपञ्चमे वा ॥
त्रिपाददृष्टिश्चतुरष्टके च सम्पूर्णदृष्टिः समसप्तके च ॥७७॥

सबै ग्रह दशौं र तेस्रा स्थानलाई एक पाददृष्टिले देख्छन्, नवौं र पाँचौं स्थानलाई द्विपाददृष्टिले चौथो र आठौं स्थानलाई त्रिपाद-दृष्टिले र सप्तम स्थान र स्वस्थानलाई पूर्णदृष्टिले देख्तछन् ॥७७॥

शनेः[1] त्रिदशपूर्णानि दृष्टिर्जीवस्य कोणके ।
बुधैर्ज्ञेया पूर्णदृष्टिर्भौमस्य चतुरष्टके ॥७८॥

शनैश्चर दशौं र तेस्रा स्थानलाई पूर्ण दृष्टिले देख्तछ । पाँचौं र नवौं स्थानलाई गुरुले तथा चतुर्थ अष्टम स्थानलाई मंगलले पूर्ण दृष्टिले देख्तछ ॥ ७८ ॥

❀ भार्यामरणयोगः ❀

षष्ठे च भवने भौमः सप्तमे सिंहिकासुतः ।
अष्टमे च यदा सौरिस्तस्य भार्या न जीवति ॥७९॥

जन्मलग्नदेखि छैटौं स्थानमा मंगल, सातौंमा राहु, आठौंमा शनैश्चर हुने पुरुषकी स्त्री बाँच्तिन ॥ ७९ ॥

❀ राजयोगः ❀

धर्मकर्माधिनेतारावन्योन्याश्रयसंस्थितौ ।
राजयोगाविति प्रोक्तो विख्यातो विजयी भवेत् ॥८०॥

नवौं स्थानको स्वामी दशौं र दशौंको स्वामी नवौं होस्ता राजयोग हुन्छ, विवादमा त्यसको जीत सदैव हुन्छ ॥८०॥

---

१ शनेस्त्वेकादशेऽपि पाठान्तरम् ।

※ अन्यमतम् ※

त्रिभिः स्वस्थैर्भवेन्मन्त्री त्रिभिरुच्चैर्नराधिपः ।
त्रिभिर्नीचैर्भवेद्दासस्त्रिभिरस्तंगतैर्जडः ॥८१॥

तीन ग्रह आफ्ना घरका हुन् ता मन्त्री, तीन ग्रह उच्चका हुन् ता राजा, तीन ग्रह नीचका भए दास, तीन ग्रह अस्तगत भए मूर्ख हुन्छ ॥८१॥

※ मारकेशज्ञानम् ※

अष्टमं ह्यायुषः स्थानमष्टमादष्टमं च यत् ।
तयोरपि व्ययस्थानं मारकस्थानमुच्यते ॥८२॥

जन्मलग्नदेखि आठौं स्थान वा अष्टम स्थानदेखि आठौं स्थान आयुष्यको स्थान कहिन्छ । यी* दुवै स्थानको बाहौं स्थान अर्थात् लग्नदेखि सप्तम र द्वितीय स्थान मारकको स्थान कहिन्छ । यिनका दशा वा अन्तर्दशा विंशोत्तरी आदिमा मृत्यु र भय जान्नु । तथा अष्टमेशका दशामा मृत्यु सम्भव जान्नु ॥८२॥

※ पाराशरोक्तायुर्निर्णयः ※

अल्पायुर्दिननाथस्य शत्रौ लग्नाधिपे यदि ।
समत्वे मध्यमायुः स्यान्मित्रे पूर्णायुरादिशेत् ॥८३॥

लग्नेश सूर्यको मित्र वा जन्ममा सिंह लग्न होस्ता पनि पूर्णायु जान्नु । लग्नाधिप सूर्यको समक्षेत्री होस्ता मध्यायु जान्नु । लग्नेश सूर्यको शत्रु होस्ता अल्पायु जान्नु । यी योग ग्रहमैत्रीबाट विचार्नु पर्छ । प्रथम विवाहका विचारमा मुहूर्तप्रकरणमा लेखेको छ । अल्पायु-

---

*—यी दुवै मारकमा सप्तम मारक बलवान् हो, द्वितीय स्थानको ता त्यसदेखि पनि बलवान् मान्नु पर्छ । यसनिमित्त द्वितीयेश दशाका अन्तर्दशामा मनुष्यको मरण हुन्छ वा द्वितीय स्थानमा जो पापग्रह रहन्छ (तृतीयेश, षष्ठेश, एकादशेश र द्वादशेश) यिनका अन्तर्दशामा मृत्यु हुन्छ । यी मारकेशका दशा वा अन्तर्दशामा मृत्यु नभए व्ययेश (जन्मलग्नदेखि द्वादश स्थानका स्वामी) का वा उसका साथी पापग्रहका दशा वा अन्तर्दशामा मृत्यु हुन्छ ।

को बत्तीस ३२ वर्ष, मध्यायुको चौसट्ठी ६४, पूर्णायुको छयानब्बे ९६ वर्षको प्रमाण हो ॥ ८३ ॥

❀ सूर्यदशाफलम् ❀

देशान्तरं च निजबन्धुवियोगदुःख-
सुद्वेगरोगभयचौरभवा च पीडा ।
पूर्वस्थितस्य निखिलस्य धनस्य नाशो
भानोर्दशाजननकालदशा भवन्ति ॥८४॥

देशान्तरमा वास, भाईको वियोग, दुःख, मनमा उद्वेग अर्थात् चिन्ता, रोग भय, चौर-पीड़ा र सञ्चित धनको नाश हुने सूर्यका दशाको फल हुन्छ ॥ ८४ ॥

* चन्द्रदशाफलम् *

हेमादिभूतिवरवाहनयानलाभः
शत्रुप्रतापबलवृद्धिपरम्परा च ।
इष्टान्नदानशमनासनभोजनानि
नूनं सदाशशिदशागमने भवन्ति ॥८५॥

सुवर्णादि ऐश्वर्यको लाभ र घोड़ा, हाती अरु पालकी इत्यादि श्रेष्ठ वाहनको लाभ, शत्रुपराजय, बलको वृद्धि, नाना प्रकारका रस, अन्नदान, शयन, स्थान, आसन उत्तम भोजन यो सबै चन्द्रमाका महादशामा प्राप्त हुन्छ ॥ ८५ ॥

* भौमदशाफलम् *

भूपालचौरभयवह्निकृता च पीडा
सर्वाङ्गरोगभयदुःखसुदुःखिता च ।
चिन्ताज्वरश्च बहुकष्टदरिद्रयुक्तः
स्यात्सर्वदा कुजदशाजनने जनानाम् ॥८६॥

राजा र चौरादिदेखि भय अरु अग्निदेखि पीड़ा, सारा शरीरमा रोग, भय, सदा दुःखी, अनेक प्रकारको चिन्ता ज्वर, बहुत कष्ट, दरिद्रयुक्त फल मङ्गलका महादशामा जान्नु ॥८६॥

* राहुदशाफलम् *

दीनो नरो भवति बुद्धिविहीनचिन्ता
सर्वाङ्गरोगभयदुःखसदुःखिता च ।
पापानि बन्धुबहुकष्टदरिद्रयुक्तं
राहोर्दशाजननकालदशा भवन्ति ॥८७॥

मनुष्य बुद्धिहीन र दीन होला फेरि चिन्तायुक्त सर्वाङ्गरोगी, भय, बहुत दुःखी, पापकर्मदेखि बन्धन, बहुत कष्ट दरिद्रता यो राहुका महादशाको फल जान्नु ॥८७॥

* गुरुदशाफलम् *

राज्याधिकारपरिवर्द्धितचित्तवृत्तिं
धर्माधिकारपरिपालनसिद्धिबुद्धिम् ।
सद्भिग्रहोऽपि धनधान्यसमृद्धिता च
स्याद्देवतागुरुदशागमने भवन्ति ॥८८॥

राज्याधिकार, चित्त स्वस्थ, धर्ममा उत्तम प्रकारको वृद्धि, शरीरको आरोग्यता, सत् विचारवान्, धनधान्यको वृद्धि यो फल बृहस्पतिका महादशामा हुने जान्नु ॥८८॥

* शनिदशाफलम् *

मिथ्याविवादवधबन्धनमर्थहानि-
र्मित्रे च बन्धुवचनेषु च युद्धबुद्धिः ।
सिद्धं च कार्यमपि यत्र सदा विनष्टं
स्यात्सर्वदा शनिदशागमने नराणम् ॥८९॥

मिथ्या अपवाद, दोस्राको हनन, बन्धन, द्रव्यको नाश, मित्र तथा बान्धवादिसँग कलहको वृद्धि, सिद्ध कार्य पनि नहुने यो शनिका महादशाको फल जान्नु ॥८९॥

* बुधदशाफलम् *

दिव्याङ्गनामदनसङ्गमकेलिसौख्यं
नानाविधैः समभिरागमनोऽभिरामैः ।
हेमादिरत्नविभवागमकोशधान्यं
स्यात्सर्वदा बुधदशागमने नराणाम् ॥९०॥

सुन्दरी-स्त्रीको सुख, अनेक प्रकारको भोगविलास, सुवर्ण र अरू रत्नादिको प्राप्ति विभवयुक्त खजाना धान्य यो फल बुधका महादशामा जान्नु ॥९०॥

* केतुदशाफलम् *

भार्यावियोगजनितं च शरीरदुःखं
द्रव्यस्य हानिरतिकष्टपरंपरा च ।
रोगाश्च बन्धुकलहश्च विदेशता च
केतोर्दशाजननकालदशा भवन्ति ॥९१॥

स्त्री-वियोगले शरीरमा दुःख, द्रव्यको हानि, बहुत कष्ट, रोग, बंधुहरूमा कलह, विदेशवास यो केतुका महादशाको फल जान्नु ॥९१॥

* शुक्रदशाफलम् *

आरामवृद्धिपरिसर्वशरीरवृद्धिं
श्वेतातपत्रधनधान्यसमाकुलं च ।
आयुः शरीरसुतपौत्रसुखं नराणां
द्रव्यञ्च भार्गवदशागमने भवन्ति ॥ ९२ ॥

बघैंचा इत्यादि स्थानको प्राप्ति, शरीर पुष्टि, श्वेतच्छत्रको प्राप्ति,

धनधान्यादिको वृद्धि, आयु, पुत्रपौत्रादिको वृद्धि, द्रव्यप्राप्ति यो फल शुक्रका महादशाको जान्नु ॥९२॥

* डिम्भाख्यचक्रम् *

नराकारं लिखेच्चक्रं सूर्यो यत्र व्यवस्थितः ।
तन्नक्षत्रादिकं कृत्वा त्रयं दद्याच्च मस्तके ॥९३॥
वदने च त्रयं दद्यादेकैकं स्कन्धयोर्द्वयोः ।
बाहुयुग्मे तथैकैकं पाण्योरेकैकमेव च ॥९४॥
ऋक्षाणि हृदये पञ्च नाभौ स्यादेकमेव हि ।
ऋक्षं गुह्ये वदेदेकमेकैकं जानुगोद्वये ॥९५॥
नक्षत्राणि षडन्यानि दद्यादंघ्रिद्वयं बुधः ।
पादस्थिते च नक्षत्रे निर्धनोऽल्पायुरेव च ॥९६॥
विदेशगमनं जानौ गुह्ये स्यात्परदारकः ।
अल्पतोषी भवेन्नाभौ हृदयेऽतीश्वरस्तथा ॥९७॥
तस्करः पाणियुग्मे च बाहुस्थानेऽच्युतो भवेत् ।
स्कन्धे गजस्कन्धगामी मुखे मिष्टान्नभोजनम् ॥९८॥
मस्तकस्थे च नक्षत्रे पटबन्धी भवेन्नरः ।
सूर्यनक्षत्रतो जन्मनक्षत्रावधि गण्यते ॥९९॥

नराकार चक्र लेख्नु । सूर्यका नक्षत्रदेखि जन्म नक्षत्र पर्यन्त गनेर तीन नक्षत्र मस्तकमा, तीन मुखमा, एक स्कन्धमा, एक-एक बाहुमा, एक-एक हातमा, पाँच हृदयमा, एक नाभिमा, एक-एक नक्षत्र जंघामा र छः नक्षत्र दुवै चरणमा दिनू ।

फल-जन्मको नक्षत्र चरणमा परे निर्धनी अल्पायु होला । जंघामा परे विदेशगमन, गुदामा परे अर्काको स्त्री सँग भोग, नाभिमा परे

अल्पतोषी अर्थात् थोरैमा सन्तोष गर्ने, हृदयमा परे बड़ो ऐश्वर्यवान्, हातमा परे चोर, बाहुमा परे स्थान छुट्ने, स्कन्धमा परे हात्तीको सवारी, मुखमा परे मिष्टान्न भोजन, मस्तकमा परे पटबन्धी अर्थात् उन्नति होला । यसमा सूर्यका नक्षत्रदेखि जन्म-नक्षत्रसम्म गन्नु ।

* डिम्भाख्यचक्रन्यासः *

मस्तक	मुख	स्कन्ध	बाहु	हस्त	हृदय	नाभि	गुदा	जानु	चरण	अंग
३	३	२	२	२	५	१	१	२	६	नक्षत्र
पटबंधी	मिष्टान्नभोजन	गजगामी	स्थानच्युत	चौर	ऐश्वर्य	अल्पतोषी	परदाररत	विदेशागमन	अल्पायुर्निर्धन	फल

* मूलवृक्षचक्रम् *

मूलेऽष्टौ मूलवृक्षस्य घटिकाः परिकीर्तिताः ।
स्तम्भेषु षट्कघटिकास्त्वचि चैकादश स्मृताः ॥१००॥
शाखायां च नव प्रोक्ताः पत्रे प्रोक्ताश्चतुर्दश ।
पुष्पे पञ्च फले वेदाः शिखायां च त्रयः स्मृताः ॥१०१॥

मूलवृक्षका जरामा आठ घड़ी, स्तम्भमा छ, त्वचामा एघार, शाखामा नौ, पत्रमा चौध, पुष्पमा पाँच, फलमा चार शिखामा तीन घड़ी स्थापित गर्नु ॥ १००-१०१ ॥

* फलम् *

मूले नाशो हि मूलस्य स्तम्भे हानिर्धनक्षयः ।
त्वचि भ्रातुर्विनाशश्च शाखायां मातृपीडनम् ॥१०२॥
परिवारक्षयः पत्रे पुष्पे मन्त्री च भूपतेः ।
फले राज्यं शिखायां चेदल्पजीवी च बालकः ॥१०३॥

*** मूलवृक्षचक्रन्यासः ***

वृक्षाङ्ग	घटी	फल
मूल	८	मूलनाश
स्तम्भ	६	हानि-धनक्षय
त्वचा	११	भ्रातृनाश
शाखा	९	मातृपीडा
पत्र	१४	परिवार क्षय
पुष्प (फूल)	५	राजमन्त्री
फल	४	राजा
शिखा	३	अल्पायु

मूलमा जन्मको इष्टकाल परेमा मूलैको नाश गर्दा, स्तम्भमा परे हानि र धनको क्षय, त्वचा (बोक्रा) मा परे भाईको नाश, शाखामा परे मातालाई पीड़ा, पत्रमा परे परिवार को क्षय, फूलमा परे राजाको मन्त्री, फलमा परे राजा, शिखामा परे बालक अल्पजीवी होला ॥

* स्त्रीजातकविचारः *

लग्ने च सप्तमे पापे सप्तमे वत्सरे पतिः ।
म्रियते चाष्टमे वर्षे चन्द्रे षष्ठेऽष्टमे यदा ॥१०४॥
गुरौ शुक्रे मृतापत्या मृतगर्भा च मङ्गले ।
अष्टमस्थो ग्रहो नैनं न स्त्रियाः शोभो मतः ॥१०५॥

लग्नमा सातौं स्थानमा पापग्रह भए पति सात वर्षमा मर्छ चन्द्रमा छैटौं या आठौं भए आठ वर्षमा मर्छ। बृहस्पति शुक्र छैठा वा आठौं हुन् ता बालक बाँच्तैन। मङ्गल, छैठौं आठौ होस्ता गर्भ नष्ट होला। स्त्रीको आठौं स्थानमा कोही पनि ग्रह शुभ हुँदैन।१०४–१०५।

एकः पुत्रो भवेद्राजा पञ्चमस्थो यदा रविः ।
मङ्गले च त्रयः पुत्रा गुरौ पञ्च प्रकीर्तिताः ॥१०६॥

लग्नदेखि पाँचौं सूर्य भए एकै बालक होला, तर त्यो राजा होला। मङ्गल पाचौं भए तीन पुत्र होलान्, बृहस्पति पाचौं भए पाँच पुत्र होलान् ॥ १०६ ॥

पञ्चमस्थे निशानाथे स्त्रियाः कन्याद्वयं भवेत् ।
बुधे कन्याश्चतस्रश्च शुक्रे सप्त च कन्यकाः ॥१०७॥

स्त्रीको पाँचौ चन्द्रमा भए दुइ कन्या होलान् , बुध पाँचौं भए चार तथा शुक्र पाँचौं भए सात कन्या होलान् ॥ १०७ ॥

षडेव कन्या जायन्ते धर्मस्थाने यदा सितः ।
सप्तमे च यदा राहुः स्त्रियाः पुत्रस्तदा भवेत् ॥१०८॥

स्त्रीको शुक्र नवौं स्थानमा भए छ कन्या हुन्छन्, सातौं राहु भए एक पुत्र होला ॥ १०८ ॥

पापयोरन्तरे लग्ने चन्द्रे वा यदि कन्यका ।
जायते च तदा हन्ति पितृश्वशुरयोः कुलम् ॥१०९॥

लग्नमा पापग्रहका बीच चन्द्रमा हुने कन्याले पिता र श्वसुर दुवै कुलको नाश गर्छे ॥ १०९ ॥

द्वादशे चाष्टमे भौमे क्रूरे तत्रैव संस्थिते ।
लग्ने च सिंहिकापुत्रे रण्डा भवति कन्यका ॥११०॥

बाहौं वा आठौं स्थानमा क्रूरग्रहका साथ मङ्गल होस् फेरि लग्नमा राहु पनि होस्ता त्यो कन्या विधवा होली ॥ ११० ॥

सप्तमे भार्गवे जाता कुलदोषकरी भवेत् ।
कर्कराशिस्थिते भौमे स्वैरं भ्रमति वेश्मसु ॥१११॥

सातौं शुक्र भए कुलदोष (कलंक) गर्ने तथा कर्कराशिमा मङ्गल भए इच्छापूर्वक घरघर घुम्ने हुन्छे ॥ १११ ॥

लग्नात्सप्तमगः पापश्चन्द्रात्सप्तमगोऽपि वा ।
सद्यो निहन्ति दम्पत्योरेको नास्त्यत्र संशयः ॥११२॥

लग्नदेखि सातौं पापग्रह होस् चन्द्रमादेखि सातौं पनि पाप ग्रहै होस्ता एकै वा स्त्री-पुरुष दुवैको नाश हुन्छ ॥ ११२ ॥

लग्ने वा मेषगः सूर्यश्चन्द्रात्सप्तमगोऽपि वा ।
सद्यो निहन्ति दम्पत्योः कन्या तत्र न संशयः ॥११३॥

कन्याका लग्नमा वा मेषराशिको सूर्य चन्द्रमादेखि सातौं भए निःसन्देह स्त्री पुरुष दुवैको नाश होला ॥ ११३ ॥

* स्त्रीराजयोगः *

कर्मोदये सप्तमगे पतंगे जीवेन दृष्टे परिपूर्णदेहे ।
विद्याधरी चात्र भवेत्प्रधाना राज्ञी गतारिर्बहुपुत्रपौत्रा ॥

कर्कलग्नमा जन्म होस् सातौं सूर्य होस् अरु लग्नमा बृहस्पतिको पूर्ण दृष्टि भए स्त्री विद्यावती होली तथा रानी पनि होली, त्यसका कोही शत्रु पनि हुनैनन्, अरू पुत्र-पौत्रादि पनि धेरै हुनन् ॥११४॥

* स्त्रीडिम्भाख्यचक्रम् *

मौलौ त्रयं मुखे सप्त स्तनयोरष्टभानि च ।
हृदि त्रयं त्रयं नाभौ त्रयं गुह्ये च विन्यसेत् ॥११५॥
मौलौ संतापकः सूर्यो मुखे मिष्टान्नदो भवेत् ।
स्तनयोः कामदः प्रोक्तो हृदये सुखदःस्त्रियः ॥११६॥
नाभौ पतिसुखं दत्ते गुह्ये कामप्रदः सदा ।
सूर्यडिम्भाख्यचक्रं तु स्त्रीणां प्रोक्तं विशेषतः ॥११७॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि तीन नक्षत्र मस्तकमा, सात मुखमा, आठ स्तनमा र हृदय, नाभि तथा गुह्यमा तीन-तीन नक्षत्र दिनु । मस्तकमा जन्म नक्षत्र परे संताप, मुखमा परे मिष्टान्न दिने, स्तनमा काम दिने अरु हृदयमा स्त्रीलाई दुख, नाभिमा परे पतिलाई सुख अरु गुदामा परोस्ता सदा कामना पूर्ण गर्ला। यो सूर्यडिम्भाख्य चक्र स्त्रीका लागिनै कहियो।

* डिम्भाख्यचक्रन्यासः *

३	७	८	३	३	३	नक्षत्र
मस्तक	मुख	स्तन	हृदय	नाभि	गुह्य	अङ्ग
सन्ताप	मिष्ठान्नद	कामद	सुखद	पतिसुख	कामप्रद	फल

स्त्रीभावस्थग्रहफलम्

* तनुस्थानगतग्रहफलम् *

मूर्तौ करोति विधवां दिनकृत्कुजश्च
राहुर्विनष्टतनयां रविजो दरिद्राम् ।
शुक्रः शशाङ्कतनयश्च गुरुश्च साध्वी-
मायुः क्षयं च कुरुतेऽत्र च शर्वरीशः ॥११८॥

* धनस्थानगतग्रहफलम् *

कुर्वन्ति भास्करशनैश्चरराहुभौमा
दारिद्र्यदुःखमतुलं नियतं द्वितीये ।
वित्तेश्वरीमविधवां गुरुशुक्रसौम्या
नारीं प्रभूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥११९॥

* सहजस्थानगतग्रहफलम् *

सूर्येन्दुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीये
कुर्युः स्त्रियं बहुसुतां धनभागिनीं च ।
सत्यं दिवाकरसुतः कुरुते धनाढ्यां
लक्ष्मीं ददाति नियतं किल सैंहिकेयः ॥१२०॥

* सुहृत्स्थानगतग्रहफलम् *

स्वल्पं पयो भवति सूर्यसुते चतुर्थे
दौर्भाग्यमुष्णकिरणः कुरुते शशी च ।

राहुर्विनष्टतनयां क्षितिजोऽल्पबीजां-
सौख्यान्वितां भृगुसुरेज्यबुधाश्च कुर्युः ॥१२१॥

* सुतस्थानगतग्रहफलम् *

नष्टात्मजां रविकुजौ खलु पञ्चमस्थौ
चन्द्रात्मजां बहुसुतां गुरुभार्गवौ च ।
राहुर्ददाति मरणं रविजस्तु रोगं-
कन्याप्रसूतिनिरतां कुरुते शशाङ्कः ॥१२२॥

* रिपुस्थानगतग्रहफलम् *

षष्ठस्थिताः शनिदिवाकरराहुभौमा
जीवस्तथा बहुसुतां धनभागिनीं च ।
चन्द्रः करोति विधवामुशना दरिद्रां
वेश्यां शशाङ्कतनयः कलहप्रियां च ॥१२३॥

* जायास्थानगतग्रहफलम् *

सौरारजीवबुधराहुरवीन्दुशुक्रा
दद्युः प्रसह्य मरणं खलु सप्तमस्थाः ।
वैधव्यबन्धनभयं क्षयवित्तनाशं
व्याधिप्रवासमरणं नियतं क्रमेण ॥१२४॥

* मृत्युस्थानगतग्रहफलम् *

स्थानेऽष्टमे गुरुबुधौ नियतं वियोगं
मृत्युं शशी भृगुसुतश्च तथैव राहुः ।
सूर्यः करोति विधवां धनिनीं कुजश्च
सूर्यात्मजो बहुसुतां पतिवल्लभां च ॥१२५॥

* धर्मस्थानगतग्रहफलम् *

धर्मस्थिता भृगुदिवाकरभूमिपुत्र
जीवाः सुधर्मनिरतां शशिजः सुभोगाम् ।
राहुश्च सूर्यतनयश्च करोति वन्ध्यां
नारीं प्रसूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥१२६॥

* कर्मस्थानगतग्रहफलम् *

राहुर्नभःस्थलगतो विधवां करोति
पापे परां दिनकरश्च शनैश्चरश्च ।
मृत्युं कुजोऽर्थरहितां कुटिलां च वन्ध्यां
शेषा ग्रहा धनवतीं बहुवल्लभां च ॥१२७॥

* आयस्थानगतग्रहफलम् *

आये रविर्बहुसुतां धनिनीं शशाङ्कः
पुत्रान्वितां क्षितिसुतो रविजो धनाढ्याम् ।
आयुष्मतीं सुरगुरुर्भृगुजः सुपुत्रीं
राहुः करोति शुभगां सुखिनीं बुधश्च ॥१२८॥

* व्ययस्थानगतग्रहफलम् *

अन्त्ये धनव्ययवतीं दिनकृद्दरिद्रां
वन्ध्यां कुजः पररतां कुटिलां च राहुः ।
साध्वीं सितेज्यशशिजा बहुपुत्रपौत्र-
युक्तां विधुः प्रकुरुते व्ययगो दिनान्धाम् ॥१२९॥

* भावफलचक्रम् *

स्थान	नाम	सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.के.
१	तनु	विधवा	आयु-नाश	विधवा	पतिव्रता	पतिव्रता	पति-व्रता	दरिद्रा	पुत्र-नाश
२	धन	दरिद्र दुख	ब.पुत्रवती	दरिद्रसुख	सौभाग्य	सौभाग्य	सौभा-ग्य	दुःख दरिद्र	दरिद्र दुःख
३	सहज	पुत्रवती धनाढ्य	धनपुत्र युक्ता	धनपुत्र युक्ता	धनपुत्र युक्ता	धनपुत्र युक्ता	धनपुत्र युक्ता	बहुधन	धन-लाभ
४	सुहृद्	दरिद्रता	दुर्भगा	अल्पवीर्य	बहुसौख्य	बहुसौख्य-शालिनी	बहु-सौख्य	अल्प-दुग्ध	पुत्र नाश
५	सुत	पुत्रनाश	बहुकन्या युक्ता	पुत्रनाश	बहुपुत्र	बहुपुत्र	बहुपुत्र	रोग युक्ता	मृत्यु
६	रिपु.	धनवती	विधवा	धनयुक्ता	कलह-कारिणी	धनयुक्ता	दरिद्र-वेश्या	धन युक्ता	धन-वती
७	जाया	रोगिणी	प्रवासिनी	विधवा	क्षय	मृत्युभय	मृत्यु	वैधव्य मृत्यु	धन नाश
८	मृत्यु	विधवा	मरण	धनवती	स्वजन वियोगी	स्वजन वियोगी	मरण	पति व-ल्लभा बहुपु.	मरण
९	धर्म	धर्मवृद्धि	पुत्रयुक्ता	धर्मकर्मा	उत्तरभोग	धर्मबुद्धि	धर्म-बुद्धि	बन्ध्या	बन्ध्या
१०	कर्म	पाप कारिणी	पापकर्मा	मृत्यु,अर्थ नाश कुटि-ला, वन्ध्या	धनयुक्ता पतिव्रता	धनयुक्ता पतिव्रता	धन युक्ता पति--व्रता	पाप कर्मा	वैधव्य
११	आय	बहुपुत्र	धनयुक्ता	पुत्रयुक्ता	सुखिनी	दीर्घायु	पुत्र युक्ता	धन युक्ता	सौभा-ग्यवती
१२	व्यय	धनव्यय वती	दिनान्धा	वन्ध्या व्यभि-चारिणी	सुपुत्र	सुशीला	पति व्रता	दरिद्रा	कुटि लाव्य भिचा-रिणी

इति जातकनाम प्रकरणम् ।।५।।

मिश्रप्रकरणम्

गोचरफलम्

❋ सूर्यफलम् ❋

गतिर्भयं श्रीर्व्यसनं च दैन्यं शत्रुक्षयो यानमतीव पीडा ।
कान्तिक्षयोऽभीष्टविशिष्टसिद्धिर्लब्धिर्व्ययोऽर्कस्य फलं क्रमेण

जन्मको सूर्यमा यात्रा, दोस्रामा भय, तेस्रामा लक्ष्मी, चौथामा व्यसन, पाँचौंमा दीनता, छैटौंमा शत्रुनाश, सातौंमा वाहन नाश, आठौंमा पीड़ा, नवौंमा कान्तिनाश, दशौंमा अभीष्टसिद्धि, एघारौंमा लाभ, बाह्रौंमा व्यय हुन्छ ॥ १ ॥

❋ चन्द्रफलम् ❋

सदन्नमर्थक्षयमर्थलाभं कुक्षिव्यथां कार्यविघातलाभम् ।
वित्तं रुजं राजभयं सुखं च लाभं च शोकं कुरुते मृगाङ्कः ॥२॥

जन्मका चन्द्रमा उत्तम भोजन, दोस्रामा धनक्षय, तेस्रामा धनलाभ, चौथामा कुक्षिपीडा, पाँचौंमा कार्यनाश, छैटौंमा लाभ, सातौंमा धन, आठौंमा रोग, नवौंमा राजभय, दशौंमा सुख, एघारौंमा लाभ, बाह्रौं चन्द्रमामा शोक हुन्छ ॥ २ ॥

❋ भौमफलम् ❋

भीतिं क्षतिं वित्तमरिप्रवृद्धिमर्थप्रणाशं धनमर्थनाशम् ।
शस्त्रोपघातं च रुजं च शोकं लाभं व्ययं भूतनयस्तनोति ।३।

जन्मका मंगलमा भय, दोस्रामा क्षय, तेस्रामा धन, चौथामा शत्रुवृद्धि, पाँचौंमा धननाश, छैठौंमा धनको हानि, सातौंमा शस्त्रघात, आठौंमा रोग, नवौंमा शोक, दशौं वा एघारौंमा लाभ, बाह्रौं मंगलमा व्यय हुन्छ ॥ ३ ॥

* बुधफलम् *

बन्धं धनं वैरिभयं धनाप्तिं पीडां स्थितिं पीडनमर्थलाभम् ।

खेदं सुखं लाभमथार्थनाशं क्रमात्फलं यच्छति सोमसूनुः ।४।

जन्म राशिका बुधमा बन्धन, दोस्रामा धन, तेस्रामा शत्रुदेखि भय, चौथामा धनको प्राप्ति, पाँचौंमा पीड़ा, छैटामा स्थिति, सातौंमा पीड़ा, आठौंमा धनलाभ, नवौंमा खेद, दशौंमा सुख, एघारौंमा लाभ र बाहौंमा धनको हानि हुन्छ ॥ ४ ॥

* गुरुफलम् *

भीतिं वित्तं पीडनं वैरिवृद्धिं सौख्यं शोकं राजमानं च रोगम् ।
सौख्य दैन्यं मानवित्तं च पीडां दत्ते जीवो जन्मराशेःसकाशात् ।

जन्मराशिका बृहस्पतिमा भय, दोस्रामा धन, तेस्रामा पीड़ा, चौथामा शत्रुको वृद्धि, पाँचौंमा सुख, छैटौंमा शोक, सातौंमा राजमान, आठौंमा रोग, नवौंमा सुख, दसौंमा दीनता, एघारौंमा मान, बाहौं बृहस्पतिमा पीड़ा होला ॥ ५ ॥

* शुक्रफलम् *

रिपुक्षयं चित्तमतीव सौख्यं वित्तं सुतप्रीतिमरातिवृद्धिम् ।
शोकं धनाप्तिं वरवस्त्रलाभं पीडां स्वमर्थञ्च ददाति शुक्रः ।६।

जन्मराशिका शुक्रमा शत्रुको नाश, दोस्रामा धनलाभ, तेस्रामा बहुसुख, चौथामा धन, पाँचौंमा पुत्र, छैटौंमा शत्रुवृद्धि, सातौंमा शोक, आठौंमा धनप्राप्ति, नवौंमा उत्तम वस्त्रको लाभ, दशौंमा पीड़ा, एघारौंमा धनवृद्धि, बाहौं शुक्रमा धनको लाभ हुन्छ ॥ ६ ॥

* शनिफलम् *

भ्रंशं क्लेशं शं च शत्रुप्रवृद्धिं पुत्रात्सौख्यं सौख्यवृद्धिं च दोषम् ।
पीडां सौख्यं निर्धनत्वं धनाप्तिं नानानर्थं भानुसूनुस्तनोति ।७।

जन्मराशिका शनैश्चरमा बुद्धिनाश, दोस्रामा क्लेश, तेस्रामा सुख, चौथामा शत्रुवृद्धि, पाँचौंमा पुत्रदेखि सुख, छैटौंमा शारीरिक सुख, सातौंमा दोष, आठौंमा पीड़ा, नवौंमा सुख, दशौंमा निर्धनता, एघारौंमा धनलाभ, बाहौं शनैश्चरमा अनेक प्रकारको अनर्थ हुन्छ ॥ ७ ॥

* राहुकेतुफलम् *

हानिं नैःस्वं स्वं च वैरं च शोकं वित्तं वादं पीडनं चापि पापम्।
वैरं सौख्यं द्रव्यहानिं प्रकुर्याद्राहुः पुंसां गोचरे केतुरेवम्॥८॥

जन्मराशिका राहु केतुमा हानि, २मा निर्धनता, ३मा धन, ४मा वैर, ५मा शोक, ६मा धन, ७मा कलह, ८मा पीडा, ९मा पाप, १०मा वैर, ११मा सुख, १२ राहु-केतुमा धन हानि हुन्छ॥ ८॥

* गोचरचक्रम् *

स्थान	सू.	च.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.के.	ग्रहाः
१	स्थान-हानिः	अन्नप्रदः	भय-प्रदः	वध-कृत्	भयकृत्	शत्रुक्षयः	नाशकरः	हानि-करः	फलं
२	भयप्रदः	वित्तक्षयः	क्षति-प्रदः	द्रव्य-प्रदः	द्रव्यप्रदः	द्रव्यप्रदः	क्लेशकर्ता	नैः-स्वम्	फलं
३	धनप्रदः	द्रव्यप्रदः	धन-प्रदः	शत्रु-प्रदः	क्लेशकृत्	सुखकरः	सुखकरः	धनम्	फलं
४	कष्टप्रदः	कुक्षिरोगदः	शत्रु-प्रदः	धन प्रदः	शत्रुवृद्धि-कृत्	द्रव्यलाभः	शत्रुवृद्धि	वैरकृत्	फलं
५	दैन्यप्रदः	कार्यभङ्ग करः	द्रव्यः प्रदः	पीडा-करः	सौख्य-करः	सुतप्रीति करः	पुत्रसुखम्	शोक कृत्	फलं
६	शत्रुक्षयः	द्रव्यलाभः	धन-प्रदः	स्थिति करः	शोककरः	शत्रुवृद्धि करः	सुखम्	वित्तम्	फलं
७	मार्गप्रदः	धनप्रदः	अर्थ-नाशः	पीडा-करः	राजमानः	शोकप्रदः	दोषम्	वादम्	फलं
८	पीडाप्रदः	रोगप्रदः	शस्त्र-भय	द्रव्य-प्रदः	रोगप्रदः	द्रव्यप्राप्ति	पीडाकरः	पीड-नम्	फलं
९	कान्ति-क्षयः	राजभयः	रोग-प्रदः	पीडा-करः	सौख्यकरः	वस्त्रप्रदः	अर्थव्ययः	पाप-कृत्	फलं
१०	कार्य-सिद्धिः	सौख्य-प्रदः	शोक-प्रदः	सुख-प्रदः	दैन्यम्	पीडाकरः	दौर्मन-स्यम्	वैरकृत्	फलं
११	द्रव्यप्रदः	लाभप्रदः	लाभ-प्रदः	लाभ-प्रदः	मानकृत्	द्रव्यप्रदः	धनाप्ति-करः	सौख्य करः	फलं
१२	व्ययकृत्	शोकप्रदः	व्यय-कृत्	द्रव्यक्ष यकरः	विज्ञानं तथा पीडा-करः	द्रव्यप्रदः	नानाप्रकारानर्थकर	द्रव्य हानिः	फलं

ग्रहाणां दानानि

❀ सूर्यदानम् ❀

माणिक्यगोधूमसवत्सधेनुः कौसुम्भवासो गुडहेमताम्रम् ।
आरक्तकं चन्दनमम्बुजं च वदन्ति दानं हि विरोचनाय ।९।

* चन्द्रदानम् ❀

सद्वंशपात्रस्थिततण्डुलांश्च कर्पूरमुक्तादधिशुभ्रवस्त्रम् ।
युगोपयुक्तं वृषभं च रौप्यं चन्द्राय दद्याद्घृतपूर्णकुम्भम् १०

* भौमदानम् *

प्रवालगोधूममसूरिकाश्च वृषोऽरुणश्चापि गुडः सुवर्णम् ।
आरक्तवस्त्रं करवीरपुष्पं ताम्रं च भौमाय वदन्ति दानम् ।११।

* बुधदानम् ❀

वृषं च नीलं किल धौतकांस्यं मुद्गाज्यगारुत्मतसर्वपुष्पम् ।
दासी च दन्तं द्विरदस्य नूनं वदन्ति दानं विधुनन्दनाय १२

❀ गुरुदानम् ❀

शर्करा च रजनी तुरङ्गमः पीतधान्यमपि पीतमम्बरम् ।
पुष्परागलवणं सकाञ्चनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम् ॥१३॥

* शुक्रदानम् *

चित्राम्बरं शुभ्रतरस्तुरङ्गा धेनुश्च वज्रं रजतं सुवर्णम् ।
सतण्डुलानुत्तमगन्धयुक्तं वदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ।१४।

* शनिदानम् *

माषाश्च तैलं विमलेन्द्रनीलं तिलाःकुलत्था महिषी च लोहम् ।
कृष्णा च धेनुः खलु दुःखशान्त्यै वदन्ति दानं रविनन्दनाय ।

* राहुदानम् *

गोमेदरत्नं च तुरङ्गमश्च सुनीलचैलामलकम्बलं च ।
तिलाश्च तैलं खलु लोहमिश्रं स्वर्भानवे दानमिदं वदन्ति।१६।

* केतुदानम् *

वैदूर्यरत्नं सतिलं च तैलं सुकम्बलश्चापि मदो मृगस्य ।
शस्त्रंच केतोः परितोषहेतोश्छागस्य दानं कथितं मुनीन्द्रैः ॥

अर्थ चक्रमा स्पष्ट छ ॥ ९–१७ ॥

* नवग्रहदानचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.	रा.	के.	ग्रहाः
माणिक्य	कांस्यपात्र	मूंगा	कृष्ण वैल	शक्कर	चित्र वस्त्र	मास	गोमेद	वैदूर्य मणि	दानम्
गहूँ	चामल	गहूँ	काँसो	वेसार	सेतो घोड़ा	तेल	घोड़ा	तिल	दानम्
गाइवाछी	कपूंर	मसूर	मूँग	घोड़ा	गाइ	नीलम	सेतो वस्त्र	तेल	दानम्
रातोवस्त्र	मोती	रातो वैल	घृत	पीत अन्न	हीरा	तिल	कम्बल	कम्वल	दानम्
गुड़	दही	गुड़	पन्ना	पीत वस्त्र	चाँदी	गहत	तिल	कस्तूरी	दानम्
सुन	सेतो वस्त्र	सुन	सर्वफूल	पुष्प राज	सुन	भैंसी	तेल	शस्त्र	दावम्
ताँबो	सेतो गाई बाछो	रक्त वस्त्र	दासी	नून	चामल	लोह	लोह	छाग	दानम्
रक्त चंदन	चाँदी	रातोकनेर को फूल	हात्तीको दाँत	सुन	चंदन	श्यामा गो	दक्षिणा	दक्षिणा	दावम्
कमल	घृत पूर्ण कुम्भ	ताँबो	हरियोवस्त्र	दक्षिणा	दक्षिणा	दक्षिणा	००	००	दानम्
दक्षिणा	दक्षिणा	दक्षिणा	दक्षिणा	००	००	००	००	००	दानम्

* ग्रहाणां जपसंख्याज्ञानम् *

रवे सप्तसहस्राणि चन्द्रस्यैकादश स्मृताः ।

भौमे दशसहस्राणि बुधे चाष्टसहस्रकम् ॥१८॥
एकोनविंशतिर्जीवे भृगोर्नृपसहस्रकम्
त्रयोविंशति मन्दे च राहोरष्टादश स्मृताः ॥१९॥
केतोरत्यष्टिसाहस्रं जपसंख्या प्रकीर्तिताः

अर्थ चक्रमा सुगम छ ॥ १८–१९ ॥

* जपसंख्याचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	रा.	के.	ग्रहाः
७०००	११०००	१००००	८०००	१९०००	१६०००	२३०००	१८०००	१७०००	जपसंख्या

* ग्रहराशिप्रमाणम् *

मासं शुक्रबुधादित्याश्चन्द्रः पाददिनद्वयम् ॥२०॥
भौमस्त्रिपक्षं जीवोऽब्दं सार्धवर्षद्वयं शनिः ।
राहुः केतुः सदा भुंक्ते सार्धमेकं तु वत्सरम् ॥२१॥

एक राशिमा एक महीना सूर्य, बुध, शुक्रले भोग गर्दछन्, चन्द्रमा एक राशिमा अढ़ाई दिन, मंगल एक राशिमा डेढ़महीना, बृहस्पति एक राशिमा एक वर्ष, शनैश्चर एक राशिमा ढाई वर्ष, राहु र केतु एक राशिमा डेढ़ वर्ष भोग गर्दछन् ॥ २० ॥

* दिनदशाज्ञानम् *

रविदिननखसंख्या चन्द्रमा व्योमबाणैः
क्षितितनयगजाश्वैश्चन्द्रजः षट्शराश्च ॥
शनिरसगुणसंख्या वाक्पतिर्नागबाणै-
र्नयनयुगकराहुः सप्ततिः शुक्रसंख्या ॥२२॥

❀ दिनदशाचक्रम् ❀

चं.३० शु. ३०
चं.१० मं.२० सू.२० चं.१० शु. ३०
मं.८ बु.२२ शु.१० रा.२०
वृ.८ रा.२२
बु. ३० श.१० वृ.२०
बु ४श.२६ वृ.३०

सूर्यको दशा २० बीस दिन, चन्द्रमाको ५० पचास दिन, मङ्गलको २८ अट्ठाइस दिन, बुधको ५६ छप्पन दिन, शनैश्चरका ३६ छत्तीस दिन, बृहस्पतिको ५८ अठाउन्न दिन, राहुको ४२ बयालिस दिन, शुक्रको दशा ७० सत्तरी दिनको जान्नु यसको फल गोचरका अनुसार ग्रहहरूबाट र सूर्यबाट जान्नु। फेरि आफ्ना राशिदेखि जुन घरमा सूर्य छ, उसै घरमा दशा हेर्नु। एक-एक घरमा तीस-तीस दिनको दशा हुन्छ चक्रबाट सम्झनु ॥ २१ ॥

❀ समयफलदा ग्रहाः कथ्यन्ते ❀

ऋक्षन्तु कालफलदत्त्वमतीव रम्य-
माचार्यवर्यकथितं मतमत्र वक्ष्ये ॥
राश्यादिगौ रविकुजौ फलदौ सितेज्यौ
मध्ये सदा शशिसुतश्चरमेऽब्जमन्दौ ॥२२॥

सूर्य मंगल राशिका आदिमा फल दिन्छन्, शुक्र र बृहस्पति राशिका अन्त्यमा फल दिन्छन्, बुध सदा फल दिन्छ, चन्द्रमा शनैश्चर अन्तमा फल दिन्छन् ॥२२॥

❀ ग्रहाणां राशिमध्ये पूर्वफलप्रमाणम् ❀

सूर्यारसौम्यास्फुजितोक्षनाग सप्ताद्रिघस्रान्विधुरग्निनाडीः ।
तमोयमेज्यास्त्रिरसाश्विमासान् गन्तव्यराशेः फलदाः पुरस्तात्

सूर्य जुन राशिमा जाने हुन्छन्, उस्का पाँच दिन प्रथम, मंगल आठ दिन प्रथम, बुध सात दिन प्रथम, शुक्र सात दिन प्रथम, चन्द्रमा

तीन घड़ी पहिले फल दिन्छन् । राहु तीन महिना पूर्व, शनैश्चर छः महीना प्रथम, बृहस्पति दुइ मास प्रथम फल दिन्छन् । यस प्रकारले जुन राशिमा ग्रह जाने हुन्छ उसका पूव यसै प्रकारले फल दिन्छन् २३

* स्वराशेः ग्रहणफलम् *

जन्मर्क्षे निधनं ग्रहे जनिभतो घातः क्षतिः श्रीर्व्यथा ।
चिन्तासौख्यकलत्रदौस्थ्यमृतयः स्युर्माननाशः सुखम् ॥
लाभोऽपाय इति क्रमात्तदशुभध्वस्त्यै जपः स्वर्णगो-
दानं शान्तिरथो ग्रहं त्वशुभदं नो वीक्ष्यमाहुः परे ॥२४॥

जन्मका नक्षत्रमा ग्रहण परे मृत्यु र जन्मका राशिमा परे घात होला । दोश्रामा धननाश, तेस्रामा द्रव्य मिल्ला । चौथामा व्यथा, पाँचौंमा चिन्ता, छैटौंमा सुख,सातौंमा स्त्रीको पीड़ा,आठौंमा मृत्यु, नवौंमा माननाश, दशौंमा सुख, एघारौंमा लाभ, बाह्रौंमा मृत्यु होला । यस कारण अशुभ ग्रहणको शान्तिका लागि सुवर्णदान तथा गोदान गर्नु । फेरि कसै आचार्यको यो मत छ कि जसका राशिदेखि ग्रहण अशुभ छ, त्यस पुरुषले ग्रहण नहेर्नु ॥२४॥

* स्वशरीरे शनिवासफलम् *

राशौ द्वादशजन्मशीर्षहृदये पादे द्वितीये शनिः ।
नानाक्लेशकरोऽतिदुर्जनजनात्पुत्रान्पशून्पीडयेत् ॥२५॥

जन्मराशिदेखि बाह्रौं शनैश्चर भए शिरमा वास गर्छ, जन्मको होस्ता हृदयमा वास गर्छ, दोश्रामा होस्ता चरणमा वास गर्छ, त्यो नानाप्रकारको क्लेश दिने हुन्छ । फेरि शत्रु जनदेखि पुत्र तथा पशु आदिमा पीड़ा होला । चौथा आठौं होस्ता अढ़ाई वर्षसम्म सबै शरीरमा वास गर्छ । यसैलाई अढ़ैया पनि भन्दछन् । यो पुराणका मतले जान्नु ॥२५॥

* शनिवाहनविचारः *

येषां जन्मनि तारकादिगणयेत्सूर्यात्मजो भावधिं
चन्द्राङ्केन युतं पुनस्त्रिगुणितं पश्चाद्युगैर्भाजितम् ।।
शेषे कुञ्जरवाजिनोत्तमरथः स्याद्वाहनं शैविका
श्वेतं पीतमरक्तश्यामशुभदं सौख्यं च शोकक्षयम् ।।२६।।

जन्मनक्षत्रदेखि शनैश्चरका नक्षत्रसम्म गन्नु त्यस अङ्कमा अरु एक जोड़िदिनु फेरि तेस अङ्कलाई तीनले गुणा गर्नु र ४ को भाग दिनु। शेषाङ्क एक बचे हात्तिको वाहन जान्नु, दुइ बचे घोड़ाको वाहन, ३ बचे रथको वाहन, चार बचे पालकीको वाहन जान्नु। यसै क्रमले वस्त्र पनि जान्नु अर्थात् एक बचे श्वेतवस्त्र, दुइ बचे पीतवस्त्र, तीन बचेमा लाल वस्त्र, शून्य रहेमा श्याम वस्त्र जान्नु। अब फल कहिन्छ। हात्तीको वाहन शुभ हो, घोड़ा सुख र रथ शोककारक हो, अरु पालकीको वाहन क्षयकारक जान्नु ॥ २६ ॥

* द्वितीयप्रकारेण शनिवाहनविचारः *

मन्दर्क्षाच्छशिवेदतर्कविशिखाऽब्ध्यग्निद्विपक्षक्रमा-
च्छागोऽश्वो भषणो गजो हयरिपुर्हंसो वृषो वायसः ।
हानिर्वारिजयो भ्रमो धनचयो मानाल्पता भूपता
सौख्यं रोगचयो नरर्क्षवसतो मन्दस्य वाहा अमी ।।२७।।

शनैश्चरको नक्षत्रदेखि १ एक, ४ चार, ६ छः, ५ पाँच, ४ चार, ३ तीन, २ दुइ, फेरि २ दुइ यी नक्षत्रलाई स्थापित गर्नु यसमा पछि आफ्ना जन्मको नक्षत्र हेर्नु। उसै क्रमले वाहन जानेर चक्रका क्रमले विचार गर्नु। छाग १ घोड़ा २ कुत्ता ३ हात्ती ४ भैंसी ५ हंस ६ वैल ७ कौवा ८, यी आठ वाहन जान्नु।

फल—छागमा हानि होला, घोड़ामा शत्रु सँग जीत होला,

कुत्तामा श्रम होला, हातिमा धनको वृद्धि होला, भैंसीमा मान कम होला, हंसमा राज्यपदवीको प्राप्ति होला, बैल [गोरु] मा सुख प्राप्ति होला, कौवा [काग] मा रोगको वृद्धि होला ॥ २७ ॥

* शनिभाद्वाहनचक्रम् *

१	४	६	५	४	३	२	२	नक्षत्र
छाग	घोडा	कुत्ता	हात्ती	भैंसी	हंस	बैल	कौआ	वाहन
हानि	शत्रुजय	श्रम	धन वृद्धि	मानाल्पता	भूपती	सौख्य	संगवृद्धि	फल

* तृतीयप्रकारेण शनिवाहनविचारः *

ऋक्षे शनिर्यत्र नरस्य ऋक्षः माघादिमासैर्मुनिभिर्विभक्तः।
एके च शुण्डी द्वयोर्जम्बुकश्च अश्वस्त्रिषु श्वा गदितश्चतुर्थः॥
सिंहः शरः षष्ठच गर्दभश्च मृगोऽ परः सप्त शनेर्हि वाहनाः।
संक्षेपतश्चात्र मया बुधानां सम्यङ्मतं छात्रसुबोधहेतोः ॥

फलम्

गजश्च लभते लक्ष्मीं जम्बुके बुद्धिनाशनम् ।
अश्वश्च कनकप्राप्तिः श्वाश्च चौरगृहे गृहे ॥३०॥
सिंहे च जायते सिद्धिर्गर्दभे हानिरेव च ।
मृगे च प्राणसन्देहो वाहनानां फलं दिशेत् ॥३१॥

शनैश्चर भएको नक्षत्रमा जन्म नक्षत्र जोड़िदिनु । त्यसमा माघदेखि लियेर जुन महीना छ शनि नक्षत्रसम्म त्यसलाई पनि उसै नक्षत्रका अङ्कमा जोड़नु त्यस अङ्कमा (७) सातको भाग दिनु, क्रमैले वाहन जान्नु । अर्थात् एक बचे हात्तीको वाहन, दुइ बचे स्याल, तीन बचे घोड़ा, चार बचे कुकूर, पाँचमा सिंह, छमा गदहा, सात बचेमा मृगको वाहन जान्नु ।

फल—हात्तीका वाहनमा लक्ष्मीप्राप्ति होला, स्यालमा बुद्धिनाश, घोड़ामा सुवर्ण लाभ, कुत्ता [कुक्कुर] मा घरमा चोरी, सिंहमा सिद्धि, गदाहामा हानि होला, मृगमा प्राणसंदेह जान्नु ॥ २८–३१ ॥

* शनेश्चरणविचारः *

जन्माङ्गरुद्रेषु सुवर्णपादं द्विपञ्चनन्दे रजतस्य पादम् ।
त्रिसप्तदिक्ताम्रपादं वदन्ति वेदाष्टसार्केष्विह लोहपादम् ३२

* पादफलम् *

लोहे धनविनाशः स्यात्सर्वसौख्यं च काञ्चने ।
ताम्रे च समता ज्ञेया सौभाग्यं रजते भवेत् ॥३३॥

जन्मको चन्द्रमा होस् वा छैठौं एघारौं होस्ता शनिश्चरको चरण सुनको जान्नु। दोस्रा, पाचौं नवौं होस्ता चाँदीको पाद जान्नु। तेस्रो सातौं दशौं चन्द्रमा होस्ता ताम्रको पाद जान्नु। चौथा आठौं बाह्रौं चन्द्रमा होस्ता फलामको पाउ जान्नु।

फल—फलामको पाउमा धनको नाश, सुनका पाउमा सर्व सुखकारक, तामाको पाउ सम, चाँदीका पाउमा सौभाग्यकारक हुन्छ ३३

* एकपक्षे त्रयोदशतिथिफलम् *

एकपक्षे यदा यान्ति तिथयश्च त्रयोदश ।
त्रयस्तत्र क्षयं यान्ति वाजिनो मनुजा गजाः ॥३४॥

एक पक्षमा तेह तिथि परे घोड़ा, मनुष्य, हात्ती आदिको नाश गर्छ ॥३४॥

* केतूदयफलम् *

ग्रहयुद्धे राजयुद्धं केतुदृष्टे तथैव च ।
धूम्राकारः सपुच्छश्च केतुर्विश्वस्य पीडकः ॥३५॥

दुइ ग्रह एक राशिमा आएर केतुको उदय भए राजाहरूमा युद्ध हुन्छ। धूम्राकार सहित पुच्छरवाला केतु होस्ता संसार भरमा पीड़ा गर्दछ।

* इन्द्रधनुषादिफलम् *

धूम्रकेतुः शक्रचापो ग्रहणे बहुधा तथा ।
तदाऽसौ सर्ववस्तूनां जायते च महर्घता ॥३६॥

धूम्राकार केतुको उदय भए तथा इन्द्र धनुष देखिए धेरै ग्रहण परे सबै वस्तु महँगा होलान् ॥३६॥

* केतूदयनक्षत्रफलम् *

अश्विन्यामुदिते केतौ स हन्याल्लङ्कपालकम् ।
भरण्यां च किरातेशं कृत्तिकायां कलिङ्गकम् ॥३७॥
रोहिण्यां शूरसेनेशं मृगे काशिनराधिपम् ।
आर्द्रायां जलदाधीशं भस्मकेशं पुनर्वसौ ॥३८॥
पुष्ये च मगधाधीशं सार्पस्थं काशिकाधिपम् ।
मघायां बङ्गनाथं च पूर्वायां पाण्डुनायकम् ॥३९॥
उज्जयिन्यां नृपं हन्ति उत्तराफाल्गुनीगतः ।
गण्डकाधिपतिं हस्ते चित्रायां कुरुभूभुजाम् ॥४०॥
स्वात्यां काश्मीरकाम्बोजभूपतीनां विनाशकः ।
इक्ष्वाकुकुरुदेशानां विशाखायां विनाशकः ॥४१॥
मैत्रे चोग्रस्य नाथं च सार्वभौमं तथैन्द्रकम् ।
आन्ध्रमद्रकनाथं च मूलस्थो हन्ति निश्चितम् ॥४२॥
पूर्वाषाढे काशिराजमुत्तराषाढके तथा ।
पौण्ड्रेयशैलवैदेहान् श्रवणे कैकयेश्वरम् ॥४३॥

वसौ पञ्चनदाधीशं वरुणे सिंहलेश्वरम् ।
पूर्वभाद्रपदे बङ्गं नैमिषेशं तथोत्तरे ।।४४।।
रेवत्यामुदिते केतौ किराताधिपतेर्वधः ।
धूम्राकारः सपुच्छश्च केतुर्विश्वस्य पीडकः।।४५।।

अश्विनी आदि सत्ताइसै नक्षत्रको फल केतूदयका चक्रबाट सम्झनु । चरम धूम्राकार सहित पुच्छको उदय भए संसारै भरि पीड़ा गर्दछ ॥ ३७–४५ ॥

* केतूदयनक्षत्र *

नक्षत्र	फल	००	००
चि.	कुरुक्षेत्रका राजालाइ हान्छ	नक्षत्र	फल
ह.	दण्डक देशका राजालाइ हान्छ	रे.	किरातदेशका राजालाई हान्छ
उ.भा.	उज्जयिनीका राजालाइ हान्छ	उ. भा.	नैमिषदेशका राजालाइ हान्छ
पू.भा.	पाण्डुदेशका राजालाइ हान्ला	पू.भा.	बङ्गदेशका राजालाइ हान्छ
म.	बङ्गदेशका राजालाइ हान्ला	श.	सिंहलदेशका राजालइ हान्छ
श्ले.	काशीराजालाइ हान्ला	ध.	पंजाबदेशका राजालाइ हान्छ
पु.	मगधदेशका राजालाइ हान्ल	श्र.	केकयदेशका राजालाइ हान्छ
पु.	भस्मक देशका राजालाइ हान्ला	उ.षा.	पौण्ड्रदेश, शैलदेश, मैथिलदेशका राजाहरुलाइ हान्छ
आ.	जलददेशका राजालाइ हान्ला	पू.भा.	काशीराजालाइ हान्छ
'मृ.	काशीका राजालाइ हान्छ	मू.	आन्ध्रदेशका र मद्रदेशका राजाहरुलाइ हान्छ
रो.	शूरसेन देशका राजालाइ हान्ला	ज्ये.	सब राजाहरुलाइ हान्छ
कृ.	कलिङ्गदेशका राजालाइ हान्ला	अ.	उग्रदेशका राजालाइ हान्छ
म.	किरातदेशका राजालाइ हान्छ	वि.	इक्ष्वाकुतथाकुरुदेशका राजालाइ हान्छ
अ.	लङ्कापतिलाइ हान्छ	स्वा.	काश्मीर र काम्बोजका राजालाइ हान्छ

* लग्नवर्णचक्रम् *

मे.	वृ.	मि.	क.	सि.	कं.	तु.	वृ.	ध.	म.	कु.	मी.	ल.
रक्त	श्वेत	हरित	श्वेत	धूम्र	पाण्डुर	चित्रवर्ण	कृष्णसितवर्ण	स्वर्णसदृश	कृष्ण	कृष्ण	पीत	वर्ण

* ग्रहाणां संज्ञाचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
पुरुष	स्त्री.	पुरुष	नपुंसक	पुरुष	स्त्री	नपुंसक	पुरुषादिसंज्ञा
वृद्ध	मध्य	युवा	बाल	वृद्ध	मध्य	वृद्ध	अवस्था संज्ञा
क्षत्रिय	वैश्य	क्षत्रिय	शूद्र	ब्राह्मण	ब्राह्मण	अन्त्यज	वर्ण

* बालकजन्मसमये लग्ननिर्णयः *

शब्दं मेषे वृषे सिंहे मिथुने च धने तुले ।
शुद्धशब्दं घटे कन्या शेषे शब्दं विवर्जयेत् ॥४६॥
शशिलग्नान्तरेणैव ग्रहाश्चापि दिगन्तरम् ।
तस्यैव मन्दिरे नार्यो वृद्धा युवा कुमारिका ॥४७॥
पापैश्च विधवा नार्यः सौम्यैः सौभाग्यसंज्ञकाः ।
क्रूरे कुमारिका ज्ञेया एवं लग्नस्य लक्षणम् ॥४८॥
पापा राहुः शनिर्भौमः क्रूराः केतू रविर्गुरुः ।
सौम्याश्चन्द्रो बुधःशुक्रो ग्रहाणां लक्षणं स्मृतम् ॥४९॥
यत्र राहुः शिरस्तत्र शय्या भौमः प्रकीर्तितः ।
यत्र सूर्यस्तत्र दीपो मन्दो लोहं निगद्यते ॥५०॥

चन्द्रस्थाने जलं विद्याद्गुरोश्च कांस्यपात्रकम् ।
भृगोः सुते शुक्लवस्त्रं लग्नचिह्नमुदाहृतम् ॥५१॥
अजझषद्विमिता वृषकुम्भयोः श्रुतिमिता हयकर्कटकेशराः।
मकरयुग्मतुलाधरकन्यकास्त्वलहरौ त्रिमिता ह्युपसूतकाः॥

मेष, वृष, सिंह, मिथुन, धन र तुला यी लग्नमा जन्म भए बालक उसै समय जोरसँग रोला, कन्या लग्न होस् ता बिस्तारो रुन्छ, अरु शेष लग्नमा केही बेरपछि बालक रोला ।

चन्द्रमाका वा लग्नका अन्तमा जति ग्रह छन् उति स्त्री बालक जन्मका समय जान्नु । वृद्ध, युवा वा कुमार ग्रहका क्रमले जान्नु ।

पापग्रह हुन् ता विधवा स्त्री, सौम्यग्रहमा सौभाग्यवती स्त्री र क्रूर ग्रहमा कुमारी उपसूतिका (सुढिनी) बताउनू ।

राहु, शनैश्चर मङ्गल यी पापग्रह हुन् । केतु, सूर्य र बृहस्पतिको क्रूर संज्ञा हो । चन्द्रमा, बुध र शुक्रको सौम्यसंज्ञा हो । अरु प्रसूती-को भोजन वस्त्र पूर्वोक्त लग्नका वर्णचक्रदेखि जान्नु ।

जन्मकुण्डलीमा जुन दिशामा राहु छ उसै दिशामा जन्म समयमा बालकको शिर जान्नु अर्थात् जन्मलग्नदेखि लिएर बाहौं घरको पूर्व आदि दिशा जान्नु, अगाडि चक्रद्वारा क्रम लेखिन्छ, फेरि जुन दिशामा मङ्गल छ उसै दिशामा दीपक (दीयो), अनि जुन दिशामा शनि छ उसै दिशामा बालकको नाल जान्नु । जुन दिशामा बृहस्पति छ उसै दिशामा कांस्यपात्र बताउनु, जुन दिशामा शुक्र छ उसै दिशामा श्वेत (सेतो) वस्त्रको वास जान्नु ।

अब अन्य मतले लग्नका अधीन प्रसूताका पासका स्त्रीहरूको प्रमाण लेखिन्छ । मेष अथवा मीन यी लग्नमा स्त्रीको प्रसव भए त्यस प्रसूता स्त्रीका समीप दुइ स्त्रीहरू जान्नू, तथा वृष कुम्भ लग्न होस्

ता चार स्त्री जान्नू। धन र कर्कमा पाँच स्त्री जान्नू। फेरि मकर मिथुन, कन्या, तुला, वृश्चिक र सिंह लग्नमा तीन स्त्री जान्नू ॥५१-५२॥

* ग्रहाणां द्वादशभावस्थितदिशाचक्रम् *

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	भाव
पू०	द०	प०	उ०	पू०	द०	प०	उ०	पू०	द०	प०	उ०	दिशा

* संक्रान्तिविचारः *

घोरार्कसंक्रमणमुग्ररवौ हि शूद्रान्
ध्वांक्षी विशो लघुविधौ च चरर्क्ष भौमे ॥
चौरान्महोदरयुता नृपतीन् ज्ञमैत्रे
मन्दाकिनी स्थिरगुरौ सुखयेच्च मन्दा ॥५३॥
विप्रांश्च मिश्रभभृगौ तु पशूंश्च मिश्रा
तीक्ष्णार्कजेऽन्त्यजसुखा खलु राक्षसी च ॥
त्र्यंशे दिनस्य नृपतीन् प्रथमे निहन्ति
मध्ये द्विजानपि विशोऽपरके च शूद्रान् ॥५४॥
अस्ते निशाप्रहरकेषु पिशाचकादीन्
नक्तंचरानपि नटान् पशुपालकांश्च ।
सूर्योदये सकललिङ्गिजनं च सौम्य-
याम्यायनं मकरकर्कटयोर्निरुक्तम् ॥५५॥

रविवारका दिन उग्रसंज्ञक नक्षत्रमा सङ्क्रान्ति लागे घोरा नामको संक्रान्ति हुन्छ, त्यो शूद्रहरूलाई सुख दिन्छ। सोमवारका १६ घटीसम्म पुण्यकाल हुन्छ, आधी रातदेखि पहिलेका दिन लघु-संज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे ध्वांक्षीसंज्ञक जान्नू, त्यो वैश्यहरुलाई सुख दिन्छ। मङ्गलवारका दिन चरसंज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे

त्यसको महोदरी नाम हुन्छ, त्यो चोरहरूलाई सुख दिन्छ। बुधवारका दिन मैत्रसंज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे उसको मन्दाकिनी नाम हुन्छ, त्यो राजाहरूलाई सुख दिने हुन्छ, बृहस्पतिवारका दिन स्थिर संज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति परे त्यसको मन्दा नाम हुन्छ, त्यो ब्राह्मण-हरूलाई सुख दिने हुन्छ। शुक्रवारको दिन मिश्र संज्ञक नक्षत्रमा लागे त्यसको राक्षसी नाम हो, त्यो चाण्डालहरूलाई, सुख दिने हुन्छ। दिनमानको तीन भाग गर्नू। प्रथम भागमा संक्रान्ति लागेमा

* संक्रान्तिचक्रम् *

सू.	चं.	मं.	बु	बृ	शु.	श.	वार
उग्र	लघु	चर	मैत्र	स्थिर	मिश्र	तीक्ष्ण	नक्षत्र
घोरा	ध्वांक्षी	महोदरी	मंदाकिनी	मन्दा	मिश्रा	राक्षसी	नाम
शूद्रसुख	वैश्य	चौरसुख	राजसुख	ब्राह्मणसुख	पशुसुख	चांडालसु.	फल

* पुनः संक्रान्ति चक्रम् *

यामे	हन्ति
सूर्योदये	लिंगिजनान्
रात्रिचतुर्थे	पशुपालकान्
रात्रितृतीये	नटान्
रात्रिद्वितीये	राक्षसान्
रात्रिप्रथमे	पिशाचकान्
सूर्यास्तकाले	शूद्रान्
दिनस्यतृतीये	वश्यान्
दिनस्य मध्ये	द्विजान्
दिनस्य प्रथमे	नृपान्

राजाहरूलाई, दोस्रा भागमा ब्राह्मण-हरूलाई, तेस्रा भागमा वैश्यहरूलाई र सूर्यास्तकालमा लागे शूद्रहरूलाई विनाश गर्ला। फेरि रात्रिका प्रथम प्रहरमा नट-हरूलाई, चौथा प्रहरमा पशु पाल्नेलाई र सूर्योदयमा लागे पाखण्डी संन्यासी-हरूलाई विनाश गर्ला। मकर संक्रान्ति-देखि उत्तरायण र कर्क संक्रान्तिदेखि दक्षिणायन कहिन्छ॥ ५३-५५॥

* संक्रान्तिनिर्णयः *

षडशीत्याननं चापनृयुक् कन्याझषो भवेत्।
तुलाजौ विषुवद्विष्णुपदं सिंहालिगोघटे॥५६॥

संक्रान्तिकालादुभयत्र नाडिकाः
पुण्या मताः षोडशषोडशोष्णगोः ।
निशीथतोऽर्वागपरत्र संक्रमे
पूर्वापराह्नान्तिमपूर्वभागयोः ॥५७॥

धन, मिथुन, कन्या र मीन यी संक्रान्तिको षडशीतिमुखी संज्ञा हो। तुला र मेषको विषुवद् संज्ञा हो। अरु सिंह, वृश्चिक, वृष र कुम्भको विष्णुपदा संज्ञा हो। जुन समय सूर्यको संक्रान्ति छ, उस समय ठीक पहिलेको १६ घटीदेखि संक्रान्ति कालका पछि संक्रान्ति होस् ता पूर्व दिनको उत्तरार्ध र आधी रातका पछि संक्रान्ति होस् वा पर दिनको पूर्वार्ध पुण्यकाल हुन्छ ॥५६-५७॥

* चक्रम् *

अर्धरात्रात्पूर्वं संक्रान्तिः	अर्धरात्रात्परं संक्रान्तिः	समयः
पूर्वदिने पुण्यकालः	परदिने पुण्यकालः	पुण्यदिनम्
अन्तभागे पुण्यकालः	पूर्वभागे पुण्यकालः	पुण्यभागदिनम्

* द्वितीयप्रकारेण संक्रान्तिनिर्णयः *

पूर्णे निशीथे यदि संक्रमः स्याद्दिनद्वयं पुण्यमथोदयास्तात्।
पूर्वं परस्ताद्यदि याम्यसौम्यायने दिने पूर्वपरे तु पुण्ये।५८।

पूरा आधीरातमा संक्रान्ति लागे पूर्व वा पर दुवै दिन पुण्यकाल हुन्छ। फेरि सूर्योदयका पूर्व, कर्क संक्रान्ति होस् ता पूर्व दिन पुण्यकाल र सूर्यास्तको पछि मकर संक्रान्ति भए पर दिन पुण्यकाल हुन्छ ॥५८॥

* चक्रम् *

पूर्णार्द्धरात्रौ संक्रान्तिः	सूर्योदयात्पूर्वं याम्यायनम्	सूर्यास्तात्परं सौम्यायनम्
पूर्वपरदिने पुण्यकालः	पूर्वदिने पुण्यकालः	परदिने पुण्यकालः

* तृतीयप्रकारेण संक्रान्तिनिर्णयः *

सन्ध्यात्रिनाडीप्रमितार्कबिम्बामर्धोदितास्तादध ऊर्ध्वमत्र।
चेद्याम्यसौम्ये ह्ययने क्रमात्स्तः पुण्यौ तदानीं परपूर्वघस्रौ॥

जुन कालमा सूर्यको अर्धबिम्ब उदित हुन्छ, उसै कालमा पूर्वको तीन घडी प्रातः सन्ध्या संज्ञक र जस कालमा सूर्यको अर्धबिम्ब अस्त हुन्छ, त्यसकालका पछिको तीन घड़ी सायं सन्ध्या संज्ञक हुन्छ। प्रातः सन्ध्यामा कर्क संक्रान्ति होस्ता सूर्योदयका पछि, सम्पूर्ण दिन र सायं सन्ध्यामा मकर संक्रान्ति होस् ता सूर्यास्तकालदेखि पूर्व, सम्पूर्ण दिन पुण्यकाल हुन्छ ॥५९॥

* चतुर्थप्रकारेण संक्रान्तिनिर्णयः *

याम्यायने विष्णुपदे चाद्या मध्या तुलाजयोः।
षडशीत्यानने सौम्ये परा नाड्योऽतिपुण्यदाः ॥६०॥
गोकुम्भालिमृगाधिपेषु घटिकाः पूर्वान्नृपैः संमिता
द्वन्द्वं स्त्रीधनुरण्डजेषु च परास्तावन्त्य एवानघाः॥
मेषे तौलिनि दिङ्मिता उभयतस्त्रिंशत्सुपूर्वाः स्मृताः
कर्केऽन्त्यास्तु नखा मृगे द्विगुणिताः कैश्चित्स्मृताःसूरिभिः

याम्यायन अर्थात् कर्कको संक्रान्ति र विष्णुपद अर्थात् वृष, सिंह, वृश्चिक र कुम्भ यी संक्रान्ति जुन कालमा होला उसै संक्रान्तिका पूर्वको १६ घटी पुण्यकालको हुन्छ। त्यसपछि पुण्य-काल हुँदैन। अरु तुला वा मेषको संक्रान्ति जुन कालमा होला, उस कालदेखि पूर्वको सोह घड़ी र परको सोह घड़ी, सब मिलेर वत्तीस अथवा पूर्व-पर मिलेर १६ घड़ी नै पुण्यकाल हुन्छ। अरू षड़शीत्यानन संज्ञक अर्थात् मिथुन, कन्या, धन र मीन तथा सौम्यायन अर्थात् मकर, यी सक्रान्तिहरू जुन कालमा होलान्, उस कालका बादको सोह घटी

पुण्यकालको हुन्छ पहिलेको हुँदैन। वृष, कुम्भ र सिंहका संक्रान्तिको पूर्वै सोह्र घड़ी पुण्यकाल हुन्छ। मिथुन, कन्या, धन र मीनका संक्रान्तिमा पर सोह्र घड़ी पुण्यकाल हुन्छ। मेष र तुला संक्रान्तिका दुवै तर्फ दश दश घड़ी पुण्यकाल हुन्छ। कर्कका संक्रान्तिमा पूर्वै तीस घड़ी पुण्यकाल हुन्छ, वृश्चिकका संक्रान्तिमा बीस घड़ी पुण्यकाल हुन्छ। फेरि मकरका संक्रान्तिमा चालीस घड़ी पर पूर्व दिन पुण्यकाल हुन्छ भन्ने यो पनि कुनै आचार्यको मत छ ॥६०-६१॥

* जघन्यबृहत्समनक्षत्रज्ञानम् *

समं मृदुक्षिप्रवसुश्रवोऽग्निमघात्रिपूर्वासृपभं बृहत्स्यात्।
ध्रुवद्विदैवादितिभं जघन्यंसार्पाम्बुपार्द्रानिलशाक्रयाम्यम्॥
जघन्यभे संक्रमणे मुहूर्ताः शरेन्दवो बाणकृता बृहत्सु।
खरामसंख्याः समभे महर्घसमर्घसाम्यं विधुदर्शनेऽपि।६३।

मृदुसंज्ञक (मृगशिरा, रेवती, अनुराधा र चित्रा), क्षिप्रसंज्ञक (अश्विनी, अभिजित्, पुष्य र हस्त), धनिष्ठा, श्रवण, कृत्तिका, मघा, तीनै पूर्वा र मूल यी १५ नक्षत्र समसंज्ञक हुन्। अरु ध्रुवसंज्ञक (रोहिणी र तीनै उत्तरा) विशाखा पुनर्वसु यी छ नक्षत्रको बृहत्संज्ञा हो तथा आश्लेषा, शतभिषा, आर्द्रा, स्वाती, ज्येष्ठा, भरणी यी छ नक्षत्रको जघन्यसंज्ञा हो।

जघन्यसंज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे पन्द्रह मुहूर्त, बृहत्संज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे पैंतालिस मुहूर्त र समसंज्ञक नक्षत्रमा संक्रान्ति लागे तीस मुहूर्त हुन्छ।

फल—जुन महीनाका संक्रान्तिमा पन्ध्र मुहूर्त हुन्छ, त्यस महीनामा अन्न महँगो र जस महीनाका संक्रान्तिमा पैंतालिस मुहूर्त हुन्छ, त्यस महीनामा अन्न सस्तो र जस महीनाको संक्रान्तिमा तीस मुहूर्त हुन्छ उस महीनामा अन्नको सम भाउ हुन्छ। यसै प्रकार चन्द्रोदय-

मा पनि अन्नको भाउ जान्नु । अर्थात् जघन्य संज्ञक नक्षत्रमा चन्द्रोदय होस् ता उस मासमा अन्नको महर्घता (महँगो), बृहत्संज्ञक नक्षत्रमा चन्द्रोदय होस् ता उस महीनामा अन्न सस्तो र समसंज्ञक नक्षत्रमा चन्द्रमाको उदय होस् ता समभाउ जान्नु ॥६२-६३॥

* अर्घज्ञानं मतान्तरेण *

संक्रान्तिऋक्षं तिथिवारयुक्तं धान्यक्षरामिश्रितरामभक्तम् ।
एकेन वृद्धिःसमताद्वितीयेशून्येन हानिः स्फुटमर्घकाण्डम्॥

संक्रान्तिका नक्षत्रमा तिथि र बार जोड़ी दिनु फेरि धान्यका जति अक्षर छन् उति अङ्क उसैमा जोड़ी दिनु । फेरि तीनको भाग दिनु । एक शेष बचे मन्दा जान्नु । दुइ बचे सामान्य जान्नु, तीन बचे महँगो जान्नु, यो अर्घकाण्डको स्पष्ट विचार हो ॥६४॥

* अर्घवर्षणविचारो ग्रन्थान्तरे *

स्यात्तैतिले नागचतुष्पदे रविः
सुप्तो निविष्टस्तु गरादिपञ्चके ।
किंस्तुघ्न ऊर्ध्वः शकुनौ सकौलवे-
ऽनिष्टः समः श्रेष्ठ इहार्घवर्षणे ॥६५॥

तैतिल, नाग, चतुष्पद यी करणमा सुतेका गर, वणिज, विष्टि बालव यी करणमा बसेका अरु किंस्तुघ्न शकुनि कौलव यी करणमा ऊर्ध्व स्थित भएका अर्थात् खड़ा भएको सूर्य संक्रान्ति हुन्छ । सुतेका सूर्यमा अन्नादिको महर्घता वर्षाको विनाश हुन्छ । बसेका सूर्यमा सम, खड़ा भएका सूर्यमा अन्नादिको भाउ राम्रो वृष्टिकारक हुन्छ ॥ ६५ ॥

* शुभकृत्ये संक्रान्तिवर्ज्यः *

विषुवायनेषु परपूर्वमध्यमान्
दिवसांस्त्यजेदितरसंक्रमेषु हि ।

घटिकास्तु षोडश शुभक्रियाविधौ
परतोऽपि पूर्वमपि संत्यजेद्बुधः ॥६६॥

तुला, मेष, कर्क र मकरका संक्रान्तिमा पर पूर्व र मध्य यी तीनै दिन शुभकार्यमा वर्जित छन्, जो संक्रान्ति बाकी रहे उनमा पर र पूर्व सोह सोह घड़ी वर्जित छ ॥ ६६ ॥

* स्वराशेः संक्रान्तिबलाबलविचारः *

संक्रान्तिधिष्ण्याधरधिष्ण्यतस्त्रिभे
स्त्रभे निरुक्तं गमनं ततोऽङ्गभे ।
सुखं त्रिभे पीडनमङ्गभेंऽशुकं
त्रिभेऽर्थहानी रसभे धनागमः ॥६७॥

संक्रान्ति जुन नक्षत्रमा लाग्छ उसका पूर्व नक्षत्रदेखि आफ्ना जन्म-नक्षत्रसम्म गन्नु । प्रथम तीन नक्षत्रमा आफ्नु नक्षत्र परे कहीं जानु पर्ला । फेरि छ नक्षत्रमा सुख हुन्छ । फेरि तीन नक्षत्रमा पीड़ा हुन्छ, फेरि छ नक्षत्रमा वस्त्रप्राप्ति हुन्छ फेरि तीन नक्षत्रमा अर्थ होला, फेरि छ नक्षत्रमा धन मिल्छ ॥ ६७ ॥

* संक्रान्तिनक्षत्रचक्रम् *

३	६	३	६	३	६	नक्षत्र
गमनम्	सुखम्	पीड़ा	वस्त्रम्	अर्थहानि	धनगमः	फलम्

* संक्रान्तिवाहनवस्त्रायुधभक्ष्यलेपनादिविचारः *

सिंहव्याघ्रवराहरासभगजावाहद्विषड्घोटकाः
श्वाजो गोश्वरणायुधश्च ववतो वाहा रवेःसंक्रमे ।
वस्त्रं श्वेतसुपीतहारितकपाण्डुवारक्तकालासितं
चित्रं कम्बलदिग्घनाभमथशस्त्रंस्याद्भुशुण्डीगदा ॥६८॥

खड्गो दण्डशरासतोमरमथो कुन्तश्च पाशोऽङ्कुशो-
ऽस्त्रंबाणस्त्वथ भक्ष्यमन्नपरमान्नं भैक्ष्यपक्वान्नकम्।
दुग्धं दध्यपि चित्रितान्नगुडमध्वाज्यं तथा शर्कराऽ
थोलेपो मृगनाभिकुंकुममथोपाटीरमृद्रोचनम् ॥६८॥
यावश्चोतुमदो निशाञ्जनमथो कालागुरुश्चन्द्रको-
जातिर्दैवतभूतसर्पविहगाः पश्वेणविप्रास्ततः।
क्षत्रोवैश्यकशूद्रसंकरभवाः पुष्पं च पुन्नागकं
जातीवाकुलकेतकानि च तथा बिल्वार्कदूर्वाम्बुजम्।७०॥
स्यान्मल्लिका पाटलिका जपा च संक्रांतिवस्त्राशनवाहनादेः
नाशश्चतद्वृत्त्युपजीविनां च स्थितोपविष्टस्वपतांचनाशः॥

बव आदि सात चर र शकुन आदि चार स्थिर करणमा हुने सूर्य संक्रान्तिका क्रमैले सिंह आदि वाहन श्वेत आदि लेपन भुशुण्डी आदि आयुध, अन्न आदि भक्ष्य, कस्तूरी आदि लेपन, देवता आदि जाति, पुन्नाग आदि पुष्प हुन्छ।

क्रम --बव करणमा हुने संक्रान्ति सिंहमा सवार, सेतो वस्त्र धारण गरेकी, भुशुण्डी हातमा लिएकी, अन्न भक्षण गर्दिछँदी, कस्तूरीको लेप देहमा लगाएकी, देवता जातिवाली र नाग-केशरको फूल हातमा लिएकी हुन्छिन्। यसै प्रकार बालव आदि करणमा हुने संक्रान्तिका वाहन आदि चक्रबाट सम्झनु। विशेष यो हो कि जस महीनाका संक्रान्तिका जो वाहन, वस्त्र र भक्षण आदि कहिएको छ उस महीनामा उन सबको नाश अथवा उन वस्तुहरूदेखि जीविका गर्नेको नाश हुन्छ। अरु संक्रान्ति गर्दाका समयमा जो सूर्यको सुप्त उपविष्ट र ऊर्ध्वस्थित यी तीन अवस्थाहरू कहिएका छन् उन अवस्थामा

वर्तमान अर्थात् सुत्ने, बस्ने र खडा रहने (उभिने) प्राणीहरूको पनि नाश हुन्छ ॥ ६८-७१ ॥

* संक्रान्तिवाहनादिचक्रम् *

बव	बालव	कौलव	तैतिल	गर	वणिज	विष्टि	शकुनि	चतुष्पद	नाग	किंस्तुघ्न	करण
सिंह	व्याघ्र	शूकर	खर	हात्ती	महिष	घोड़ा	श्वान	मेष	गौ	कुकुरा	वाहन
श्वेत	पीत	हरित	पाण्डु	रक्त	श्याम	असित	चित्र	कम्बल	दिशा	मेघसदृश	वस्त्र
भुशुण्डी	गदा	खड्ग	दण्ड	धनुष	तोमर	भाला	पाश	अंकुश	अस्त्र	बाण	शस्त्र
अन्न	परमान्न	भिक्षा	पक्वान्न	दुग्ध	दही	विचित्रान्न	शक्खर (गुड़)	(मह) सहत	घृत	शक्कर	भोजन
कस्तूरी	केशर	चंदन	माटी	गौरोचन	महावर	विलारमद	हरिद्रा	सुरमा	अगर	कपूर	लेप
देवता	भूत	सर्प	पक्षी	पशु	मृग	विप्र	क्षत्री	वैश्य	शूद्र	सङ्कर वर्ण	जाति
नागकेसर	चमेली	बकुल	केतकी	बेल	मदार	दूबो	कमल	मल्लिका	पाटर	दुपहरिया	पुरुष

* भौमवत्यमावस्यापर्वयोगः *

अमावस्यां भवेद्वारो यदा भूमिसुतस्य वै ।
जाह्नवीस्नानमात्रेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥७२॥

मङ्गलवार अमावस्या परे भौमवती नाम हुन्छ। त्यसमा केवल गङ्गास्नानले मात्र एक हज्जार गोदान गरेको फल हुन्छ। अरु सोमवारयुक्त सोमवती अमावस्यामा उसदेखि पनि अधिक शुभफल हुन्छ।७२।

* पुष्करपर्वयोगः *

विशाखास्थो यदा भानुः कृत्तिकासु च चन्द्रमाः ।
स योगः पुष्करो नाम पुष्करेष्वतिदुर्लभः ॥७३॥

विशाखा नक्षत्रमा जब सूर्य होलान् त्यसवेला दिनका नक्षत्र कृत्तिका होस्ता पुष्करसंज्ञक योग हुन्छ। यसमा पुष्कर-क्षेत्रमा स्नान दुर्लभ हुन्छ अर्थात् बड़ो लाभदायक हुन्छ ॥ ७३ ॥

* गोविन्दद्वादशीपर्वयोगः *

यदा चापे जीवो भवति घटराशौ दिनमणि-
स्तथा तारानाथः स्वभवनगतः फाल्गुनसिते।
यदार्को द्वादश्यामदितिभयुतः शोभनयुत-
स्तदा गोविन्दाख्यं हरिदिवसमस्मिन्क्षितितले ॥७४॥

धनको बृहस्पति, कुम्भको सूर्य, कर्कको चन्द्रमा फाल्गुन शुक्ल-पक्षको द्वादशी, रविवार, पुष्य नक्षत्र र शोभन योग होस्ता गोविन्द-द्वादशी पर्व हुन्छ। सूर्योदयको तिथिमा सबै योग परे पूर्वोक्त पर्व जान्नु यसमा अयोध्याजीका स्नानको बड़ो माहात्म्य छ ॥ ७४ ॥

* कपिलाषष्ठी *

आश्विने कृष्णपक्षे च षष्ठ्यां भौमोऽथ रोहिणी।
व्यतीपातस्तदा षष्ठी कपिलानन्तपुण्यदा ॥७५॥

आश्विनकृष्णपक्षको षष्ठी तिथि मङ्गलवार रोहिणीनक्षत्र व्यती-पातयोग समेत पऱ्यो भने कपिलाषष्ठी हुन्छ त्यसलाई अनन्त पुण्य-दायक जान्नु ॥७५॥

* वारुणीयोगः *

वारुणेन समायुक्ता मधौ कृष्णात्रयोदशी।
गङ्गायां यदि लभ्येत सूर्य्यग्रहशतैः समा ॥७६॥
शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता।
शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा यदि।
महामहेति विख्याता त्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥७७॥

चैत्रकृष्ण त्रयोदशी तिथि शततारकाले युक्त भो भने त्यसदिन गङ्गाजीको स्नान गरे अथवा गङ्गा प्राप्ति मात्र भो भने पनि १०० सूर्य-ग्रहणको समान फल दिन्छ। शनिवारले युक्त भो भने महावारुणी जान्नु। शुभयोग युक्त शनिश्चरवार शतभिषा नक्षत्रमा पऱ्यो भने त्यसलाई महामहावारुणीयोग जान्नु त्यस दिन गङ्गास्नान गर्नाले तीन कोटि कुलको उद्धार हुन्छ ॥७६-७७।

❋ युगादयः ❋

नवमी कार्तिके शुक्ला वैशाखे च तृतीयका ।
त्रयोदश्याश्विने कृष्णा अथोदर्शश्च फाल्गुने ॥७८॥
कार्तिकेऽभूत्कृतारम्भस्त्रेतारम्भस्तु माधवे ।
फाल्गुने द्वापरारम्भ आरम्भश्चाश्विने कलेः ॥७९॥

कार्तिकशुक्लनवमी, वैशाखशुक्ल तृतीया, आश्विनकृष्ण त्रयोदशी, फाल्गुनकृष्ण औंसी यी तिथि युगादि जान्नु। कार्तिकमा कृत युगको प्रारम्भ, वैशाखमा त्रेतायुगको, फाल्गुनमा द्वापरको, आश्विनमा कलियुगको प्रारम्भ हुन्छ ॥७८-७९॥

❋ युगादिस्वामी ❋

क्रमाच्छम्भुर्हरिर्वेधाः पितरस्तत्रदेवताः ।
तिलान्लवणसौवर्णगाश्चदद्याद्युगादिषु ॥८०॥
एताः युगादयः पुण्याः शुभे वर्ज्या मनीषिभिः ।
तत्राक्षय्यतृतीया तु सर्वकार्ये सुशोभना ॥८१॥

चार युगका देवता क्रमैले शम्भु, हरि, ब्रह्मा, पितृ यी चार जान्नु, चार युगादिमा तिल नून सुवर्ण गाई दान गर्नु। युगादिमा पंडितले शुभ कार्य वर्ज्य गर्नु परन्तु त्यसमा अक्षय तृतीया सर्वकार्यमा शुभ जान्नु ॥८०-८१।

* मन्वादयः *

आश्विने नवमी शुक्ला माघमासे तु सप्तमी ।
भाद्रे चैत्रे तृतीया च कार्तिके द्वादशी तथा ॥८२॥
आषाढे दशमी प्रोक्ता ज्येष्ठमासे तु पौर्णिमा ।
आषाढी फाल्गुनी चैत्री कार्तिकी पौर्णिमा तथा ॥८३॥
भाद्रे कृष्णाष्टमी प्रोक्ता पौषे त्वेकादशी सिता ।
अमा भाद्रपदे मासि मन्वाद्यास्तिथयस्त्विमाः ॥
अत्र मासास्तु एकान्ताः विज्ञेयाः परिकीर्तिताः ॥८४॥

आश्विनशुक्ल नवमी, माघशुक्ल सप्तमी, भाद्रशुक्ल तृतीया, चैत्रशुक्ल तृतीया, कार्तिकशुक्ल द्वादशी, आषाढशुक्ल दशमी; जेष्ठ, आषाढ, फाल्गुन र चैतको पूर्णिमा; भाद्रकृष्ण अष्टमी, पौषशुक्ल एकादशी, भाद्रको औंसी यी तिथि मन्वादि जान्नु। यसमा पौर्णिमान्त महीना कहिएको छ ॥८२-८४॥

* अर्द्धोदयमहोदयपर्वयोगः *

माघे मासि रवौ दर्शे व्यतीपाते श्रवान्विते ।
अर्द्धोदयाभिधो योगः सूर्यपर्वशताधिकः ॥८५॥
अयमुक्तो दिवा योगः किञ्चिन्न्यूनं महोदयः ॥८६॥

माघ महीनामा आइतवार औंसी तिथि व्यतीपात योग श्रवण नक्षत्रले युक्त भयो भने अर्द्धोदय योग हुन्छ त्यो योग सय सूर्य-ग्रहण-भन्दा पनि अधिक फल दिने हुन्छ। यो योग दिनमा पर्छ। यस योगमा कुनै एक योगको कमी भयो भने महोदय योग हुन्छ ॥८६॥

* अन्यच्च *

श्रुतिव्यतीपातदिने सदर्शे युतिर्यदा कृष्णदले तु माघे ।
पौषे तथार्धोदयसंज्ञकोऽयं किञ्चिद्विहीने तु महोदयः स्यात्॥८

अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गङ्गासमं जलम् ।
शुद्धात्मानो द्विजा सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः ॥८८॥
यत्किञ्चिद्दीयते दानं तद्दानं मेरुसन्निभम् ।
एवमेव फलं ज्ञेयं योगेऽपि च महोदये ॥८९॥

माघ पूसको अमावस्यामा श्रवण नक्षत्र र व्यतीपात योग होस् ता अर्धोदय नामको योग हुन्छ फेरि यो योग मध्यमा कोही हीन (कम्ति) होस् ता महोदय संज्ञक योग जान्नु । अर्धोदय योगमा सबै जल गङ्गाका समान हुन्छन्, अरु शुद्धात्मा ब्राह्मण ब्रह्माजीका समान हुन्छन् । जो कुछ किञ्चिन्मात्र दान दिंदा पनि त्यो दान सुमेरुका बराबर हुन्छ यै फल महोदयको पनि जान्नु ॥८७-८९॥

* वृष्टिविचारः *

दशार्द्राद्याः स्त्रियस्तारा विशाखाद्या नपुंसकाः ।
तिस्रस्ततश्च मूलाद्याः पुरुषाश्च चतुर्दश ॥९०॥
स्त्रीपुंसयोर्महावृष्टिः स्त्रीनपुंसकयोः क्वचित् ।
स्त्रीस्त्रियोः शीतलच्छाया योगः पुरुषयोर्न च ॥९१॥

आर्द्रा आदि दश नक्षत्र स्त्रीसंज्ञक हुन्, विशाखा आदि तीन नक्षत्र नपुंसकसंज्ञक, मूल आदि चौध नक्षत्र पुरुषसंज्ञक हुन् ॥९०॥

फल—सूर्य चन्द्रमा स्त्री पुरुषसंज्ञक भएमा महावृष्टि होला । अरु स्त्री नपुंसक होस् ता कहीं-कहीं वृष्टि होला, अरु स्त्री स्त्री होस् ता शीतल छाया अर्थात् बादल होला, यसरी पुरुष पुरुष होस् ता वर्षा हुँदैन ९१

* द्वितीयप्रकारेण वृष्टिविचारः *

दस्रादितस्त्रीणि शिवादिपञ्च तोयादिवेदोत्तररेवती च ।
एतानि धिष्ण्यानि निशाकरस्य शेषानि भानोर्भसुकीर्तितानि

चन्द्रेऽस्ति चन्द्रः कुरुते न वृष्टिः सूर्येऽपि सूर्यः कुरुते च वातम् ।
चन्द्रेऽपि सूर्यः कुरुते सुवृष्टिः सूर्येऽपि चन्द्रः कुरुते तथैव ॥

अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा मघा, पूर्वाषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, रेवती यी नक्षत्र चन्द्रमाका हुन् अरु बाँकी रहेका सूर्यका नक्षत्र जान्नु ।

फल—दुवै नक्षत्र चन्द्रमाको भए वृष्टि नहोला, दुवै सूर्य-सूर्य होस्ता हावा चल्ला । अरू चन्द्र सूर्य होस्ता सुन्दर वृष्टि होला तथा सूर्य चन्द्रमाको पनि यही फल जान्नु ॥ ९२-९३ ॥

* वृष्टिवाहनविचारः *

सूर्यभाच्चन्द्रभं गण्यं सप्तभिर्भागमाहरेत् ।
शेषाङ्कं वाहनं ज्ञेयमश्वादीनां क्रमाद्भवेत् ॥९४॥
अश्वः शशो वराहश्च शचानो वृषभस्तथा ।
दर्दुरो महिषश्चैव सप्तैते वृष्टिवाहनाः ॥९५॥

सूर्यका नक्षत्रदेखि चन्द्रमाका नक्षत्रसम्म गन्नु त्यसमा सातको भाग दिनु शेष अश्वादि वाहन जान्नु । अश्व १, शश २, वराह ३, शचान ४, वृषभ ५, दर्दुर ६, महिष ७, यी सात वाहन वर्षाका हुन् फल अनुमानले जान्नु ॥ ९४-९५ ॥

* ग्रहपरत्वेन वृष्टिविचारः *

उदयास्तं गतः शुक्रो बुधश्च वृष्टिकारकः ।
जलराशिस्थिते चन्द्रे पक्षान्ते संक्रमे तथा ॥९६॥
बुधशुक्रसमीपस्थः करोत्येकार्णवां महीम् ।
तयोरन्तर्गतो भानुः समुद्रमपि शोषयेत् ॥९७॥
चलत्यङ्गारके वृष्टिस्त्रिधा वृष्टिः शनैश्चरे ।

वारिपूर्णां महीं कृत्वा पश्चात्संचरते गुरुः ॥९८॥
भानोरग्रे महीपुत्रे जलशोषः प्रजायते ।
भानोः पश्चाद्धरासूनौर्वृष्टिर्भवति भूयसी ॥९९॥

शुक्र बुधका उदय अस्त समयमा वर्षा होला, अरु जलराशिको चन्द्रमा अर्थात् कुम्भ मीनको होस्ता वृष्टि होला, फेरि पक्षका अन्तमा संक्रान्ति परेमा वर्षा होला। बुध शुक्र समीपमा भएको बेला वर्षा बहुतै होला, अरु यी दुवैको बीच सूर्य होस्ता समुद्र पनि सुक्नेछ। मंगल एक राशिदेखि दोस्रा राशिमा चलेका बेलामा वर्षा होला, शनैश्चरका उदय अस्त राशि परिवर्तनमा यताउता कहीं कहीं वृष्टि होला, फेरि बृहस्पति पछाड़ि चलेमा पृथ्वी वर्षाले पूरित होला। सूर्यका अगाड़ि मङ्गल होस्ता जल सुक्नेछ। अरु सूर्यका पछाड़ि मंगल होस्ता पृथ्वीमा वर्षा होला ॥ ९६-९९ ॥

* अवर्षणयोगः *

पौषे मूलभरण्यन्ते चन्द्रऋक्षे न गर्जति ।
आर्द्रादितो विशाखायां सूर्यर्क्षे चेन्न वर्षति ॥१००॥

पौष महीनामा मूलदेखि भरणी नक्षत्र पर्यन्त चन्द्र नक्षत्रमा बादल भएन र मेघ गर्जेन भने आर्द्रादेखि विशाखा पर्यन्त सूर्य नक्षत्रमा वर्षा हुँदैन ॥ १०० ॥

* अंगस्फुरणविचारः *

नेत्रे नेत्रप्रियाः प्राप्ताः कर्णे कर्णसुखं भवेत् ।
नासिकायां सुगन्धाप्तिः कपोलेतु वराङ्गना ॥१०१॥
ओष्ठे कलहो ज्ञेयो जिह्वायां मिष्टभोजनम् ।
भुजेषु भुवनक्रीडा जानुदेशे महद्भयम् ॥१०२॥

कण्ठस्थं भूषणं कण्ठे ग्रीवायां जागरा भवेत् ।
पृष्ठे परोक्षवार्ता च स्कन्धयोश्च धनागमः ॥१०३॥
हृदये वाञ्छिता सिद्धिर्जठरे भाग्यसम्पदः ।
वाहनाप्तिः कटेर्देशे गुह्ये परवधूरतः ।
ऊरुयुग्मेऽतिवस्त्राप्तिः पादयोर्गमनं भवेत् ॥१०४॥

नेत्र[1] फुरे नेत्र-प्रिय प्राप्ति होला। कान फुरे कर्णसुख होला अर्थात् कुनै राम्रो बात सुनिएला। नाक फुरे सुगन्ध मिल्ला, गाला फुरे वाराङ्गना स्त्री मिल्ली, ओठ फुरे कलह, जीभ्रो फुरे मिष्ठान्न भोजन, भुजा फुरे भुवनमा विहार, अरु ग्रीवा फुरे जागरण, पीठ फुरे परोक्ष वार्ता, स्कन्ध फुरे धनागम, हृदय फुरे वाञ्छित सिद्धि, उदर (पेट) फुरे भाग्यसम्पदा होला। कमर फुरेमा सवारी मिल्ला। गुदा फुरेमा परस्त्री सँग भोग होला। दुवै घुँडा फुरेमा वस्त्र मिल्ला। दुवै चरण फुरेमा यात्रा गर्नु पर्ला ॥१०१-१०४॥

* खञ्जनदर्शनफलम् *

अपां समीपे गजमस्तके वा देवालये ब्राह्मणसन्निधौ वा ।
आकाशमार्गे गहने वने वा धन्यो नरः पश्यति खञ्जरीटम्॥
वित्तं ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताशे भयं ।
याम्ये रोगभयं सुरारिकलहं लक्ष्मीः समुद्रालये ॥

१—यो अंगस्फुरण विचारमा धेरै प्रमाणमा स्त्रीको बायाँ, पुरुषका दाहिने शुभ हुन्छ भन्ने पाइन्छ। तर त्यो धेरै जगामा ठीकसंग मिल्दैन, किनभने त्यो बात शरीर लक्षणबाटनै विशेष घट्छ। कसै स्त्रीका दाहिना अंग फुर्दा शुभ र बायाँ फुर्दा अशुभ भएको देखिन्छ। त्यस्तै पुरुषको पनि दाहिने अशुभ र बायाँ शुभ भएको हुनाले यसका दुइ कारण छन्, एकता शरीर लक्षण दोस्रो रात्रिमा जन्म हुनेको बायाँ शुभ र दिनमा जन्म हुनेको दाहिने शुभ हुन्छ।

वायव्ये वरवस्त्रलाभमखिलं दिव्याङ्गना चोत्तरे ।
हीशान्ये मरणं ध्रुवं निगदितं दिग्लभ्यते खञ्जरीम् ॥

जलका पास, हात्तीका मस्तकमा, देवस्थानमा, ब्राह्मणका समीप, आकाशमा अथवा भारी जङ्गलमा खञ्जन देखिए शुभ जान्नु । पूर्वदिशामा देखिए धन मिल्ला, अरु फेरि कार्य-सिद्धि होला । आग्नेयमा देखिए अग्निभय होला, दक्षिणमा देखिए रोग होला, नैऋत्यमा कलह होला, पश्चिममा लक्ष्मीप्राप्ति होला, वायव्यमा देखे वस्त्रलाभ होला, उत्तरमा देखिएमा दिव्याङ्गना मिल्ली, ईशानमा देखे मरण होला, यही प्रकारले दिशाहरुमा खड्रैचाको विचार गर्नु ॥१०५-१०६॥

* राजभङ्गादियोगः *

यदि भवति कदाचित्कार्त्तिके नष्टचन्द्रः ।
शनिरविकुजवारे स्वातिरायुष्मयोगे ॥
गगनचरपशूनां जङ्गमस्थावराणां ।
नृपतिजनविनाशो राज्यभङ्गस्तु चोक्तः॥१०७॥

कदाचित् कार्तिकको अमावस्या शनि, रवि र भौमवार स्वाती नक्षत्र आयुष्मान् योगले युक्त होस् ता पक्षी, पशु, जंगम, राजा र मनुष्यको नाश र अनि राज्यभंग होला ॥१०७॥

* प्रश्नाः तत्रादौ रामादिप्रश्नमाह *

स्थाननाशश्च रामे स्यात्सीतायां दुःखमेव च ।
लक्ष्मणे कार्यसिद्धिः स्यात्सर्वलाभो विभीषणे ॥१०८॥
मरणं कुम्भकर्णे च रावणे च धनक्षयः ।
अङ्गदे च ध्रुवं राज्यं सुग्रीवे बन्धुदर्शनम् ॥१०९॥
कैकेय्यां कार्यहानिश्च भरते त्वभिषेचनम् ।

❀ बहुलाव्रतनिर्णयः ❀

तस्यां चतुर्थ्यां बहुलाव्रतं स्याद्या गीयते भाद्रपदस्य कृष्णा।
उदाहृता सा मुनिभिश्च पूर्वैर्या भाषिता शीतकरोदयेन ॥

भाद्रमासका कृष्ण पक्षका चतुर्थीको नाम बहुला व्रत हो । यो चतुर्थी चन्द्रोदयमा पूर्व वा पर मिले उसै दिन व्रतको योग जान्नु यस्तो मुनिको कथन छ ॥१८१॥

❀ दूर्वाष्टमीनिर्णयः ❀

दूर्वाष्टमी भाद्रपदस्य शुक्ला सदैव पूर्वा नितरां विधेया ।
शुक्लाष्टमी स्यान्नवमीसमेता कृष्णाष्टमी पूर्वयुतावगम्या ॥

भाद्रपदशुक्लपक्षका अष्टमीको नाम दूर्वाष्टमी हो, त्यो व्रत पूर्व व्यापिनी ग्राह्य हो । फेरि अरु आचार्यको यो मत छ कि शुक्लपक्षको अष्टमी नवमी समेत गर्नू अरु कृष्णपक्षको अष्टमी पूर्वविद्धा गर्नु उचित हो ।

* श्रीकृष्णजन्माष्टमीनिर्णयः *

नभस्यमासे त्वसिताष्टमी या जन्माष्टमी तां समुदाहरन्ति ।
सा चाधरात्राभिगता विधेया निशीथयोगादुभयोः परैव ॥

भाद्रपद कृष्णपक्षका अष्टमीको नाम जन्माष्टमी कहिएको छ, त्यो व्रत अर्धरात्रिव्यापिनी ग्राह्य हो । अरु दुवै दिन अर्धरात्रिव्यापिनी मिले दोस्रा दिन व्रत गर्नु उचित हुन्छ ॥ १८३ ॥

* ऋषिपञ्चमीनिर्णयः *

भाद्रस्य शुक्ला किल पञ्चमी या ऋषिव्रतं तत्र जगुर्मुनीन्द्राः।
मध्याह्नगा सापि च मोक्षदात्री हस्तोद्भवान्नाशनवर्जितानाम्॥

भाद्रपद शुक्लपक्षको पञ्चमीको नाम ऋषिपञ्चमी व्रत हो । मुनीन्द्र भन्दछन् कि मध्याह्नगत व्रतको योग्य हो, अरु हस्तोद्भव भोजन वर्जित हो ॥ १८४ ॥

* अनन्तचतुर्दशी-नृसिंहचतुर्दशी-शिवरात्रीचतुर्दशी व्रत-निर्णयः *

समस्तमासेषु चतुर्दशी या कृष्णा ह्युपोष्या तु निशीथगा सा।
भाद्रस्य शुक्लापि मुहूर्तमात्रा परैव सायाह्नगता तु राधे॥

सबै महीनामा कृष्णपक्षको चतुर्दशी अर्थात् शिवरात्रि आदि व्रत अर्धरात्रिव्यापिनी ग्राह्य हुन्। फेरि भाद्रशुक्लमा अनन्तचतुर्दशी व्रत हुन्छ, त्यो एकै मुहूर्तसम्म पर मिले पनि व्रत योग्य हो। तथा वैशाख शुक्ल चतुर्दशीमा नृसिंहव्रत हुन्छ, त्यो सायङ्काल युक्त लिनु॥१८५॥

* महालक्ष्मीव्रतनिर्णयः *

इषस्य कृष्णा खलु चाष्टमी या महारमायां मुनिभिः प्रदिष्टा।
त्रिभिर्मुहूर्तैः प्रमिता विदध्याच्चन्द्रोदयादेव धनाभिलाषी॥

आश्विन कृष्णपक्षका अष्टमीको नाम महालक्ष्मीव्रत हो। मुनीन्द्र कहन्छन् कि तीन मुहूर्तसम्म पर मिले, त्यै व्रत योग्य हुन्छ। परंतु धनलाभको अभिलाषाले व्रत गरे, चन्द्रोदयव्यापिनी व्रत गर्नु॥१८६॥

* कर्कचतुर्थीनिर्णयः *

ऊर्जस्य कृष्णा खलु या चतुर्थी चन्द्रोदयासन्नगता विधेया।
गौरीव्रतं चेदमपि प्रदिष्टं वैधव्यनाशस्य विधौ समर्थम्॥

कार्त्तिक मासका कृष्णपक्षका चतुर्थीको नाम कर्कचतुर्थी (करवा-चौथी) कहिन्छ। यो व्रत चन्द्रोदयव्यापिनी चतुर्थी गर्नु पर्छ। व्रत गर्नाले वैधव्यको नाश हुन्छ॥ १८७॥

* विजयादशमीनिर्णयः *

सैष्यां दशम्यां विजया विधेया पूर्वान्वितायामपराह्णकाले।
पूज्या विदध्यान्नृपतिप्रशस्ते पूर्वापराह्णं श्रुतियोगतश्च॥

आश्विन शुक्लपक्षका दशमीको नाम विजयादशमी हो। त्यो पूर्वयुत अपराह्णकालमा लिनु पर्छ, अर्थात् त्यस समय पूजन गर्नु असल हुन्छ। अरु श्रवणका योगले पर पूर्व लिनुपर्छ अर्थात् श्रवण पूर्व

मिलेमा पूर्वको लिनु पर मिले पर-युक्त ग्रहण गर्नु ॥१८८॥

* एकादशीनिर्णयः *

एकादशी यदा नष्टा द्वादशी सकला भवेत् ।
उपोष्या द्वादशी शुद्धा त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥१८९॥
उदयैकादशी स्वल्पा अन्ते चैव त्रयोदशी ।
मध्ये तु द्वादशी पूर्णा त्रिस्पृहा च हरिप्रिया ॥१९०॥
ये तामुपोष्य सद्यस्तु द्वादशी विष्णुवल्लभा ।
एकामुपोषयेत्तां यः सहस्रव्रततः फलम् ॥१९१॥
सहस्रगुणितं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ।
दशमीवेधसंयुक्ता हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥१९२॥

एकादशीको हानि होस् अरु द्वादशी संपूर्ण होस्ता उसै द्वादशीका दिनमा व्रत गर्नु, त्रयोदशीमा पारण गर्नु । उदयमा एकादशी थोड़ा होस् अन्तमा त्रयोदशी मध्यमा द्वादशी होस् यस्तो योग तवै पर्छ, जब द्वादशीको हानि हुन्छ । त्यस एकादशीको नाम त्रिस्पृहा हो । यस्तो एकादशी व्रतको योग्य हुन्छ, फेरि विष्णुको प्रिय हो । एक त्रिस्पृहा व्रत गर्नाले हजार व्रतका तुल्य फल हुन्छ, अरु हज्जारगुणा पुण्य पनि हुन्छ, यसमा पनि त्रयोदशीमानै पारण गर्नु उचित हुन्छ, अरुमा द्वादशीकोनै पारण गर्नु उचित हुन्छ । तर दशमीवेधी एकादशी को व्रत गर्नाले पूर्वकृत पुण्य नष्ट हुन्छ ॥१८९-१९२॥

* गुणगौरीव्रतनिर्णयः *

मध्याह्नगा चैत्रसिता चतुर्थी तस्यां व्रतं स्याद्गुणगौरिकायाः
पूज्यौ नगाधीशसुतागणेशौपक्वान्नमिष्टान्नविमिश्रपुष्पैः ॥

चैत्रशुक्ल चौथीको नाम गुणगौरी व्रत हो, त्यो मध्याह्नव्यापिनी

ग्राह्य हुन्छ, यसमा पार्वती र गणेशजीको पूजा पक्वान्न र अनेक प्रकारका पुष्पद्वारा गर्नु पर्छ ॥१९३॥

* संकष्टहरणचतुर्थीनिर्णयः *

माघस्य कृष्णा खलु या चतुर्थी तस्यां व्रती याति सुखं समग्रम्
निशीथिनीशोदयगा प्रशस्ता महर्षिभिर्न्यूनमुदाहृता सा ॥

माघकृष्ण चौथीको नाम संकष्टहरण व्रत हो। यो व्रत गर्नाले समग्र सुख हुन्छ, त्यो चन्द्रोदयव्यापिनो ग्राह्य हुन्छ भन्ने यस्तो महर्षिको कथन छ ॥१९४॥

* श्रावणीनिर्णयः *

नभःसितायामपराह्णगायां सद्बन्धनं पञ्चदशीतिथौ स्यात् ।
रक्षाभिधा या यदि सा च विष्ट्यां पुरं नृपं हन्ति विनिश्चयेन ॥

श्रावणशुक्ल पूर्णिमाका दिन अपराह्णकाल रक्षाबंधन गर्नु योग्य हुन्छ, अरु भद्रामा रक्षाबन्धन गरे पुरका राजालाई निश्चय हान्छ।

* दीपमालिकानिर्णयः *

या कार्तिके मास्यसिते विधेया प्रदोषगा दर्शतिथौ मनुष्यैः।
तस्यां प्रकुर्यात्खलु दीपदानं पूर्णे निशीथेऽर्चनमम्बिकायाः॥

कार्तिककृष्ण अमावस्याको दिन सायंकालव्यापिनी दीपदान गर्नु। फेरि पूर्ण अर्धरात्रिमा लक्ष्मीजीको पूजन गर्नु ॥ १९६ ॥

* होलिकानिर्णयः *

तपस्यमासे सितपञ्चदश्यां पूर्वान्विता या निशि होलिका सा।
भद्रावसाने च बुधः प्रकुर्याद्दाहं पुराणार्थविदो वदन्दि।१९७।

फाल्गुनशुक्ल पूर्णिमाका रात्रिमा पूर्वयुत होलिका-दाह गर्नु योग्य हुन्छ। तर भद्रा त्याग गर्नु अर्थात् पूर्वाह्णमा भद्रा पऱ्यो भने पूर्वलाई छोड़ेर पर गर्नु पर्छ भनेर पुराणार्थविद् कहन्छन् ॥ १९७ ॥

* सामान्यतिथिनिर्णयः *

एकादश्यष्टमी षष्ठी पूर्णमासी चतुर्दशी ।
अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः॥१९८॥
जन्माष्टमी जयन्ती च शिवरात्रिश्चतुर्दशी ।
पूर्वविद्धा तु कर्तव्या तिथ्यन्ते चैव पारणम् ॥१९९॥
तृतीया पञ्चमी दुर्गा ह्येकादश्यष्टमी तथा ।
कर्तव्या च परायुक्ता शेषाः पूर्वाभिः संयुता ॥२००॥

एकादशी, षष्ठी, अष्टमी, पूर्णिमा, चतुर्दशी, अमावस्या तीज, (तृतीया) तिथि परयुता र जन्माष्टमी जयन्ती अर्थात् जन्माष्टमी रोहिणी संयुक्त होस् वा शिवरात्रि चतुर्दशीको पूर्वयुत व्रत गर्नु उचित हुन्छ। अरु तिथिका अन्तमा पारण गर्नुपर्छ। तीज, पञ्चमी, दुर्गाव्रत (एकादशी, अष्टमी यी तिथिहरुका व्रत) परयुक्त गर्नु उचित हुन्छ, तथा शेष जो छन् तिनी पूर्व युक्त गर्नु उचित हुन्छ।

* सामान्यतिथिनिर्णयचक्रम् *

वटसावित्री	हलषष्ठी	प्रदोषः	गणेशचतुर्थी	व्रतम्
पूजनमात्र परयुता	परयुता	सायं-कालिकः	चन्द्रोदया	समयनिर्णयः
व्यासपूजा	यमद्वितीया	वसन्त-पञ्चमी	रामनवमी	व्रतम्
परयुता	परयुता	परयुता	परयुता	समयनिर्णयः

इतिश्री ज्योतिःसारे सोदाहरण भाषाटीकासहितं मिश्रप्रकरणं नाम षष्ठ प्रकरणम् ।

परिशिष्ट

ईसवीय सन्को तारीखबाट वार निकाल्ने नियम—

सन्को अन्तिम दुइ अंकलाई ४ ले भाग दिनू। आएको लब्धि सन्को उही अन्तिम दुइ अंकमा जोडिदिनू। त्यसमा तारीखको संख्या पनि जोड्नू।

अनि त्यसमा

सामान्य वर्षको			लीप ईयर को	
अप्रैल र जुलाई	भए	— ०		
जनवरी र अक्टूबर	,,	— १	जनवरी भए	— ०
मई	,,	— २		
अगस्त	,,	— ३		
फरवरी, मार्च, नवम्बर	,,	— ४	फरवरी भए	— ३
जून	,,	— ५		
सितम्बर र दिसम्बर	,,	— ६		

जोडिदिनू र ७ ले भाग लिनू। शेष रवि आदि वार हुन्छ।

उदाहरण—७.५. १९७० मा कुन वार थियो ?—

सन्को अन्तिम दुइ अंक ७० लाई ४ ले भाग लिंदा १७ लब्धि आयो। त्यो लब्धि १७ सन् १९७० को उही अन्तिम दुइ अंक ७० मा जोड्दा ८७ भयो। त्यसमा तारीखको संख्या सात जोड्दा ९४ भयो। त्यस ९४ मा मईको अंक २ जोड्दा ९६ भयो ७ ले भाग दिंदा शेष ५ रह्यो। यो रविवारदेखि गन्दा पाँचौं बृहस्पतिवार भयो।

७.५.७०

७०÷ ४=१७

१७+७०=८७

८७+ ७=९४

९४+ २=९६

९६÷ ७=१३ लब्धि शेष ५ वार भयो।

३८५-४०